

ISSN (Print) 2616-6844
ISSN (Online) 2663-1318

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

ҚҰҚЫҚ сериясы

LAW Series

Серия ПРАВО

2 (147)/ 2024

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2024

Astana, 2024

Бас редакторы: Сактаганова И.С.

з.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары **Акшалова Р.Д., PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан**

Жауапты хатшы **Касымжанова А.А., PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан**

Техникалық хатшы **Искакова Ж.Т., PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан**

Редакция алқасы

Томас Хоффман құқық докторы, Таллин техникалық университетінің профессоры, Таллин, Эстония

Фридерик Цоль құқық докторы, Оснабрюк университетінің профессоры, Германия

Лисица В.Н. РҒА Мемлекет және құқық институтының бас ғылыми қызметкері, Мәскеу

Василевич Г.А. з.ғ.д., профессор Беларусь мемлекеттік университетінің конституциялық құқық кафедрасының меңгерушісі

Николас Хайоз Фрибург университетінің профессоры, Швейцария

Онгарбаев Е.А. з.ғ.д., профессор, ҚР Конституциялық соттың судьясы, Астана, Қазақстан

Онланбекова Г.М. Алматы қ. мамандандырылған экономикалық соттың судьясы, Алматы, Қазақстан

Нургалиева Е.Н. з.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Нукушева А.А. з.ғ.к., профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Нургалиев Б.М. з.ғ.д., профессор, Bolashaq Academy, Қарағанды, Қазақстан

Акимжанов Т.К. з.ғ.д., профессор, Тұран университетінің ФЗИ директоры, Алматы, Қазақстан

Мороз С.П. з.ғ.д., профессор, Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан

Карагусов Ф.С з.ғ.д., профессор, Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан

Галиакбарова Г.Г. философия докторы (PhD), доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Туякбаева Н.С. философия докторы (PhD), Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің қауымдастырылған профессоры, Алматы, Қазақстан

Мұқалдиева Г.Б. з.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Мукашева А.А. з.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Балгимбекова Г.У. з.ғ.к., философия докторы (PhD), Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Бирманова А.И. философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 402 б.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7 (7172) 709 500, (ішкі: 31-294). **E-mail:** vest_law@enu.kz

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы
Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам

Мерзімділігі: жылына 4 рет

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігімен тіркелген.

19.02.2021 ж. № KZ10VPY00032635 қайта есепке қою туралы куәлігі

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-294)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7 (7172) 709 500, (ішкі 31-294). E-mail: vest_law@enu.kz

Editor-in-chief: Saktaganova I.S.

Candidate of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief **Akshalova R.D.**, *Doctor of Philosophy (PhD), L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Responsible Editor **Kassymzhanova A.A.**, *PhD, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Technical Secretary **Iskakova Zh.T.**, *Doctor of Philosophy (PhD), L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Editorial Board

- Thomas Hoffmann** Doctor of Law, Professor at Tallinn Technical University, Tallinn, Estonia
- Fryderyk Zoll** Doctor of Law, Professor at Osnabrück University, Germany
- Lisitsa V.N.** leading researcher at the Institute of state and law of the RAS, Moscow
- Vasilevich G.A.** Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional Law of the Belarusian State University
- Nicolas Hayoz** Professor at the University of Fribourg, Switzerland
- Ongarbayev Ye.A.** Doctor of Law, Professor, Judge of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan
- Onlanbekova G.M.** judge of the specialized Economic Court of Almaty, Kazakhstan
- Nurgaliyeva Ye.N.** Doctor of Law, professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
- Nukusheva A.A.** Candidate of Law, Professor of the Department of Civil and Labor Law, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan
- Nurgaliyev B.M.** Doctor of Law, professor, Bolashaq Academy, Karaganda, Kazakhstan
- Akimzhanov T.K.** Doctor of Law, professor, Director of the Research Institute of Law, Turan University, Almaty, Kazakhstan
- Moroz S.P.** Doctor of Law, Professor, Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan
- Karagusov F.S.** Doctor of Law, Professor, Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan
- Galiakbarova G.G.** Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
- Tuyakbayeva N.S.** Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
- Mukaldiyeva G.B.** Candidate of Law, Associate Professor, Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
- Mukasheva A.A.** Doctor of Law, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
- Balgimbekova G.U.** Candidate of Law, Doctor of Philosophy (PhD), Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan
- Birmanova A.I.** Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan

Editorial address: 2, Satpayev str.

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, 010008

Tel.: +7 (7172) 709 500, (in. 31-294), **E-mail:** vest_law@enu.kz

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilyov Eurasian National University»

Periodicity: 4 times a year

Registered by the Ministry of Information and Communication of the Republic of Kazakhstan

Rediscount certificate № KZ10VPY00032635 from 19.02.2021

Printing House Address: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Tel.: +7 (7172) 709 500 (in.31-294)

Главный редактор: Сактаганова И.С.

к.ю.н, ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Зам. главного редактора **Акшалова Р.Д., PhD, ЕНУ имени Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан**

Ответственный секретарь **Касымжанова А. А., PhD, ЕНУ имени Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан**

Технический секретарь **Искакова Ж.Т., PhD, ЕНУ имени Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан**

Редакционная коллегия:

- Томас Хоффман** доктор права, профессор Таллинского технического университета, Таллин, Эстония
- Фридерик Цоль** доктор права, профессор университета Оснабрюк, Германия
- Лисица В.Н.** ведущий научный сотрудник Института государства и права РАН, г. Москва
- Василевич Г.А.** д.ю.н., профессор, заведующий кафедрой конституционного права Белорусского государственного университета
- Николас Хайоз** профессор Фрибургского университета, Швейцария
- Онгарбаев Е.А.** д.ю.н., профессор, судья Конституционного Суда РК, Астана, Казахстан
- Онланбекова Г.М.** судья специализированного экономического суда г. Алматы, Казахстан
- Нургалиева Е.Н.** д.ю.н., профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
- Нукушева А.А.** кандидат юридических наук, профессор, Карагандинский университет им. академика Е.А. Букетова, Казахстан
- Нургалиев Б.М.** д.ю.н. профессор, Bolashaq Academy, Караганда, Казахстан
- Акимжанов Т.К.** д.ю.н., профессор, директор НИИ права университета Туран, Алматы, Казахстан
- Мороз С.П.** д.ю.н., профессор, Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан
- Карагусов Ф.С** д.ю.н., профессор, Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан
- Галиакбарова Г.Г.** доктор философии (PhD), доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
- Туякбаева Н.С.** доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
- Мұқалдиева Г.Б.** кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
- Мукашева А.А.** доктор юридических наук, профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
- Балгимбекова Г.У.** кандидат юридических наук, доктор философии (PhD), Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
- Бирманова А.И.** доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. К. Сатпаева, 2

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Тел.: +7 (7172) 709 500, (вн. 31-294), **E-mail:** vest_law@enu.kz

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия: Право
Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»

Периодичность: 4 раза в год

Зарегистрировано Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет № KZ10VPY00032635 от 19.02.2021 г.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1,

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

тел.: +7 (7172) 709 500 (вн.: 31-294)

Д.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ

ВЕСТНИК ЕВРАЗИЙСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ Д.Н.ГУМИЛЕВА. СЕРИЯ ПРАВО

BULLETIN OF L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY
LAW SERIES

№ 2 (147)/2024

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

Асымова Д.Б., Калкаева Н.Б.

XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы визуалды деректеріндегі қазақ отбасы құқығындағы «кеңестік» мәдени кодының қалыптасуының көрінісі.....

Assymova D.B., Kalkayeva N.B.

Reflection of the formation of the «Soviet» cultural code in Kazakh family law in visual sources of the 20-30s of the twentieth century.....

Асымова Д.Б., Калкаева Н.Б.

Отражение формирования «советского» культурного кода в казахском семейном праве в визуальных источниках 20-30-х годов XX века.....

9

Досекеев О.Б., Иманбекова М. М., Тұрлыбеков Қ.А.

Қылмыстық кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралаудың кейбір мәселелері туралы.....

Dossekeyev O. B., Imanbekova M. M., Turlybekov K. A.

On Some Issues Of Qualification Of Criminal Offenses Connected With The Legalization (Laundering) Of Criminal Proceeds.....

Досекеев О.Б., Иманбекова М.М., Тұрлыбеков Қ.А.

О некоторых вопросах квалификации уголовных правонарушений, связанных с легализацией (отмыванием) преступных доходов.....

26

Саханова Н.Т., Исибаева Е.И., Нұрыш З.З.

Ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдардың заңсыз айналымының қоғамдық қауіптілігі мен қылмыстық-құқықтық шараларды қолдану мәселелері.....

Sakhanova N.T., Isinbayeva E.I., Nurysh Z.Z.

Problems of public danger of illegal trafficking of special technical means intended for the secret receipt of information and the application of criminal law measures.....

Саханова Н.Т., Исибаева Е.И., Нұрыш З.З.

Проблемы общественной опасности незаконного оборота специальных технических средств, предназначенных для негласного получения информации и применения уголовно-правовых мер.....

38

Джунусова М.Т.

Қазақстан Республикасында адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың конституциялық-құқықтық аспектілері.....

Junussova M.T.

Constitutional and legal aspects of protection of human and civil rights and freedoms in the Republic of Kazakhstan.....

Джунусова М.Т.

Конституционно-правовые аспекты защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан.....

52

Оңдашұлы Е., Ахатов У.А., Бискультанова А.М. <i>Конституциялық сот әділдігінің қазіргі үлгілері және олардың айрықша белгілері.....</i>	
Ongdashuly Y., Ahatov U.A., Biskultanova A.M. <i>Modern models of constitutional justice and their distinctive features.....</i>	
Оңдашұлы Е., Ахатов У.А., Бискультанова А.М. <i>Современные модели конституционного правосудия и их отличительные черты.....</i>	63
Глепина Ш.В., Акшалова Р.Д., Рамазан А.Е. <i>Мигрант балалардың білім алу құқығын халықаралық құқықтық қорғау.....</i>	
Tlerina Sh.V., Akshalova R.D., Ramazan A.E. <i>International legal protection of the right to the education of migrant children.....</i>	
Глепина Ш.В., Акшалова Р.Д., Рамазан А.Е. <i>Международно-правовая защита образовательных прав детей-мигрантов.....</i>	78
Раджабов А.С., Сәрсембаев М.А. <i>Орталық Азия елдерінің БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы Комиссары басқармасының өңірлік бөлімшесімен ынтымақтастығы.....</i>	
Rajabov A.S., Sarsembayev M.A. <i>Cooperation of the Central Asian countries with the regional office of the United Nations High Commissioner for Human Rights.....</i>	
Раджабов А.С., Сәрсембаев М.А. <i>Сотрудничество стран Центральной Азии с региональным отделением управления Верховного комиссара ООН по правам человека.....</i>	89
Бачурин С.Н., Құсайынова Л.К., Калмағанбетова Д.Б. <i>Айыпталушының айғақтары түріндегі дәлелдеме көзінің қазіргі жағдайы.....</i>	
Bachurin S.N., Kussainova L.K., Kalmaganbetova D.B. <i>Current state of the source of evidence in the form of testimony of the accused.....</i>	
Бачурин С.Н., Кусаинова Л.К., Калмағанбетова Д.Б. <i>Современное состояние источника доказательств в виде показаний обвиняемого.....</i>	105
Аюбаев М.А., Сматлаев Б.М., Мадиев К.С. <i>Экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстары үшін сотталғандармен жұмыс жасау: бірлескен оңалту іс-шараларының фундаменталды сұрақтары.....</i>	
Ayubaev M.A., Smatlaev B.M., Madiyev K.S. <i>Working with those convicted of crimes of extremist and terrorist orientation: fundamental issues of joint rehabilitation measures.....</i>	
Аюбаев М.А., Сматлаев Б.М., Мадиев К.С. <i>Работа с осужденными за преступления экстремистской и террористической направленности: фундаментальные вопросы совместных реабилитационных мероприятий.....</i>	114
Абдрасулов Е.Б., Сактаганова А.Б., Женисов С.К. <i>ҚР-да судьяларды іріктеу және тағайындау: заңнаманы дамыту және ҚР Жоғарғы Сот кеңесін қалыптастыру мен қызметіндегі проблемалық аспектілер.....</i>	
Abdrasulov E.B., Saktaganova A.B., Zhenissov S.K. <i>Selection and appointment of judges in the Republic of Kazakhstan: development of legislation and problematic aspects in the formation and activities of the Supreme Judicial Council of the Republic of Kazakhstan.....</i>	
Абдрасулов Е.Б., Сактаганова А.Б., Женисов С.К. <i>Отбор и назначение судей в РК: развитие законодательства и проблемные аспекты в формировании и деятельности Высшего Судебного Совета РК.....</i>	125
Даурембеков Е.К. <i>Қазақстандағы есірткінің заңсыз айналымына байланысты қылмыстарды тергеу барысында ақшаны жылыстатуға қарсы іс-қимыл шараларын қолдануы.....</i>	

Daurembekov Y. K. <i>Application of anti-money laundering measures during the investigation of crimes related to drug trafficking in Kazakhstan</i>	
Даурембеков Е.К. <i>Применение мер противодействия отмыванию денег в ходе расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков в Казахстане</i>	142
Телеуев Г.Б., Бектурганов А.Е., Елікбай М.А. <i>Қазақстан Республикасында аңшылық шаруашылығын реттеудің кейбір құқықтық мәселелері</i>	
Teleuyev G.B., Bekturganov A.E., M. Yelikbay <i>Some legal issues of regulation of hunting economy in the Republic of Kazakhstan</i>	
Телеуев Г.Б., Бектурганов А.Е., Елікбай М.А. <i>Некоторые правовые вопросы регулирования охотничьего хозяйства в Республике Казахстан</i>	152
Жармаханбетова Б.А., Есеналиев А., Паридинова А.Е. <i>Жер қойнауын пайдалану саласындағы заңнаманың дамуының конституциялық негіздері</i>	
Zharmakhanbetova B.A, Yessenalieyv A., Paridinova A.E. <i>Constitutional basis for the development of legislation in the field of subsoil use</i>	
Жармаханбетова Б.А., Есеналиев А., Паридинова А.Е. <i>Конституционные основы развития законодательства в сфере недропользования</i>	166
Қуанғанов Ф.Ш., Қыздарбекова А.С., Мәкенов Т.Қ. <i>«Нысаналы капитал қорлар (эндаумент қорлар) туралы» Қазақстан Республикасы Заң жобасындағы нормаларына сәйкес эндаумент қорларындағы меншік құқығының ерекшеліктері</i>	
Kuanganov F.Sh., Kizdarbekova A.S., Makenov T.K. <i>Specifics of ownership rights in endowment funds according to the norms of the draft law of the Republic of Kazakhstan «On target capital foundations (endowment funds)»</i>	
Қуанғанов Ф.Ш., Киздарбекова А.С., Мәкенов Т.Қ. <i>Особенности права собственности в эндаумент-фондах согласно нормам проекта закона Республики Казахстан «О фондах целевого капитала (эндаумент-фондах)»</i>	178
Нурахметова Г.Г., Сапарбекова Ж.С., Сулейменова С.Ж. <i>Жасанды интеллекттің Арбитражда қолданудың перспективалары</i>	
Nurakhmetova G.G., Saparbekova Zh.S., Suleimenova, S.Zh. <i>Prospects for the use of artificial intelligence in arbitration</i>	
Нурахметова Г.Г., Сапарбекова Ж.С., Сулейменова С.Ж. <i>Перспективы использования искусственного интеллекта в арбитраже</i>	188
Алимбекова М.А., Ибраева А.С., Байкенжеев А.С. <i>Құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамды қалыптастырудың негізгі бағыттарының бірі ретінде құқықтық мәдениетті дамыту</i>	
Alimbekova M.A., Ibrayeva A.S., Baikenzheev A.S. <i>The development of legal culture as one of the key directions in the formation of the rule of law and civil society</i>	
Алимбекова М. А., Ибраева А.С., Байкенжеев А.С. <i>Развитие правовой культуры как одно из ключевых направлений формирования правового государства и гражданского общества</i>	198
Номоконов В.А. <i>Қылмысқа қарсы саясат: адамгершілік негіздері</i>	
Nomokonov V.A. <i>Anti-criminal policy: moral foundations</i>	
Номоконов В.А. <i>Антикриминальная политика: нравственные основы</i>	211

Бақыт С.Б., Алаева Г.Т., Сманова А.Б.

Қылмыстық сот ісін жүргізудегі сарапшы қорытындысы: халықаралық салыстырмалы талдаудың перспективалары.....

Bakyt S.B., Alayeva G.T., Smanova A.B.

Expert opinion in criminal proceedings: prospects for international comparative analysis.....

Бақыт С.Б., Алаева Г.Т., Сманова А.Б.

Экспертное заключение в уголовном судопроизводстве: перспективы международного сравнительного анализа.....

219

Кан А.Г., Коржумбаева Т.М., Абдуллина С.Х.

Жоғары технологиялар саласында қылмыс жасау кезінде криптовалюталарды пайдалану ерекшеліктері.....

Кан А.Г., Коржумбаева Т.М., Абдуллина С.Х.

Особенности использования криптовалют при совершении преступлений в сфере высоких технологий.....

Kan A.G., Korzhumbayeva T.M., Abdullina S.Kh.

Features of the use of cryptocurrencies in the commission of crimes in the field of high technology..

230

ХҒТАР: 10.09.09

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-9-25>

Ғылыми мақала

XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы визуалды деректеріндегі қазақ отбасы құқығындағы «кеңестік» мәдени кодының қалыптасуының көрінісі

Д.Б. Асымова¹, Н.Б. Калкаева*¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

(E-mail: ¹Damu_kaznpu@mail.ru, ²nesibeli77@mail.ru)

Аңдатпа. XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы қазақ отбасы құқығының тарихына арналған. Нақтырақ айтатын болсақ, қазақ тарихындағы өтпелі заман кезеңіндегі отбасы институтына арнайы шығарылған кеңес үкіметінің алғашқы декреттерінің отбасы институтына ықпалы жайлы сөз етіледі. Қазақ қоғамындағы большевиктерге дейін отбасы қатынастарын реттейтін заңдардың жойылуы. Отбасы институтын қадағалайтын кеңестік заңдардың отбасы мүшелеріне деген әсері. Отбасы ұйытқысы - әйел адамның өміріндегі өзгерістер. Полигамды отбасылардың жойылуы. Әйел адамның эмансипациясы. «Бостандық» алған әйелдің өміріндегі жаңа құбылыстар. Үй шаруашылығынан бөлек пайда болған жаңа міндеттер мен қызметтер. Қала әйелі мен ауыл әйелі өміріндегі айырмашылықтар. Мақала барысында жоғарыда айтылған мәселелердің визуалды деректердегі көрінісіне талдау жасалды.

Зерттеу барысында қарастырылған визуалды деректер негізінде қазақ отбасының көрсетілген уақыт кезінде дәстүр мен модернизм элементтеріне талдау, өзгеру динамикасын анықтау, отбасының өзара бірлігі, мүшелерінің қатынасына, гендерлік аспектісіне, отбасының мәселен фотоға түсу үрдісі, мәдениеті. Визуалды деректер негізінде отбасын қоршаған материалдық болмысына сипаттама жасау арқылы кеңестік мәдени кодын анықтауға қадам жасалды. XX ғасыр басында Қазақстандағы тарихи, саяси жағдай мен олардың отбасы ұғымына әсер етуінің визуалды деректеріндегі репрезентациясын анықтауға қадам жасалды. Мақала дайындау кезінде Қазақстан тарихының XX ғасыр басындағы тарихы отбасы тарихы арқылы, отбасының визуалды репрезентациясы негізінде, қоғамның негізгі ұяшығы отбасының тыныс тіршілігінің болмысы арқылы көрсетуге тырыстық. Отбасылық тарихы бойынша визуалды деректермен жұмыс жасау барысында өңірлік, жергілікті, өлкелік әдістер қолдана отырып қарастырылды.

Түйін сөздер: Отбасы институты, отбасы құқығы, нормалар, заңдар, отбасы тарихы, визуалды бейнелер, дәстүр, модернизм.

Түсті: 22.04.2023 Мақұлданды: 06.06.2024 Онлайн қолжетімді 30.06.2024

¹* хат-хабар үшін автор

КІРІСПЕ. ХХ ғасырдың 20-30 жылдарында қазақтың дәстүрлі қоғамы үшін дүрбелең кезеңі болды десек қателеспейміз. Оның айқын көрінісі адам өміріндегі көптеген өзгерістерінен анықтауға болады. Адам жаратылысына қарай қашанда бір өзі өмір сүре алмайды. Сол себепті, топтасып өмір сүруге бейімделіп отбасын құрады. Отбасы кез-келген қоғам үшін ең маңызды әлеуметтік институттардың бірі. Отбасында қоғамның ең маңызды функцияларының бірі жаңа ұрпақтардың өсімі және олардың алғашқы қоғамдық қалыптасуы жүзеге асырылады. Сонымен қатар, басқа да маңызды функциялар жүзеге асырылады, мәселен, рухани қарым-қатынас, әлеуметтік бақылау, материалдық және тұрмыстық қатынастар, отбасы мүшелерінің өзара қатынасы. Бұл функциялардың іштей ұйымдаспауы отбасының бұзылуына әкелуі мүмкін, ал адамға әрқашан отбасы қажет. Мемлекет тарихындағы саяси қайта құрулар мен ауысулар кезеңінде адамдар өзара қарым-қатынастарын құруды, үйленуді, бала туып, тәрбиелеуді тоқтатпай жалғастырды. Себебі ер мен әйелдің қарым-қатынасында адамдардың бақытқа деген ұмтылысы барынша толық жүзеге асады, сондықтан отбасы қоғамның ең үлкен құндылығы болып қала береді. Мемлекетте болып жатқан өзгерістер қоғам үшін әлеуметтік-экономикалық, саяси құбылыстардың маңызы зор болды, бірақ «қарапайым» адам үшін оның өзіне және отбасы алдындағы жауапкершілігі басты жауапкершілік болды. Біз отбасын «адамның ұрпақ өрбітудің әлеуметтік механизмі, ерлі-зайыптылар, ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынас, осы қатынастарға негізделген, мүшелері ортақ өмірмен, өзара моральдық жауапкершілікпен және өзара көмекпен байланыстырылған шағын топ» деп түсінеміз. Бұл отбасының негізі болып танылады, ол арқылы ерлі-зайыптылардың бір-біріне, балаларға және қоғамға қатысты құқықтары мен міндеттері бекітіледі [1].

Мақала қазіргі таңда ең өзекті мәселелердің бірі отбасы, отбасының гендерлік мәселесіне, отбасындағы әйел рөлінің өзгеруіне визуалды деректер негізінде репрезентация мәселесіне арналған.

Сонымен қатар, визуалды деректер арқылы ХХ ғ. бастапқы жылдарындағы отбасы тарихын, отбасы жағдайында дүниетанымдық көзқарастар қалыптасу, тұлға тәрбиелену мәселелері визуалды деректер негізінде зерттеу мәселесі көтеріліп отыр.

Зерттеу жұмысының мақсаты – қазақ қоғамының әлеуметтік тарихында ХХ ғасырдың 20-30 жылдарындағы кеңес үкіметінің мемлекет ретінде қалыптасқаннан кейінгі отбасы институтын реттейтін қабылданған алғашқы заңдардың, қазақ қоғамындағы отбасы өміріне, отбасы ішіндегі ахуалына, гендерлік ара қатынасқа тигізген, отбасы түсінігіндегі әйел-ана сөз тіркесінің басқа сипат алу кезеңін визуалды деректер негізінде талдау және қорыту.

Әдіснама. Бүгінгі таңда визуалды деректерді талдау әдістері мен тәсілдері жиі қолданыстағы дәстүрлі, негізгі, әдістерге негізделген әлеуметтік зерттеу (бақылау, сауалнама, құжаттарды талдау) және визуалды қатар формаларында қалай ойнатылатындығын зерттеуге бағытталған әлеуметтік мәселелер және әртүрлі әлеуметтік-мәдени құбылыстарға негізделген. Бұл әдіснамалық тәсілдердің негізгі міндеті мен мүмкіндігі әлеуметтік құбылыстарды түсіндіру мен сипаттауға ықтимал етеді.

Мәселен фото деректер негізінде ХХ ғасыр басындағы отбасы мүшелерінің гендер-

лік мәселесі яғни үйдің үлкендері, ата-ана, балалар, туысқандық байланыстар, осы топтардың арасындағы өзара қатынастардың дамуының айнасы ретінде қонақжайлылық дәстүріне ерекше тоқталу, заманауи әлемдегі отбасылық мерекелердің көбеюі мен олардың XX ғасыр басындағы дәстүрлермен байланысын анықтаудан басталды. XX ғасырдың бас кезінің отбасы қатынасының дамуындағы орнын анықтау, қарастырылып отырған кезеңнің отбасы ұғымындағы ерекшелігіне сипаттама беру арқылы, отбасындағы отағасы мен жарының тұтас бір бөлік және жеке рөлдерінің трансформациялық өзгерістерін анықтау. XX ғасырдың басындағы отбасылық кризистер. XX ғасыр басындағы отбасы мен бала тәрбиесі. Отбасының сыртқы қоғаммен қатынасы тіл, дін, діл мәселелеріне жеке тоқталып тарихи зерделеуге қадам жасау.

Визуалды деректердің ішінде фото суреттер ең көп таралған дерек көзі болып табылатындықтан, ал оның ішінде отбасылық фото ең көп таралған тәжірибе болғандықтан негізгі дерек көз ретінде фотоларды қолдандық. 19 ғасырдың аяғынан бері кең таралған фотосурет тәжірибесінен отбасылық фотосуреттер соңғы бірнеше онжылдықта ғана академиялық бақылауға алына бастады. Отбасылық фото және фото альбомдармен жұмыс істейтін ғалымдар негізінен антропологиядан шыққан, ал эстетика, өнер тарихы, фотосурет және мәдениеттану салаларындағы ғалымдар мұндай материалға қалай қарау керектігі туралы сұрақтары көп туындап шетте қала береді.

Ашық хаттар мен фотосуреттерді талдай отырып, біз визуалды мәтіндерді кешенді және пәнаралық талдау принциптерін ұстанамыз. Мұндай талдау мазмұн деңгейіндегі кескінге (мазмұндық және формальды компоненттер, сыртқы және ішкі интеракцияның болуы немесе болмауы, "актор" және "мақсат" позициялары) және контекстке (дене сипаттамалары мен қоршаған ортаның мәні, ассоциативті қатар, канондық бейнелерге сілтемелер) қатысты зерттеу сұрақтарын дәйекті түрде ашуды қамтиды.

Талдауда суреттерді түсіндіруге семиотикалық, кроссмәдениет, құрылымдық және иконографиялық (кейбір жағдайларда) тәсілдері қолданылады. Біріншісі, визуалды символдардың (белгілердің) тілін декодтауға, яғни визуалды мәтіннің коммуникативті жақтарын, оның денотативтік және коннотациялық хабарламаларын ашуға бағытталған. Интерпретацияға құрылымдық көзқараста бейнеленген әлеуметтік құбылыстардың сыртқы визуалды қабығының астында маңызды әлеуметтік құрылымдар ашылады. Визуалды деректер арасында кездесетін басқа ұлтты отбасылардың иконографиялық және иконологиялық тәсіл канондық бейнелерді қадағалау үшін мотивтер мен композицияның ұқсастығы принципі бойынша талданатын сюжетке қатысты басқа суреттерді қарастыруды қамтиды.

Бүгінгі таңда визуалды деректерді талдау әдістері мен тәсілдері жиі қолданыстағы дәстүрлі, негізгі, әдістерге негізделген әлеуметтік зерттеу (бақылау, сауалнама, құжаттарды талдау) және визуалды қатар формаларында қалай ойнатылатындығын зерттеуге бағытталған әлеуметтік мәселелер және әртүрлі әлеуметтік-мәдени құбылыстарға негізделген. Бұл әдіснамалық тәсілдердің негізгі міндеті мен мүмкіндігі әлеуметтік құбылыстарды түсіндіру мен сипаттауға ықтимал етеді.

Отбасы сөзінің ассоциасы жалпы тұрмыс-тіршілікпен қатарлас жүргендіктен, қорларда сақтаулы тұрған отбасылық визуалды деректердің басым көпшілігі тұрмыстық

болып келеді. Тұрмыс көріністерін талдаудағы фокус тұрғылықты жері мен жағдайларында, шаруашылық жүргізу ерекшеліктерінде, тұрмыстық ыдыстарда, суретке түсірілген тұрғын үйге және ситуациялық әлеуметтік топ мүшелеріне қатысты орналасу ерекшеліктерінде белгіленеді. Бұл талдау кез-келген визуалды құжаттарға қолданылады: иллюстрациялар, суреттер, суреттер, фотосуреттер, ашық хаттар. Ағымдағы зерттеуде біз негізінен фотосуреттермен жұмыс жасадық. Біз өзіміз үшін аздаған ашық хаттар мен суреттер фотосуреттер сияқты ақпараттық емес екенін атап өттік. Фотографиялық кескіндер техникалық емес жолмен жасалған суреттер мен суреттерге қарағанда көбірек сенім тудыратынын аңғардық.

Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік кино-фото құжаттар мен дыбыс жазбалар архиві, Қазақстан Республикасының ұлттық архив қорларында, Қазақстан Республикасының Президент архивінің қорларында ХХ ғасырдың бас кезіндегі визуалды деректердің қорлары өте көп деп айта алмаймыз. Мәселен, ҚР ОМА КФДЖ 1900-1938 жылдар арасындағы жеке архивтерден алынған деректер фондтары ерекше құнды болып табылады (Арх.№ Е-17909. Верный қаласы отбасыларға арналған тұрмыс үйлер, авторы зерттеуші-өлкетанушы В.В. Реутов, фото 1900 ж.; Арх. № Е-1711, Е-1866 – Астанайская мен Алматылық епархияның жеке фондтарының коллекциялары, епархия қызметкерлерінің отбасыларымен түскен фото деректер 1901 ж. Арх.№ 5-3368,5-3369,5-3370,5-3371,5-3372,5-3373,5-3374 Д.П. Багаевтың жеке қор коллекциясының Павлодар облысындағы кедейшіліктен ауылын тастап қалаға көшіп бара жатқан отбасылардың фото деректері 1912 ж. Арх.№ Е-332, Е-333, Е-334, Е-336, Е-337.

Осы тарихи кезеңнің аудиоматериалдары Союзкиножурнал бірлестігінің материалдарынан құралған, авторлары әр жылдары Попов, Пенулина Э., Сагимбаев, Н.Гольденберг. Деректі фильдердің барлығы дерлік жалпы көрініс, тұрғын үйлер, инфраструктура яғни отбасы тұрмыс тіршілігінің қайнар көздері туралы жақсы ақпарат беретіні туралы анықталды. Қазақстан Республикасының Президент архивінің жеке тұлғалардың отбасылық қорларында жұмыс жүргізілді. Атап айтатын болсақ, ҚОР №54, бума 1, 1-109 арасындағы істер Куватовтар отбасылық жеке қорындағы фото құжаттары анықталып, жұмыс жүргізілді. Көрсетілген қор осы архивті тұрақты сақталуда тұр, қор деректері 1928-1998 жылдар арасындағы мәліметтерді қамтиды. Қор №68, бума 1, 1-64 арасындағы істер Боранкулов Сейткасымның жеке отбасылық қоры, архивте 1949-1999 жылдар аралығындағы құжаттарды тұрақты түрде сақтаулы тұр. Қор № 183, бума 1, 1-32 істер отбасы Айтхожиндардың отбасылық қорлары, 1927-2006 жылдар арасында деректерді қамтиды, архивте тұрақты түрде сақтаулы тұр. Қазақстан Республикасының Ұлттық архивінде жүргізілген зерттеу жұмысы негізінде, жеке қорлардың саны 52 екені анықталды.

Қор №79, 65/29 істері анықталып қарастырылды. 1934-2010 жылдардағы құжаттар: облыстық, қалалық ардагерлер кеңесінің материалдары (төлқұжаттар, естеліктер, фотосуреттер, естеліктер жинағы, фотоальбомдар, 2010 ж. 7 сәуірде Алматыда Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде өткен жеңістің 65 жылдығына арналған ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары); Ардагерлердің майдандағы хаттары, әскери билеттері, марапат құжаттары, орден кітапшалары, хабарлау

қағаздары, отбасылық фотосуреттері, естеліктер мен өлеңдері; Астана қаласындағы «Ауғанстан соғысы мүгедектері мен ардагерлер Одағы» қоғамдық ұйымының, «Ескерткіш» іздеу салу экспедициясы, Алматы қаласындағы Орталық мемлекеттік мұрағаттың кино-фото қорының құжаттары, облыстардың және Астана қаласының мұрағаттар мен құжаттар Басқармасы тапсырған материалдар (табылған құжаттар мен кітаптардың, бейнефильмдер мен құжат көшірмелерінің тізімі - дискілерде электрондық нұсқалары бар). Қор 162, 330/2232 істері анықталды. Сариева Рысты Халесовна (1949 ж.), Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері, тарих ғылымдарының кандидатының жеке отбасылық қоры. 1967-2010 жылдардағы құжаттар: жеке басы туралы; білім туралы, ғылыми атаққа ие болу туралы, қызметтік құжаттар, марапаттау жөнінде, қор иесінің қызметі және қоғамдық қызметі туралы; мұрағат ісі саласы бойынша ынтымақтастық жөніндегі құжаттар; түрлі деңгейлердегі конференциялардың материалдары; тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесіне дайындаған автореферат пен диссертация; кітаптар, мақалалар, баяндамалар, сұхбаттар; авторлардың қолтаңбасымен қор иесіне сыйлаған кітаптары; қор иесінің жұбайы мен қызының жеке басының құжаттары; қор иесіне арналған мақалалар; фото-бейне құжаттар; электрондық жеткізгіштердегі құжаттар т.б. Яғни, Қазақстан Республикасының ұлттық архивінде визуалды деректер арасында айтарлықтай жеке отбасылық қорлар бар, алайды, олардың басым көпшілігі кеңестік уақыттың деректері, яғни XX ғасырдың кеңестік заманы басталмас бұрын сақтаулы тұрған визуалды деректер жоқ деп айтсақ болады.

Қазіргі әлемдегі фотографияның басқа визуалды өнер түрлерімен байланысының теориялық аспектілерін қарастыра отырып, біз фотография тілінің әлеуметтік-мәдени және онтологиялық аспектілеріне назар аудардық, бұл фотография философиясы туралы айтуға мүмкіндік береді (Р.Барт, Р. Арнхайм, в. Флюссер және т. б.). Мәселені ғылыми зерттеудің негізгі бағыттарын сипаттай отырып, біз фотография теориясын "әлеуметтік теорияға" (с.Сонтаг) кеңейтетін жаңа тәсілдердің (философия, ақпарат теориясы, семиотика) өзектілігін баса көрсете отырып, фотографияны өнертану талдауының біржақтылығын анықтадық. Кескін кеңістігіндегі кескін мен құжаттың арақатынасы, басқа өнерден (кино, кескіндеме, теледидар) айырмашылығы, қоғамда өмір сүрудің көптеген формаларында қалыптасады, ол фотосуреттің деректі мәртебесін қандай формада болса да сақтайды.

Фотосурет секілді деректердің әлеуметтік-мәдени аспектісі "осы жерде және қазір" шындықпен міндетті байланыс талаптарына байланысты, фото кескінді жасау кезінде, бұл сонымен бірге көркемдік әсердің міндетті шарты болып табылады. Эмпирикалық материална келтірілген талдау (А. Родченко, Б. Игнатович, Е. Лангман, А. Скурихин, А. Шишкин және т. б.) хроникалық құжаттың, пәндік әлемнің "кадр ішіндегі монтаж" арқылы көркем бейнеге айналу құбылысын көрсетеді, кадрдағы элементтердің күтпеген үйлесімі (конструктивистік фотосурет мысалы, А. Радченко).

Бұл жағдай фотосуреттің өнер саласына тез интеграциялануына себеп болды. Сонымен қатар, әдебиеттен немесе бейнелеу өнерінен айырмашылығы, биалдың фотосуреті өмірді және оның оқиға кенеттерін тарихи қашықтықтың биіктігінен көрсете алмайды, бұл сәттіліктің, шындықпен тікелей байланыстың талаптарымен шектеледі.

Фотосуреттің деректі жағына деген құштарлық біздің елде болып жатқан ауқымды өзгерістерге байланысты болды. Жаңа Кеңес үкіметі бейбіт құрылыстағы жеңістерін түсіріп, өзекті түрде куәландырып, көрсетіп, социалистік құрылыстың жетістіктерін насихаттауға ықпал еткісі келді. халық алдында және бүкіл әлем алдында және репортаждық (негізінен құжаттық) фотосурет болуы керек еді.

Бүгінгі таңда визуалды деректерді талдау әдістері мен тәсілдері жиі қолданыстағы дәстүрлі, негізгі, әдістерге негізделген әлеуметтік зерттеу (бақылау, сауалнама, құжаттарды талдау) және визуалды қатар формаларында қалай ойнатылатындығын зерттеуге бағытталған әлеуметтік мәселелер және әртүрлі әлеуметтік-мәдени құбылыстарға негізделген. Бұл әдіснамалық тәсілдердің негізгі міндеті мен мүмкіндігі әлеуметтік құбылыстарды түсіндіру мен сипаттауға ықтимал етеді.

Мәселен фото деректер негізінде ХХ ғасыр басындағы отбасы мүшелерінің гендерлік мәселесі яғни үйдің үлкендері, ата-ана, балалар, туысқандық байланыстар, осы топтардың арасындағы өзара қатынастардың дамуының айнасы ретінде қонақжайлылық дәстүріне ерекше тоқталу, заманауи әлемдегі отбасылық мерекелердің көбеюі мен олардың ХХ ғасыр басындағы дәстүрлермен байланысын анықтаудан басталды. ХХ ғасырдың бас кезінің отбасы қатынасының дамуындағы орнын анықтау, қарастырылып отырған кезеңнің отбасы ұғымындағы ерекшелігіне сипаттама беру арқылы, отбасындағы отағасы мен жарының тұтас бір бөлік және жеке рөлдерінің трансформациялық өзгерістерін анықтау. ХХ ғасырдың басындағы отбасылық кризистер. ХХ ғасыр басындағы отбасы мен бала тәрбиесі. Отбасының сыртқы қоғаммен қатынасы тіл, дін, діл мәселелеріне жеке тоқталып тарихи зерделеуге қадам жасау.

Визуалды деректердің ішінде фото суреттер ең көп таралған дерек көзі болып табылатындықтан, ал оның ішінде отбасылық фото ең көп таралған тәжірибе болғандықтан негізгі дерек көз ретінде фотоларды қолдандық. 19 ғасырдың аяғынан бері кең таралған фотосурет тәжірибесінен отбасылық фотосуреттер соңғы бірнеше онжылдықта ғана академиялық бақылауға алына бастады. Отбасылық фото және фото альбомдармен жұмыс істейтін ғалымдар негізінен антропологиядан шыққан, ал эстетика, өнер тарихы, фотосурет және мәдениеттану салаларындағы ғалымдар мұндай материалға қалай қарау керектігі туралы сұрақтары көп туындап шетте қала береді.

Ашық хаттар мен фотосуреттерді талдай отырып, біз визуалды мәтіндерді кешенді және пәнаралық талдау принциптерін ұстанамыз. Мұндай талдау мазмұн деңгейіндегі кескінге (мазмұндық және формальды компоненттер, сыртқы және ішкі интеракцияның болуы немесе болмауы, "актор" және "мақсат" позициялары) және контекстке (дене сипаттамалары мен қоршаған ортаның мәні, ассоциативті қатар, канондық бейнелерге сілтемелер) қатысты зерттеу сұрақтарын дәйекті түрде ашуды қамтиды.

Талдауда суреттерді түсіндіруге семиотикалық, кроссмәдениет, құрылымдық және иконографиялық (кейбір жағдайларда) тәсілдері қолданылады. Біріншісі, визуалды символдардың (белгілердің) тілін декодтауға, яғни визуалды мәтіннің коммуникативті жақтарын, оның денотативтік және коннотациялық хабарламаларын ашуға бағытталған. Интерпретацияға құрылымдық көзқараста бейнеленген әлеуметтік құбылыстардың сыртқы визуалды қабығының астында маңызды әлеуметтік құрылымдар

ашылады. Визуалды деректер арасында кездесетін басқа ұлтты отбасылардың иконографиялық және иконологиялық тәсіл канондық бейнелерді қадағалау үшін мотивтер мен композицияның ұқсастығы принципі бойынша талданатын сюжетке қатысты басқа суреттерді қарастыруды қамтиды.

Бүгінгі таңда визуалды деректерді талдау әдістері мен тәсілдері жиі қолданыстағы дәстүрлі, негізгі, әдістерге негізделген әлеуметтік зерттеу (бақылау, сауалнама, құжаттарды талдау) және визуалды қатар формаларында қалай ойнатылатындығын зерттеуге бағытталған әлеуметтік мәселелер және әртүрлі әлеуметтік-мәдени құбылыстарға негізделген. Бұл әдіснамалық тәсілдердің негізгі міндеті мен мүмкіндігі әлеуметтік құбылыстарды түсіндіру мен сипаттауға ықтимал етеді.

Отбасы сөзінің ассоциасы жалпы тұрмыс-тіршілікпен қатарлас жүргендіктен, қорларда сақтаулы тұрған отбасылық визуалды деректердің басым көпшілігі тұрмыстық болып келеді. Тұрмыс көріністерін талдаудағы фокус тұрғылықты жері мен жағдайларында, шаруашылық жүргізу ерекшеліктерінде, тұрмыстық ыдыстарда, суретке түсірілген тұрғын үйге және ситуациялық әлеуметтік топ мүшелеріне қатысты орналасу ерекшеліктерінде белгіленеді. Бұл талдау кез-келген визуалды құжаттарға қолданылады: иллюстрациялар, суреттер, суреттер, фотосуреттер, ашық хаттар. Ағымдағы зерттеуде біз негізінен фотосуреттермен жұмыс жасадық. Біз өзіміз үшін аздаған ашық хаттар мен суреттер фотосуреттер сияқты ақпараттық емес екенін атап өттік. Фотографиялық кескіндер техникалық емес жолмен жасалған суреттер мен суреттерге қарағанда көбірек сенім тудыратынын аңғардық.

Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік кино-фото құжаттар мен дыбыс жазбалар архиві, Қазақстан Республикасының ұлттық архив қорларында, Қазақстан Республикасының Президент архивінің қорларында XX ғасырдың бас кезіндегі визуалды деректердің қорлары өте көп деп айта алмаймыз. Мәселен, ҚР ОМА КФДЖ 1900-1938 жылдар арасындағы жеке архивтерден алынған деректер фондтары ерекше құнды болып табылады (Арх.№ Е-17909. Верный қаласы отбасыларға арналған тұрмыс үйлер, авторы зерттеуші-өлкетанушы В.В. Реутов, фото 1900 ж.; Арх. № Е-1711, Е-1866 – Астанайская мен Алматылық епархияның жеке фондтарының коллекциялары, епархия қызметкерлерінің отбасыларымен түскен фото деректер 1901 ж. Арх.№ 5-3368,5-3369,5-3370,5-3371,5-3372,5-3373,5-3374 Д.П. Багаевтың жеке қор коллекциясының Павлодар облысындағы кедейшіліктен ауылын тастап қалаға көшіп бара жатқан отбасылардың фото деректері 1912 ж. Арх.№ Е-332, Е-333, Е-334, Е-336, Е-337.

Осы тарихи кезеңнің аудиоматериалдары Союзкиножурнал бірлестігінің материалдарынан құралған, авторлары әр жылдары Попов, Пенулина Э., Сагимбаев, Н.Гольденберг. Деректі фильдердің барлығы дерлік жалпы көрініс, тұрғын үйлер, инфраструктура яғни отбасы тұрмыс тіршілігінің қайнар көздері туралы жақсы ақпарат беретіні туралы анықталды. Қазақстан Республикасының Президент архивінің жеке тұлғалардың отбасылық қорларында жұмыс жүргізілді. Атап айтатын болсақ, ҚОР №54, бума 1, 1-109 арасындағы істер Куватовтар отбасылық жеке қорындағы фото құжаттары анықталып, жұмыс жүргізілді. Көрсетілген қор осы архивті тұрақты сақталуда тұр, қор деректері 1928-1998 жылдар арасындағы мәліметтерді қамтиды. Қор №68, бума 1, 1-64 арасын-

дағы істер Боранкулов Сейткасымның жеке отбасылық қоры, архивте 1949-1999 жылдар аралығындағы құжаттарды тұрақты түрде сақтаулы тұр. Қор № 183, бума 1, 1-32 істер отбасы Айтхожиндардың отбасылық қорлары, 1927-2006 жылдар арасында деректерді қамтиды, архивте тұрақты түрде сақтаулы тұр. Қазақстан Республикасының Ұлттық архивінде жүргізілген зерттеу жұмысы негізінде, жеке қорлардың саны 52 екені анықталды.

Қор №79, 65/29 істері анықталып қарастырылды. 1934-2010 жылдардағы құжаттар: облыстық, қалалық ардагерлер кеңесінің материалдары (төлқұжаттар, естеліктер, фотосуреттер, естеліктер жинағы, фотоальбомдар, 2010 ж. 7 сәуірде Алматыда Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде өткен жеңістің 65 жылдығына арналған ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары); Ардагерлердің майдандағы хаттары, әскери билеттері, марапат құжаттары, орден кітапшалары, хабарлау қағаздары, отбасылық фотосуреттері, естеліктер мен өлеңдері; Астана қаласындағы «Ауғанстан соғысы мүгедектері мен ардагерлер Одағы» қоғамдық ұйымының, «Ескерткіш» іздеу салу экспедициясы, Алматы қаласындағы Орталық мемлекеттік мұрағаттың кино-фото қорының құжаттары, облыстардың және Астана қаласының мұрағаттар мен құжаттар Басқармасы тапсырған материалдар (табылған құжаттар мен кітаптардың, бейнефильмдер мен құжат көшірмелерінің тізімі - дискілерде электрондық нұсқалары бар). Қор 162, 330/2232 істері анықталды. Сариева Рысты Халесовна (1949 ж.), Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері, тарих ғылымдарының кандидатының жеке отбасылық қоры. 1967-2010 жылдардағы құжаттар: жеке басы туралы; білім туралы, ғылыми атаққа ие болу туралы, қызметтік құжаттар, марапаттау жөнінде, қор иесінің қызметі және қоғамдық қызметі туралы; мұрағат ісі саласы бойынша ынтымақтастық жөніндегі құжаттар; түрлі деңгейлердегі конференциялардың материалдары; тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесіне дайындаған автореферат пен диссертация; кітаптар, мақалалар, баяндамалар, сұхбаттар; авторлардың қолтаңбасымен қор иесіне сыйлаған кітаптары; қор иесінің жұбайы мен қызының жеке басының құжаттары; қор иесіне арналған мақалалар; фото-бейне құжаттар; электрондық жеткізгіштердегі құжаттар т.б. Яғни, Қазақстан Республикасының ұлттық архивінде визуалды деректер арасында айтарлықтай жеке отбасылық қорлар бар, алайды, олардың басым көпшілігі кеңестік уақыттың деректері, яғни ХХ ғасырдың кеңестік заманы басталмас бұрын сақтаулы тұрған визуалды деректер жоқ деп айтсақ болады.

Қазіргі әлемдегі фотографияның басқа визуалды өнер түрлерімен байланысының теориялық аспектілерін қарастыра отырып, біз фотография тілінің әлеуметтік-мәдени және онтологиялық аспектілеріне назар аудардық, бұл фотография философиясы туралы айтуға мүмкіндік береді (Р.Барт, Р. Арнхайм, в. Флюссер және т. б.). Мәселені ғылыми зерттеудің негізгі бағыттарын сипаттай отырып, біз фотография теориясын "әлеуметтік теорияға" (с.Сонтаг) кеңейтетін жаңа тәсілдердің (философия, ақпарат теориясы, семиотика) өзектілігін баса көрсете отырып, фотографияны өнертану талдауының біржақтылығын анықтадық. Кескін кеңістігіндегі кескін мен құжаттың арақатынасы, басқа өнерден (кино, кескіндеме, теледидар) айырмашылығы, қоғамда өмір сүрудің көптеген формаларында қалыптасады, ол фотосуреттің деректі мәртебесін қандай формада болса да сақтайды.

Фотосурет секілді деректердің әлеуметтік-мәдени аспектісі "осы жерде және қазір" шындықпен міндетті байланыс талаптарына байланысты, фото кескінді жасау кезінде, бұл сонымен бірге көркемдік әсердің міндетті шарты болып табылады. Эмпирикалық ма- териалына келтірілген талдау (А. Родченко, Б. Игнатович, Е. Лангман, А. Скурихин, А. Шишкин және т. б.) хроникалық құжаттың, пәндік әлемнің "кадр ішіндегі монтаж" арқылы көркем бейнеге айналу құбылысын көрсетеді, кадрдағы элементтердің күтпеген үйлесімі (конструктивистік фотосурет мысалы, А. Радченко).

Бұл жағдай фотосуреттің өнер саласына тез интеграциялануына себеп болды. Сонымен қатар, әдебиеттен немесе бейнелеу өнерінен айырмашылығы, биалдың фотосуреті өмірді және оның оқиға кенеттерін тарихи қашықтықтың биіктігінен көрсете алмайды, бұл сәттіліктің, шындықпен тікелей байланыстың талаптарымен шектеледі. Фотосуреттің деректі жағына деген құштарлық біздің елде болып жатқан ауқымды өзгерістерге байланысты болды. Жаңа Кеңес үкіметі бейбіт құрылыстағы жеңістерін түсіріп, өзекті түрде куәландырып, көрсетіп, социалистік құрылыстың жетістіктерін насихаттауға ықпал еткісі келді. халық алдында және бүкіл әлем алдында және репортаждық (негізінен құжаттық) фотосурет болуы керек еді.

Нәтижелер мен талқылау (Findings/Discussion) – Қазақ халқының отбасы және неке құқықтарының қайнар көздеріне негізінен көне дәуіріндегі әдет-ғұрып заң нормалары сонымен қатар: «Ақсақалдар Ережесі», «Ата-баба жолы», «Оғыз ханның заңдары», Мұсылмандық шариат, Қасым ханның «Қасқа жолы», Тәуке ханның «Жеті жарғысы», Патшалық Ресей тұсындағы «Кіші Ережелер» жатады. Бұл құқықтық нормалар тарихи кезеңдердің ауысымдарына байланысты, өзгеріске ұшырып отырғаны анық. Мәселен біз қарастырып отырған, кезеңдегі өзгерістер, 1917 жылғы төңкеріс және одан кейінгі саяси қайта құрулар, даланың көшпелі халқының өмірін ұйымдастырудың жаңа заңнамалық жобалары XX ғасырдың 30-шы жылдарында көшпелілердің құқықтық жүйесіне орыс заңдарын енгізуден басталған қазақтардың дәстүрлі мәдениетінің жойылу процесінің өзінің шарықтау шегіне жетті. Дәстүрлі шаруашылық құрылымының өзгеруі жартылай отырықшы, содан кейін толық отырықшы өмір салтына көшу ғасырлар бойы қазақтарда болған тарихи қалыптасқан көшпелі қоныс түрі мен отбасы құрылымының өзгеруінің негізгі себебі болды және нәтижесінде отбасылық-туыстық топтар ішіндегі дәстүрлі әлеуметтік байланыстардың бұзылуына әкелді. Бүкілресейлік атқару комитетінің «Неке туралы заңдар кодексі: «Отбасы және қамқоршылық» қолданысқа енгізу туралы 1926 жылғы 19 қарашасындағы қаулысынан кейін, жоғарыда атап кеткендей үдемелі өзгеріске ұшыратты. Мәселен, большевиктер партиясының билігі қазақ қоғамындағы отбасының гендерлік қатынас үлгілеріне қол сұғудан басталды. Партия қызметкерлерімен сол кездегі гендірлік қатынастар қазақтар арасындағы ескі қоғамдық құрылыстың бір бөлігі ретінде қабылдады. Олардың мақсаты аталмыш жүйені яғни бұл гендерлік моделді жою болды. Кейіннен олар әйелдерге де, ерлерге де саналы түрде жаңа рөлдер мойындатты [2]. Жаңа мемлекеттің жаңа бағыты бойынша, большевиктер әйелдерді жұмысшы анаға айналдырғысы келді. Олардың ойынша, әйел жұмыс істеп, «болашақ жұмысшылар ұрпағын шығаруы» және сонымен бірге үй шаруашылығын жүргізуі керек еді [3]. Жаңа декреттер оларға жұмыс бергендей өзінің қорғауын, тәуел-

сіздігіне кепілдік етіп берді. Бұл саяси әдістің мақсаты әйелдерді ерлер сияқты мемлекет билігіне бағындыру үшін, әйелдерді патриархалдық отбасылық қатынастар билігінен «босату» идеясына негізделді. Ерлердің рөлі де өзгерді [4]. Отағасының функцияларын мемлекет өз мойнына алды, сонымен бірге ерлер коммунистік құрылысты басқаруға және жаңа мемлекетті басқаруға тиіс болды. Осылайша, қоғамдық ортада ер адам өзінің басым рөлін көрсете алды. Бірақ үйдің ішіндегі үстемдік түбегейлі өзгерді бұрынғыдай жынысына емес, әлеуметтік жағдайына байланысты болды. Бұл өзгеріс қала отбасыларында айқын байқалады [5]. Бұл әдістер қоғамда «архаизм» және «ескінің қалдықтары» деген стереотипті түсінікті қалыптастырды.

Жаңа үкімет әлеуметтік трансформациясын қоғамдағы әйелдер қауымынан бастады. Ол түсінікті қадам. Себебі, әйел адам отбасының ұйытқысы, отбасындағы қарым-қатынасты реттеп отыратын негізгі механизм. Басты өзгертулердің барлығы әйел өмірін «жаңарту» және мемлекет ер адамға емес әйел қоғамына екпіндік беріп қайта құруға кірісті. Басқадай айтқанда, мемлекеттің еркекпен емес, әйелмен арнайы мәмілеге келгендей саясат жүргізгенін байқауға болады. Әйелдер әлеуметтік трансформацияның негізгі құралы ретінде пайдаланылады [6]. Бұл ер адамның күшіне, жігеріне, ұстанымына тікелей қарсы болып, әсер етпей қоймады. Біріншіден, әйелдердің қоғамдық өндіріске жаппай араласуы жеке гендерлік қатынастарға әсер етуі, өйткені ол әйелдерге еркектерден экономикалық және әлеуметтік еркіндік берді [7]. Екіншіден, ана болуды саясаттандыру және әке болуды салыстырмалы түрде елемей әйелдердің балаларды бақылауын заңдастырып, ер азаматтардың отбасындағы орнын әлсіретіп жіберді [8]. Үшіншіден, әйелдер бірте-бірте мемлекеттің идеологиялық құралына айналды, өйткені олар мемлекетке ерлердің мінез-құлқын бақылаудың кілтіне айналды. Кеңес қоғамында дәстүрлі ер адамның қоғамдағы рөлін түсіну мен қабылдау мәселелерінде конфликттерге әкеп соқты. Ер адамның сөзі заң емес, әйел күйеуінің кемшілігіне наразылық білдіруге құқылы. Оның үстіне әйелдер ерлердің үйдің тұрмыс-тіршілік өміріне араласпауына, ер адамның асыраушы рөлін атқармайтынына наразылық білдіре басталуымен сипатталды [9].

Революционерлердің буржуазиялық отбасын революцияның отына жағуға тырысқаны кездейсоқ емес: империяның неке-отбасы заңнамасын бір мезгілде жою, неке және отбасы құрылымын бұзу, неке институтын әдейі әлсірету болды, және оған негізделген буржуазиялық мораль бұрыннан қалыптасқан отбасы құндылықтарына қарсы бағытталды. Алайда, белгілі болғандай, Қазақстанда отбасы 30-шы жылдардан бастап саяси құрылымды қоса алғанда, тірек институты болды. 20 ғасыр кеңес мемлекеті әміршіл-әкімшілік әдістермен неке мен отбасын «нығайтуға» бет бұру арқылы, жеке адамға толық бақылау орнатуда отбасының басты мақсаты етіп қойды. «Мықты отбасы – мықты мемлекет» деген ұран ресми идеологияның арсеналына енген [10].

Жалпы, XX-шы ғасырдың басындағы Қазақстандағы отбасының әлеуметтік тарихына қысқаша шолу көрсеткендей, отбасы қазақ қоғамында ешқашан өз бетінше қалыптасып, сақталуы немесе қайта құрылуы мүмкін тәуелсіз институт емес. Ол қазақ қоғамының даму өркениетінің ажырамас бөлігі болып табылады және оны бар әлеуметтік институттармен сәйкестендіруді қамтамасыз ететін эволюцияға бағынады. Сонымен

қатар, отбасының даму процестері және оның қоғаммен өзара әрекеттесуі қарама-қайшы болып табылады және оларды «жақсы» немесе «жаман» тұрғысынан бағалау мүмкін емес [11].

Егер біз Қазақстандағы отбасының әлеуметтік дамуының ерекшеліктерін бөліп көрсетуге тырысатын болсақ, онда біздің елімізді Батыс Еуропа мемлекеттерінен ерекшелендіретін екі ерекше белгілерді атап өтуге болады: біріншіден, мемлекеттің отбасы саласындағы маңызды рөлі және, екіншіден, революцияға дейінгі қазақ халқының көпшілігіне тән жеке өмірдің әлсіз дамуы, отбасылық қатынастардың әлеуметтік сипаты. Шын мәнінде, қазақ қоғамында жаңа тұрмыстық нормалар енгізіліп, жоғарыдан қатаң бақылауға алынды [12].

Кеңестердің құрған жаңа мемлекетінде әйел білім алуға, жұмыс істеуге және жеке табыс көзіне ие болу мүмкіндігіне қол жеткізді, яғни қожайынынан экономикалық тәуелсіз бола алды. Мәселен, батыс елдеріндегі бірқатар мемлекеттерде атап айтсақ, Австрияда тек 1975 жылы ғана жаңа заң қабылданды ол- әйел жұмысқа бару үшін күйеуінің рұқсатын қажет етпейтін болды [13]. Ал, социалистік сипаттағы Венгрияда мұндай заң бір ұрпақ бұрын қабылданған. Сонымен қатар, күйеуінің рұқсатынсыз несие картасын алуға құқығы да пайда болды деседі. Американың экс президенті Билл Клинтонның әйелі Хиллари Клинтон 1970 жылдары несие картасынан бас тартқанын есіне ала отырып: «Мен өзімнің несие картасына өтініш бере алмайтыным, күйеуімнің картасын пайдалануым керек екені туралы хат алдым. Бұл ескі әңгіме емес » - деді ол The Ellen DeGeneres Show-қа берген сұхбатында. «Мен оған қарағанда көбірек ақша таптым, мен өзімнің несие картамды алуға дайын едім».

Ал, кеңес әйелі университетке түсу құқығын, ғылым мен техника, математика және жаратылыстану саласындағы мамандықтар алу құқығын алды [14]. Ivy League қауымдастығының мекемелері жиырмасыншы ғасырдың екінші жартысына дейін қыздарды бакалавриат студенттеріне қабылдамады. Кеңестік әйелі білім алуға, жұмыс істеуге және жеке табыс көзіне ие болу мүмкіндігіне ие болды, яғни күйеуінен экономикалық тәуелсіз бола бастады [15].

Отбасы заңын алайық. Кеңес әйелдері ажырасу құқығын, некеге тұрғаннан кейін өз атын иелену құқығын, түсік жасату құқығын, ажырасқаннан кейін бірден балаларды қамқорлыққа алу құқығын алды [16]. Ал, мысалы, Австрияда әйелдің некеден кейін өз атын сақтауға құқығы бар деген заң 1995 жылы ғана қабылданған. Немесе жүктілікті тоқтату құқығын алыңыз. Социалистік елдерде жүктілікті тоқтату туралы шешім қабылдау құқығы социалистік елдерге қарағанда әлдеқайда ерте берілді. Мысалы, КСРО-да 1920 -шы жылы, одан кейін 1954 жылы. Англияда түсік жасатуға 1967-ші жылы, АҚШ-та – 1973-ші жылы, Австрияда – 1974-ші жылы, Францияда – 1979-шы жылы рұқсат етілді [17].

Қорытынды (Conclusion) – 1917 жылы 12 желтоқсанда «Азаматтық неке, балалар туралы және азаматтық хал актілерін енгізу туралы» жарлық жарияланды. Жарлыққа сәйкес неке жасы ерлер үшін - 18 жас және әйелдер үшін 16 жас, Закавказьеде - ерлер үшін - 16 жас және әйелдер үшін 13 жас болып белгіленді. Монархия кезеңінде тек шіркеулік неке болса, көрсетілген мерзімнен бастап шіркеулік неке «ерлі-зайыптылардың жеке ісі»

болып табылатын болды, енді тек азаматтық неке танылды. Алайда 20-жылдардың басында тіпті халық арасында неке тіркеудің кез келген түрін жою туралы үндеулер де болды. Бұл жарлық жарияланғанымен, отбасы және отбасы мүшелерінің түгелдей дерлік отбасы өмірінің барлық тұстарын ашып қамтымады.

1927 жылы 1 қаңтарда Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитетінің 1926 жылғы 19 қарашадағы қаулысымен РКФСР-ның «Неке, отбасы және қамқоршылық туралы» Заңдар кодексі күшіне енді, онда барлығына бірдей неке жасы – 18 жас белгіленді. Сондай-ақ ерлі-зайыптылар мен балалардың құқықтары мен міндеттерін толығырақ реттеліп қарастырылды. Бұл заңды актер ерлер мен әйелдердің теңдігін орнатуға бағытталған. Осылайша, ерлі-зайыптылардың неке кезінде жинаған мүлкі 1918 жылғы Кодекске қарағанда жалпы деп танылды, онда бөлек меншік белгіленді. Бұл «Неке және отбасы туралы» кодексі 1969 жылы енгізілген жаңа кодекске дейін қолданыста болды. XX ғ. 20-30-шы жылдарындағы қарастырылған визуалды деректерге сүйеніп айтатын болсақ, бұл мерзімде қала мен ауыл отбасыларының сонымен қатар қала мен ауыл әйелдерінің арасындағы әлеуметтік міндеттердің айырмашылығы бірден көзге түседі. Мәселен, ауыл отбасындағы әйелдің міндеттері бұрынғысынша үй айналысындағы шаруашылық болса, қала әйелінің міндеттеріне үй тіршілігінен тыс әлеуметтік жауапкершілік ретінде, жұмысы пайда болды [18]. Көбісінше әйелдер бұл жылдары жұмысшы қызметінде болса, 1930-шы жылдардың аяғына таман визуалды деректерге сәйкес жұмысшы мәртебесінен басқа дәрігер, қоғам қайраткері, инженер, мұғалім, балабақша тәрбиелеуші қызметіндегі әйелдердің фотолары көптеп кездеседі. Қала әйелдерінде отбасы құқығының нормаларының жүзеге асырылуы нәтижелі болса, ауылдағы әйелдердің өмірінде айтарлықтай өзгерістер белен алған жоқ. Бұл жерде міндетті түрде айтып өтетін мәселе, көптеген зерттеулерге сәйкес орталық азия аумағы бойынша қазақ қоғамындағы әйелдердің жағдайы бөлек болды. Нақтырақ айтақанда мәселен, өзбек, тәжік, азербайжан әйелдерінің қасындағы салыстырмалы тұрғыдан қарағанда қазақ әйелінің құқығы, киіну салты, үй жағдайындағы бостандығы айтып өтетіндей еркін болды. Ежелден қазақ әйел үй тіршілігінде өзін еркін ұстап, басқара алатын деңгейінде болған. Ол тек жаңа түскен келіндерге тиесілі болмайтын. Жаңа түскен келінді енесі кем дегенде үш жылдай уақыттың ішінде отбасының ішкі заңдылықтарына, отбасы мүшелерінің ыңғайына қарай тәрбиелеген соң ғана, үй тіршілігіне байланысты мәселелерде шешім қабылдауға мүмкіндік алды. Қазақ әйелінің жоғарыда атап өткен ұлттырға қарағанда үй шаруашылығындағы құқығы еркін болғанның себептерінің бірі ол қазақ әйелінің мал шаруашылығы секілді қиын еңбектегі атқаратын міндеті ер адамнан кем болған жоқ [19].

Қарстырылған мерзімнің визуалды деректері «кеңестік мәдени» кодының қалыптаса басталғанын дәлелдей алды. «Кеңестік мәдени» коды ретінде отбасының сипаты патриархалдық негізін жоғалтып бара жатқанын, отбасы тіршілігіндегі әйел адамның үйден тыс қызуғышылықтарының пайда болуымен, отбасылық суреттер азайып, ұжымдық фотолармен толығып адамның жеке сақтауында өндірістік суреттерді сақтайтын альбомның қалыптасуы.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы

Мақала ЖТН №АР15473292 «XX-XXI ғасырдағы отбасы тарихының ретроспективасы: Қазақстандағы дәстүр мен модернизмнің визуалды болмысы» тақырыбындағы Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігінің қаржыландыруымен жүзеге асырылып жатқан ғылыми жобасы аясында даярланды.

Авторлардың қосқан үлесі

Автор Д.Б.Асымова мақаланы жазу барысында мақсат міндеттерімен, зерттеуді жүргізу, дайындау нәтижелерді талдау, түсіндіру сыни тұрғыда қарастырды. Визуалды деректер негізінде қазақ отбасының көрсетілген уақыт кезінде дәстүр мен модернизм элементтеріне талдау, өзгеру динамикасын анықтау, отбасының өзара бірлігі, мүшелерінің қатынасына, гендерлік аспектісіне, отбасының мәселен фотоға түсу үрдісі, мәдениетін зерттеуде өз үлесін қосты. Автор **Н.Б.Калкаева** XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы визуалды деректеріндегі қазақ отбасы құқығындағы «кеңестік» мәдени кодының қалыптасуының көрінісін кеңінен зерттеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Маковецкий П. Қазақтардың заң орына жүретін дәстүрлері жөніндегі жазбалар / Қазақы неке (салт-дәстүр жөніндегі жазбалар) / Орыс тілінен аударған Б. Қожабекова. – Алматы: Жалын, 1994. – 4-14 бб.
2. Өсеров Н.Н. Қазақтардың дәстүрлі неке және отбасы құқықтары (Қазақ әдет-ғұрып материалдары бойынша): заң ғыл. канд. дис. автореф: 12.00.01. - Алматы, 2002. - 19 б.
3. Қазиев О. Көшпелі қазақ өркениетіндегі әйел құқығының мәртбесі (XVIII-XX ғғ. бас кезеңі): заң ғыл. канд. дис. автореф: 12.00.01. - Алматы, 2005. - 29 б.
4. Андре Д. Қазақтардың ордасында заң есебінде жүретін дәстүрлер / Қазақы неке (салт-дәстүр жөніндегі жазбалар) / Орыс тілінен аударған Б. Қожабекова. – Алматы: Жалын, 1994. – 29-31 бб.
5. Баллюзек Л. Қазақ некесінің ерекшеліктері / Қазақы неке (салт-дәстүр жөніндегі жазбалар) / Орыс тілінен аударған Б. Қожабекова. – Алматы: Жалын, 1994. – 16-23 бб.
6. Арғынбаев Х. Қазақ отбасы: (қазақ отбасының кешегісі мен бүгінгісі жайындағы ғылыми зерттеу еңбек). – Алматы:Қайнар, 1996. – 288 б.
7. Козлов И.А. Қазақтардың дәстүрлік заңдары / Қазақы неке (салт-дәстүр жөніндегі жазбалар) / Орыс тілінен аударған Б. Қожабекова. – Алматы: Жалын, 1994. – 32-35 бб.
8. Левшин А.И. Дәстүрлер / Қазақы неке (салт-дәстүр жөніндегі жазбалар) / Орыс тілінен аударған Б. Қожабекова. – Алматы: Жалын, 1994. – 26-28 бб.
9. Культелеев Т.М. Вопросы казахского обычного права в романе Мухтара Ауезова «Абай». – Алматы, 1950 г.
10. Фиельструп Ф.А. Из обрядовой жизни киргизов начала XX века. – М.: Наука, 2002. – 300с.
11. Юмкина Е.А. Внутрисемейное общение в пространственно-временном аспекте/ Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина. – 2014. - №4 (Том 5) Психология. – С. 78-87.

12. Сексенбаева Г.А. «Аудиовизуальные документы: источниковедческий и архивоведческий аспекты» - Алматы, 2020 г. 279 с.
13. Чудакофф Х. Жизненный путь женщин: возраст и возрастное сознание, 1865-1915 гг. Журнал семейной истории. 1980.С.274–292.
14. Тузикова Л.Д. Визуальные образы прошлого в учебной литературе: типология, стратегии историко-познавательной деятельности школьников /Сибирский педагогический журнал № 1.2013 г.С.120-123.
15. Овсяникова Е.А. Образ семьи у подростков как условие их психологического благополучия. Белгород, 2019.С.211.
16. Инглхарт Р. Культурная эволюция: как изменяются человеческие мотивации и как это меняет мир /Пер. с англ. С. Л. Лопатиной, под ред. М. А. Завадской, В. В. Костенко, А. А. Широкановой, науч. ред. Э. Д. Понарин. – Москва. Мысль, 2018. – С. 63-68.
17. Магидов В.М. "Кинофотодокументы в контексте исторического знания". Москва, 2005 г. С.25-40.
18. Далаева Т.Т., Султангалиева Г.С. Визуальная антропология новой социальной истории Казахстана XIX-нач.ХХ в.в.-Алматы, Жибек жолы, Алматы 2022 г. -С.116-138.
19. Кундакбаева Ж., Модернизация ранней советской эпохи в судьбах женщин Казахстана, 1920-1930 годы – КазНУ имени аль-Фараби, Алматы 2017 г. С.48-57.

Д.Б. Асымова¹, Н.Б.Калкаева*¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Отражение формирования «советского» культурного кода в казахском семейном праве в визуальных источниках 20-30-х годов ХХ века

Аннотация. Статья посвящена истории казахского семейного права в 20-х и 30-х годах ХХ века. Если быть более конкретным, то речь пойдет о влиянии первых постановлений советской власти на институт семьи в переходный период казахской истории. Отмена законов, регулирующих семейные отношения в казахском обществе до прихода большевиков. Влияние советских законов, регулирующих институт семьи, на членов семьи. Семья – это катализатор перемен в жизни женщины. Исчезновение полигамных семей. Эмансипация женщины. Новые явления в жизни женщины, получившей «свободу». Новые задачи и услуги, возникшие помимо домашнего хозяйства. Различия в жизни горожанки и женщины с аула. В ходе статьи было проанализировано представление вышеуказанных проблем по визуальным источникам.

На основе визуальных источников, рассмотренных в ходе исследования, проведен анализ элементов традиции и модернизма казахской семьи в указанное время, определение динамики изменений, взаимного единства семьи, взаимоотношений между членами, гендерный аспект, склонность к съемке семейных вопросов, культура. На основе визуальных данных был сделан шаг к определению советского культурного кода через описание материальной природы, окружающей семью. В начале ХХ века был сделан шаг к определению репрезентации историко-политической ситуации в Казахстане и их влияния на понятие семьи в визуальных данных. При

подготовке статьи мы постарались показать историю Казахстана начала 20 века через историю семьи, на основе визуального представления о семье, через суть жизни семьи, основной ячейки общества. В процессе работы с визуальными данными по семейному анамнезу применялись региональные, локальные методы исследования.

Ключевые слова: Институт семьи, семейное право, нормы, законы, семейная история, визуальные образы, традиция, модернизм.

D.B. Assymova¹, N.B.Kalkayeva*¹

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University*

Reflection of the formation of the "Soviet" cultural code in Kazakh family law in visual sources of the 20-30s of the twentieth century

Abstract. The article is devoted to the history of Kazakh family law in the 20s and 30s of the twentieth century. To be more specific, we will talk about the impact of the first decisions of the Soviet government on the institution of the family in the transitional period of Kazakh history. The abolition of laws governing family relations in Kazakh society before the arrival of the Bolsheviks. The influence of Soviet laws governing the institution of the family on family members. The family is the catalyst for change in a woman's life. The disappearance of polygamous families. The emancipation of a woman. New phenomena in the life of a woman who has received "freedom". New tasks and services outside the household. Differences in the life of a city dweller and a woman from the village. During the article, the presentation of the above problems by visual sources was analyzed.

Based on the visual sources considered during the study, an analysis of the elements of tradition and modernism of the Kazakh family at the indicated time was carried out, the dynamics of changes, the mutual unity of the family, the relationship between members, the gender aspect, the propensity to film family issues, and culture were determined. On the basis of visual data, a step was taken towards defining the Soviet cultural code through a description of the material nature surrounding the family. At the beginning of the 20th century, a step was taken towards determining the representation of the historical and political situation in Kazakhstan and their influence on the concept of the family in visual data. In preparing the article, we tried to show the history of Kazakhstan at the beginning of the 20th century through the history of the family, based on a visual representation of the family, through the essence of family life, the main unit of society. In the process of working with visual data on family history, regional, local research methods were used.

Keywords: Family institution, family law, norms, laws, family history, visual images, tradition, modernism.

References

1. Makovetsky P. Kazaktardyn zan oryna zhuretin dasturleri zhonindegi zhazbalar / Kazaki neke (salt-dastur zhonindegi zhazbalar) / Orys tilinen audargan B. Kozhabekova. – Almaty: Zhaly, 1994. – 4-14 bb.
2. Oserov N.N. Kazaktardyn dasturli neke zhane otbasy kuckyktary (Kazak adet-guryp materialdary boyynsha): zan gyl. kand. dis. autoref: 12.00.01. - Almaty, 2002. - 19 b.

3. Kaziev O. Koshpeli kazak orkeniyetindegi aiel kuckygynyn murtbesi (XIIII-XX gg. bas kezeni): zan byl. kand. dis. autoref: 12.00.01. - Almaty, 2005. - 29 b.
4. D. Andre. Kazaktardyn ordasynda zan yesebinde zhuretin dasturler / Kazaki neke (salt-dastur zhonindegi zhazbalar) / Orys tilinen audargan B. Kozhabekova. - Almaty: Zhalyn, 1994. - 29-31 bb.
5. Balluzek L. Kazak nekesinin yerekshelikteri / Kazaki neke (salt-dastur zhonindegi zhazbalar) / Orys tilinen audargan B. Kozhabekova. - Almaty: Zhalyn, 1994. - 16-23 bb.
6. Argynbayev H. Kazakh otbasy: (kazakh otbasynn keshegismi men bugingisi zhayyndagy gylym zertteu enbek). - Almaty: Kaynar, 1996. - 288 b.
7. Kozlov I.A. Kazaktardyn dasturlik zandary / Kazaki neke (salt-dastur zhonindegi zhazbalar) / Orys tilinen audargan B. Kozhabekov. - Almaty: Zhalyn, 1994. - 32-35 bb.
8. Levshin A.I. Dasturler / Kazaki neke (salt-dastur zhonindegi zhazbalar) / Orys tilinen audargan B. Kozhabekov. - Almaty: Zhalyn, 1994. - 26-28 bb.
9. Kultelev T.M. Questions of Kazakh customary law in Mukhtar Auezov's novel "Abai". - Almaty, 1950
10. Fielstrup F.A. From the ritual life of the Kyrgyz people of the beginning of the XX century. - M.: Nauka, 2002. - 300s.
11. Yumkina E.A. Intrafamily communication in the spatio-temporal aspect/ Bulletin of the Leningrad State University named after A.S. Pushkin. - 2014. - No. 4 (Volume 5) Psychology. - pp. 78-87.
12. Seksenbayeva G.A. "Audiovisual documents: source and archival aspects" - Almaty, 2020 279 p
13. Chudakoff H. The life path of women: age and age consciousness, 1865-1915. Family History Magazine. 1980.pp.274-292.
14. Tuzikova L.D. Visual images of the past in educational literature: typology, strategies of historical and cognitive activity of schoolchildren /Siberian Pedagogical Journal No. 1.2013, pp.120-123.
15. Ovsyanikova E.A. The image of the family in adolescents as a condition of their psychological well-being. Belgorod, 2019.P.211.
16. Inglehart R. Cultural evolution: how human motivations change and how it changes the world / Translated from English by S. L. Lopatina, edited by M. A. Zavadskaya, V. V. Kostenko, A. A. Shirokanova, scientific ed. by E. D. Ponarin. - Moscow. Thought, 2018. - pp. 63-68.
17. Magidov V.M. "Film and photo documents in the context of historical knowledge". Moscow, 2005, pp.25-40.
18. Dalaeva T.T., Sultangalieva G.S. Visual anthropology of the new social history of Kazakhstan XIX-early XX century-Almaty, Zhibek zholy, Almaty 2022 -pp.116-138.
19. Kundakbayeva Zh., Modernization of the early Soviet era in the fate of women of Kazakhstan, 1920-1930 - Al-Farabi Kazakh National University, Almaty 2017 Pp.48-57.

Авторлар туралы мәлімет:

Асымова Д.Б. - жоба жетекшісі, PhD докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық факультеті деканының оқу ісі жөніндегі орынбасары, Жамбыл көшесі 25, Алматы, Қазақстан

Калкаева Н.Б. - хат-хабар авторы, заң ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық факультеті, Құқықтану кафедрасының профессоры, Жамбыл көшесі 25, Алматы, Қазақстан

Асымова Д.Б. – руководитель проекта, доктор PhD, заместитель декана по учебной работе факультета истории и права КазНПУ имени Абая, улица Жамбыл 25, г.Алматы, Казахстан.

Калкаева Н.Б. – автор для корреспонденции, кандидат юридических наук, профессор кафедры юриспруденции Факультета истории и права КазНПУ имени Абая, улица Жамбыл 25, г.Алматы, Казахстан.

Assymova D.B. - project manager, Doctor PhD, Deputy Dean for Academic Affairs, Faculty of History and Law, Abai KazNPU. 25 Jambyl str., Almaty, Kazakhstan.

Kalkayeva N.B. – corresponding author Candidate of Law, professor, Department of Jurisprudence, Faculty of History and Law, Abai KazNPU. 25 Jambyl str., Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 10.77.51

Научная статья

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-26-37>

О некоторых вопросах квалификации уголовных правонарушений, связанных с легализацией (отмыванием) преступных доходов

О.Б. Досекеев¹, М.М. Иманбекова¹, К.А. Турлыбеков¹

¹Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави

(E-mail: dossekeyev@mail.ru; manshuk.imanbekova@ayu.edu.kz; kayrat_13.04@mail.ru)

Аннотация. В статье поднимаются вопросы квалификации действий лиц, использующих преступные доходы и предпринимающих попытки их легализации (отмывания). Целью статьи является идентификация механизмов и методик квалификации уголовных правонарушений, связанных с легализацией (отмыванием) преступных доходов, которые включают основные направления уголовно-правового характера, связывая воедино основную идею определения основных каналов легализации имущества, добытого преступным путем. При этом следует также принимать во внимание и научную значимость статьи, которая заключается в эмпирическом позиционировании углубленного понимания финансовых преступлений, связанных с приобретением незаконного имущества посредством легальных каналов, где также имеет значение и практическая значимость, тесно связанная с научной значимостью, которая заключается в выработке специализированных мер по квалификации спектра правонарушений и преступлений, связанных с отмыванием денег и прочих подобных. В качестве методологической базы исследования предполагается рассмотрение чисто юридических методик анализа, заключающихся в синтезе, дедукции, индукции и абстрагировании, а также внешне-описательные и внутренне-описательные, включая корреляционные исследования стабильных когорт с высокой валидностью, достигаемых при выборке от 1000 единиц. Основные результаты статьи основываются на обзорном заключении относительно процедур внедрения механизмов западных стран в части введения норм по идентификации путей противоборства с незаконной легализацией имущества. Ценность исследования носит исключительный характер в силу актуальности такового при переходных режимах нового государства. Практическое значение итогов работы предполагает конструкцию специализированных механизмов, для которых предполагается акт внедрения для органов правопорядка.

Ключевые слова: нормативное постановление, квалификация, легализация (отмывание), доходы, добытые преступным путем.

Введение

Приводится информация из отчетов Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (далее - ФАТФ) и проведён обзор статистических данных по количеству зарегистрированных уголовных правонарушений, а также направленных в суд дел по делам о легализации преступных доходов. Получен вывод о том, что количество рассматриваемых видов уголовных правонарушений чрезмерно минимально, несмотря на то, что преступления корыстного характера не сокращаются. Вместе с тем отсутствует четкое понимание термина «легализация (отмывание) доходов», который квалифицируется как отдельный состав преступления. При этом в отношении преступлений, в которых злоумышленник извлекает выгоду и тратит её на свои нужды, такой термин не применяется. Отражается позиция ученых Республики Казахстан и Российской Федерации (далее - РФ) по вопросам противодействия легализации (отмыванию) преступных доходов. Отмечается, что Казахстан имеет исторический опыт и правовую культуру, вследствие чего необходимо изучать, анализировать зарубежный практический опыт и нормативную правовую базу, не допуская полного (слепого) копирования. Предлагается более углубленное изучение национального исторического правового опыта и развитие собственной правовой базы с учетом зарубежной практики и опыта. Отмечается необходимость оценки всех корыстных преступлений через призму противодействия легализации (отмыванию) доходов.

Проблемы противодействия легализации (отмывания) преступных доходов существует не только в Казахстане, но и во всем мире, о чем свидетельствуют многочисленные публикации, исследования, отчеты международных и межправительственных организаций. Представляет исследовательский интерес Отчет Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (далее - ФАТФ) за декабрь 2020 года, где отражено, что импортеры, экспортеры в результате сговора используют различные механизмы при осуществлении торговли или при проведении сопутствующих операций по оплате счетов для легализации доходов, приобретенных преступным путем. В свою очередь, компетентным органам и властным инстанциям необходимо проводить постоянную работу для предупреждения и пресечения деятельности таких участников сговора как посредством уголовного преследования, так и другими способами, в том числе с лишением прав вести торговлю. По сути, зарубежные эксперты предлагают применять различного рода санкции в отношении физических и юридических лиц, чья деятельность связана с легализацией преступных доходов. Такое положение вещей бесспорно правильно, но выявить такую категорию лиц довольно сложно, в свою очередь, под санкцию могут попасть законопослушные граждане, что влечет нарушение их конституционных прав. В данном секторе будет правильно отметить цели и задачи статьи, которые заключаются в выявлении проблем в сфере противодействия легализации имущества, приобретенного незаконным путем, и рассмотрении актуальных вопросов реализации программ в указанной сфере.

Методология

Методами исследования в работе послужили: обобщение, анализ, синтез, сравнительно-правовой анализ.

Результаты и обсуждение

Отдельные отечественные ученые отмечают, что Казахстан довольно успешно использует государственные меры противодействия легализации преступных доходов. Так, в сфере противодействия отмыванию преступных доходов и финансированию терроризма имеется институциональная структура, в рамках законопроектной работы Правительства постоянно совершенствуется уголовное и уголовно-процессуальное законодательство. Наряду с этим отмечаются проблемные вопросы, а именно - отсутствие системности и должной упорядоченности в применении статьи 218 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК РК) «Легализация (отмывание) денег и (или) иного имущества, полученных преступным путем». Следует отметить, что, опираясь на показатели правовой статистики, в Едином реестре досудебных расследований (далее – ЕРДР) количество преступлений по статье 218 УК РК, регистрируемых и направляемых в суд, существенно меньше, чем количество регистрируемых предикатных преступлений [1].

Если сравнить использованные Р.Р. Нугмановым статистические сведения 2015-2018 годов и данные последних четырех лет (2018-2021 годов), приходим к выводу, что в период с 2015 по 2018 годы наблюдался рост количества зарегистрированных и переданных в суд дел. Однако в 2019 году их количество сократилось, при этом в последующие годы сохранилась тенденция роста количества зарегистрированных и переданных в суд дел (таблица 1).

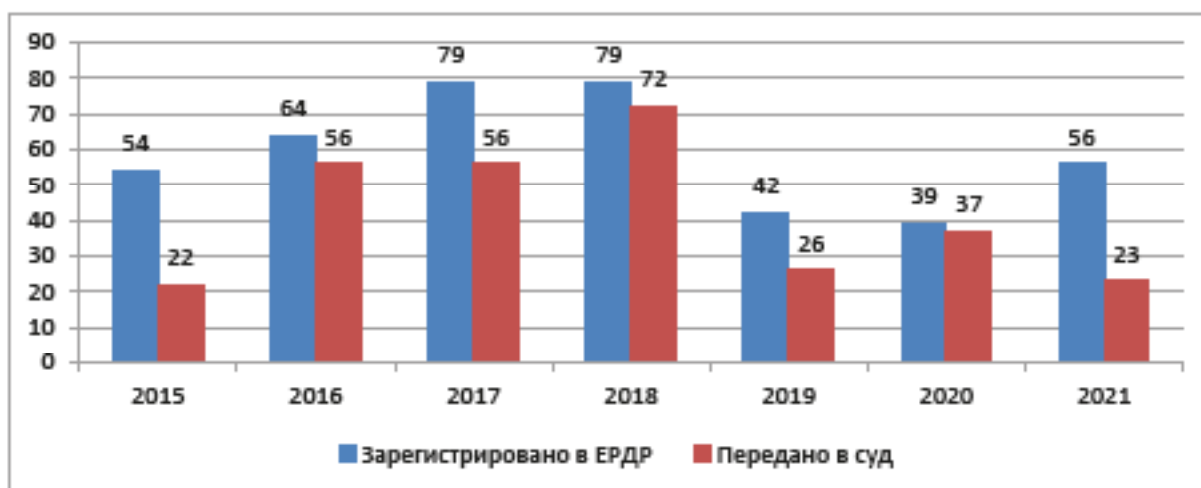

Таблица 1. Сведения о зарегистрированных в ЕРДР преступлений по статье 218 УК РК за период 2015-2021 годы

Всеми виной может служить отсутствие правовой базы, разъясняющей судебную практику, а также нежелание сотрудников правоохранительных органов работать в «корзину». Поскольку не все зарегистрированные в ЕРДР дела, по которым производилось досудебное расследование, направляются в суд по разным причинам, в т.ч. тяжестью бремени доказывания, а по направленным делам не по всем эпизодам уголовные правонарушители осуждаются. Отсутствие практики и квалификации сотрудников органов дознания по выявлению таких уголовных правонарушений, а у следователей по закреплению и сбору доказательств, проблема квалификации будет на раскрываемость таких преступлений и, соответственно, на статистические показатели.

Статистические данные и судебные акты показывают, что правоприменительная практика по статье 218 УК РК применяется в основном к лицам, совершившим экономические преступления, и не применяется по преступлениям, связанным с незаконным оборотом наркотических средств, по преступлениям против собственности, совершенных организованными преступными группами, по коррупционным преступлениям [1, с.20-21].

Тогда как в соответствии с 3 Рекомендацией ФАТФ «Странам следует рассматривать отмывание доходов как преступление на основании Венской конвенции и Палермской конвенции. Странам следует применять понятие преступления отмывания денег ко всем серьезным преступлениям с целью охвата как можно более широкого круга предикатных преступлений».

Вследствие ратификации Казахстаном вышеуказанного акта, по мнению отечественных ученых, статью 218 УК РК следует применять в отношении каждого преступления, сопряженного с извлечением преступного дохода [1, с.21-22].

С такой позицией трудно не согласиться, однако определить сразу полученную прибыль от преступных доходов или от лиц, пытающихся завуалировать свои преступные доходы под легально полученные средства, довольно сложно. В целях выявления таких фактов нужно проведение оперативно-розыскных мероприятий, а для их доказывания - проведение досудебного расследования и судебного разбирательства. Доказывание вины или определение невинности является длительным и сложным процессом, возложенным на органы уголовного преследования, в том числе на государственного обвинителя (прокурора). Доказывание не единственная проблема, существующая во всем мире, к этому можно отнести: выявление доходов, приобретенных преступным путем, правильность квалификации и предъявления обвинения по конкретным нормам УК РК.

Не затрагивая все существующие проблемы, остановимся на правильности и чистоте квалификации действий правонарушителя. В правоприменительной практике перед компетентными органами встают вопросы реализации уголовной ответственности в сфере легализации незаконно добытых денежных средств, в том числе вопросы, связанные с квалификацией указанных преступлений [2].

В Казахстане не принято до настоящего времени единое отдельное нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан (далее - НП ВС РК), которое бы содержало разъяснения по применению нормы статьи 218 УК РК и Закона РК

«О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма», что могло бы способствовать единообразию и формированию выверенных подходов квалификации в правоприменительной практике органов уголовного преследования. Существующие НП ВС РК, по нашему мнению, не разрешают все вопросы, возникающие на практике.

Для привлечения к ответственности лиц, участвующих в легализации денежных средств и иного имущества, приобретенных преступным путем, необходимо осознание ими того обстоятельства, что финансовая операция или другая сделка с их участием, а равно предпринимательская или иная экономическая деятельность осуществляются с денежными средствами или другим имуществом, приобретенными преступным путем, и желание совершить такие действия.

В качестве примера рассмотрим использование правонарушителем денег в виде взятки для покупки жилья, когда у него существует доход в виде зарплаты и одновременно он получает взятки от юридических и физических лиц за оказание помощи. Правонарушитель может создавать видимость, что использует заработную плату для накопления денег в целях покупки в будущем жилья и откладывает на депозит в банке деньги, полученные в виде взятки.

Следует отметить, что ни одно из 6 существующих НП ВС РК, в которых существует какое-либо разъяснение или упоминание о легализации преступных доходов, не дает разъяснение по данному поводу.

Между тем в Российской Федерации принято постановление Пленума Верховного Суда «О судебной практике по делам о легализации (отмывании) денежных средств или иного имущества, приобретенных преступным путем, и о приобретении или сбыте имущества, заведомо добытого преступным путем».

Вышеуказанное постановление Пленума ВС РФ содержит разъяснение того, что при смешении приобретенных преступным путем денежных средств или иного имущества, не имеющих индивидуально-определенных признаков, с однородным правомерно приобретенным имуществом, то последующее совершение финансовых операций или сделок с таким имуществом подлежит квалификации по соответствующей статье УК РФ, предусматривающей ответственность за легализацию (отмывание) денежных средств или иного имущества, приобретенных другими лицами преступным путем (ст.174) либо легализацию (отмывание) денежных средств или иного имущества, приобретенных лицом в результате совершения им преступления (ст.174.1) в размере, соответствующем сумме денежных средств либо стоимости иного имущества, приобретенных преступным путем.

Однако, по мнению ряда российских ученых, принятие в Российской Федерации вышеуказанного постановления Пленума не решает всех возникающих на практике вопросов проблемы квалификации преступлений, связанных с легализацией средств добытых преступным путем [3, 4, 5, 6], но, как мы видим, в отдельных случаях упрощает работу органов уголовного преследования.

В любом случае практическая трактовка правовых актов предоставит органам досудебного расследования ориентироваться при квалификации действий лиц, совершивших анализируемый вид уголовного правонарушения.

Обратим внимание, что под доходами, полученными криминальным путем, понимается приобретение в результате совершения уголовного правонарушения любого вида имущества, в т.ч. денег. Под легализацией (отмыванием) вышеуказанных доходов понимается вовлечение их в законный оборот, используя конверсионные операции, транзакции денежных средств, имущества, их источника происхождения, сокрытие подлинного характера имущества, его места нахождения, способа распоряжения, утаивание прав на имущество, а равно посредничество в легализации денег и (или) иного имущества, полученных преступным путем.

Если исходить из вышеуказанного понятия, то любой преступный доход, в отношении которого правонарушитель скрывает обстоятельства его приобретения, пользуясь самостоятельно, перепродавая незаконно добытое имущество или предоставляя его в дар, является своего рода сделкой по легализации такого дохода. Между тем, анализ приведенных разъяснений ВС РК в содержании 2-х нормативных постановлений даёт обратное понимание, а именно, что распоряжение похищенным имуществом, например, продажа или безвозмездная его передача другим лицам, порча, разукомплектование, уничтожение не образует самостоятельного состава уголовного правонарушения и не возникает потребность в дополнительной квалификации.

Такое положение вещей затрудняет применение норм уголовного права, предоставляя лазейку для криминальных элементов, которых необходимо привлечь к соответствующей законам ответственности.

При этом возникает вопрос, будет ли образовывать состав преступления легализация (отмывание) доходов, добытых преступным путем, в случае приобретения должностным лицом имущества на денежные средства, полученные при хищении бюджетных средств или в виде взятки, недвижимого или движимого имущества. Кроме того, данное деяние не проходит многоступенчатую схему стадий отмывания денег, отраженных большинством авторов.

К примеру, есть три этапа отмывания криминальных денег. Первая стадия - размещение денег путем ввода в финансовую систему (депонирования небольших сумм на банковские счета). Второй этап - расслоения после попадания денег в финансовую систему (перемещение средств в целях разделения от основного источника). Заключительный этап - интеграция, когда лицо инвестирует средства в недвижимость или иное имущество, в т.ч. бизнес [5, с.180-183].

М.В. Талан отразил три стадии отмывания денег в международных масштабах. 1. Вывоз «грязных» денег из государства, где было совершено преступление. Способы разные: а) перемещение наличности через границу по частям или единой суммой как контрабандой, так и легально с отражением в декларации допустимой суммы, почтой либо перевод с банковского счета на другой банковский счет и т.д.; б) путем совершения финансовых сделок: приобретения акций или иного имущества иностранных компаний. 2. Легализация денег посредством приобретения недвижимости за границей, а также использование фиктивных компаний, счетов в иностранных банках. 3. Движение денежных средств в форме их репатриации, в частности, вывод денежных средств по оформленным договорам ссуд или займов. Следует отметить, что при репатриации

денежных средств затруднено проведение проверок затрат на выплату процентов либо на вложенный капитал и законности производимых операций по причине существующих в иностранных государствах ограничений и требований по предоставлению банковской информации. Также применяются инструменты аккредитивов, перевод денег в виде оплаты за консультации и по фиктивным договорам аренды [5, с.183-185].

Полагаем, что на национальном уровне можно ограничиться лишь третьей стадией, т.е. взять заем в банке на приобретение определенного имущества. После ежемесячно по графику оплачивать его из средств, добытых преступным путем, имея определенный заработок, чтобы в случае привлечения к ответственности преступника, можно было увести имущество от конфискации как законно приобретенное.

В любом случае «отмыватели» ищут все легальные методы для внедрения, перемещения денег, поскольку банковские учреждения и иные финансовые организации обязаны уведомлять о подозрительных операциях с деньгами. Для придания деньгам легитимности «отмыватели» маскируют переводы денежных сумм как платежи за товары или услуги (прачечные, пиццерии, такси и т.д.).

Кроме того, нормы статей 196 и 218 УК РК создают проблему применения и правового восприятия. Например, НП ВС РК «О судебной практике по делам о хищениях» разъясняет, что под приобретением имущества, заведомо добытого преступным путем, понимается завладение имуществом или правом на него, под сбытом такого имущества - передача имущества или права на него. Ответственность за совершение ст.196 УК РК намного меньше, чем по ст.218 УК РК, несмотря на схожесть приобретения и сбыт похищенного имущества, с легализацией (отмыванием) криминальных доходов. Если в первом случае идет этап фактической легализации именно похищенного имущества, то во втором случае идет отмывание любого преступного дохода, в т.ч. и похищенного.

При таких обстоятельствах, если орган уголовного преследования не докажет, что лицо заведомо знало о криминальном происхождении имущества и в группе не способствовало в сокрытии об их истинном происхождении, то можно отделаться легким испугом и штрафом. Потом продолжить реализацию своих преступных схем по легализации криминально добытого имущества, т.к. доходы от криминальных схем намного превышают доходы от работы в легальной сфере, не трудоемкий и не затратный (вложения минимальные).

Получение взятки криминализовано в Казахстане, фактически это способ добычи имущества преступным путем. Взятка может быть получена в любом виде: денежном, услугой или иной ценностью (автомобиль, квартира, картина и т.д.).

Возникает вопрос, как квалифицировать действия лиц, которые понимают, что передаваемое им имущество является имуществом, добытым именно таким видом преступления.

Отдельные казахстанские ученые полагают, что имеющиеся проблемы в Казахстане по вопросам противодействия легализации (отмыванию) доходов от преступной деятельности актуализируют подходы в их разрешении с использованием передового опыта зарубежных государств [1, с.27].

Соглашаясь с мнением об использовании международного опыта, полагаем, что нельзя полностью копировать модель и законодательные акты стран, чей опыт будет

использоваться, так как Казахстана имеет свой опыт и сложившуюся правовую культуру, которые необходимо учитывать при внедрении опыта зарубежных стран.

Заключение

Проведенное исследование позволяет сделать вывод, что действующее законодательство, следственно-судебная практика нуждаются в тщательном анализе и разъяснении некоторых вопросов применения судами законодательства по делам об уголовных правонарушениях в сфере экономической деятельности. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 24 января 2020 года № 3. Под сделкой в виде конверсии применительно к статье 218 УК понимаются сделки по легализации денег или иного имущества, добытых преступным путем, направленные на установление, изменение или прекращение гражданских прав и обязанностей, а равно на создание видимости возникновения или перехода гражданских прав и обязанностей путем издания единого – отдельного Нормативного постановления по вопросам квалификации действия уголовных правонарушителей, связанных с легализацией (отмыванием) доходов, добытых преступным путем. Обобщение практики рассмотрения уголовных дел и выработка четких критериев квалификации поможет судам и правоохранительным органам более эффективно применять законодательство и снизит возможные коллизии в правоприменительной практике.

Под легализацией (отмыванием) денег и (или) иного имущества, полученных преступным путем, применительно к статье 218 УК следует понимать не любое распоряжение деньгами или иным имуществом, полученным путем совершения уголовного правонарушения, а лишь вовлечение их в законный оборот посредством совершения сделок в виде конверсии или перевода имущества, представляющего доходы от уголовных правонарушений, либо владение и использование такого имущества, сокрытие или утаивание его подлинного характера, источника, места нахождения, способа распоряжения, перемещения, прав на имущество или его принадлежности, если лицу известно, что такое имущество представляет доходы от уголовных правонарушений, а равно посредничество в легализации денег и (или) иного имущества, полученных преступным путем.

Кроме того, назрела необходимость уточнения терминов «приобретение имущества, заведомо добытого преступным путем» и «легализация преступных доходов», а также максимальное разграничение этих понятий во избежание коллизии в применении норм на практике.

Благодарность, конфликт интересов

В данной графе следует выделить степень реализованности исследовательского вопроса в соответствии с «F.I.N.E.R критерий», в соответствии с которым исследовательский вопрос по данной статье достигнут в полном объеме и охватывает необходимые границы правовых исследований. Барьеров относительно реализации

исследовательского вопроса и целей статьи не встречалось практически, кроме проблем применения методологического инструментария SPSS, для которого необходимо наличие специализированной лицензии. Тем не менее, исследовательской группе удалось проявить некоторую находчивость, минимизировав корреляционные когорты до вводных параметров, при котором результаты исследования не теряют практической ценности, достигая при этом целей настоящей статьи. Статья предоставляет всесторонний обзор правовых норм и судебной практики, касающихся квалификации таких правонарушений по Уголовному кодексу РК. Авторы четко излагают сложности, возникающие при доказывании преступного происхождения имущества. Особо ценным является разъяснение позиции Верховного Суда РК по этим вопросам. Приведенные в статье постановления Верховного Суда служат руководством для правоприменителей и помогают обеспечить единообразный подход к квалификации данных преступлений. Статья не только полезна для юристов-практиков, но и представляет интерес для студентов, изучающих уголовное право, и всех, кто интересуется вопросами борьбы с легализацией имущества преступных доходов. При выполнении настоящего исследования барьеров практически не было. Теоретическая и прикладная база исследований в полном объеме удовлетворила и охватила все потребности для исполнения настоящей статьи.

Вклад авторов

Конкретно касательно настоящей статьи и данного исследования можно обозначить, что все авторы в равной степени работали над настоящим исследованием.

Досекеев Олжас Бекболдыулы, являющийся основным автором статьи, занимался методической проработкой данной статьи.

Иманбекова Маншук Мажитовна занималась непосредственным анализом литературных данных за последние пять лет.

Турлыбеков Кайратбек Аманжолович занимался обеспечением исследовательского компонента.

Исходя из настоящего, можно предположить, что авторы в равной степени принимали участие в формировании исследования.

Список литературы

1. Нугманов Р.Р. Проблемы противодействия легализации (отмыванию) преступных доходов в Республике Казахстан // Вестник Академии правоохранительных органов. – 2018. – № 3 (9). – С.20-27.

2. Васильев А. Уголовная ответственность за отмывание грязных денег: проблемы правоприменения // Современное право. – 2011. – № 11 [Электрон. ресурс]. – 2011. – URL: <https://www.lawmix.ru/comm/2291> (дата обращения: 01.01.2021).

3. Боярская А.В. Проблемы судебного толкования признаков легализации (отмывания) денежных средств или иного имущества, приобретенного преступным путем // Law Enforcement Review.

– 2019. – vol. 3. No.2. – Pp.105-113 [Электрон. ресурс]. - 2005. - URL: <https://enforcement.omsu.ru/jour/article/view/236/358> (дата обращения: 01.01.2021).

4. Токманцев Д.В. Некоторые проблемы квалификации отмывания преступных денег // Вестник юридического факультета Южного федерального университета. – 2020. – Т. 7. № 1. – С. 61–63. doi: 10.23683/2313-6138-2020-7-1-10 [Электрон. ресурс]. – 2020. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-kvalifikatsii-otmyvaniya-prestupnyh-deneg/viewer> (дата обращения: 01.01.2021).

5. Белова М.А. Некоторые проблемы квалификации легализации (отмывания) денежных средств или иного имущества, добытого преступным путем // Вестник Сибирского юридического института МВД РК России. – 2010. – №4(8). – С.180-191.

6. Краюшкин А.А. Предмет легализации преступных доходов: особенности квалификации // Вестник Академии безопасности МВД России. – 2010. – №1. – С.80-83.

7. Фазилов Ф.М. Процессы и этапы отмывания денег // Universum: экономика и юриспруденция: электрон. научн. журн. – 2021. – №4(79). – URL: <https://7universum.com/ru/economy/archive/item/11473> (дата обращения: 01.01.2022).

8. Талан М.В. Совершенствование уголовно-правовых норм об ответственности за легализацию преступных доходов с учетом законодательных поправок 2010–2011 гг. // Криминологический журнал ОГУЭП. – 2012. – №3(21). – С. 50–59.

О.Б. Досекеев¹, М.М. Иманбекова¹, Қ.А. Тұрлыбеков¹

¹Ахмет Ясауи университеті

Қылмыстық кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралаудың кейбір мәселелері туралы

Аннотация. Мақалада қылмыстық кірістерді пайдаланатын және оларды заңдастыруға (жылыстатуға) әрекет жасайтын адамдардың іс-әрекеттерін саралау мәселелері көтеріледі. Мақаланың мақсаты Қылмыстық жолмен алынған мүлікті заңдастырудың негізгі арналарын айқындаудың негізгі идеясын біріктіре отырып, қылмыстық-құқықтық сипаттағы негізгі бағыттарды қамтитын қылмыстық кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралаудың тетіктері мен әдістемелерін сәйкестендіру болып табылады. Сонымен қатар, мақаланың ғылыми маңыздылығын да ескеру қажет, қылмыс жолмен алынған мүлікті сатып алумен байланысты қылмыстарды терең түсінуді эмпирикалық тұрғыдан орналастырудан тұрады, мұнда ғылыми маңыздылығымен тығыз байланысты практикалық маңыздылығы да бар, ол жылыстатуға байланысты құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың спектрін саралау бойынша мамандандырылған шараларды әзірлеуден тұрады. Зерттеудің әдіснамалық базасы ретінде синтездеу, дедукциялау, индукциялау және абстракциялаудан тұратын талдаудың таза заңдық әдістемелерін, сондай-ақ 1000 бірліктен іріктеу кезінде қол жеткізілетін жоғары валидті тұрақты когорттарды корреляциялық зерттеулерді қоса алғанда, сыртқы-сипаттамалық және ішкі-сипаттамалық әдістемелерді қарастыру көзделеді. Мақаланың негізгі нәтижелері мүлікті қылмыс жолмен алынған заңдастыруға қарсы күрес жолдарын нормаларды енгізу бөлігінде батыс елдерінің тетіктерін енгізу рәсімдеріне қатысты шолу қорытындысына негізделеді. Зерттеудің құндылығы мемлекеттің өтпелі режимдеріндегі өзектілігіне байланысты ерекше сипатта болады. Жұмыс

нәтижелерінің практикалық маңыздылығы құқық қорғау органдары үшін мамандандырылған механизмдерді қамтиды.

Түйін сөздер: нормативтік, біліктілік, заңдастыру (жылыстату), қылмыстық жолмен алынған кірістер.

O.B. Dossekeyev¹, M.M. Imanbekova¹, K.A. Turlybekov¹

¹*Ahmed Yassawi University*

On Some Issues Of Qualification Of Criminal Offenses Connected With The Legalization (Laundering) Of Criminal Proceeds

Abstract. The article raises the issues of qualification of actions of persons using criminal proceeds and making attempts to legalize (launder) them. The purpose of the article is to identify mechanisms and techniques of qualification of criminal offences related to legalization (laundering) of criminal proceeds, which include the main directions of criminal law nature, linking together the main idea of determining the main channels of legalization of criminally obtained property. At the same time, we should also take into account the scientific significance of the article, which consists in the empirical positioning of an in-depth understanding of financial crimes related to the acquisition of illegal property through legal channels, where also has a practical significance, closely related to the scientific significance, which consists in the development of specialized measures to qualify the range of offenses and crimes related to money laundering and other similar. As a methodological basis of the research it is supposed to consider purely legal techniques of analysis consisting of synthesis, deduction, induction and abstraction, as well as external-descriptive and internal-descriptive, including correlational studies of stable cohorts with high validity, achieved with a sample of 1000 units or more. The main results of the article are based on an overview conclusion regarding the implementation procedures of the mechanisms of Western countries in terms of introducing norms on the identification of ways to combat illegal legalization of property. The value of the study is exceptional due to its relevance in the transitional regimes of the new state. The practical significance of the results of the work implies the construction of specialized mechanisms, for which the act of implementation for law enforcement agencies is assumed.

Keywords: regulatory decree, qualification, legalization (laundering), proceeds obtained by criminal means.

References

1. Nugmanov R.R. Problemy protivodejstviya legalizacii (otmyvaniyu) prestupnyh dohodov v Respublike Kazahstan // Vestnik Akademii pravohranitel'nyh organov. – 2018. – № 3 (9). – S.20-27. SDELAL PO OBRAZCU VYDELIL ZELENYM
2. Vasil'ev A. Ugolovnaya otvetstvennost' za otmyvanie gryaznyh deneg: problemy pravoprimereniya // Sovremennoe pravo. – 2011. – № 11 [Elektron. resurs]. – 2011. – URL: <https://www.lawmix.ru/comm/2291> (data obrashcheniya: 01.01.2021).
3. Boyarskaya A.V. Problemy sudebnogo tolkovaniya priznakov legalizacii (otmyvaniya) denezhnyh sredstv ili inogo imushchestva, priobretennogo prestupnym putem // Law Enforcement Review. – 2019. – vol. 3. No.2. – Pp.105-113 [Elektron. resurs]. - 2005. - URL: <https://enforcement.omsu.ru/jour/article/view/236/358> (data obrashcheniya: 01.01.2021). EST' VOPROS – GOD DATY OBRASHCHENIYA STARY], NADO PROVERIT' SSYLKU NA RABOTOSPOSOBNOST' I POSTAVIT' SVEZHUYU DATU.

4. Tokmancev D.V. Nekotorye problemy kvalifikatsii otmyvaniya prestupnyh deneg // Vestnik Yuridicheskogo fakul'teta YUzhnogo federal'nogo universiteta. – 2020. – Т. 7. № 1. – С. 61–63. doi: 10.23683/2313-6138-2020-7-1-10 [Elektron. resurs]. – 2020. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-kvalifikatsii-otmyvaniya-prestupnyh-deneg/viewer> (data obrashcheniya: 01.01.2021).

5. Belova M.A. Nekotorye problemy kvalifikatsii legalizatsii (otmyvaniya) denezhnyh sredstv ili inogo imushchestva, dobytogo prestupnym putem // Vestnik Sibirskogo yuridicheskogo instituta MVD RK Rossii. – 2010. – №4(8). – С.180-191.

6. Krayushkin A.A. Predmet legalizatsii prestupnyh dohodov: osobennosti kvalifikatsii // Vestnik akademii bezopasnosti MVD Rossii. – 2010. – №1. – С.80-83.

7. Fazilov F.M. Processy i etapy otmyvaniya deneg // Universum: ekonomika i yurisprudenciya: elektron. nauchn. zhurn. – 2021. – №4(79). – URL: <https://7universum.com/ru/economy/archive/item/11473> (data obrashcheniya: 01.01.2022).

8. Talan M.V. Sovershenstvovanie ugolovno-pravovyh norm ob otvetstvennosti za legalizatsiyu prestupnyh dohodov s uchetom zakonodatel'nyh popravok 2010–2011 gg. // Kriminologicheskij zhurnal OGUEP. – 2012. – №3(21). – С. 50–59.

Сведения об авторах:

Досекеев О.Б. – PhD, Ахмет Ясауи университеті, Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы. Б. Саттарханов даң., 29, 161200, Түркістан, Қазақстан

Иманбекова М.М. – PhD, Ахмет Ясауи университеті, Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы. Б. Саттарханов даң., 29, 161200, Түркістан, Қазақстан

Тұрлыбеков Қ.А. – Ахмет Ясауи университеті, Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы. Б. Саттарханов даң., 29, 161200, Түркістан, Қазақстан

Досекеев О.Б. – PhD, старший преподаватель кафедры правоведения, Университет Ахмеда Ясави, пр. Б.Саттарханова, 29, 161200, Туркестан, Казахстан.

Иманбекова М.М. – PhD, старший преподаватель кафедры правоведения, Университет Ахмеда Ясави, пр. Б.Саттарханова, 29, 161200, Туркестан, Казахстан.

Турлыбеков К.А. – старший преподаватель кафедры правоведения, Университет Ахмеда Ясави, пр. Б.Саттарханова, 29, 161200, Туркестан, Казахстан.

Dossekeyev O.B. – PhD, Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence of the Akhmet Yassawi University, B.Sattarkhanov Av. 29, 161200, Turkestan, Kazakhstan

Imanbekova M.M. – PhD, Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence of the Akhmet Yassawi University, B.Sattarkhanov Av. 29, 161200, Turkestan, Kazakhstan

Turlybekov K.A. – Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence of the Akhmet Yassawi University, B.Sattarkhanov Av. 29, 161200, Turkestan, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

XҒТАР 10.77.51

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-38-51>

Ғылыми мақала

Ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдардың заңсыз айналымының қоғамдық қауіптілігі мен қылмыстық-құқықтық шараларды қолдану мәселелері

Н.Т. Саханова¹, Е.И. Исибаева², З.З. Нұрыш¹

¹ Қазақстан Республикасы ИМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты

² Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

³ Қазақстан Республикасы ИМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты

(E-mail: ¹nelli_uralsk@mail.ru, ²isibaeva liza @mail.ru, ³nurush.zina@mail.ru)

Аңдатпа. Бұл мақалада авторлар ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдардың заңсыз айналымының қоғамдық қауіптілігі мәселелерін және қылмыстық-құқықтық шараларды қолдану мүмкіндіктерін зерттейді.

Ғылыми зерттеудің мақсаты - аталған тақырыпқа сәйкес қоғамдық қауіптілігі зор болатын құқықбұзушылықтардың Қазақстан Республикасы аумағында жасалуы мүмкін деген тұжырымдарды зерттеуге және оның алдын алу шараларын қамтамасыз етуді көздейді. Негізгі бағыттары арнайы техникалық құралдардың заңсыз айналымына тосқауыл қою, қандай да бір құқықбұзушылықтар анықталған жағдайда қылмыстық құқықтық шараларды қолдануды пысықтауды талдау, дамудың жаңа перспективаларының пайда болуымен арнайы техникалық құралдардың заңсыз айналымының алдын алуда құқық қорғау, мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам қолданатын әдістерді жалпылау қажеттілігімен байланысты бағыттарын анықтайды. Ғылыми зерттеу идеясы қылмыстық-құқықтық шараларды қолдануға арналған арнайы техникалық құралдардың заңсыз айналымының қоғамдық қауіптілік мәселелерін зерттейді деген гипотеза негізделеді.

Жұмыстың ғылыми және практикалық маңызының қысқаша сипаттамасы. Жүргізіліп жатқан профилактикалық жұмысты бағалау, талдау және жүйелеу осы жұмыстың бір бағытын құрайды. Жұмыс нәтижелерінің практикалық маңыздылығы оның қорытындылары мен ұсыныстарындағы тұжырымдар қылмыстарға одан әрі қарсы тұруға ықпал етуі мүмкін.

Зерттеу әдістемесінің қысқаша сипаттамасы - эксперименттік жолмен алынған деректерді эмпирикалық талдау. Ақпараттық қауіпсіздігі әртүрлі қауіп-қатерлерге жиі ұшырайтынына орай, бүгінгі таңда азаматтардың жеке және отбасылық құпияға құқықтарын бұзу, коммерциялық құпияны бұзу, мемлекеттік құпияны жария ету жағдайлары жиі кездесетініне байланысты ғылыми зерттеулерді ұсынады.

Зерттеу жұмысының негізгі нәтижелері - жүргізілген зерттеу негізінде авторлар жағдайды жақсарту үшін ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдардың заңсыз айналымының қоғамдық қауіптілік мәселелерін шешу бойынша неғұрлым мақсатты іс-қимылдар, саясат және шаралар қабылдау.

Талдаулары - құқық қорғау органдары тарапынан қолданылатын шараларды жүзеге асыру барысында тергеу тактикасының жекелеген түрлерін қолдана білу, олардың тиімді алгоритмін көрсете алу.

Қорытындылары - ақпараттың құқықтық мәртебесі Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген республика аумағында ақпаратты жинауға, сақтауға, пайдалануға және таратуға қатысты негізгі қағидаттарды қамтиды.

Жүргізілген зерттеудің мәні - аталған құқықбұзушылық түрлерін зерттеу нәтижесінде әдістемелік ұсыным дайындау және оны оқу процесіне енгізу, зерттеу жұмысының практикалық мәні құқықтық базаларды, профилактикалық жұмыстарды, сондай-ақ осындай қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу мен ашудың тактикасы мен әдістемесін жетілдіру маңызды болып табылады.

Түйін сөздер: қоғам, мемлекет, ақпараттық қауіпсіздік, қылмыстық құқық бұзушылықтар, қылмыстарды ашу, құқықтық реттеу.

Кіріспе

Қазақстан Республикасында Конституцияда көзделген адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беріледі. Әркімнің жеке өміріне, жеке және отбасылық құпиясына, ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғауға, жеке салымдар мен жинақтардың құпиясына, хат алмасуға, телефон арқылы сөйлесуге, пошта, телеграф және басқа да хабарламаларға құқығы бар[1]. Адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын қорғау мақсатында қажет шамада ғана заңдармен шектелуі мүмкін.

Жұмыста жалпы логикалық, жалпы ғылыми әдістер: арнайы-заңды, ресми-құқықтық және салааралық әдістер қолданылды.

Ғылыми зерттеудің негізгі өзектілігі болып техниканың қарқынды дамуы ақпаратты жасырын түрде алуға арналған көптеген техникалық құрылғылардың пайда болуына әкелді. Бұл құрылғылар әскери, барлау, қарсы барлау және жедел-іздігіру мақсаттарында белсенді қолданылады және мемлекет алдында тұрған міндеттерді шешудің тиімділігін едәуір арттырады. Сонымен қатар, ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдар әрқашан заңды мақсаттарда қолданыла бермейді. Құқық қолдану практикасын талдау көрсеткендей, ақпаратты жасырын түрде алуға арналған арнайы техникалық құралдар көбінесе жеке өмір құпиясын бұзу және телефонмен сөйлесу құпиялары, банк карталарын ұрлау, автомобиль көлігін ұрлау және басқалар сияқты түрлі қылмыстар жасау үшін қолданылады[2].

Пікірталас

Арнайы техникалық құралдарының заңсыз айналымының өзі адамның және азаматтың конституциялық құқықтарына зиян келтірмейтіні, тек оған уәкілеттік берілмеген субъектілердің заңсыз қадағалауына мүмкіндік туғызатыны атап өтілді. Мұндай ұстаным азаматтардың конституциялық құқықтарын қылмыс объектісі ретінде танумен салыстырғанда оңтайлы болып табылады. АТҚ-ды қолдану әртүрлі мақсаттарды көздеуі мүмкін және осыған байланысты көптеген қылмыстық қол сұғушылық объектілері болуы мүмкін[3].

Ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдардың заңсыз айналымы үшін қылмыстық жауапкершілікті реттейтін заңдылықтар қылмыстық құқықтық реттеу мәселелері өзектілігін арттыруда. Бұл туралы жұртшылық пен мемлекеттік органдардың осы мәселелерге көбірек көңіл бөлуі айғақтайды. Ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдардың заңсыз айналымы үшін қылмыстық жауапкершілік мәселелері жұртшылық арасында, оның ішінде интернет желісінде де талқыланады[3].

Арнайы техникалық құралдардың заңсыз айналымын қылмыстық-құқықтық реттеу проблемалары тек жұртшылық арасында ғана қызығушылық тудырмайды. Мемлекеттік билік органдарының өкілдері де осы құрылғылардың айналымы мәселелері бойынша өз ұстанымдарын білдіреді.

Қазіргі уақытта ҚХР, Ресей, Еуропа, Түркия және басқа елдерден өндірушілердің тауарларын сатып алуға мүмкіндік беретін әртүрлі жаһандық виртуалды базарларда интернеттегі онлайн-сатып алу қазіргі қоғам өмірінде бұрыннан үйреншікті жағдайға айналды.

Электрондық коммерцияның ең танымал платформалары-AliExpress, Wildberries, Flip.kz сонымен қатар, аудио және бейне жазу, фотофиксация және қадағалау функциялары бар әртүрлі «шпиондық» электронды құралдар мен құрылғылар барған сайын танымал бола бастады, ал барлық құрылғылар өте кішкентай немесе заттарға камуфляждалған тұрмыстық мақсаттағы, мысалы, радио, сағат, желдеткіштер, көзілдірік, жуынатын бөлмені бекіту жинақтары, тұтқалар, шамдар секілді тауарларға сәйкестендірілген.

Заңсыз саудаға арналған виртуалды алаңдар қара нарықтар ретінде жұмыс істейтін, заңмен тыйым салынған тауарларды сататын Darknet желілерінде кең таралған, соның ішінде үй-жайларға кіруге арналған арнайы құралдар, ақпаратқа қол жеткізу және оны сақтаудың, өңдеудің және берудің техникалық құралдарынан ақпарат алу үшін электрондық есептеу машиналары мен басқа да электрондық құрылғыларға арналған бағдарламалық қамтамасыз ету, ақпаратты жасырын алу немесе оған иесінің білместен қол жеткізу функциясын қамтамасыз ету үшін арнайы қасиеттер берілген.

Алайда, мұндай қызмет ірі мөлшерде табыс табумен байланысты, оны кейбір авторлар негізді түрде көрсетеді. Осыған байланысты, АТҚ-дың заңсыз айналымы туралы баптың оңтайлы заңнамалық орналасуы туралы мәселенің біржақты шешімі болуы екіталай. Тағы бір пікірталас мәселесі АТҚ-ды заңсыз пайдалануды қылмыстық жауапкершілікке тарту деп танылуы керек. Мұндай техниканы мемлекеттік немесе заңмен қорғалатын өзге де құпияға қол сұғумен байланысты кез келген қылмысты жасау үшін қолдануға болатынын ескере отырып қылмыстық жауаптылық белгіленген[4, 123-126].

Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздік доктринасында ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажеттілігі туралы айтылған. Бұл құжатта ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі бағыттарының бірі мемлекеттік құпияны құрайтын мәліметтерді, қолжетімділігі мен таралуы шектелген өзге де ақпаратты, оның ішінде тиісті ақпараттық технологиялардың қорғалуын арттыру есебінен қамтитын ақпаратты қорғауды қамтамасыз ету көрсетілген[5].

Ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдардың қоғамдық қауіптілігі оның техникалық сипаттамаларына байланысты, бұл оның заңды иесінің білімінсіз оның айналымының заңды өрісінен қол жетімділігі шектеулі ақпаратты жинауға және тіркеуге мүмкіндік береді.

Ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдардың заңсыз айналымының қоғамдық қауіптілігі туралы айта отырып, қол жетімділігі шектеулі ақпарат режимін бұзу шартты түрде келесі топтарға бөлуге болатын қоғамдық қатынастарға қауіп төндіретінін атап өткен жөн:

- 1) адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын іске асыру саласында;
- 2) экономика саласында;
- 3) мемлекеттің конституциялық құрылысы мен қауіпсіздігі негіздері саласында;

4) сот төрелігін жүзеге асыру саласында;

5) өзге де қоғамдық қатынастар;

Кейбір жағдайларда ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдарды пайдалану қоғамдық қатынастардың басқа топтарына да қауіп төндіруі мүмкін, мысалы, егер олар адамды кейіннен өлтіру мақсатында оның орналасқан жерін анықтау үшін пайдаланылса (яғни, қылмысқа дайындық кезінде), онда бұл жағдайда жеке құқықтарды іске асыру саласындағы қоғамдық қатынастарға қауіп төндіретінін біле аламыз[6, 112].

Қылмыстық-құқықтық құндылықтар иерархиясының басында адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары болғандықтан, ең алдымен, осы қоғамдық қатынастар тобына келтірілуі мүмкін ықтимал зиянды қарастыру қажет.

Әдіснама

Қазақстан Республикасы Конституциясының 18-бабында адам мен азаматтың жеке өмірге, жеке және отбасылық құпияға, сондай-ақ хат алмасу, телефонмен сөйлесу, пошта, телеграф және басқа да хабарламалардың құпиясына құқығы бекітілген[1].

Біріншіден, бұл құрылғыларды пайдалану жеке өмірдің құпиясын құрайтын ақпаратты шартты түрде «қорғалған» сақтау және өңдеу орындарынан алуға мүмкіндік береді. Мысалы, тыңдау құрылғысын үйге орналастыру ақпаратты оған еңбестен қашықтан жинауға мүмкіндік береді. Техникалық байланыс арналарынан ақпаратты жасырын алу үшін арнайы техниканы пайдалану қолданыстағы қауіпсіздік жүйелерін (мысалы, пин-код, пароль, саусақ ізі сканері) айналып өтіп, ұялы телефонда сақталған жеке ақпаратқа қол жеткізеді.

Екіншіден, жеке өмірдің құпиясын құрайтын ақпарат заңды иесінің еркінен тыс үшінші тұлғаларға белгілі болып қана қоймай, әдетте жад тасымалдаушысына да жазылады. Бұл аталған ақпаратты көбейтуге және оны қылмыстық мақсатта пайдалануға мүмкіндік береді. Мысалы, техникалық байланыс арналарынан алынған интимдік фотосурет құрылғының жадында сақталады және оны қылмыскер қолдана алады, мысалы, оның таралу қаупі -ақша бопсалау үшін болады.

Үшіншіден, арнайы техника жоғалған жағдайда, тасымалдаушыда бар ақпарат бастапқыда аталған ақпаратты алған адамның еркінен басқа да одан әрі таратылады.

Төртіншіден, қарастырылып отырған құрылғыларды қолдану басқа қылмыстарды дайындау мен жасауды жеңілдетуге көмектеседі. Сонымен, телефон келіссөздерін жасырын тыңдау үшін арнайы техниканы қолдану телефон келіссөздерінің құпиясын бұзады.

Бесіншіден, қылмыстық істерде, жеке өмірдің құпиясын бұзу үшін арнайы техникалық құралдар жиі қолданылады. Салыстырмалы таралуы біліктілік белгісін бөлудің қажетті шарттарының бірі болып табылады.

Нәтижелер мен талқылау

Экономика саласындағы қылмыстық-құқықтық қатынастар экономикалық қызмет саласындағы қатынастардан басқа, меншік саласындағы қатынастарды да қамтиды.

Техникалық байланыс арналарынан ақпаратты жасырын алып тастауға арналған арнайы техникалық құралдарды пайдалана отырып, меншікке қарсы қылмыстардың жекелеген түрлерін жасау бір-бірімен тығыз байланысты.

Қылмыс жасаудың жаңа тәсілдерінің пайда болуы, қылмыскерлердің ұйымшылдығы мен техникалық қарулануын арттыру және қылмыстық құрылымдарға тән басқа да жағымсыз үрдістер құқық қорғау органдары тарапынан барабар шараларды қолдануды талап етеді. Қылмыстық орта өкілдерінде техникалық жарақтандырудың болуы оларға жедел қызметкерлер мен алдын ала тергеу жүргізетін адамдарға тиімді қарсы іс-қимыл жасауға мүмкіндік береді[7].

Ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдардың көмегімен құқық қорғау органдары қызметкерлерінің қызметтік хат алмасуы мен телефон арқылы сөйлесулеріне бақылауды жүзеге асыру қылмыскерлерге жоспарланған жедел-іздістіру және тергеу іс-шаралары туралы ақпаратты уақтылы алады.

Жоспарланған іс-шараның нәтижесі кейбір жағдайларда оны өткізудің кенеттен болуына тікелей байланысты, оны байланыс құралдарын бақылау жағдайында қамтамасыз ету қиынға соғады. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жеке хат-хабарлары мен телефон арқылы сөйлесулерін бақылау қылмыстық орта өкілдеріне айыптаушы материалдарды, сондай-ақ қызметкер мен оның отбасы мүшелерінің жеке өмірі туралы мәліметтерді жинайды. Бұлардың барлығы жедел-іздістіру және іс жүргізу қызметінің тиімділігін төмендетуге ықпал етеді және құқық қорғау органдарының жеке адамды, қоғамды және мемлекетті қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау жөніндегі функцияларды жүзеге асыруына кедергі келтіреді.

Ресми статистиканы талдау қарастырылып отырған заңсыз әрекеттердің салыстырмалы таралуы туралы қорытынды жасай алады. Алайда, статистикалық деректерді талдай отырып, қылмыстың бұл түрі кідірістің жеткілікті жоғары деңгейіне ие екенін ескеру қажет-іс жүргізу барысында анықталған ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдардың заңсыз айналымы фактілері көбінесе тиісті біліктілікке ие болмайды.

ҚР ҚК 399-бабы жазалау қатерімен ақпаратты жасырын алудың арнайы техникалық құралдарын заңсыз дайындау, жасау, иемдену, өткізу немесе пайдалану тыйым салады[8]. Мәселен, «Жедел-іздістіру қызметі туралы» ҚР Заңының 1-бабының 4) тармақшасына сәйкес арнайы техникалық құралдар: жедел-іздістіру іс-шаралары мен жасырын тергеу іс-қимылдарын жүргізу барысында ақпаратты алу және құжаттау үшін арнайы функциялары, бағдарламалық қамтамасыз етілуі және конструктивтік ерекшеліктері бар құрылғылар, аппаратура, құрылғылар, жабдықтар болып табылады[7].

Қазақстан Республикасының аумағында жедел-іздістіру қызметін тек ішкі істер органдары, Ұлттық қауіпсіздік органдары, Сыртқы барлау саласындағы уәкілетті орган, Қорғаныс министрлігінің әскери барлау органдары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік күзет қызметі және экономикалық тергеу қызметі жүзеге асыратынын атап өткен жөн.

Іс-әрекеттерді қылмыстық жауапкершілікке тартудың қажетті белгілерінің бірі-олардың қоғамдық қауіптілігі. Көрсетілген белгі қоғамдық даму процесінде қандай да

бір іс-әрекеттермен жоғалған жағдайда, оларды қылмыссыздандыру қажеттілігі туралы айту керек.

Ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдардың айналымын құқықтық реттеу шет елдерде ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің қажетті шараларының бірі ретінде кеңінен қолданылады.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 27 шілдедегі №58 қаулысымен жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізуге арналған арнайы техникалық құралдарды әзірлеу, өндіру, жөндеу және өткізу жөніндегі қызметті лицензиялауды жүзеге асыру; ақпаратты криптографиялық қорғау құралдарын әзірлеу; ақпараттың шығып кетуінің техникалық арналарын және жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізуге арналған арнайы техникалық құралдарды жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу үшін; сондай-ақ «Ақпаратты криптографиялық қорғау құралдарын өткізуге (оның ішінде өзге де беруге) рұқсат» екінші санаттағы рұқсатты беруге уәкілетті орган болып Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік комитеті айқындалған.

Заңсыз айналым (дайындау, өндіру, сатып алу, өткізу) немесе ақпаратты жасырын алудың арнайы техникалық құралдарын пайдалану үшін жауапкершілік ҚР ҚК 399-бабында көзделген.

2020 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңде Қазақстанда ақпаратты жасырын алудың арнайы техникалық құралдарын заңсыз дайындау, өндіру, сатып алу, өткізу немесе пайдаланудың 44 фактісі тіркелген, бұл ретте өндірісте көрсетілген кезеңде 50 қылмыстық іс болған.

Атап айтсақ, 50 қылмыстық істен - 5 іс (немесе 10%) жүргізілгені, сотқа тек 1 қылмыстық іс (немесе 2%) жіберілгені шығады. Бұл ретте, 34 іс (немесе 68%) бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдері үзілді, оның ішінде 26 (немесе 76,5%) қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамды анықтамау себебінен, атап айтқанда, ҚР ҚК 399-бабында көзделген – Ақпаратты жасырын алудың арнайы техникалық құралдарын заңсыз дайындау, өндіру, сатып алу, өткізу немесе пайдалану туралы басқару тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеп-тексеру тактикасы мен әдістемесін әзірлеу және ашу қажеттігін көрсетеді [10].

Бұл сипаттама қылмыс зиян келтіретін немесе осындай зиян келтіру қаупін тудыратын қоғамдық қатынастарды көрсетеді. Қоғамдық қауіптілік дәрежесі қылмыстық қол сұғушылықтың шамасын көрсететін сандық көрсеткіш болып табылады.

Белгілі бір әрекеттің қоғамдық қауіптілігін анықтау үшін оның сандық және сапалық көрсеткіштерін бір уақытта ескеру қажет. Қарастырылып отырған құрылғылардың заңсыз айналымына қатысты қоғамдық қауіп қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға, атап айтқанда жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің мүдделеріне зиян келтіру мүмкіндігі ретінде түсінілетін болады [9, 98-100].

Қазақстан Республикасындағы қалыптасқан жағдайды талдау үшін келесідей тұжырым жасауға мүмкіндік береді:

– ақпаратты жасырын алудың арнайы техникалық құралдарын заңсыз дайындаумен, өндірумен, сатып алумен, өткізумен немесе пайдаланумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу және ашу проблемасының ғылыми әзірленуінің жеткіліксіздігі;

– ҚР ҚК 399-бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың психологиялық және криминалистикалық сипаттамаларын зерделеу қажеттілігі;

– басқару тәртібіне қарсы, атап айтқанда, ҚР ҚК 399-бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу және ашу тактикасы мен әдістемесін әзірлеу қажеттілігі.

– Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасына талдау жасау;

– ҚР ҚК 399-бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықты тергеу және ашу практикасының қазіргі жай-күйін анықтау[2];

– ақпаратты жасырын алудың арнайы техникалық құралдарын заңсыз дайындау, өндіру, сатып алу, өткізу немесе пайдалану саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген түрлерін ашу және тергеу жөніндегі шет елдердің тәжірибесін зерделеу.

Осы мақалада ең алдымен құқық қорғау органдарының ақпаратты жасырын алудың арнайы техникалық құралдарын заңсыз дайындау, өндіру, сатып алу, өткізу немесе пайдалану саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу және ашу жөніндегі қызметі болып табылады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында аталған бап бойынша қылмыстық жауаптылықты регламенттеу мәселелері кеңінен көрініс тапты. Қазақстан Республикасы ҚК 51-бабының 1-бөлігінде көрсетілген ауырлататын мән-жайлардың ішінде "к" тармағына сәйкес, ауырлататын мән-жай ретінде қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды, жарылғыш немесе оларға еліктейтін құрылғыларды, арнайы дайындалған техникалық құралдарды пайдалана отырып қылмыс жасауды көздейді.

Ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдардың заңсыз айналымы үшін жауапкершілік ҚР қылмыстық кодексінің «Адамның және азаматтың конституциялық және өзге де құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстар» деп аталатын 3-бөлімінде орналасқан және Қазақстан Республикасы ҚК-нің «Хат алмасу, телефон арқылы сөйлесу, пошта, телеграф немесе өзге де хабарламалар құпиясын заңсыз бұзу» 143-бабы шеңберінде көзделген[8]. Аталған баптың бірінші бөлігі азаматтардың хат алмасу, телефон арқылы сөйлесу, почта, телеграф немесе өзге де хабарламалар құпиясын заңсыз бұзғаны үшін жауапкершілікті көздейді. Осы баптың екінші бөлігінде адамның өзінің қызметтік жағдайын немесе ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдарды пайдалана отырып жасаған сол іс-әрекеттері үшін жауапкершілік қамтылады. Аталған баптың үшінші бөлігі ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдарды өткізу мақсатында заңсыз дайындағаны, өндіргені, өткізгені немесе сатып алғаны үшін жауапкершілік қарастырылған.

Жағдайды талдау бізге келесідей нәтижелер жасауға мүмкіндік береді:

– ақпаратты жасырын алудың арнайы техникалық құралдарын заңсыз дайындауға, өндіруге, сатып алуға, өткізуге немесе пайдалануға байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеп-тексеру және ашу проблемасының ғылыми әзірленуінің жеткіліксіздігі;

– ҚР ҚК 399-бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың психологиялық және криминалистикалық сипаттамаларын зерделеу қажеттілігі;

– басқару тәртібіне қарсы, атап айтқанда, ҚР ҚК 399-бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу және ашу тактикасы мен әдістемесін әзірлеу қажеттілігі.

Қазақстан Республикасында қалыптасып жатқан криминогендік жағдайда ішкі істер органдарының тергеу бөлімшелері қызметкерлерінің қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген түрлерін ашу және тергеп-тексеру бойынша, оның ішінде ақпаратты жасырын алудың арнайы техникалық құралдарын заңсыз дайындау, өндіру, сатып алу, өткізу немесе пайдалану саласында әдістемелік ұсынымдарды қолдануы аса маңызды болып табылады. Әрине, қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген түрлерін тергеу тактикасы мен әдістемесі бүгінгі күнге дейін өзекті және практикалық қызметкерлер үшін басым мәнге ие[10].

Осыған байланысты ҚР ҚК 399-бабы бойынша сотқа дейінгі іс жүргізуді жүзеге асыратын тұлғалардың іс-қимылдарының неғұрлым тиімді алгоритмін көрсете алады.

Ақпаратты жасырын алудың арнайы техникалық құралдарымен жұмыс істеудің заңнамалық белгіленген ережелері арнайы қызметтерге арналған құрылғылардың еркін нарығына кіруге тыйым салуды қамтамасыз етеді, бірақ сонымен бірге қылмыстық қудалау қаупі бар қарапайым тұрмыстық құрылғылар сұр аймаққа түседі, оларды азаматтар сатып алады немесе пайдаланады. Сондықтан заңнамалық базаны, профилактиканы, сондай-ақ осындай жоспардағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу мен ашудың тактикасы мен әдістемесін жетілдіру өте маңызды.

Қорытынды

1. Қылмыс мемлекеттің тұрақты дамуындағы басты кедергілердің бірі болып саналады. Қауіпсіздіктің төмен деңгейі экономикалық белгісіздікті арттырады, ұзақ мерзімді инвестицияларға кедергі келтіреді және заңның үстемдігі принципін бұзады.

Осыған байланысты, құқық бұзушылықтардың алдын алу Қазақстан үшін өзекті міндет болып табылады. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдардың заңсыз айналымы үшін қылмыстық жаза әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сотталғанды түзету және жаңа қылмыстардың алдын алу мақсаттарын көздейтінін атап өткен жөн.

2. Ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдардың заңсыз айналымының қоғамдық қауіптілігі, біріншіден, оның заңды иесінің хабарынсыз оның айналымының заңды өрісінен қол жетімділігі шектеулі ақпаратты жинауға және тіркеуге мүмкіндік беретін техникалық сипаттамаларға ие екендігімен анықталады; екіншіден, ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдардың заңсыз айналымы адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын іске асыру саласында, экономика саласында, мемлекеттің конституциялық құрылысы мен қауіпсіздігінің негіздері саласында, сот төрелігін жүзеге асыру саласында қоғамдық қатынастарға зиян келтіру қаупін туғызады; үшіншіден, заңсыз айналым ақпаратты жасырын алуға арналған арнайы техникалық құралдар өзге де қылмыстарды дайындауға және жасауға жағдай жасайды.

3. Жазаның бұлтартпаушылық қағидатын қамтамасыз етуге, бұзылған құқықтарды жеделқалпына келтіруге, сондай-ақ тергеу сапасына ведомстволық бақылауды күшейтуге құқық қорғау қызметінің іс жүргізу негіздерін жаңғырту ықпал етеді. Олардың қатарында

қылмыстық процестің үш буынды моделін, қылмыстық істердің электрондық форматын енгізу, тергеудің қолда бар нысандарын оңтайландыру бар. Бюрократиядан адамның орталықтандырылған жұмыс моделіне көшу жүзеге асырылады. Трансформацияның негізгі бағыты дебюрократизацияның, цифрландырудың және автоматтандырудың кешенді әсері есебінен жұмыс процестерін рационализациялауға бағытталған. Бұл ретте басты критерий азаматтардың сенім деңгейін арттыру болып белгіленді.

4. Қазіргі жағдайды ескере отырып, ағымдағы процестерді жедел басқаруға, қылмыстың алдын алу және ескерт шараларын стратегиялық болжауға және жоспарлауға бағытталған тиімді аналитикалық инфрақұрылымды құру міндеті тұр. Аталған саладағы күрделі проблема болжамды талдау саласындағы білікті кадрлардың тапшылығы болып табылады, бұл республиканың жоғары оқу орындарында тиісті білім беру бағдарламаларының жеткіліксіздігімен, сондай-ақ олардың ведомстволық білім беру жүйесінде толық болмауымен байланысты дәлелденеді.

Авторлардың қосқан үлестері

Саханова Н.Т. – мақаланы жазуға айтарлықтай үлес қосты. Статистикалық деректерді жинады және эмпирикалық деректерді талдады, сонымен қатар зерттеу нәтижелерін қалыптастырды.

Исибаева Е.И. – мақаланың мазмұнына талдау мәтінді бағалау арқылы, содан кейін мақаланың тиімді және тиімсіз теріс жақтарын анықтау арқылы зерттеу жүргізді. Зерттеу қорытындыларын қалыптастыру бойынша сындарлы ұсыныстар ұсынылды.

Нұрыш З.З. – салыстырмалы талдау мен зерттеу қорытындысын қалыптастыру үшін мемлекеттік ұйымдар мен құқыққорғау органдарының өзара іс-қимылы мен тәжірибесінің мазмұны бойынша ұсыныстар берілді.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамыздағы республикалық референдумда қабылданған) (19.09.2022ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен). [Электронды ресурс] – URL: [//https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000) (жүгінген күн 02.09.2023 ж.).

2. Қазақстан Республикасының Ақпаратқа қол жеткізу туралы 2015 жылғы 16 қарашадағы №401-V ҚР Заңы. [Электронды ресурс] – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/activities/451?lang=kk> (жүгінген күні 07.11.2023 ж.).

3. Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік құпиялар туралы» 1999 жылғы 15 наурыздағы № 349-І Заңы (07.03.2023 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен). [Электронды ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000349> (жүгінген күн 02.09.2023 ж.).

4. Бегишев, И.Р. Уголовная ответственность за приобретение или сбыт цифровой и документированной информации, заведомо добытой преступным путем. //Актуальные проблемы экономики и права. Алматы: – 2010.– Т.13. № 1. – С. 123-126.

5. Қазақстан Республикасының Ақпараттандыру туралы 2015 жылғы 24 қарашадағы №418-V ҚР Заңы. [Электронды ресурс] – URL:[https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000418_\(жүгінген күн 02.09.2023 ж.\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000418_(жүгінген күн 02.09.2023 ж.)).

6. Бекмагамбетов А.Б., Ревин В.П., Ревина В.В. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть. Учебник. 2-ое изд., перераб. и доп./Под ред. Доктора юридических наук., профессора, Заслуженного деятеля науки Российской Федерации Ревина В.П.— М.: Издательский дом Академии Естествознания, - 2017. — 396 с.

7. Жедел-іздістіру қызметі туралы Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі №154-XIII Заңы. [Электронды ресурс] – URL:[https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z940004000_\(жүгінген күн 02.09.2023 ж.\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z940004000_(жүгінген күн 02.09.2023 ж.)).

8. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (20.05.2023ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен). [Электронды ресурс] – URL: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226_\(жүгінген күн 02.09.2023 ж.\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226_(жүгінген күн 02.09.2023 ж.)).

9. Аяжанов Қ. С., Есенова А. С. Ақпараттық қауіпсіздік және ақпаратты қорғау: Оқулық. Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір». - 2011. — 376 б.

10. Қазақстан Республикасы Президентінің 22 ақпан 2023 жылғы «Қоғаммен әріптестікте қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің 2024-2028 жылдарға арналған Тұжырымдамасы» туралы Жарлығы. [Электронды ресурс] – URL:[https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/documents/details/468106?lang=kk_\(жүгінген күн 02.09.2023 ж.\)](https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/documents/details/468106?lang=kk_(жүгінген күн 02.09.2023 ж.)).

Н.Т. Саханова¹, Е.И. Исибаева², З.З. Нұрыш¹

Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан имени М. Букенбаева

Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова

Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева

Проблемы общественной опасности незаконного оборота специальных технических средств, предназначенных для негласного получения информации и применения уголовно-правовых мер

Аннотация. В данной статье авторы исследуют проблемы общественной опасности незаконного оборота специальных технических средств, предназначенных для скрытого получения информации, и возможности применения уголовно-правовых мер.

Цель научного исследования-изучить выводы о том, что правонарушения, представляющие наибольшую общественную опасность в соответствии с данной темой, могут быть совершены на территории Республики Казахстан, и обеспечить меры по их предупреждению. Основные направления: блокирование незаконного оборота специальных технических средств, анализ отработки применения уголовно-правовых мер в случае выявления каких-либо правонарушений, правоохранительные органы в предупреждении незаконного оборота специальных технических средств с появлением новых перспектив развития, выявление направлений, связанных с необходимостью обобщения методов, применяемых государственными органами и

гражданским обществом. Обоснована гипотеза о том, что идея научного исследования изучает проблемы общественной опасности незаконного оборота специальных технических средств, предназначенных для применения уголовно-правовых мер.

Краткая характеристика научной и практической значимости работы. Оценка, анализ и систематизация проводимой профилактической работы составляют одно из направлений этой работы. Практическая значимость результатов работы заключается в том, что выводы, содержащиеся в ее выводах и рекомендациях, могут способствовать дальнейшему противодействию преступлениям.

Краткая характеристика методики исследования-эмпирический анализ данных, полученных экспериментальным путем. В связи с тем, что информационная безопасность часто подвержена различным угрозам, сегодня проводятся научные исследования, связанные с тем, что нередко случаи нарушения прав граждан на личную и семейную тайну, нарушения коммерческой тайны, разглашения государственной тайны.

Основные результаты исследовательской работы-анализ, принятие наиболее целенаправленных действий, политики и мер по решению проблем общественной опасности незаконного оборота специальных технических средств для анонимного получения информации для улучшения ситуации на основе проведенного исследования-умение применять отдельные виды следственных досок при осуществлении мер, принимаемых правоохранительными органами, показать их эффективный алгоритм, выводы – правовой статус информации включает в себя основные принципы, закрепленные Конституцией Республики Казахстан, касающиеся сбора, хранения, использования и распространения информации на территории республики.

Практический значимость проведенного исследования заключается в том, что в результате изучения указанных видов правонарушений важно подготовить методическую рекомендацию и включить ее в учебный процесс, практическая значимость исследовательской работы заключается в совершенствовании правовой базы, профилактической работы, а также тактики и методики расследования и раскрытия таких уголовных правонарушений.

Ключевые слова: общество, государство, информационная безопасность, уголовные правонарушения, раскрытие преступлений, правовая регламентация.

Sakhanova N.T.¹, Isinbayeva E.I.², Nurysh Z.Z.¹

Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev

Aktobe Regional University named after K. Zhubanov

Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev

Problems of public danger of illegal trafficking of special technical means intended for the secret receipt of information and the application of criminal law measures

Annotation. In this article, the authors explore the problems of the public danger of illegal trafficking of special technical means designed to covertly obtain information, and the possibility of applying criminal law measures.

The purpose of the scientific research is to study the conclusions that offenses that pose the greatest public danger in accordance with this topic can be committed on the territory of the Republic of Kazakhstan, and to provide measures to prevent them. The main directions are: blocking illegal trafficking of special technical means, analysis of working out the application of criminal law measures in case of detection of any offenses, law enforcement agencies in preventing illegal trafficking of special technical means with the emergence of new development prospects, identification of areas related to the need to generalize the methods used by government agencies and civil society. The hypothesis is substantiated that the idea of scientific research studies the problems of public danger of illegal trafficking of special technical means intended for the application of criminal law measures.

A brief description of the scientific and practical significance of the work. Evaluation, analysis and systematization of ongoing preventive work are one of the directions of this work. The practical significance of the results of the work lies in the fact that the conclusions contained in its conclusions and recommendations can contribute to further countering crimes.

A brief description of the research methodology is an empirical analysis of the data obtained experimentally. Due to the fact that information security is often subject to various threats, scientific research is being conducted today related to the fact that cases of violation of citizens' rights to personal and family secrets, violations of commercial secrets, and disclosure of state secrets are not uncommon.

The main results of the research work are the analysis, adoption of the most targeted actions, policies and measures to solve the problems of public danger of illegal trafficking of special technical means for anonymous obtaining information to improve the situation based on the conducted research-the ability to apply certain types of investigative boards in the implementation of measures taken by law enforcement agencies, to show their effective algorithm, conclusions - The legal status of information includes the basic principles enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan concerning the collection, storage, use and dissemination of information on the territory of the Republic.

The essence of the research is that as a result of studying these types of offenses, it is important to prepare a methodological recommendation and include it in the educational process, the practical significance of the research work lies in improving the legal framework, preventive work, as well as tactics and methods of investigation and disclosure of such criminal offenses.

Keywords: society, the state, information security, criminal offenses, disclosure of crimes, legal regulation.

References

1. Qazaqstan Respýblikasynyń Konstıtýsıasy (1995 jylǵy 30 tamyzdaǵy respýblikalyq referendýmnda qabyldanǵan) (19.09.2022 j. jaǵdai boıynsha ózgerister men tolyqtyrýlarmen). [Electronic resource] – Available at: [//https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950) (accessed: 02.09.2023). [in Kazakh]
2. Qazaqstan Respýblikasynyń Aqqaratqa qol jetkizý týraly 2015 jylǵy 16 qarashadaǵy № 401-V QR Zańy. [Electronic resource] – Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/activities/451?lang=kk> (accessed:07.11. 2023).. [in Kazakh]
3. Qazaqstan Respýblikasynyń "Memlekettik qupıalar týraly" 1999 jylǵy 15 naýryzdaǵy № 349-I Zańy (07.03.2023 j. jaǵdai boıynsha ózgeristermen jáne tolyqtyrýlarmen). [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000349=kk> (accessed:02.09. 2023).. [in Kazakh]

4. Begishev-I.R. Ugolovnaya otvetstvennost zapriobretenie ili sbyt cifrovoy i dokumentirovannoy informacii zavedomo dobytoj prestupnym putem aktualnye problemy ehkonomiki i prava, 2010. - t-13-№1. 123-126s.

5. Qazaqstan Respýblikasynyń Aqparattandyryń týraly 2015 jylǵy 24 qarashadaǵy № 418-V QR Zańy. [Electronic resource] – Available at: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000418_\(accessed:02.09.2023\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000418_(accessed:02.09.2023)).. [in Kazakh]

6. Bekmagambetov A.B., Revın V.P., Revina V.V. Ýgolovnoe pravo Respýblikı Kazahstan. Osobennaia chas. Ýchebnik. 2-oe izd., pererab. ı dop./Pod red. Doktora úrıdıcheskih naýk., profesora, Zaslýjennogo deiatelá naýkı Rossııskoi Federasıı Revina V.P.— M.: Izdatelskui dom Akademı Estestvoznania, 2017. — 396s. [in Russian]

7. "Jedel-izdestiryń qyzmeti týraly" Qazaqstan Respýblikasynyń 1994 jylǵy 15 qyrkúıektegi № 154-XIII Zańy (08.04.2023 j. jaǵdai boıynsha ózgeristermen jáne tolyqtyrylarmen). [Electronic resource] – Available at: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z940004000_\(accessed:02.09.2023\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z940004000_(accessed:02.09.2023)).. [in Kazakh].

8. Qazaqstan Respýblikasynyń 2014 jylǵy 3 shildedegi № 226-V Qylmystyq kodeksi (20.05.2023 j. jaǵdai boıynsha ózgeristermen jáne tolyqtyrylarmen). [Electronic resource] – Available at: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226_\(accessed:02.09.2023\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226_(accessed:02.09.2023)).. [in Kazakh].

9. Aıajanov Q. S., Esenova A. S. Aqparattyq qaýıpsizdik jáne aqparatty qorǵaý: Oqúlyq. Almaty: JSHS RPBK "Dáýir", 2011.- 376 b. [in Kazakh].

10. Qazaqstan Respýblikasy Prezidentinyń 22 aqpan 2023 jylǵy "Qoǵammen áriptestikte qoǵamdyq [Electronic resource] – Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/documents/details/468106?lang=kk> (accessed:02.09.2023). [in Kazakh].

Авторлар туралы мәлімет:

Нұрыш З.З. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының доценті, полиция подполковнигі. Курсанттар тас жолы көшесі, 1А, 030011, Көкшетау, Қазақстан

Саханова Н.Т. – заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының бастығы, полиция полковнигі. Курсанттар тас жолы көшесі, 1А, 030011, Ақтөбе, Қазақстан

Исибаева Е.И. – тарих ғылымдарының кандидаты, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті құқықтану кафедрасының доценті, А.Молдагулова 34, 030011, Ақтөбе, Қазақстан

Нұрыш З.З. – автор для корреспонденции, магистр юридических наук, подполковник полиции доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М. Букенбаева, ул. Курсантское шоссе 1А, 030011, Актөбе, Казахстан

Саханова Н.Т. – магистр юридических наук, полковник полиции начальник кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М.Букенбаева, Курсантское шоссе 1А, г. Актөбе, Казахстан.

Исибаева Е.И. – кандидат исторических наук, доцент кафедры юриспруденции, Актюбинского регионального университета им. К. Жубанова, просп. А.Молдагуловой 34, г. Актөбе, Казахстан.

Nurysh Z.Z. – correspondence writer, Master of Law, Police Lieutenant Colonel, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev, ul. Kursantskoe highway 1A, 030011, Aktobe, Kazakhstan

Sakhanova N.T. – master of Law, Police Colonel, Head of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev, Kursantskoe highway 1A, Aktobe, Kazakhstan.

Isinbayeva E.I. – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Jurisprudence, Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, 34 A. Moldagulova Ave., Aktobe, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 10.15.59

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-52-62>

Научная статья

Конституционно-правовые аспекты защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан

М.Т. Джунусова¹

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

(E-mail: dzhunusova_mt@enu.kz)

Аннотация. В исследовании рассматриваются историческое развитие и этапы становления институциональной базы, регулирующей обеспечение прав и свобод граждан на территории Республики Казахстан. Предложена оценка расширяющегося спектра прав граждан на доступ к конституционному контролю, подчеркивая при этом расширение инструментов, жизненно важных для защиты неотъемлемых прав и свобод человека.

Дана оценка расширению прав и свобод граждан в контексте Основного закона, обеспечение их соответствия конституционным принципам и изучение механизмов и учреждений, ответственных за обеспечение соблюдения этих конституционных положений. Речь идет об оценке того, как эти средства контроля функционируют, гарантируя защиту прав и свобод граждан в рамках правовой и конституционной структуры Республики Казахстан. Исследование также направлено на предоставление всестороннего анализа внедрения и практического применения механизмов конституционного контроля, подчеркивая их эффективность в приведении правовых гарантий в соответствии с Конституцией Республики Казахстан.

Методологически исследование основано на тщательном наблюдении за преобладающей ситуацией в области защиты прав и свобод граждан. Благодаря этому анализу исследование завершается представлением прагматичных инструментов, направленных на укрепление защитных механизмов, предназначенных для повышения эффективности системы защиты прав человека в Республике Казахстан.

Предлагаемые инструменты направлены на укрепление существующей системы защиты прав и свобод граждан, которые значительно повысят эффективность и инклюзивность правозащитных механизмов, обеспечивая всеобъемлющую и гибкую структуру в рамках правовой и конституционной парадигм Казахстана.

Ключевые слова: права и свободы человека, Конституционный Суд Республики Казахстан, конституционный контроль, компетенция и полномочия, конституционное производство, индикаторы.

Введение

С момента обретения независимости Республика Казахстан последовательно стремится усилить защиту прав и свобод человека и гражданина, закрепляя эти принципы в действующем законодательстве. Основной закон Республики Казахстан провозгласил нашу страну демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшей ценностью которого являются человек, его жизнь, права и свободы. Признание Республикой Казахстан высшей ценностью человека его жизни, прав и свобод является фундаментальным достижением независимого государства и его народа, воплотившего основные конституционные ценности. Основывая конституционное производство на принципе верховенства Конституции, подтверждается прочный фундамент единство народа и независимости государства.

Конституционное судопроизводство в Казахстане прочно основано на принципе верховенства Конституции, что еще больше укрепляет единство народа и суверенитет государства. Эти принципы устанавливают правовой статус граждан, предоставляя им полный набор прав и свобод, приведенных в соответствие с Конституцией и другими действующими правовыми нормами. Конституционный закон играет ключевую роль в определении правового статуса отдельных лиц в рамках национального механизма защиты прав и свобод.

Более того, Казахстан как равноправный член мирового сообщества активно проводит политику, направленную на повышение стандартов защиты прав граждан. Об этой приверженности свидетельствует ее активное участие в универсальных международных договорах, посвященных правам и свободам человека.

Целью данного исследования выступало изучение конституционных и правовых аспектов, лежащих в основе защиты прав и свобод человека и гражданина в Казахстане. Рассматривая этапы институционального развития для защиты этих прав, в рамках данного исследования также была поставлена задача проанализировать действующее законодательство в этой области. Оно направлено не только на раскрытие конституционных и правовых аспектов, регулирующих эти меры защиты, но и на выявление и разъяснение инструментов и механизмов, используемых для защиты прав и свобод отдельных лиц, с использованием национальных органов конституционного контроля в качестве наглядного примера.

В дополнение к этим анализам более тщательное изучение конституционно-правовых аспектов защиты прав и свобод человека и гражданина могло бы значительно обогатить понимание практических последствий этих механизмов для защиты прав граждан в стране. Кроме того, критическая оценка проблем или потенциальных областей, требующих дальнейшего совершенствования в рамках существующего правового поля, позволит получить более полное представление о текущем состоянии прав и свобод в Казахстане.

Республика Казахстан является равноправным членом мирового сообщества, проводя планомерную и последовательную политику по повышению стандартов защиты прав граждан. Этому может свидетельствовать участие Республики Казахстан в универсальных

международных договорах, предметом регулирования которых выступают, в том числе. защита прав и свобод человека.

Деятельность Конституционного Суда Республики Казахстан стабильно находится под пристальным вниманием научной общественности. Роль Конституционного Суда в обеспечении прав и свобод человека и гражданина признана большинством стран международного сообщества.

На сегодняшний день конституционные суды функционируют в более чем 80 странах мира. Институт распространен в европейских странах, странах Латинской Америки и Центральной Азии. Распространение конституционного правосудия доказывает его существенную необходимость как ключевого элемента в механизме защиты прав граждан, защищая при этом государственное единство страны.

В соответствии с изучением литературы, роль Конституционного Суда в обеспечении прав и свобод человека была изучена отечественными (Абдрасулов Е.Б., Ударцев С.Ф., Абыласимов М.Н., Баймолдина С.Н., Рогов И.И.), российскими (Герасимова Е.В., Дерхо Д.С., Карасев Р.Е., Саломатин А.Ю.) и зарубежными (R. Tabaszewski, H.Schweber, K. Jehan, D.Valea, M. Tushnet) учеными.

Источники охватывают различные аспекты, включая роль конституционных судов в поддержании верховенства закона, их значение в защите конституционных прав, влияние на демократическое управление. Также указываются сравнительные перспективы различных конституционных судов по всему миру и развивающаяся роль этих институтов в обеспечении правосудия, защите прав и поддержании баланса сил внутри страны. А также историческое развитие, влияние на судебную практику и общественное значение конституционных судов в отстаивании принципов конституционализма.

Осуществление конституционного контроля - один из наиболее эффективных правовых средств защиты основных прав и свобод человека (1). В связи с развитием и расширением перечня прав и свобод человека, средства, инструменты и механизмы их защиты и обеспечения должны постоянно и эффективно адаптироваться под современные реалии времени и геополитической обстановки в регионе и мире.

Методология

Одним из основных методов исследования является наблюдение. Сбор и анализ данных проведен с использованием заметок, основанных на наблюдении. Проведена квалификация собираемых первичных и вторичных данных, в первую очередь осуществлен уклон на ознакомление с ситуацией защиты прав и свобод граждан, далее внимание сосредоточено на тех аспектах, которые согласуются с целью и объектом научного исследования.

В качестве теоретической основы исследования изучены труды казахстанских и зарубежных ученых по конституционному праву и правам человека, опубликованные данные о деятельности уполномоченных государственных органов Республики Казахстан, региональных и неправительственных организаций в области защиты прав человека и гражданина, а также ежегодные обзоры о ситуации с правами человека в

Республике Казахстан. Наряду с этим был использован сравнительный метод, который позволил проанализировать конституционно-правовые аспекты защиты прав человека. Полученные данные способствовали планомерному анализу и систематизации полученных сведений.

Результаты и Обсуждение

В Республике Казахстан развитие конституционной защиты прав граждан претерпело значительные изменения с момента обретения независимости в 1991 году. В 1993 году страна приняла свою первую Конституцию, устанавливающую основные права и свободы граждан, которая стала первым шагом на пути к становлению развитого общества, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. На протяжении более 30 лет независимости Конституция претерпела изменения, укрепив различные аспекты прав человека, правовые рамки и политические институты.

Одним из важнейших этапов конституционной защиты прав граждан стал референдум, состоявшийся 5 июня 2022 года, который привел к значительным изменениям в Основном законе Республики Казахстан. В результате внесения поправок был воссоздан Конституционный Суд, который первоначально действовал в период с 1993 по 1995 год.

Воссоздание органа конституционного контроля стало важнейшей частью этих изменений и на сегодняшний день играет важную роль в обеспечении защиты конституционных прав и надзоре за соответствием законов и нормативных правовых актов Конституции Республики Казахстан и ознаменовало приверженность Правительства Республики Казахстан совершенствованию механизмов защиты граждан и обеспечению всестороннего соблюдения и исполнения Конституции. Конституционный Суд вносит существенный вклад в поддержание баланса сил между ветвями власти и поддержание верховенства Основного закона, тем самым способствуя построению стабильного и справедливого общества.

Конституция Республики Казахстан закрепляет основные права и свободы человека, включая право на жизнь, свободу, равенство, собственность, законность, свободу слова, религии, собраний, ассоциаций, справедливое судебное разбирательство и презумпцию невиновности. Эта правовая база дополнительно подкрепляется законами и постановлениями внутри Казахстана, в частности, законами «Об Уполномоченном по правам человека», «О свободе религии и религиозных объединениях» и «О правах ребенка». Более того, приверженность Казахстана международным договорам по правам человека, таким, как Международный пакт о гражданских и политических правах, Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания и Конвенция о правах ребенка, отражает его приверженность соблюдению глобальных стандартов в области прав человека.

В целях усиления эффективной защиты прав и свобод человека Казахстану необходимо продолжить укрепление своей правовой базы и внедрение международных стандартов в области прав человека. Это требует повышения осведомленности общественности и уважения к правам человека посредством постоянного взаимодействия с гражданским

обществом, международными организациями, а также комплексных правовых и правоохранительных реформ, обеспечивающих прозрачность и подотчетность.

Ключевым институтом в этом стремлении является Конституционный Суд Казахстана. Он, как и его предшественник, несет значительную ответственность за обеспечение соответствия законов и нормативных актов Конституции Казахстана.

Основная обязанность Конституционного Суда заключается в тщательной проверке законов и нормативных правовых актов на предмет обеспечения соответствия Конституции страны. Данная обязанность имеет решающее значение, поскольку Конституция устанавливает фундаментальные принципы и ценности нашей нации. Обеспечивая соответствие всех принимаемых законов и нормативных правовых актов этим принципам, Конституционный Суд защищает правовое поле, в рамках которого живут граждане Республики Казахстан.

Конституционный Суд использует несколько инструментов, направленных на защиту прав и свобод человека:

1. Конституционный контроль: Конституционный Суд имеет право проверять законы и другие нормативные правовые акты на предмет их соответствия Конституции Казахстана. Если закон или правовой акт признаны неконституционными, Конституционный Суд может объявить его недействительным.

Конституционный Суд Республики Казахстан с начала 2023 года рассмотрел ряд нормативных правовых актов, точнее их отдельные положения, на соответствие Конституции РК. Так, в нормативном постановлении Конституционного Суда РК от 6 октября 2023 года № 32-НП были рассмотрены пункт 2 статьи 951 Гражданского Кодекса РК и пункт 9 нормативного постановления Верховного Суда от 27 ноября 2015 года № 7 «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда» на соответствии Конституции.

2. Индивидуальные жалобы: Конституционный Суд принимает индивидуальные жалобы граждан, считающих, что их конституционные права были нарушены. Суд уполномочен расследовать эти жалобы и выносить решения, которые могут обеспечить возмещение ущерба лицам, чьи права были нарушены.

Так, Конституционный Суд РК в нормативном постановлении от 6 марта 2023 года № 4 рассмотрел индивидуальную жалобу гражданина (Аргумбаев Б.К.), чьи права, связанные с лишением права работать на государственной службе в связи с увольнением с государственной службы за совершение дисциплинарного проступка, дискредитирующего госслужбу, были нарушены. Так, Конституционный Суд в своем решении признал отдельные нормы Закона «О государственной службе Республики Казахстан» не соответствующими пункту 1 статьи 24, пунктам 2 и 4 статьи 33 и пункту 1 статьи 39 Конституции.

Здесь следует обратить внимание на общий всплеск обращений граждан с момента начала функционирования Конституционного Суда в Казахстане (с января 2023 года по апрель 2024 года поступило более 6700 обращений). Зачастую граждане в своих обращениях поднимают вопросы жилищные, трудовые, социальной защиты, банкротства и доступа к информации.

Данное свидетельствует о ценности и значимости Конституционного Суда, важности защиты прав граждан и приведения законодательных актов в соответствие с Конституцией Республики Казахстан. Помимо этого, стоит отметить, что значительный объем обращений граждан является результатом доступности Конституционного Суда для общественности.

3. Консультативные заключения: Конституционный Суд может давать консультативные заключения по запросам Президента, Парламента и Правительства.

Для реализации этих полномочий Конституционный Суд РК рассмотрел обращение Президента РК Токаева К.К. о проверке на соответствие Конституции РК Конституционного закона "О внесении изменений и дополнений в некоторые конституционные законы Республики Казахстан по вопросам административной реформы в Республике Казахстан" (далее – Конституционный закон) и Закона Республики Казахстан "О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам административной реформы в Республике Казахстан". Этот практический пример иллюстрирует участие Суда в проверке проектов законов на соответствие Основного закона, подчеркивая важность роли Суда в защите прав граждан.

4. Судебный пересмотр: Конституционный Суд может проверять конституционность судебных решений в определенных случаях, например, связанных со спорами между государственными органами и между гражданами. Этот инструмент помогает обеспечить соответствие судебных решений Конституции и защищает права граждан, которые могут быть затронуты этими решениями.

Примечательно, что решения и рекомендации Суда являются обязательными для государственных органов и должностных лиц. Обязательный аспект решений Конституционного Суда гарантирует, что все действия Правительства соответствуют высшим правовым стандартам, изложенным в Основном законе, обеспечивая единообразное применение и толкование Конституции на всей территории страны.

Кроме того, эти решения играют решающую роль в формировании правовой культуры, регулировании судебной практики и продвижении справедливой и демократической правовой системы. Создавая юридические прецеденты, решения Суда влияют на будущее законодательство и судебные решения, способствуя последовательности и предсказуемости юридических результатов. Это имеет решающее значение для поддержания общественного доверия и уверенности в правовой системе.

С помощью этих инструментов Конституционный Суд Казахстана может способствовать защите прав и свобод граждан путем обеспечения соответствия законов и иных правовых актов Конституции, возмещения ущерба за отдельные нарушения конституционных прав.

В соответствии с обязательством усилить защиту прав человека Республика Казахстан изучает возможность внедрения национальных показателей для оценки соблюдения прав человека. Эта инициатива, как подчеркнул в ходе V заседания Национального совета общественного доверия Глава государства Касым-Жомарт Токаев, согласуется с глобальными показателями Верховного комиссара Организации Объединенных Наций по правам человека.

Предлагаемые национальные показатели, выделенные в Концепции правовой политики до 2030 года, означают значительный шаг вперед в укреплении государственной политики, направленной на защиту прав человека. Они направлены не только на измерение и мониторинг соблюдения прав человека, но и на приведение в соответствие с обязательствами Республики по международным договорам.

Необходимость в таких показателях отражает глобальные прецеденты, продемонстрированные Конституционным судом Колумбии в 2004 году. Предписав предоставлять исчерпывающие данные о правах внутренне перемещенных лиц, решение этого Суда привело к разработке поддающихся измерению и сопоставимых показателей. Результирующие показатели количественно отслеживали прогресс в реализации прав граждан, создавая прецедент для эффективного мониторинга прав человека.

Одновременно в Республике Казахстан ключевую роль играет Конституционный Суд, действующий с 2023 года. Опираясь на Научно-консультативный совет, состоящий из ведущих представителей казахстанского научного сообщества, он готов внести свой вклад в разработку национальных показателей. Ожидается, что этот стратегический шаг Конституционного суда будет способствовать созданию эффективных и сопоставимых показателей, способствующих активной разработке мер в области прав человека.

Заключение

В заключение отметим, что сохранение и защита этих фундаментальных прав и свобод являются основой общественного благополучия и достоинства, образуя саму основу любого процветающего демократического общества. Конституционная и правовая основа защиты этих прав и свобод требует создания прочной и прозрачной правовой базы, подкрепленной эффективными механизмами их защиты. Признавая незаменимость этих прав в любых конституционных рамках, постоянная приверженность бдительности и самоотверженности со стороны всех членов общества является императивом для обеспечения постоянного уважения и защиты этих неотъемлемых свобод.

Более того, решающее значение имеет развитие культуры, уважения и активного участия в защите прав человека. Поощрение участия общественности и программ повышения осведомленности, содействие диалогу и поддержка образовательных инициатив могут укрепить эту защитную структуру, обеспечивая сохранение общества, в котором права человека не только гарантированы законом, но и повсеместно уважаются и ценятся. Для обеспечения долговечности и жизнеспособности этих прав и свобод, составляющих краеугольный камень справедливого и равноправного общества, требуется коллективная ответственность и непоколебимая приверженность всех слоев общества, от политиков до низовых сообществ.

Благодарность

Автор выражает особую признательность научному руководителю д.ю.н., профессору Абдрасулову Ермеку Баяхметовичу за консультации по тематике исследования, значимые замечания и предложения и помощь в критическом пересмотре рукописи статьи.

Вклад автора

Вклад **Джунусовой Малики Толеужановны** состоял в создании концепции исследования и формулировании идеи написания научной статьи по данной тематике. Автором был разработан план исследования (этапы написания научной статьи, определение конкретных сроков реализации и ожидаемых результатов). В соответствии с планом исследования была выработана методология исследования, осуществлен сбор, анализ и обобщение литературы. На основе полученных данных автором было проведено обобщение результатов исследования, сформулированы выводы и интерпретированы результаты исследования. Джунусовой М.Т. осуществлено написание текста рукописи, её редактирование и оформление.

Список литературы

1. Valea D.C. The role of the Romanian constitutional court in protecting and promoting human fundamental rights and freedoms//Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2012. – vol 46. - P. 5548-5553, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.06.473>.
2. Концепция правовой политики Республики Казахстан, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674, 15.10.2021 - [Электрон.ресурс] - URL: <http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 20.08.2023).
3. Human Rights Indicators. A guide to Measurement and Implementation. United Nations, 2012 - [Электрон.ресурс] - URL: <http://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210562867> (дата обращения 06.09.2023).
4. Pan M.F. The protection of Civil and Political Rights by the Constitutional Court of Indonesia// Indonesia Law Review. – 2016. - vol. 2. С. 158-179, DOI: <https://doi.org/10.15742/ilrev.v6n2.230>.
5. Кубеев Е.К. Права человека – основной приоритет современного казахстанского государства и права//Право и государство. Секция защита прав и свобод человека. -2013. -№ 59. - С. 42-45.
6. Шахановская И.В. Институциональные гарантии защиты прав и свобод человека: опыт зарубежных стран/ Вестник Плоцкого государственного университета. -2021. - №.2. – С. 142-145.
7. Абдрасулов Е.Б. Роль судебной защиты Республики Казахстан в защите прав человека. 2013 - [Электрон.ресурс] - URL: <http://www.sud.gov.kz/rus/content/rol-sudebnoy-sistemy-respubliki-kazahstan-v-zashchite-prav-cheloveka> (дата обращения 01.09.2023).
8. Резер Т.М., Кузнецова Е.В., Лихачев М.А. Механизмы реализации и защиты прав человека и гражданина. – ЕКб.: Издательство Уральского университета, 2019. - 111 с.
9. Саломатина А.Ю. Идеальная модель органа конституционного правосудия (компаративистский анализ верховных и конституционных судов ведущих стран мира)//Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. – 2014 г. - 30. - С.101-112.
10. Доклад о деятельности Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан за 2021 год. 2022 - [Электрон.ресурс] - URL: <http://www.gov.kz/memleket/entities/ombudsman/documents/details/298052?lang=ru&scld=ln3twrfkk959022107> (дата обращения 01.09.2023).

М.Т. Джунусова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Қазақстан Республикасында адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың конституциялық-құқықтық аспектілері

Аннотация. Зерттеуде Қазақстан Республикасының аумағында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуді реттейтін институционалдық негіздердің тарихи дамуы мен қалыптасу кезеңдері қарастырылады. Азаматтардың конституциялық бақылауға қол жеткізу құқықтарының кеңеюіне баға беріледі, сонымен бірге адамның ажырамас құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін маңызды құралдардың кеңеюіне аса назар аударылады.

Негізгі Заң аясында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының кеңеюіне, олардың конституциялық принциптерге сәйкестігін қамтамасыз етуге және осы конституциялық ережелерді сақтауды қамтамасыз етуге жауапты тетіктер мен институттарды зерделеуге баға беріледі. Бұл Қазақстан Республикасының құқықтық және конституциялық құрылымы шеңберінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ету үшін осы бақылаулардың қалай жұмыс істейтінін бағалау туралы. Зерттеу сондай-ақ конституциялық бақылау тетіктерін іске асыру және практикалық қолдану мәселелеріне жан-жақты талдау жасау, олардың құқықтық кепілдіктерді Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес келтірудегі тиімділігін көрсетуге бағытталған.

Әдістемелік тұрғыдан зерттеу азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау саласындағы қалыптасқан жағдайды мұқият байқауға негізделген. Осы талдау арқылы зерттеу Қазақстан Республикасындағы адам құқықтарын қорғау жүйесінің тиімділігін арттыруға арналған қорғау тетіктерін нығайтуға бағытталған прагматикалық құралдарды ұсынумен аяқталады.

Ұсынылып отырған құралдар азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың қолданыстағы жүйесін нығайтуға бағытталған, бұл адам құқықтарын қорғау тетіктерінің тиімділігі мен инклюзивтілігін айтарлықтай арттыруға, Қазақстанның құқықтық және конституциялық парадигмалары шеңберінде кешенді және икемді құрылымды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: адам құқықтары мен бостандықтары, Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты, конституциялық бақылау, құзырет пен өкілеттік, конституциялық іс жүргізу, көрсеткіштер.

М.Т. Junussova¹

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University

Constitutional and legal aspects of protection of human and civil rights and freedoms in the Republic of Kazakhstan

Abstract. The study examines the historical development and stages of formation of the institutional framework regulating the provision of rights and freedoms of citizens on the territory of the Republic

of Kazakhstan. A critical assessment of the expanding range of citizens' rights to access constitutional review is offered, while emphasizing the expansion of tools vital to the protection of inalienable human rights and freedoms.

An assessment is made of the expansion of the rights and freedoms of citizens in the context of the Basic Law, ensuring their compliance with constitutional principles and studying the mechanisms and institutions responsible for ensuring compliance with these constitutional provisions. This is about assessing how these controls function to ensure the protection of the rights and freedoms of citizens within the legal and constitutional structure of the Republic of Kazakhstan. The study also aims to provide a comprehensive analysis of the implementation and practical application of constitutional review mechanisms, highlighting their effectiveness in bringing legal guarantees in accordance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

Methodologically, the study is based on careful observation of the prevailing situation in the field of protection of the rights and freedoms of citizens. Through this analysis, the study concludes with the presentation of pragmatic tools aimed at strengthening protective mechanisms designed to improve the effectiveness of the human rights protection system in the Republic of Kazakhstan.

The proposed tools are aimed at strengthening the existing system for protecting the rights and freedoms of citizens, which will significantly increase the effectiveness and inclusiveness of human rights mechanisms, providing a comprehensive and flexible structure within the legal and constitutional paradigms of Kazakhstan.

Keywords: human rights and freedoms, Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, constitutional control, competence and powers, constitutional proceedings, indicators.

References

1. Valea D.C. The role of the Romanian constitutional court in protecting and promoting human fundamental rights and freedoms//Social and Behavioral Sciences, 46, 5548-5553 (2012), DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.06.473>.
2. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan «Ob utverzhdenii Konceptii pravovoj politiki Respubliki Kazakhstan do 2030 goda» [On approval of the Concept of the legal policy in the Republic of Kazakhstan until 2030] ot 15 oktyabrya 2021 goda № 674 [Electronic resource]. Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (accessed: 20.08.2023).[in Russian].
3. Human Rights Indicators. A guide to Measurement and Implementation. United Nations [Electronic resource]. Available at: <http://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210562867> (accessed: 06.09.2023).
4. Pan M.F. The protection of Civil and Political Rights by the Constitutional Court of Indonesia// Indonesia Law Review, 2, 158-179 (2016), DOI: <https://doi.org/10.15742/ilrev.v6n2.230>.
5. Kubeev E.K. Prava cheloveka – osnosnoj prioritet sovremennogo kazakhstanskogo gosudarstva i prava [Human rights are the main priority of the modern Kazakh state and law], Pravo i gosudarstvo. Sekciya zashita prav i svobod cheloveka [Law and state, section protection of human rights and freedoms], 2(59), 42-45. [in Russian].
6. Shahanovskaya I.V. Institucional'nye garantii zashity prav i svobod cheloveka: opyt zarubejnyh stran [Institutional guarantees for the protection of human rights and freedoms: experience of foreign

countries], Vestnik Plockogo gosudarstvennogo universiteta [Bulletin of Polotsk State University], 2, 142-145 (2021) [in Russian].

7. Abdrasulov E.B. Rol' sudebnoj sashity Respubliki Kazakhstan v zashite prav cheloveka [Electronic resource]. Available at: <http://www.sud.gov.kz/rus/content/rol-sudebnoy-sistemy-respubliki-kazakhstan-v-zashchite-prav-cheloveka> (accessed: 01.09.2023). [in Russian].

8. Rezer T.M., Kuznetsova E.M., Lihachev M.A. Mechanizmy realizacii i zashity prav cheloveka i grazhdanina [Mechanisms for the implementation and protection of human and civil rights], (Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta, EKb, 2019, 111p). [in Russian].

9. Salomatin A.Y. Ideal'naya model' organa kostitucionnogo pravosudija (komparativistskij analiz verhovnyh i i konstitucionnyh sudov vedushih stran mira) [An ideal model of a constitutional justice body (comparative analysis of the supreme and constitutional courts of the leading countries of the world)], Izvestija vysshyh uchebnyh zavedenij. Povolzhskij region [News of higher educational institutions. Volga region], 2(30), 101-112 (2014). [in Russian].

10. Doklad o deyatelnosti Upolnomochennogo po pravam cheloveka v Respublike Kazakhstan za 2021 god [Report on the activities of the Commissioner for Human Rights in the Republic of Kazakhstan for 2021] [Electronic resource]. Available at: <http://www.gov.kz/memleket/entities/ombudsman/documents/details/298052?lang=ru&scld=ln3twrfkk959022107> (accessed: 01.09.2023). [in Russian].

Сведения об авторе:

Джунусова М.Т. – магистр юридических наук, докторант юридического факультета, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, улица А. Янушкевича, 6, Астана, Казахстан.

Джунусова М.Т. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Заң факультетінің докторанты, заң ғылымдарының магистрі, А. Янушкевич көш.,6, Астана, Қазақстан.

Junussova M.T. – PhD student of the Faculty of Law of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Master of Law, 6 Yanushkevich Str., Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 10.15.23

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-63-77>

УДК 342.4

Научная статья

Конституционно-правовые аспекты защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан

Ондашұлы Е.¹, Ахатов У.А.², Бискультанова А.М.³

^{1,2,3} Казахский национальный университет имени аль-Фараби

(E-mail: ¹ernuron@mail.ru, ²yali-79_kz@mail.ru, ³albina_055@list.ru)

Аннотация. Объектом исследования в статье являются существующие ныне модели конституционного правосудия, используемые в различных юрисдикциях. Автором рассмотрены модели конституционного правосудия, которые в настоящее время используются конституционной юстицией в различных регионах мира. Актуальность статьи определяется тем, что исследование данной проблематики дает возможность избрать оптимальную модель, позволяющую эффективно решать вопросы национального нормотворчества. Для Республики Казахстан данная проблема является весьма важной в свете создания в стране новой модели конституционного правосудия, требующей научного осмысления с учетом накопленного мирового опыта организации конституционной юстиции.

Целью статьи является исследование современных моделей конституционного правосудия с точки зрения их основных отличий, достоинств и недостатков.

Методы. Особенность используемой методологии обусловлена целью всестороннего изучения существующих моделей конституционного правосудия. В этой связи разнообразие подходов, способов и средств познания данной формы юридического процесса потребовало опоры на комплексный и системный подходы.

Проведение исследования конституционного юрисдикционного процесса потребовало, во-первых, применения общенаучных и собственно-юридических методов, в том числе методов анализа и синтеза, индукции и дедукции, абстрагирования и обобщения. Также в данной работе использовался сравнительно-правовой метод, который позволил осуществить сравнительный анализ исследуемых моделей, выявить их основные характеристики, на основе чего сформулировать соответствующие выводы. Кроме того, в процессе работы над статьей использовался страноведческо-юридический подход, который дал возможность рассмотреть особенности национальных моделей конституционного правосудия.

Результаты. Определено, что в мировой практике конституционного контроля известны различные модели конституционного правосудия. По результатам исследования определено, что в настоящее время наиболее перспективной является централизованная (европейская) модель. Проведенное исследование позволяет говорить о том, что существующие модели конституционного правосудия имеют как свои достоинства, так и недостатки, однако все же наличие обособленного органа, осуществляющего конституционное правосудие, по нашему мнению, является более предпочтительным, поскольку обеспечивает его автономность, независимость и объективность в принятии решений профессиональными судьями, имеющими соответствующую квалификацию, полномочия и опыт рассмотрения сложных вопросов, связанных с нормотворчеством.

Ключевые слова: конституция, конституционное правосудие, модель, суд, централизация, децентрализация.

Введение

Актуальность темы данной статьи определяется тем, что исследование проблематики, связанной с организационно-правовыми особенностями конституционного правосудия, дает возможность избрать оптимальную модель, позволяющую эффективно решать вопросы, связанные с нормотворчеством на национальном уровне.

Согласно ч. 1 ст. 1 Конституции Республики Казахстан, страна является демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. Данные атрибуты казахстанской государственности определяют необходимость их нормативно-правового закрепления в Основном законе, согласно которому действующим правом в Республике Казахстан являются нормы Конституции, соответствующих ей законов, иных нормативных правовых актов, международных договорных и иных обязательств Республики, а также нормативных постановлений Конституционного Суда и Верховного Суда Республики, о чем сказано в ч. 1 ст. 4 Конституции Республики Казахстан [6].

Статус Конституционного суда Республики Казахстан закреплен в Разделе VI Конституции, а создание Конституционного суда в Республике является одним из результатов конституционной реформы 2022 года, которую поддержали более 77% казахстанцев на общенациональном референдуме [12].

Помимо государственных органов, все граждане, в том числе Уполномоченный по правам человека и Генеральный прокурор, могут обратиться непосредственно в Конституционный суд для подтверждения соответствия законов Казахстана и других нормативных правовых актов Конституции страны [11].

Необходимость создания Конституционного суда Республики Казахстан вытекает из того, что в современном демократическом государстве любой политической либо правовой процесс, регулирующий условия осуществления власти демократическими институтами является последовательной попыткой достижения «баланса» между необходимостью осуществления государственной власти на основе эффективного и оперативного управления и нормотворчества и требованием относительно того, чтобы законодательные акты, принимаемые в целях решения задач управления, соответствовали нормам Основного закона. Достижение этого баланса осуществляется посредством использования механизма конституционного правосудия.

Важнейшее значение конституционного правосудия в механизме государственной власти гарантирует принцип разделения власти, преемственность и необратимость конституционного процесса, ответственность публичных органов государственной власти перед обществом и народом, что позволяет гражданам, политическим партиям, общественным объединениям непосредственно защищать свои нарушенные права, опираясь на положения Конституции [4].

Одним из основных аргументов, касающихся необходимости формирования в государстве конституционной юстиции, помимо защиты прав человека, является то, что любая демократическая конституция представляет собой «фундаментальный взгляд» общества на социальную действительность и на политические процессы,

происходящие в государстве, при том, что участники правоотношений могут по-разному их воспринимать. Данное противоречие разрешается системой конституционного правосудия, которое обеспечивает баланс между обыденными представлениями о сущности и пределах государственной власти, обеспечиваемой нормотворчеством, и объективно существующим государственным диктатом, ограниченным действием Конституции.

В этом смысле для современного конституционного процесса актуальна доктрина американского юриста Б. Аккермана относительно «дуализма высшего законотворчества», согласно которой существуют различия между государственной политикой и конституционной политикой. Согласно данной доктрине государственная политика является частью повседневной рутинной (ситуативной) политики, формируется представителями государственной власти, бюрократами, которые нередко действуют в своих собственных ограниченных интересах. В это же время конституционная политика ограничивает произвол государственной бюрократии, обосновывает законность претензий электората и правительства, ведущих общественную дискуссию в рамках, очерченных конституционными нормами. Б. Аккерман указывал на то, что недостаток, вытекающий из ситуативного характера «государственной политики», может быть «компенсирован» посредством способности органа конституционного контроля транслировать «фундаментальный взгляд» по отношению к политическим решениям, определяя их «конституционную чистоту» [13].

Таким образом, необходимость конституционного правосудия вытекает из самого характера общественно-политических отношений, реализуется посредством использования различных организационно-правовых моделей, которые сформированы в различных странах мира и позволяют разрешать противоречия, указанные выше.

В иностранной юридической литературе вопросы, касающиеся национальной специфики конституционного правосудия, исследованы достаточно полно, данную проблематику изучали Bezemek Ch. [9], Cappelletti M. [10], Sandalow T. [13], Smilov D. [14].

Научные подходы указанных авторов, а также полученные выводы, использовались в процессе работы над статьей, учитывая дефицит подобных исследований в казахстанской юридической литературе и юридической периодике.

К вопросам, касающимся конституционного правосудия, как важнейшего института, позволяющего достигать общественно-политического согласия, обращались казахстанские исследователи, такие, как Е.Б. Абдрасулов, А.Е. Абдрасулова [1], Т.Ж. Жунусканов, Д.В. Верба [2], А.А. Караев [4], Ж.У. Тлембаева [8] и др. В работах перечисленных авторов исследовалась казахстанская модель Конституционного законодательства в контексте унитарного государственного устройства; вопросы толкования норм права органом конституционного контроля; исследовалась роль конституционного контроля в обеспечении верховенства права.

Постановка задания. Несмотря на значительный вклад ученых в осмысление сущности, роли и назначения конституционного правосудия Республики Казахстан отдельные вопросы данной проблематики остались вне поля зрения исследователей. Одним из таких, несомненно, важных вопросов является изучение современных

моделей конституционного правосудия, исторически сформировавшихся в различных регионах мира. Данное направление исследования является весьма перспективным с учетом возможностей использования накопленного мирового опыта в процессе совершенствования механизма конституционного правосудия в Республике Казахстан. Сказанное определяет задание данной статьи, которое возможно сформулировать следующим образом: раскрытие отличительных черт существующих подходов к организации конституционного правосудия .

Таким образом, целью данной статьи является всестороннее изучение существующих моделей конституционного правосудия с точки зрения их основных отличий, достоинств и недостатков.

История. Сформировавшаяся в конце XX - начале XXI столетия тенденция, определяющая возрастание роли судебной власти в решении наиболее актуальных и сложных вопросов общественного развития, самым тесным образом связана с развитием механизма судебного контроля, позволяющего современному демократическому государству осуществлять управленческую деятельность на основе принципа законности, реализованного на практике в правовом поле конституционного развития.

Осуществлять данные контрольные полномочия призваны специально созданные органы, осуществляющие конституционное правосудие, полномочия которых и организационные основы деятельности закреплены в конституциях различных государств.

Развитие органов судебного правосудия исторически началось в 1803 году, когда Верховный суд США возложил на себя право оценивать положения американского законодательства на предмет соответствия его норм положениям Конституции. В Европе потребность в конституционном правосудии ощутили значительно позже – после Первой мировой войны и, таким образом, в мировой практике сложились основные модели конституционного правосудия – централизованная (европейская), децентрализованная (американская) и мусульманская модели конституционного контроля.

Также мировой практике конституционного контроля известны и иные модели конституционного правосудия – советская модель, утратившая свою актуальность после распада СССР, и смешанная модель конституционного правосудия, которая используется крайне редко.

Методология

Особенность используемой методологии обусловлена целью всестороннего изучения существующих моделей конституционного правосудия. В этой связи разнообразие подходов, способов и средств познания данной формы юридического процесса потребовало опоры на комплексный подход.

Методологической основой данного исследования является ретроспективный подход, который позволил представить процесс развития моделей конституционного правосудия как ряд исторических этапов, на которых происходило развитие конституционной юстиции. Также в работе над статьей использовался страноведческо-юридический

подход, который дал возможность рассмотреть особенности национальных моделей конституционного правосудия.

Проведение исследования конституционного юрисдикционного процесса потребовало, во-первых, применения общенаучных и собственно-юридических методов, в том числе методов анализа и синтеза, индукции и дедукции, абстрагирования и обобщения. Также в данной работе использовался сравнительно-правовой метод, который позволил осуществить сравнительный анализ исследуемых моделей, выявить их основные характеристики, на основе чего сформулировать соответствующие выводы.

Результаты

Как уже было сказано, мировой практике известны две основные модели конституционного правосудия. Рассмотрим данные модели подробно.

Для централизованной модели конституционного правосудия характерно то, что данная функция возложена на специальный орган, который наделен полномочиями определять, насколько тот или иной нормативно-правовой акт соответствует нормам конституции.

По мнению ученых, суд, осуществляющий конституционный контроль, – это особый орган, который как носитель защиты конституционности обладает определенным правовым превосходством по отношению к другим ветвям власти. Его контроль распространяется на все законодательные акты, являющиеся юридической основой конкретной правовой и политической системы. Статус конституционного судебного органа предполагает его наделение правом конституционного контроля и особого места в системе разделения властей. Данный статус связан с тем, что орган конституционного правосудия наделяется правом отменять действия нормативно-правовых актов, принятых законодательным органом либо иным органом, осуществляющим нормотворческую деятельность. Речь идет о судебном учреждении, созданном с учетом особых и исключительных полномочий по принятию решений по конституционным вопросам. Этот институт находится за пределами обычной судебной системы и полностью независим от других ветвей государственной власти [10].

В централизованной модели, где конституционный суд отделен от обычных судов, конституционный суд обеспечивает абстрактный судебный пересмотр оспариваемых норм. Абстрактный пересмотр может быть назван пересмотром правовых норм или превентивным пересмотром. Он имеет текстуальное измерение – судебное разбирательство является необходимой предпосылкой для конституционного оспаривания. Кроме того, решение будет включено в судебную систему и станет обязательным для всех – благодаря принципу *erga omnes* («относительно всех»), т. е. данное решение органа конституционной юстиции действует в отношении всех нормативно-правовых актов, которые приняты на основе исследуемого в юридическом конституционном процессе нормативного акта, признанного таким, который не соответствует конституции.

В соответствии с механизмом абстрактного конституционного контроля суд может рассмотреть закон, не вступивший в силу и признать его недействительным, если он противоречат конституции.

Т.Ж. Жунусканов, Д.В. Верба отмечают, что европейская модель конституционализма характеризуется наличием специализированного органа конституционной юрисдикции (преимущественно – конституционного суда), которому отведена особая роль в обеспечении функционирования системы конституционного права. В данной модели орган конституционного правосудия призван гарантировать верховенство и стабильность Конституции, ограничивать законодательные полномочия парламента признанием его актов неконституционными, способствовать понятию конституционных норм их официальным толкованием, а также разрешать конституционные конфликты. Такая деятельность гарантирует стабильность всей конституционной системы [2].

В целом, централизация означает, что только конституционный суд уполномочен признать тот или иной закон или часть обычного закона неконституционным. Однако в данной модели конституционного правосудия имеются исключения. Например, Конституция Португалии также позволяет обычным судам отменять действия законодательных актов по причине их несоответствия Основному закону.

В большинстве европейских стран созданы специальные конституционные суды, которые обладают уникальными полномочиями отменять законы, противоречащие их конституциям. Такие конституционные суды рассматривают законодательство абстрактно, без связи с реальным спором. Сегодня это преобладающая модель в Европе, особенно среди государств-членов Европейского Союза. Из остальных стран Дания, Швеция, Финляндия следуют «американской» модели, однако в этих странах суды очень редко признают законы неконституционными [2].

В данной модели существует три способа инициирования разбирательства в конституционных судах, с помощью которых суды могут пересматривать законодательство:

а) конституционный протест – это ходатайство, внесенное лицами, имеющими право на протест (президентом, членами парламента, правительством, генеральным прокурором, омбудсменом, отдельными гражданами) относительно незаконности того или иного нормативно-правового акта с тем, чтобы приостановить его действие;

б) конституционный запрос – инструмент формулирования проблемы, связанной с возможной неконституционностью нормативно-правового акта, который позволяет выяснить, насколько тот или иной нормативно правовой акт соответствует нормам конституции, после чего определиться относительно целесообразности конституционного протеста;

в) конституционная жалоба – инструмент восстановления законного права в соответствии нормами конституции. В случаях, когда жалоба обоснована, орган конституционного правосудия обязывает соответствующие органы восстановить право лица, направившего жалобу, в соответствии с положениями конституции. Как правило, конституционные жалобы касаются прав человека и гражданина, конституционности создания политических партий, пересмотра результатов выборов и т. д.

В свою очередь децентрализованная модель конституционного контроля характеризуется специфической формой контроля, которые осуществляют суды общей юрисдикции. Судебная власть имеет возможность приостановить применение

определенных правовых норм, если они противоречат конституционным правам. В децентрализованных моделях принцип *erga omnes* не действует, поскольку суд рассматривает исключительно конкретную правовую норму.

D. Smilov указывает, что децентрализованная (американская) модель конституционной юстиции рассматривает суды, осуществляющие конституционное правосудие, как органы судебной власти, в то время как централизованная (европейская) модель формирует взгляд на орган конституционного правосудия как на орган, который осуществляет свою деятельность по процедуре, приближенной к судебной, но является автономным по отношению к судам общей юрисдикции [14].

Мусульманская (традиционная) модель основывается на осуществлении конституционной юстиции высшими религиозными или традиционными органами государства и имеет распространение на территории мусульманских стран мира, отличаясь тем, что орган, как правило, исполнительной власти, контролирует конституционность законов и иных нормативно-правых актов [14].

Советская модель конституционного правосудия изначально формировалась на основе наделяния контрольными полномочиями органов законодательной власти. Фактически в СССР была реализована смешанная форма конституционного контроля, не имеющая аналогов в мире. Органами, осуществляющими контроль за соблюдением конституционных норм, согласно Конституциям, действующим на территории СССР (1918 г., 1924 г.), последовательно выступали Всероссийский съезд Советов, Президиум ВЦИК. Также данную функцию осуществлял Верховный Суд СССР, на который были возложены полномочиями по надзору за соблюдением конституционных норм Конституции. В данной организационно-правовой конструкции Верховному Суду СССР отводилась вспомогательная (консультационная) роль в конституционном контроле, при том, что право на определение конституционности принимаемых законов закреплялось за Президиумом ЦИК СССР. В практическом аспекте уже к началу 30-х годов XX столетия Верховный Суд перестал играть сколь-нибудь значимую роль в конституционном контроле.

Конституция СССР 1936 года закрепила функцию конституционного контроля за Верховным Советом, хотя реально конституционно-контрольные полномочия были возложены на Президиум Верховного Совета СССР. В дальнейшем данная система оставалась неизменной и Конституция СССР 1977 г. не внесла ничего нового в механизм конституционного контроля.

Первым органом, который осуществлял контрольные полномочия самостоятельно, не опираясь на политическую целесообразность и идеологические догмы, стал Комитет конституционного надзора СССР, созданный в соответствии с Законом СССР № 973-1 «О конституционном надзоре в СССР» (1989) [3]. Как указывает Н. В. Витрук, для советского общества это был принципиально новый институт конституционного надзора, призванный формировать в системе органов государственной власти механизм сдержек и противовесов, касающихся надзора за соответствием конституций и законов союзных республик Конституции СССР и законам СССР. Данный орган прекратил свое существование после распада СССР [5].

Как видим, советская модель конституционного правосудия являлась весьма своеобразной, учитывая, что роль конституционного контроля выполнял орган законодательной власти, что, в принципе, не соответствует принципу разделения властей, на котором основаны иные модели конституционного правосудия. Соответственно имеются основания говорить о том, что в СССР данная форма судебного контроля рассматривалась как формальный атрибут, не имеющий существенного значения для процессов государственного развития и нормотворчества.

Существуют и так называемые гибридные, или смешанные, модели конституционного правосудия. Их отличительной чертой является то, что конституционно-правовые споры могут рассматривать как суды общей юрисдикции, так и специально созданный орган. Такая модель правосудия закреплена в Конституции Княжества Андорра, где действует Конституционный трибунал, который наделен правом толкования конституции; наряду с этим органом правом конституционного контроля наделены и суды общей юрисдикции, при том, что законом запрещено обращение в Конституционный трибунал в связи с конфликтом в сфере установленных Конституцией полномочий, когда дело уже вынесено на рассмотрение судебного органа общей юрисдикции [5].

Проведенное исследование позволяет осуществить сравнительный анализ существующих моделей конституционного правосудия (табл. 1).

Таблица 1 – Сравнительная характеристика моделей конституционного правосудия (составлено авторами по данным [5, 9, 14])

Модели конституционного правосудия	Достоинства	Недостатки
Американская	По вопросу проверки конституционности законодательного акта может обращаться любая сторона судебного процесса; конституционно-правовые вопросы рассматриваются всеми судами судебной системы; обязательное обеспечение принципа состязательности в судебном процессе	Подать иск в верховный суд можно только в отношении действующего акта - отсутствует первичный контроль, из-за этого возникают различные последствия, приводящие к юридической нестабильности и запутанности. конституционные споры разрешаются некомпетентными в этой сфере судьями, от этого страдает чистота судебного процесса и справедливость судебных решений; затягивание процесса, доведение суда до инстанции, которая принимает окончательное решение, может занять немало времени.

Европейская	В конституционный суд (специализированный орган) может обратиться любой человек, чьи конституционные права и интересы нарушены; судьи, осуществляющие конституционное судопроизводство являются специалистами по конституционному праву, что определяет квалифицированность и правовую точность выносимых решений.	Автономность органа, осуществляющего правосудие, как и у американской, у европейской модели отсутствует первичный контроль законодательных актов, что приводит к запутанности и нестабильности юридических отношений, возникновению множества коллизий в процессе осуществления конституционного правосудия. Возможности установления конституционности проекта нормативного акта.
СССР	Оперативность судебных решений, высокий уровень контроля на этапе принятия законов, предварительный контроль за принятием законодательных актов	Контрольную функцию выполнял орган законодательной власти - отсутствие состязательности.
	Возможность выбора органа, осуществляющего функцию конституционного контроля, при обращении	Некомпетентность судей судов общей юрисдикции, возможность возникновения коллизий, когда конституционный контроль осуществляется двумя судами
Мусульманская	Простота толкования конституционной нормы	Верховенство религиозной нормы, которая не всегда отвечает нормам, связанными с защитой прав человека

Страны, в которых сохранились монархические режимы (Нидерланды, Соединенное Королевство) не имеют конституционной юстиции в ее традиционном понимании. Характерным для этой модели является то, что процедура защиты конституционности и законности возложена на высший суд страны. По умолчанию эта модель в наибольшей степени осуществляет превентивный контроль законности, хотя в отдельных случаях инициирует репрессивный контроль конституционности. Решения, принимаемые высшим (верховным) судом в этой модели, соответствуют принципу *erga omnes*.

Казахстанская модель конституционного правосудия приближается к европейской модели, в связи с чем перспективным направлением дальнейшего исследования является осмысление казахстанской модели конституционного правосудия в контексте ее централизации. Данная модель находится на начальном этапе своего формирования, учитывая, что конституционная реформа, проведенная на основе республиканского референдума о внесении изменений и дополнений в Конституцию, способствовала

тому, что с 1 января 2023 года в Казахстане начал функционировать Конституционный Суд, в результате чего каждый гражданин получил возможность напрямую отстаивать в этом органе свои конституционные права и свободы. Кроме этого, на уровне конституционного закона впервые закрепляется статус, полномочия, гарантии независимости Уполномоченного по правам человека, усилена правозащитная функция Генерального прокурора.

Таким образом, формирование в Казахстане централизованной модели конституционной юстиции имеет своим практическим основанием реализацию конституционных положений о том, что страна является демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы.

Выводы

Таким образом, подводя итог данной работе, конкретизируем выводы и предложения по теме исследования.

1. Изучение моделей конституционной юстиции позволяет говорить о том, что в настоящее время наблюдается многообразие ее форм, при этом существующие модели конституционного правосудия имеют как свои достоинства, так и недостатки. В то же время наличие обособленного органа, осуществляющего конституционное правосудие, является предпочтительным условием организации конституционной юстиции, поскольку обеспечивает автономность, независимость и объективность конституционных судебных органов.

2. Значение централизованной конституционной юстиции для Республики Казахстан сложно переоценить, поскольку она наполняет практическим содержанием идею «правового государства», дает возможность законным образом противостоять антиконституционным и недемократическим политическим процессам, контролировать органы государственной власти, способствовать становлению гражданского общества.

3. Дальнейшее развитие конституционной юстиции, в основе которой лежит деятельность независимого Конституционного Суда является важным аспектом формирования независимой и эффективной системы конституционного правосудия в Республике Казахстан, залогом дальнейшего развития конституционного процесса в Республике с учетом принципа верховенства Конституции. При этом в настоящее время важной задачей государства и самого Конституционного Суда является его реальное утверждение в качестве действительно независимого органа, функционирование которого осуществляется исключительно на принципах и положениях конституционной законности, при равной удаленности от всех ветвей власти.

Вклад авторов

Все авторы внесли существенный вклад в разработку концепции, проведение исследования и подготовку статьи, прочли и одобрили финальную версию перед публикацией:

Ондашұлы Е. - Концепция и дизайн работы 65 %. Внес существенный вклад как в концепцию, так и в написание работы, разработал дизайн исследования, а также он рассмотрел модели конституционного правосудия, которые в настоящее время используются конституционной юстицией в различных регионах мира. Предложил конструктивные рекомендации по ее улучшению; рекомендовал использовать методы исследования для получения достоверных результатов. Провел корректировку цели статьи, дал оценку аргументов, стиля и языка изложения материала. Личный вклад автора заключается в том, что весь объем работы, выбор метода исследования, постановка и решения задач выполнены автором самостоятельно.

Ахатов У.А. - Интерпретация результатов работы 20 %. В данной работе этот автор использовал сравнительно-правовой метод, который позволил осуществить сравнительный анализ исследуемых моделей, выявить их основные характеристики, на основе чего сформулировать соответствующие выводы.

Бискультанова А.М. - Сбор и обработка материала 15 %. Произвела сбор данных и проводила анализ полученных данных, подготовку и дополнительную статистическую обработку полученных результатов.

Список литературы

1. Абдрасулов Е.Б., Абдрасулова А.Е. Применение методов толкования и аналогии права в деятельности суда и органа конституционного контроля в Республике Казахстан // Вестник Санкт-Петербургского университета. Право. 2020. № 2. С. 447-463.
2. Жунусканов Т.Ж., Верба Д.В. Казахская модель Конституционного законодательства как следствие унитаризации устройства государства // Юридическая наука. 2017. №3. С. 33-40.
3. Закон СССР от 23.12.1989 "О конституционном надзоре в СССР". – Режим доступа: <https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=16#WEe7ExTCwIthMj311> (дата обращения: 02.2024).
4. Караев А. А. Казахстану нужен Конституционный Суд. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31542360 (дата обращения: 03.2024).
5. Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс: учеб. пособие / Н. В. Витрук. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2010. - 592 с.
6. Конституция Республики Казахстан, принята 30 августа 1995 года на республиканском референдуме. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (дата обращения: 03.2024).
7. Основные модели осуществления конституционного судопроизводства в зарубежных странах. – Режим доступа: <https://www.bhr.tj/analytics/osnovnye-modeli-osusestvenia-konstitucionnogo-sudoproizvodstva-v-zarubezhnyh-stranah> (дата обращения: 03.2024).
8. Тлембаева Ж.У. Роль конституционного контроля в обеспечении верховенства права // Актуальные проблемы российского права. 2016. №8. С. 44-49.
9. Bezemek Ch. A Kelsenian Model of Constitutional Adjudication - The Austrian Constitutional Court (October 3, 2011). URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1937575 (дата обращения: 04.2024).

10. Cappelletti M. *Judicial Review in the Contemporary World*, Bobbs-Merrill, Indianapolis. URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2092&context=flr> (дата обращения: 03.2024)

11. Constitutional Court Chair Outlines Kazakhstan's Reforms at International Chief Justice Forum. URL: <https://astanatimes.com/2023/08/constitutional-court-chair-outlines-kazakhstans-reforms-at-international-chief-justice-forum/> (дата обращения: 03.2024)

12. Kazakhstan's Constitutional Court Advances Human Rights, Says Chairperson. URL: <https://astanatimes.com/2023/08/kazakhstans-constitutional-court-advances-human-rights-says-chairperson/> (дата обращения: 04.2024)

13. Sandalow, T. *Abstract Democracy: A Review of Ackerman's We the People*. *Const. Comment.* 9 (Harvard University Press, 1992): 312

14. Smilov D. *Constitutional Justice, East and West: Democratic Legitimacy and Constitutional Courts in Post-Communist Europe in a Comparative Perspective*. *International Journal of Constitutional Law*, Volume 2, Issue 1, January 2004, p.177–194.

References

1. Abdrasulov E.B., Abdrasulova A.E. *Primenenie metodov tolkovaniya i analogii prava v deyatel'nosti suda i organa konstitucionnogo kontrolya v Respublike Kazahstan* [Application of methods of interpretation and analogy of law in the activities of the court and body of constitutional control in the Republic of Kazakhstan] // *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta* [Bulletin of St. Petersburg University]. – 2020. – №. 2. – S. 447-463 [in Russian]

2. ZHunuskanov T.ZH., Verba D.V. *Kazahstanskaya model' Konstitucionnogo zakonodatel'stva kak sledstvie unitarizatsii ustrojstva gosudarstva* [Kazakhstan's model of Constitutional legislation as a consequence of the unitarization of the state structure] // *YUridicheskaya nauka* [Legal science.]. – 2017. – №3. – S. 33-40. [In Kazakhstan]

3. *Zakon SSSR ot 23.12.1989 "O konstitucionnom nadzore v SSSR"* [Law of the USSR of December 23, 1989 "On constitutional supervision in the USSR."]. – *Rezhim dostupa*: <https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=16#WEe7ExTCwIthMj311> [in Russian]

4. Karaev A. A. *Kazahstanu nuzhen Konstitucionnyj Sud* [Kazakhstan needs a Constitutional Court]. – *Rezhim dostupa*: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31542360 [In Kazakhstan]

5. Kitruk N. V. *Konstitucionnoe pravosudie . Sudebno-konstitucionnoe pravo i process : ucheb. posobie* [Constitutional justice. Judicial and constitutional law and process: textbook. allowance]. 3-e izd., pererab. i dop. – М.: Norma: INFRA-M, 2010. – 592 s. [in Russian]

6. *Konstituciya Respubliki Kazahstan, prinyata 30 avgusta 1995 goda na respublikanskom referendumе* [The Constitution of the Republic of Kazakhstan, adopted on August 30, 1995 at a republican referendum.]. – *Rezhim dostupa*: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ [In Kazakhstan]

7. *Osnovnye modeli osushchestvleniya konstitucionnogo sudoproizvodstva v zarubezhnyh stranah* [Basic models of constitutional proceedings in foreign countries]. – *Rezhim dostupa*: <https://www.bhr.tj/analytics/osnovnye-modeli-osusestvlenia-konstitucionnogo-sudoproizvodstva-v-zarubezhnyh-stranah> [in Russian]

8. Tlembaeva ZH.U. Rol' konstitucionnogo kontrolya v obespechenii verhovenstva prava [The role of constitutional control in ensuring the rule of law] // Aktual'nye problemy rossijskogo prava [Current problems of Russian law]. – 2016. – №8. – S. 44-49 [in Russian]
9. Bezemek Ch. A Kelsenian Model of Constitutional Adjudication - The Austrian Constitutional Court (2011). URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1937575
10. Cappelletti M. Judicial Review in the Contemporary World, Bobbs-Merrill, Indianapolis. URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?Article=2092&context=flr>
11. Constitutional Court Chair Outlines Kazakhstan's Reforms at International Chief Justice Forum. URL: <https://astanatimes.com/2023/08/constitutional-court-chair-outlines-kazakhstans-reforms-at-international-chief-justice-forum/>
12. Kazakhstan's Constitutional Court Advances Human Rights, Says Chairperson. URL: <https://astanatimes.com/2023/08/kazakhstans-constitutional-court-advances-human-rights-says-chairperson/>
13. Sandalow, T. Abstract Democracy: A Review of Ackerman's We the People. Const. Comment. 9 (Harvard University Press, 1992): 312.
14. Smilov D. Constitutional Justice, East and West: Democratic Legitimacy and Constitutional Courts in Post-Communist Europe in a Comparative Perspective. International Journal of Constitutional Law, Vol. 2, Is. 1, 2004, P. 177-194/

Y. Ongdashuly¹, U.A. Ahatov², A.M. Biskultanova³

^{1,2,3}*Al-Farabi Kazakh National University*

(E-mail: ¹ernuron@mail.ru, ²yali-79_kz@mail.ru, ³albina_055@list.ru)

Modern models of constitutional justice and their distinctive features

Annotation. The object of study in the article is the current models of constitutional justice used in various jurisdictions. The author examines the models of constitutional justice that are currently used by constitutional justice in various regions of the world. The relevance of the article is determined by the fact that the study of this issue makes it possible to choose the optimal model that allows effectively solving issues of national rule-making. For the Republic of Kazakhstan, this problem is very important in light of the creation in the country of a new model of constitutional justice, which requires scientific understanding taking into account the accumulated world experience in organizing constitutional justice.

The purpose of the article is to study modern models of constitutional justice from the point of view of their main differences, advantages and disadvantages.

Methods. The peculiarity of the methodology used is determined by the goal of a comprehensive study of existing models of constitutional justice. In this regard, the diversity of approaches, methods and means of understanding this form of legal process required reliance on comprehensive and systematic approaches.

Conducting a study of the constitutional jurisdictional process required, firstly, the use of general scientific and proper legal methods, including methods of analysis and synthesis, induction and deduction, abstraction and generalization. Also in this work, a comparative legal method was used, which made it possible to carry out a comparative analysis of the models under study, identify their main characteristics, on the basis of which to formulate appropriate conclusions. In addition, in the process of

working on the article, a country-specific legal approach was used, which made it possible to consider the features of national models of constitutional justice.

Results. It has been determined that in the world practice of constitutional control, various models of constitutional justice are known. Based on the results of the study, it was determined that currently the most promising is the centralized (European) model. The conducted research allows us to say that the existing models of constitutional justice have both their advantages and disadvantages, however, in our opinion, the presence of a separate body that carries out constitutional justice is more preferable, since it ensures its autonomy, independence and objectivity in making decisions. decisions by professional judges who have the appropriate qualifications, authority and experience in considering complex issues related to rulemaking.

Keywords: constitution, constitutional justice, model, court, centralization, decentralization

Е.Оңдашұлы¹, У.А.Ахатов², А.М.Бискультанова³
^{1,2,3} Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
(E-mail: ¹ernuron@mail.ru, ²yali-79_kz@mail.ru, ³albina_055@list.ru)

Конституциялық сот әділдігінің қазіргі үлгілері және олардың айрықша белгілері

Аннотация. Мақалада зерттеу нысаны әртүрлі юрисдикцияларда қолданылатын конституциялық сот төрелігінің қазіргі үлгілері болып табылады. Автор қазіргі уақытта әлемнің әртүрлі аймақтарында конституциялық сот төрелігі қолданып жүрген конституциялық сот төрелігінің үлгілерін қарастырады. Мақаланың өзектілігі осы мәселені зерттеу ұлттық норма шығару мәселелерін тиімді шешуге мүмкіндік беретін оңтайлы үлгіні таңдауға мүмкіндік беретіндігімен анықталады. Қазақстан Республикасы үшін бұл мәселе елімізде конституциялық сот төрелігін ұйымдастырудың жинақталған әлемдік тәжірибесін ескере отырып, ғылыми түсінуді талап ететін конституциялық сот төрелігінің жаңа моделін құру тұрғысынан өте маңызды.

Мақаланың мақсаты – конституциялық сот төрелігінің заманауи үлгілерін олардың негізгі айырмашылықтары, артықшылықтары мен кемшіліктері тұрғысынан зерттеу.

Әдістері. Қолданылатын әдістеменің ерекшелігі конституциялық сот төрелігінің қолданыстағы үлгілерін кешенді зерттеу мақсатымен анықталады. Осыған байланысты құқықтық процестің осы нысанын түсінудің тәсілдері, әдістері мен құралдарының әртүрлілігі кешенді және жүйелі тәсілдерге сүйенуді талап етті.

Конституциялық юрисдикциялық процесті зерттеу, біріншіден, талдау мен синтез, индукция мен дедукция, абстракция және жалпылау әдістерін қамтитын жалпы ғылыми және дұрыс құқықтық әдістерді қолдануды талап етеді. Сондай-ақ осы жұмыста зерттелетін модельдерге салыстырмалы талдау жүргізуге, олардың негізгі сипаттамаларын анықтауға, соның негізінде тиісті қорытындылар жасауға мүмкіндік беретін салыстырмалы құқықтық әдіс қолданылды. Сонымен қатар, мақаламен жұмыс жасау барысында конституциялық сот төрелігінің ұлттық үлгілерінің ерекшеліктерін қарастыруға мүмкіндік беретін елге тән құқықтық тәсіл қолданылды.

Нәтижелер. Конституциялық бақылаудың әлемдік тәжірибесінде конституциялық сот төрелігінің әртүрлі үлгілері белгілі екені анықталды. Зерттеу нәтижелері бойынша қазіргі уақытта ең перспективалысы орталықтандырылған (еуропалық) модель екені анықталды. Жүргізілген зерттеулер конституциялық сот төрелігінің қолданыстағы үлгілерінің өзіндік артықшылықтары мен кемшіліктері бар деп айтуға мүмкіндік береді, дегенмен, біздің

ойымызша, конституциялық сот төрелігін жүзеге асыратын жеке органның болуы тиімдірек, өйткені ол оның дербестігін, тәуелсіздігін және тиісті біліктілігі, өкілеттігі және норма шығаруға қатысты күрделі мәселелерді қарау тәжірибесі бар кәсіби судьялардың шешім қабылдаудағы объективтілігі.

Түйін сөздер: конституция, конституциялық әділеттілік, үлгі, сот, орталықтандыру, орталықсыздандыру.

Сведения об авторах:

Оңдашұлы Е. – хат-хабар авторы, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының аға оқытушысы, заң магистрі, PhD докторанты, заң факультет, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы қ., Қазақстан

Ахатов У.А. – мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, заң факультет, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы қ., Қазақстан

Бисқұлтанова А.М. – мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының аға оқытушысы, PhD докторы, заң факультет, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы қ., Қазақстан

Ондашұлы Е. – автор для корреспонденции, докторант PhD, магистр юриспруденции, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, 050040, г. Алматы, Казахстан.

Ахатов У.А. – кандидат юридических наук, и.о. профессора, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, 050040, г. Алматы, Казахстан.

Бисқұлтанова А.М. – PhD, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, 050040, г. Алматы, Казахстан.

Ongdashuly Y. – corresponding author, PhD student, master of law, senior lecturer of Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law of Law Faculty, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi av., 71, 050040, Almaty city, Kazakhstan

Ahatov U.A. – candidate of legal sciences, prof. of Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law of Law Faculty, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi av., 71, 050040, Almaty city, Kazakhstan

Biskultanova A.M. – doctor PhD, senior lecturer of Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law of Law Faculty, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi av., 71, 050040, Almaty city, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 10.87.27
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-78-88>

International legal protection of the right to the education of migrant children

Sh.V. Tlepina¹, R.D. Akshalova², A.E. Ramazan³

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University

²L.N. Gumilyov Eurasian National University

³L.N. Gumilyov Eurasian National University

(E-mail: ¹sholpanw@yandex.kz, ²rozaakshalova@mail.ru, ³asselerlankyzy@gmail.com)

Abstract. The education of children from migrant families is a pressing issue, with approximately 36 million school-age children and adolescents among international migrants, a number that continues to rise. Their education is an important long-term strategic priority and an investment in the future of the whole world.

The article examines the problems of the education of migrant children, considers the recommendations for different countries in the field of organizing access of children to preschool, primary and secondary education, the creation of a favorable environment. Special attention is given to issues related to access to education, adaptation in the educational environment, and overcoming language barriers.

The choice of a particular integration model depends on the immigration history of each country. Some integration models contribute to the formation of a multicultural society, while others aim at the complete assimilation of migrants. The selected models of realization of the right to the education of migrant children are reflected in the education system and determine how it will respond to the challenges associated with an increase in the number of children from migrant families in educational institutions.

The study results highlight the necessity of creating efficient policies to safeguard the educational rights of migrant children.

Keywords: international law, international migration, the right to education, access to education, education of migrant children, adaptation and integration of migrants.

Introduction

With increasing migration flows around the world, issues of protecting the rights of migrant children are becoming an integral part of the global debate. One of the key areas requiring immediate attention and research is ensuring that the educational rights of this vulnerable population are effectively protected.

In modern society, children's rights, in particular the rights of migrant children, are protected and ensured by regulatory documents both at the national level and at the international level, which include the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees, the 1989 Convention on the Rights of the Child, as well as 1990 Convention on the Protection of the Rights of Migrant Workers and Members of Their Families. Despite this, the level of execution and implementation of the norms of the above international documents differs in all countries that have accepted the obligations. At the same time, the situations associated with providing different levels of education also differ; for example, secondary and basic general education are less protected by law.

It has been proven time and again that education is a key factor in children's development and laying the foundations for a successful future. In early childhood, the acquisition of basic knowledge and skills not only broadens children's horizons, but also forms the basis for their personal and intellectual growth, which gives migrants the opportunity to break out of the circle of constant poverty. The fundamental social skills and ethical values learned through education serve as the foundation for developing responsible citizens and reliable members of society. At school, children learn to cooperate, develop communication skills and respect for the opinions of others, which are important for strengthening social connection and diversity in the future. Meeting challenges in a timely manner, successfully solving problems and seizing new opportunities are just a few of the benefits that education provides to host countries. This process not only strengthens government structures, but also equips societies with the tools needed to effectively respond to the changes that migration brings. Thus, education becomes an integral factor in ensuring that a country is able to better adapt to modern challenges, successfully solve complex problems and use the full potential that migration opens to the nation.

The methods of integration adopted in each country play a decisive role in how the educational system will respond to changes associated with an increase in the number of children from migrated families in schools.

Migrant children entering schools often face language problems. The language of instruction can be a major barrier to the integration of migrant children, even if they are accepted at school and attend classes. Insufficient knowledge of the language of the recipient country may create barriers to their educational adaptation. These language challenges include difficulties in learning material, social communication, and interaction with teachers and peers. Preschool institutions play a significant role in this. Attending preschool institutions helps children come to school with more developed language abilities and improves children's bilingualism [1].

Research methods

This study utilized a variety of methods to examine the protection of migrant children's educational rights. These methods were selected to provide a comprehensive understanding of the topic and to address the specific research questions posed in this study.

A comparative analysis was conducted to evaluate the educational rights and outcomes of migrant children in different regions.

An in-depth analysis of relevant legal instruments at local, national and international levels was conducted to assess the legal framework and policies related to the educational rights of migrant children. This analysis assisted us in evaluating the degree to which current laws are enforced in an effective manner.

General research methods such as induction, deduction, synthesis, and logical reasoning were used to analyze and interpret the data, draw conclusions, and construct a coherent narrative from the available data.

These research methods were complemented by a literature review on the topic, which provided a fundamental understanding of the issues, challenges and gaps in the protection of migrant children's educational rights.

By combining various research methods, a holistic view of the educational rights of migrant children was created by examining both quantitative and qualitative aspects. The integration of these methods allowed for a comprehensive analysis of the topic, contributing to a deeper understanding of the problems and possible solutions in this crucial area.

Discussion

The right to education is a crucial element for the respect and protection of human dignity. This right is embodied in article 26 of the Universal Declaration of Human Rights [2]. The entitlement to education is a fundamental and one of the utmost essential human rights, but migrant children often face difficulties and problems in realizing this right. Forced migrants who fled their homelands due to persecution or armed conflict, also who chose to move to another country in the hope of improving their social or economic situation, often find themselves in that situation. On the way to getting an education in a new country, they may face a number of obstacles.

Education, like nothing else, can open the door for refugees to full participation in the life of the host country. For ordinary migrant workers and their children, studying in the host country allows them to gain knowledge about the society in which they will live, helps them to adapt and fully unleash their intellectual potential and promotes social integration. Asylum seekers awaiting the decision of the local authorities regarding their future fate need to acquire basic communication skills in the language of the host country. This is especially true for unaccompanied minor children. For illegal migrants, access to basic education brings some stability to life, strengthens their self-confidence and makes them feel a little less pushed to the sidelines of society. The right to education implies the obligation of States to ensure that every person on its territory has access to the services and material resources necessary to acquire at least basic school skills.

International human rights law obliges States to ensure access to education for all people without any discrimination. The principle of non-discrimination applies to all persons of school age residing in the territory of a given State, regardless of their citizenship and legal status. Thus, even illegal migrants and undocumented persons can legitimately demand that their right

to education be respected, and the State is obliged to fulfill this requirement without delay and unconditionally: the law is categorical in this regard. Any discrimination is prohibited, because it would affect the very essence of this right. A prerequisite for the exercise of this right is to ensure equal access to educational institutions.

This point is tightly referred to the universality of human rights. In accordance with the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees, individuals recognized as refugees have the right to the protection of their right to education (1951, Article 22). According to article 22 the Contracting States shall accord to refugees the same treatment as is accorded to nationals with respect to elementary education. In addition, States should provide the most favorable treatment in access to education, the recognition of certificates, diplomas and degrees, and the awarding of scholarships [3].

According to article 3.1 of the 1989 Convention on the Rights of the Child in all actions concerning children, the best interests of the child shall be a primary consideration. This also applies to the provision of educational services to all migrants [4].

The International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, adopted in 1990, ensures immigrants working in host country, their children and family members the same treatment as is accorded to nationals of a given country. According to article 30 of the Convention each child of a migrant worker shall have the basic right of access to education on the basis of equality of treatment with nationals of the State concerned. Access to public pre-school educational institutions or schools shall not be refused [5].

Considering the regional level there is the European Convention on Human Rights which accepted in 1950. In the article 2 of the Additional Protocol to it affirms that nobody can be refused the right to education. In agreement with the norms of European Union law, minor asylum seekers and refugees should be granted access to education under equal conditions as citizens of EU States. This right can be invoked by anyone who is in the territory of a State party to the Convention, including migrants who do not have an official status. This provision, however, applies only to primary and secondary education [6].

On April 16, 2018, at the Palais des Nations in Geneva, the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, together with UNICEF and IOM, introduced two interrelated general comments on children's rights within the frameworks of international migration. Comments No. 3/22 (CMW/C/GC/3-CRC/C/GC/22) [7] and No. 4/23 (CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/23) [8] were prepared jointly by the Committee on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families and the Committee on the Rights of the Child and published on November 16, 2017. General comment 3/22 deals with general principles, while comment 4/23 is a more in-depth study of the links between children's rights within the context of international migration and other children's rights, among them the right to education.

The joint general comments are aimed at promoting better protection of the human rights of children who are in a particularly vulnerable situation in the context of international migration. The specific purpose of these observations includes recommendations for States parties to develop basic guidelines and policies in the field of migration and childhood, as well as appropriate measures aimed at protecting and realizing the rights of children in the context of international migration, including the right to education. The general comments are also intended to facilitate

the interpretation of the relevant provisions of the Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families and the Convention on the Rights of the Child and the further implementation of the conventions in national legislation and practice. Regarding the right to education, general comments summarize the practice of Countries participating in international conventions and offer the following recommendations.

Joint General Comment No. 3/22, developed in collaboration with various stakeholders, underwent a comprehensive process that included extensive research, consultations, incorporation of international standards, and interagency collaboration within the United Nations in the context of international migration. One of the key sources in this area is the statement of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights on the obligations of States towards refugees and migrants under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (E/C.12/2017/1) [9], which emphasizes that protection from discrimination should not depend on the legal status of a person in the receiving country, and also emphasizes that all children, even those deprived of identity documents, have the right to receive an education [7].

The right to education is fixed in articles 30, 43 and 45 of the International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families [5] and in articles 28, 29, 30 and 31 of the Convention on the Rights of the Child [4]. All children should have unrestricted and equal access to all levels of the educational system. This includes primary, secondary and tertiary education, providing every child with the opportunity to receive a meaningful education tailored to their potential and interests. Equality in access to education is the inalienable right of every child, regardless of his origin, social status or other characteristics. This principle supports the idea of inclusiveness, where the educational environment is created to meet the diverse needs and abilities of each child, including migrants, providing favorable conditions for their full development [8].

The Committees urge States to immediately change the current rules and practices that prevent migrant children, in particular undocumented children, from enrolling in schools and other educational institutions. Also, consideration should be given to the prohibition of migration regime checks in schools and the provision of children's personal data to state migration authorities, thus creating a barrier between these institutions. This is due to the fact that the rights of migrant children to education as stipulated in international treaties are violated. In the interests of respecting the right of children to education, States are also recommended to avoid disrupting the educational process during migration procedures, if possible, avoiding situations where children have to change their place of residence during the school year, as well as providing them with assistance to complete compulsory education and a course of study at the time of reaching adulthood [8].

States have an obligation to recognize school certificates and diplomas of migrant children as equivalent qualifications in order to prevent stigmatization and ensure unhindered access to educational opportunities. This action promotes fair recognition of children's efforts and achievements in their educational journey, even when they change their place of residence, and creates conditions for successful social adaptation in the new educational environment [8].

In accordance with the principle of equal treatment, it is incumbent upon states to eradicate any discriminatory practices against migrant children and implement measures that take into account

the gender-specific aspects of their situation to remove barriers within the education system. In other words, as necessary, targeted measures should be taken to organize extracurricular activities to teach the language of the host State, including the provision of teachers and support for children, without discrimination. States are obliged to prevent segregation in education for migrant children by guaranteeing non-discrimination and ensuring equal opportunities. This includes providing assistance for learning a new language, psychosocial support, preventing physical and social isolation, and training teachers to work effectively with multi-ethnic and multicultural groups of students. Such measures aim to ensure equitable and quality education for all children, regardless of their migration status [8].

The countries should take concrete steps to promote intercultural dialogue between migrants and host communities and to prevent xenophobia and all forms of discrimination and related intolerance against children of migrants. Additionally, the inclusion of human rights-related educational topics in the curriculum, such as non-discrimination, immigration, migrant rights, and children's rights, will reduce the risk of xenophobia and other forms of discrimination that may affect immigrant integration in the long run. It helps to prevent discriminatory attitudes [8].

Despite the numerous legal and regulatory documents adopted to protect children's rights, there are also numerous violations of these rights.

The case of a Moroccan national and the State of Spain, which was considered by the UN Committee on the Rights of the Child in 2021, is a case in point. The author's son was born and raised in Melilla, Spain, but was a Moroccan national. The author claimed that the State party had violated her son's rights under articles 2, 3, 28 and 29 of the Convention.

The violation was related to the non-admission of her son to the local elementary school without any explanation, despite the fact that the author had collected all the necessary documents. The following school year, the author applied again to enroll her child in school, but the application was again rejected.

Consequently, the author appealed to higher authorities and the judiciary, but no results were obtained. The author then applied to the Committee on the Rights of the Child. The first appeal was rejected due to failure to exhaust all domestic remedies. In the second appeal, the State party, i.e. Spain, requested to leave the appeal without consideration, as the minor had been admitted to school [11].

Violations occur in Kazakhstan as well. In the capital there was a case when the child of a foreign citizen who does not plan to take Kazakhstani citizenship was given a place only in an evening secondary school, which is a gross violation of the Convention on the Rights of the Child and national legislation on the protection of children's rights.

Results

Despite the existence of a number of international agreements regulating the right of migrant children to education, in practice, host countries face numerous problems and dilemmas.

Firstly, in the interests of its own population, the State may seek to prevent illegal migrants from gaining a foothold in society, which may happen due to their education, and restrict access to already scarce resources only to those foreigners who have a residence permit. At the same time, in the future, the State may be interested in foreign labor due to the aging of its population.

On the other hand, migrants justifiably want to become full members of society, striving to participate in its life and social integration, and education plays a key role in this process. And if States can decide on the allocation of financial resources at their discretion, they must unconditionally fulfill the obligations to provide support and protection that they voluntarily assumed by becoming parties to international human rights agreements. Access to elementary or basic education should not be restricted – this is a fundamental human right, and it must be respected in all circumstances.

Practice shows that some refugees, unable to return to their homeland, remain living in the host country. In this regard, the State authorities at the national and local levels should take preliminary measures and develop an educational policy that takes into account the cultural characteristics of migrants and promotes their early integration into society and employment [10].

In this regard, the issue of finding a balance between meeting the educational needs of young migrants and the different legal status of citizens of the relevant State and migrants with regard to access to education is of paramount importance. In particular, it is recommended to provide migrants with the opportunity to learn the language of the host country as soon as possible after their arrival on its territory.

Conclusion

In light of all the above, there are the following conclusions:

- the rights of migrant children to education are enshrined in international law;
- children should be able to attend school and this should not depend on their migration status. It is essential to remove legislative barriers that prevent migrant children from attending school;
- it is important to ensure that immigrant families have access to early education. There is a need to contribute the development of bilingualism for children who do not speak the host language at home. It aims to help children of immigrant families to integrate into the host country.
- teachers should be prepared to do their jobs in the context of ethnocultural diversity, as well as before starting their teaching activities and during the course of their work;
- to improve educational opportunities for children from immigrant families, it is important that educational authorities and institutions focus on combating discrimination, improving curriculum content, training teachers, and developing majority language learning programs.

It is extremely important to achieve universal recognition of the right of migrant children to education as an inalienable human right, and not just one of the tasks within the framework of State activities. Both the country's governing bodies and local authorities, as well as the school authorities, should realize this and take appropriate measures.

Authors' contributions. This article was written by three authors:

Tlepina Sh.V. approved the final version of the article for publication;

Akshalova R.D. made significant contributions to the concept or design of the work; collection, analysis or interpretation of the results of the work and agreed to be responsible

for all aspects of the work, appropriately examining and resolving questions related to the reliability of the data or the integrity of all parts of the article, edited the text of the manuscript;

Ramazan A.E. carried out an analysis and synthesis of literature data, wrote the text and/or critical revision of its content, analyzed and summarized the research results, edited the text of the manuscript and designed the manuscript.

References

1. Омельченко Е. Образование и миграция в контексте повестки дня в области устойчивого развития до 2030 года // Современная Европа. – 2018. №3. – С. 49-59. [Электрон. ресурс] – URL: <http://www.sov-europe.ru/images/pdf/2018/3-2018/Omelchenko-3-2018.pdf> (дата обращения: 1.10.2023).

2. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 года [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата обращения: 1.10.2023)

3. Конвенция о статусе беженцев от 28 июля 1951 года [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/refugees.pdf> (дата обращения: 1.10.2023)

4. Конвенция о правах ребенка от 28 ноября 1989 года [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (дата обращения: 1.10.2023)

5. Международная конвенция о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей от 18 декабря 1990 года [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers> (дата обращения: 1.10.2023)

6. Европейская конвенция по правам человека от 4 ноября 1950 года [Электрон.ресурс] – URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (дата обращения: 1.10.2023)

7. Совместное замечание общего порядка №3 Комитета по защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей и №22 Комитета по правам ребенка об общих принципах, касающихся прав человека детей в контексте международной миграции [Электрон. ресурс] – 2017. – URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/joint-general-comment-no-3-cmw-and-no-22-crc-context> (дата обращения: 2.10.2023)

8. Совместное замечание общего порядка №4 Комитета по защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей и №23 Комитета по правам ребенка об обязательствах государств в отношении прав человека детей в контексте международной миграции в странах происхождения, транзита, назначения и возвращения [Электрон. ресурс] – 2017. – URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/joint-general-comment-no-4-cmw-and-no-23-crc-2017> (дата обращения: 2.10.2023)

9. Обязанности государств по отношению к беженцам и мигрантам в соответствии с Международным пактом об экономических, социальных и культурных правах [Электрон. ресурс] – 2017. – URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1AVC1NkPsgUedPIF1vfPMJbFePxX56jVyNBwivepPdIEe4%2BUb4qsdJhuBDpCRSOwCXPjZ7VN7SXN0oRoXkZhCuB9Z73iyU35LZveUjX0d7u> (дата обращения: 2.10.2023)

10. Фонс Команс, Образование для мигрантов: неотъемлемое право человека [Электрон. ресурс] – URL: <https://en.unesco.org/courier/2018-4/education-migrants-inalienable-human-right> (дата обращения: 2.10.2023)

11. Решение, принятое Комитетом в соответствии с Факультативным протоколом к Конвенции о правах ребенка, касающимся процедуры сообщений, относительно сообщения № 147/2021 [Электрон. ресурс] – URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2F92%2FD%2F147%2F2021&Lang=en (дата обращения: 2.10.2023)

Ш.В. Тлепина¹, Р.Д. Акшалова², А.Е. Рамазан³

¹Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті

²Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті

³Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті

Мигрант балалардың білім алу құқығын халықаралық құқықтық қорғау

Аңдатпа. Мигранттар отбасынан шыққан балаларға білім беру өзекті мәселе болып табылады, себебі халықаралық мигранттар арасында мектеп жасындағы балалар мен жасөспірімдер саны 36 миллионға жуық және бұл көрсеткіш жылдан жылға өсуде. Олардың білімі бүкіл әлемнің болашағына маңызды ұзақ мерзімді стратегиялық басымдық және инвестиция болып табылады.

Мақалада мигранттар отбасыларынан шыққан балаларға білім беру, олардың білім алу құқықтарын халықаралық құқық контекстінде қорғау мәселелері қарастырылады, мигранттар отбасыларынан шыққан балалардың мектепке дейінгі, бастауыш және орта білімге қол жеткізуін ұйымдастыру саласында әртүрлі елдер үшін ұсыныстар, оларды оқыту, бейімдеу және қолайлы орта құру тәсілдері қарастырылады. Білімге қол жеткізу, білім беру ортасында бейімделу және тілдік кедергілерді жеңу мәселелеріне ерекше назар аударылады.

Интеграцияның нақты моделін таңдау әр елдің иммиграциялық тарихына байланысты. Кейбір интеграциялық модельдер көпмәдениетті қоғамның қалыптасуына ықпал етеді, ал басқалары мигранттарды толық ассимиляциялауға бағытталған. Таңдалған мигрант балалардың білім алу құқығын қорғау модельдері білім беру жүйесінде көрініс табады және оның білім беру мекемелеріндегі мигранттар отбасыларының балаларының көбеюіне байланысты қиындықтарға қалай жауап беретінін анықтайды.

Зерттеу нәтижелері білім беру саласында мигрант балалардың құқықтарын қорғауға бағытталған тиімді саясатты әзірлеу қажеттілігін көрсетеді.

Түйін сөздер: халықаралық құқық, халықаралық көші-қон, білім алу құқығы, білім алуға қолжетімділік, мигрант балалардың білімі, мигранттардың бейімделуі және интеграциясы.

Ш.В. Тлепина¹, Р.Д. Акшалава², А.Е. Рамазан³

¹*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева*

²*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева*

³*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева*

Международно-правовая защита образовательных прав детей-мигрантов

Аннотация. Образование детей из семей мигрантов является актуальной проблемой, поскольку среди международных мигрантов насчитывается около 36 миллионов детей и подростков школьного возраста, и эта цифра продолжает расти. Их образование является важным долгосрочным стратегическим приоритетом и инвестицией в будущее всего мира.

В статье рассматриваются проблемы образования детей из семей мигрантов, защиты их образовательных прав в контексте международного права, рассматриваются рекомендации для разных стран в области организации доступа детей из семей мигрантов к дошкольному, начальному и среднему образованию, подходы к их обучению, адаптации и созданию благоприятной окружающей среды. Особое внимание уделяется проблемам доступа к образованию, адаптации в образовательной среде и преодолению языковых барьеров.

Выбор конкретной модели интеграции зависит от иммиграционной истории каждой страны. Некоторые интеграционные модели способствуют формированию мультикультурного общества, в то время как другие направлены на полную ассимиляцию мигрантов. Выбранные модели реализации права на образование детей-мигрантов находят отражение в системе образования и определяют, как она будет реагировать на вызовы, связанные с увеличением числа детей из семей мигрантов в образовательных учреждениях.

Результаты исследования подчеркивают необходимость разработки эффективной политики, направленной на защиту прав детей мигрантов в области образования.

Ключевые слова: международное право, международная миграция, право на образование, доступ к образованию, образование детей-мигрантов, адаптация и интеграция мигрантов.

References

1. Omelchenko E. *Образование i migraciya v kontekste povestki dnya v oblasti ustojchivogo razvitiya do 2030 goda* [Education and migration in the context of the 2030 agenda for sustainable development] // *Sovremennaya Evropa* [Modern Europe], No3, 49–59 (2018). – URL: <http://www.sov-europe.ru/images/pdf/2018/3-2018/Omelchenko-3-2018.pdf> (Accessed: 1.10.2023).
2. Universal Declaration of Human Rights, dated 10 December, 1948 [Electronic resource] – URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (Accessed: 1.10.2023).
3. Convention relating to the Status of Refugees [Electronic resource] – URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/refugees.pdf> (Accessed: 1.10.2023).
4. Convention on the Rights of the Child [Electronic resource] – URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (Accessed: 1.10.2023).
5. International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families [Electronic resource] – URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers> (Accessed: 1.10.2023).
6. European Convention on Human Rights [Electronic resource] – URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (Accessed: 1.10.2023).
7. Joint General Comment No. 3 of the CMW and No. 22 of the CRC in the context of International Migration: General principles [Electronic resource] – URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/joint-general-comment-no-3-cmw-and-no-22-crc-context> (Accessed: 2.10.2023).

8. Joint General Comment - No. 4 of the CMW and No. 23 of the CRC (2017) - on State obligations regarding the human rights of children in the context of international migration in countries of origin, transit, destination and return [Electronic resource] – URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/joint-general-comment-no-4-cmw-and-no-23-crc-2017> (Accessed: 2.10.2023).

9. Duties of States towards refugees and migrants under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights [Electronic resource] – URL: [http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1AVC1NkPsgUedPIF1vfPMJbFePxX56jVyNBwivepPdIEe4%2BUb4qsd\]huBDpCRSOwCXPjZ7VN7SXN0oRoXkZhCuB9Z73iyU35LZveUjX0d7u](http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1AVC1NkPsgUedPIF1vfPMJbFePxX56jVyNBwivepPdIEe4%2BUb4qsd]huBDpCRSOwCXPjZ7VN7SXN0oRoXkZhCuB9Z73iyU35LZveUjX0d7u) (Accessed: 2.10.2023).

10. Fons Coomans, Education for migrants: an inalienable human right [Electronic resource] – URL: <https://en.unesco.org/courier/2018-4/education-migrants-inalienable-human-right> (Accessed: 2.10.2023).

11. Decision adopted by the Committee under the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure, concerning communication No. 147/2021 [Electronic resource] – URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2F92%2FD%2F147%2F2021&Lang=en (Accessed: 2.10.2023).

Сведения об авторах:

Тлепина Ш.В. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті заң факультеті халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі, Қ. Сәтпаев көш., 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Ақшалова Р.Д. – философия докторы (PhD), Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті заң факультеті халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы, Қ. Сәтпаев көш., 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Рамазан А.Е. – Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің халықаралық құқық кафедрасының 2 курс магистранты, Қ. Сәтпаев көш., 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Тлепина Ш.В. – доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой международного права юридического факультета, Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Ақшалова Р.Д. – доктор философии (PhD), старший преподаватель кафедры международного права юридического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Рамазан А.Е. – магистрант 2 курса кафедры международного права Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Tlepina Sh.V. – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of International Law, Faculty of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, K. Satpayev str., 2, 010000, Astana, Kazakhstan.

Akshalova R.D. – Doctor of Philosophy (PhD), senior lecturer at the Department of International Law, Faculty of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, K. Satpayev str., 2, 010000, Astana, Kazakhstan.

Ramazan A. E. – 2nd year master's student of the department of international law of the L. N. Gumilyov Eurasian National University, K. Satpayev str., 2, 010000, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 10.10.87

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-89-104>

Научная статья

Сотрудничество стран Центральной Азии с региональным отделением управления Верховного комиссара ООН по правам человека

А.С. Раджабов¹, М.А. Сарсембаев*¹

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

(E-mail: ¹rajabov03_alijon@mail.ru; ¹danekeer@mail.ru)

Аннотация. В этой статье анализируются вопросы сотрудничества центрально-азиатских стран с региональным отделением управления Верховного комиссара ООН по правам человека. Рассмотрены учреждение Регионального отделения в Бишкеке (Кыргызстан) в 2008 году и его деятельность, которая охватывает Казахстан, Таджикистан, Кыргызстан, Туркменистан, Узбекистан. Цель, основные направления и идеи научного исследования сформулированы в следующем виде. В ней подчеркиваются особенности сотрудничества Регионального отделения со странами региона по вопросам прав и свобод человека. Мандат Регионального отделения позволяет взаимодействовать с правительствами, международными организациями, представителями гражданского общества, что способствует разработке и реализации программ по защите прав человека и его свобод. Научная значимость данной работы видна в том, что в ней показано, как проходил процесс усиления защиты прав человека в регионе посредством образовательных программ, тренингов, семинаров. Практическая значимость состоит в том, что в данной статье приведены успешные практики сотрудничества представительств, которые были учреждены в различных городах исследуемого региона. Методология исследования выбирает в себя метод сравнительно-правового анализа, логический метод и метод научного прогнозирования. К основным результатам и выводам отнесены: необходимость организации борьбы с коррупционными преступлениями в целях более эффективного соблюдения прав человека; наличие положительного влияния Регионального отделения на повышение результативности работы национальных правозащитных учреждений; совершенствование механизма соблюдения и защиты прав человека посредством формулирования в статье законодательных и конвенционных рекомендаций и предложений. Ценность конвенционных и законодательных рекомендаций сводится к необходимости учреждения Центрально-азиатского суда по правам человека на основе принципов деятельности Европейского суда по правам человека. Практическое значение итогов работы состоит в том, что решения Центрально-азиатского суда по правам человека должны стать обязательными для каждого государства региона и его судов, что подняло бы уровень защиты прав человека в регионе.

Ключевые слова: Центральная Азия, права человека, международные организации, международные отношения, безопасность, учеба по правам человека, организация.

Поступила: 02.02.2024. Одобрена: 23.05.2024. Доступна онлайн: 30.06.2024.

Введение

Центрально-азиатское региональное учреждение ООН по правам человека имеет солидный потенциал для улучшения и расширения своей деятельности. Этот потенциал раскрывается благодаря углублению и расширению его сотрудничества с международными организациями, обмену опытом, экспертным исследованиям и другим видам деятельности. В 2008 году в Бишкеке (Кыргызстан) было создано региональное отделение управления Верховного комиссара ООН по правам человека (УВКПЧ) для Центральной Азии. В настоящее время его деятельность охватывает все пять государств региона: Казахстан, Таджикистан, Кыргызстан, Туркменистан, Узбекистан. Цель исследования – усилить защиту прав человека в регионе с помощью управления Верховного комиссара ООН по правам человека.

Согласно мандату Верховного комиссара ООН по правам человека, которое было предоставлено резолюцией 48/141 Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций от 20 декабря 1993 года, Региональное отделение взаимодействует с правительствами разных государств, международными организациями, гражданским обществом, партнерами ООН. Это взаимодействие раскрывается благодаря разработке и реализации программ и мероприятий по поощрению и защите всех прав человека в странах центрально-азиатского региона. Этот мандат представляет собой правовую основу деятельности Регионального отделения на всей территории региона Центральной Азии. Универсальную международно-правовую основу деятельности этого Регионального отделения, его сотрудничества с 5-ю государствами центрально-азиатского региона составляют Международный пакт о гражданских и политических правах, Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16 декабря 1966 года, разработанных под эгидой ООН и ратифицированных всеми центрально-азиатскими государствами, а также другие международно-правовые акты о правах человека. Тем не менее мы полагаем: было бы желательно установить между Региональным отделением ООН и каждым центрально-азиатским государством конкретные договорно-правовые отношения в виде *соглашения о сотрудничестве по защите прав человека в каждой стране в отдельности и в регионе в целом.*

История

Со времени своего учреждения в 2008 году Региональное отделение Центральной Азии сумело утвердить себя в качестве авторитетного центра обширных экспертных знаний в сфере прав и свобод человека. Оно установило разнообразные связи с различными акторами в регионе, проявив себя надежным источником знаний по сложным вопросам прав человека.

В рамках исследуемого периода (2008-2024 гг.) Региональное отделение ООН осуществляет свою деятельность в следующих приоритетных направлениях: становление и расширение демократических основ общества, укрепление деятельности национальных правозащитных учреждений в соответствии с Принципами, касающимися

статуса национальных учреждений, занимающихся поощрением и защитой прав человека [Парижскими принципами] от 20 декабря 1993 года, стимулирование использования международных правозащитных механизмов и их взаимосвязь с национально-правовыми аналогами, укрепление компетентности национальных структур на основе соблюдения принципов равенства и недискриминации, повышение эффективности национальных механизмов подготовки отчетов и их последующее использование, а также укрепление принципа ответственности и принципа верховенства права.

Обзор литературы

Некоторые вопросы прав человека в регионе Центральной Азии в известной мере затрагиваются в статье казахстанского ученого С.В. Саяпина [10], которую он опубликовал в журнале «Право и государство», казахстанский аналитик Л. Сыздыкова [9] рассматривает реализацию прав человека в центрально-азиатском регионе на примере казахстанско-таджикских партнерских отношений. Китайский ученый Жанг Жехан (Международная школа Харроу в Гонконге) [16] формулирует в своей статье «Всеобъемлющий обзор вызовов прав человека в сфере труда», которая содействовала исследованию вопросов трудового права в государствах Центральной Азии. В целом следует отметить, что научных работ о правах человека с участием отделения Верховного комиссара ООН по правам человека на региональном уровне практически нет. Наша статья стала одной, призванной аннулировать этот пробел.

Данное Региональное отделение активно сотрудничает со странами региона. Это сотрудничество реализуется в соответствии с его целями: укрепление потенциала национальных правительств, правозащитных организаций, неправительственных организаций, правозащитников и активистов гражданского общества стран региона; повышение соответствия национальных законов и практик международным правозащитным стандартам, повышение эффективности защиты при нарушении прав человека, включая основные свободы, недискриминацию, свободу от пыток, право на справедливое судебное разбирательство, а также независимость судей и адвокатов. Для удобства деятельности анализируемого Регионального отделения решено разместить его представительства в Оше (Кыргызстан), Душанбе (Таджикистан), Ташкенте (Узбекистан), Астане (Казахстан).

Методы исследования

Организация Объединенных Наций учреждает в разных регионах планеты свои региональные отделения и представительства. Одним из таких представительств является региональное отделение управления Верховного комиссара ООН по правам человека по Центральной Азии. В процессе исследования авторы применяют метод сравнительно-правового анализа. Сравнивая центрально-азиатское отделение с аналогичными по Европе и Африке, авторы приходят к выводу о том, что центрально-азиатское отделение могло бы заимствовать определенные элементы опыта в своей

деятельности по организации защиты прав человека в своем регионе. В ходе исследования используется метод логического анализа. Метод научного прогнозирования оказал содействие авторам в процессе размышления о возможном функционировании в Центральной Азии в перспективе своего регионального суда.

Результаты и Обсуждение

Целесообразно активно работать над укреплением механизмов защиты прав человека в регионе через осуществление образовательных программ, тренингов и семинаров для общественности, правоохранительных органов и государственных учреждений. Это повышает осведомленность о правах человека и их защите. Оно важно для обеспечения справедливости и соблюдения прав и свобод каждого человека в каждом государстве региона. В свете этого логичным представляется то, что «с 14 по 16 ноября 2023 года Региональный офис управления Верховного комиссара ООН по правам человека в Центральной Азии провел технический семинар для представителей правоохранительных органов (Туркменистана) по вопросам работы полиции в сообществах, недискриминации, защиты, подотчетности и других международных стандартов ООН в области прав человека» [1].

Совершенствование механизмов мониторинга и отчетности о нарушениях прав человека является еще одним существенным фактором. Необходимо создать эффективную систему сбора данных, анализа и публикации информации о нарушениях прав человека в регионе. Это позволит не только выявлять проблемные области, но и обращать внимание мирового и регионального сообщества на способы их решения.

Не менее важно также уделять особое внимание защите прав представителей уязвимых групп населения, таких, как: мигранты [2], женщины, дети и меньшинства. Разработка и имплементация специализированных программ и проектов, направленных на защиту прав человека, способствуют созданию более справедливого общества в Центральной Азии. Укрепление сотрудничества с государственными органами, которые внедряют законодательные изменения и улучшения правовых норм, играет важную роль в долгосрочном и системном совершенствовании защиты прав человека в регионе. Именно эти вопросы стали предметом обсуждения на встрече министра юстиции Республики Казахстан А. Ескараева и главы регионального отделения Верховного комиссара ООН по правам человека в Центральной Азии М. Богнер, в ходе которой министр юстиции проинформировал ее о законодательном обеспечении прав и свобод человека в стране [3]. Осуществление партнерских отношений на основе диалога между гражданским обществом, правительством и международными организациями является достижением в области прав человека в Центральной Азии.

Кроме того, важно уделять внимание совершенствованию механизмов защиты свободы слова, вопросам независимости СМИ и обеспечения доступа к информации. Эти факторы определяют свободу и открытость общества, а их поддержку и развитие можно определить как фундаментальные для защиты прав человека. В каждом государстве Центральной Азии и Региональном учреждении ООН по правам человека такой поддержке уделяют особое внимание.

Повышение осведомленности населения о правах человека играет важную роль в изменении и укреплении общественного менталитета. Программы по правовому образованию, включая школьные курсы, обучение пониманию прав человека на рабочих местах оказывают содействие в укреплении осознания значимости прав каждого человека. Центрально-азиатское учреждение ООН по правам человека обращает внимание государств региона на эти аспекты реализации прав человека. Поэтому неслучайно в Таджикистане 2024 год объявлен годом правового просвещения населения, в том числе имплементации прав и свобод человека, всех граждан Республики Таджикистан [4].

Следует подчеркнуть, что коррупция часто становится преградой на пути соблюдения прав человека. Внедрение прозрачных механизмов и борьба правоохранительных и судебных органов с коррупцией способствуют созданию справедливой и надежной правовой опоры для граждан в их законопослушной деятельности.

Прилагая и расширяя свои усилия по всему региону, Региональное отделение Центральной Азии организует мероприятия, направленные на укрепление компетенции правительств, национальных правозащитных учреждений, механизмов подготовки отчетов и их последующей реализации, на усиление возможностей гражданского общества в сфере защиты и поощрения прав человека.

Региональное отделение внесло и вносит свой вклад в сферу прав человека в виде обеспечения национальных структур необходимыми знаниями по применению соответствующих международных стандартов по разработке и принятию законодательных норм, касающихся прав человека; улучшения взаимных действий между государством и гражданским обществом по четкому использованию правозащитных механизмов ООН. Сюда также входит представление национальных, альтернативных и иных докладов, посещение стран, подписание и ратификация основных договоров ООН в области прав человека, работа по умелому выполнению рекомендаций, действий в рамках правозащитных механизмов ООН. Это также осуществляется через экспертную поддержку по профессиональной разработке национальных стратегических документов в отношении осуществления рекомендаций правозащитных механизмов ООН и планов действий в рамках Универсального периодического обзора (УПО) [5].

То, что Узбекистан, равно как и другие государства Центральной Азии, ввели запрет на принудительный труд на хлопковых, свекловичных, маковых и иных полях, предоставили гражданство десяткам тысяч лиц-апатридам, стало результатом осуществленных внутригосударственных реформ в этих странах, а также результатом их сотрудничества с региональным и центральными подразделениями Организации Объединенных Наций [6].

Аккредитация национальных правозащитных учреждений Таджикистана, Кыргызстана, Казахстана позволила им получить статус «Б» в Группе азиатско-тихоокеанских национальных правозащитных учреждений, что привело их к возможностям более широкого регионального сотрудничества и взаимного обмена опытом.

Предшествовавшее сотрудничество позволило Региональному отделению Центральной Азии создать сравнительное преимущество в поддержке и защите

прав человека в регионе. Государственные органы, национальные правозащитные учреждения, гражданское общество и международное сообщество систематически обращаются к Региональному отделению для получения квалифицированных рекомендаций по стандартам прав человека. К тому же востребованность таких экспертных знаний отделения УВКПЧ обусловлена тем, что оно служит секретариатом для правозащитных механизмов системы ООН. Партнеры высоко ценят Отделение как средство конструктивного взаимодействия в сложных ситуациях. Региональное отделение продемонстрировало свою способность предоставлять своевременные и добротные рекомендации многим партнерам, что является обнадеживающей основой для перспективного сотрудничества.

Примеры рекомендаций от УВКПЧ включают советы государствам по улучшению законодательства в соответствии с международными стандартами прав человека, по обеспечению безопасности и защиты интересов правозащитников, а также предложения по борьбе с дискриминацией и укреплению механизмов их защиты. Эти рекомендации направлены на поддержку стран в соблюдении и продвижении основных принципов прав человека.

В этой связи мы хотели бы подчеркнуть, что Региональное отделение управления Верховного комиссара ООН по правам человека для Центральной Азии приветствовало оправдательный приговор, который вынес Первомайский районный суд г. Бишкека (Кыргызстан) 4 декабря 2023 года по делу молодого блогера Ырыса Джекшеналиева. Его могли наказать 7-летним лишением свободы на основании статьи 278 Уголовного кодекса Кыргызской Республики о запрете призывов к массовым беспорядкам после опубликования им критических очерков в социальных сетях [7]. Центральные и местные органы ООН совместными усилиями способствовали тому, чтобы Кыргызстан воздержался “от использования уголовного преследования в качестве инструмента подавления критического освещения вопросов, представляющих общественный интерес” [8]. Такое сотрудничество местных и центральных подразделений ООН с представителями гражданского общества Кыргызстана привело к реальной защите прав и законных интересов кыргызского правозащитника. Но это – единичные факты. Региональное учреждение ООН по правам человека, специализированные учреждения по правам человека во всех 5 государствах региона могли бы разработать единую для всего региона и по каждой стране положения о необходимости скрупулезного соблюдения прав и законных интересов правозащитников, стремящихся защитить права и свободы граждан. Отделение взаимодействует с государственными органами с целью защиты прав человека и поощрения по принятию законов, соответствующих международным стандартам прав человека. Активно взаимодействуя с гражданским обществом, отделение поддерживает выражение независимых мнений. Кроме того, оно регулярно предоставляет рекомендации по всестороннему анализу прав человека в программах ООН, включая правозащитные подходы, методы работы с цифровыми данными. Оно проводит познавательные сессии для партнеров ООН, государственных органов, гражданского общества, неправительственных организаций и других заинтересованных участников в сфере прав человека. Региональное отделение внесло важный вклад в

сферу прав человека, высоко оценив реализацию Рамочной программы Организации Объединенных Наций по сотрудничеству в целях устойчивого развития в таких странах, как Узбекистан и Туркменистан. В период пандемии COVID-19 Региональное отделение активно делилось экспертными рекомендациями в области прав человека в целях преодоления негативных последствий пандемии [9].

Результаты

Центрально-азиатское региональное отделение в сфере прав человека успешно сотрудничает с партнерами как на международном, так и национальном уровне, а также со страновыми группами ООН. Совершенствование региональных институтов по правам человека в Центральной Азии требует комплексного подхода. Это включает в себя сотрудничество с международными организациями, развитие системы мониторинга, защиту уязвимых групп, поддержку свободы слова и СМИ, образование населения, борьбу с коррупцией и защиту прав граждан. Важность взаимодействия региональных учреждений по правам человека в Центральной Азии, Европе и Африке заключается в обмене опытом, совместном решении проблем и продвижении защиты прав человека [10]. Сравнительно-правовой анализ данных учреждений позволяет выявить их особенности, общие черты и различия в их функционировании. Центрально-азиатское учреждение по правам человека, как проанализировано выше, ориентирует страны региона на решение нижеследующих проблем: права женщин, детей, права меньшинств, право граждан на справедливое судебное разбирательство, защита свободы слова.

Судебные и правоохранительные органы государств Центральной Азии с учетом позиции регионального учреждения Верховного комиссара ООН по правам человека предпринимают усилия по защите прав и свобод человека в своих странах. Так, отчитываясь перед Президентом Республики Казахстан К.-Ж.К. Токаевым, Генеральный прокурор Б. Н. Асыллов привел следующие данные о судебной практике республики в отношении прав человека по состоянию на апрель 2024 года: «Инициирован пересмотр приговоров в отношении 515 лиц, в том числе улучшено положение 205 осужденных, оправдано 10 человек». Кроме того, он сообщил, что «прокурорами из служебных помещений органов следствия освобождены 449 незаконно задержанных лиц» [11]. Авторы данной статьи в части реализации судебных механизмов защиты прав человека считают необходимым осуществление любым гражданином страны права на обращение в суд, что является ключевой гарантией защиты прав человека. Но не все граждане той или иной страны региона знают процедуры обращения в суд и правила отстаивания своих прав в суде: этому нужно обучать их во всех средних и высших учебных заведениях страны. Взаимодействие судов и Конституционного суда страны является еще одним судебным механизмом в деле обеспечения защиты прав и свобод человека. Нужно добиться того, чтобы был создан более действенный механизм взаимодействия судов стран региона и комитетов ООН по правам человека в деле обеспечения выполнения решений этих комитетов ООН, направленных на соблюдение и восстановление нарушенных политических, гражданских, экономических, социальных, культурных прав

человека и гражданина. И вот здесь помощь регионального учреждения ООН по правам человека была бы как нельзя кстати.

Особенности региональных учреждений ООН в Европе и Африке состоят в том, что они занимаются решением разнообразных вопросов прав мигрантов, борьбы с дискриминацией и обеспечения защиты прав женщин и детей. Они стремятся обеспечивать равенство и справедливость для всех социальных групп. Эти учреждения взаимодействуют путем обмена опытом, проведения совместных мероприятий и организации обучения по решению проблем защиты прав человека. Анализ структуры и деятельности этих учреждений позволяет выявить эффективные методы защиты прав человека в тех или иных странах и регионах. Их опыт может оказаться полезным для улучшения, укрепления взаимоотношений государств Центральной Азии с центрально-азиатским региональным отделением управления Верховного комиссара ООН по правам человека. Следует обратить особое внимание Регионального отделения на то, что для нашего региона вопросы защиты прав женщин в семье, на работе, в иных местах, особенно в южных республиках региона, имеют важное значение [12]. Именно поэтому деловые взаимоотношения Регионального отделения и каждого государства региона должны строиться на основе специально разработанных программ по нарушаемым правам женщин и девочек, имея в виду положения Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин от 19 декабря 1979 года и Конвенции о правах ребенка от 20 ноября 1989 года.

К важным функциям этих учреждений можно отнести обеспечение судебной защиты в целях разрешения конфликтов в случаях нарушения прав человека. Они также играют существенную роль в осуществлении образовательных программ и кампаний по повышению осведомленности о правах человека в обществе.

Приведем два факта, подчеркивающих важную роль региональных учреждений в обеспечении судебной защиты и проведении образовательных программ по правам человека. Европейский суд по правам человека (ЕЧП) с 1959 года рассматривает ежегодно десятки тысяч индивидуальных жалоб граждан в связи с нарушениями их прав государствами-членами, что подчеркивает его значимую роль в обеспечении судебной защиты. Африканская комиссия по правам человека и народов [13] активно организует осуществление образовательных программ в рамках Африканской Хартии прав человека и народов.

В то же время другие региональные учреждения ООН по правам человека, действующие в иных частях мира, сталкиваются с такими проблемами, как: ограничение доступа к информации, а также недостаток прозрачности в деятельности правительств, что затрудняет проведение реального мониторинга прав человека и оценки обстановки. В свою очередь в Европе и Африке их учреждения сталкиваются с национальными конфликтами, миграцией и неравенством, что создает свои сложности в защите прав всех групп населения этих регионов [14]. Эти различия в характере проблем оказывают влияние на деятельность того или иного регионального учреждения. Например, в ситуациях, где проблемы связаны с ограничениями на свободу выражения и на доступ к информации, учреждения могут сталкиваться с ограничениями и в своей способности действовать и мониторить процесс соблюдения прав человека в соответствующем

регионе. Вместе с тем это позволяет региональному учреждению более глубоко вникать в суть нарушаемых прав и свобод человека, что повышает эффективность деятельности такого учреждения в последующем.

Региональные учреждения ООН по правам человека в каждом из этих регионов (Центральной Азии, Европе и Африке) достигли значительных успехов в своей работе. Различия в проблемах не помешали этим учреждениям добиться важных результатов в области прав человека. Для центрально-азиатского учреждения по правам человека очень важно заимствовать опыт проанализированной деятельности аналогичных учреждений по регионам Европы и Африки. Используя такой опыт, центрально-азиатское учреждение в большей степени содействует улучшению доступа к правосудию и обеспечению равных возможностей для всех граждан региона. Проводя такие действия с учетом заимствованного опыта, центрально-азиатское учреждение в большей степени могло бы способствовать разработке нужных законов, проведению познавательных кампаний, поддержке слабых и уязвимых групп общества. Они также связаны с улучшением судебной системы, созданием необходимых механизмов защиты прав человека и разработкой политики, способствующей их соблюдению.

Анализ работы региональных учреждений по правам человека в Центральной Азии подчеркивает необходимость комплексного подхода к улучшению ситуации. Результаты достигаются не только внутренними усилиями, но и благодаря сотрудничеству с международными организациями разного профиля.

Следует отметить, что центрально-азиатское региональное учреждение ООН по правам человека практически не участвовало в разбирательстве последствий после событий Кантара 2022 года в Казахстане, протестных движений в Кыргызстане, Каракалпакстане, Таджикистане. Это нужно учесть в последующей работе учреждения.

Почему-то региональное отделение прав человека, другие аналогичные международные структуры, имеющие отношение к правам и свободам человека, не совсем тесно связаны с трудовыми правами человека. Между тем, это очень чувствительная сфера, где права человека нарушаются на основе складывающихся отношений «начальник - подчиненный». Есть Международная организация труда, но она больше занята общими вопросами взаимоотношений треугольника «работник – работодатель – деятель профсоюза». Традиционные универсальные и региональные структуры, в том числе центрально-азиатское отделение по правам человека, могли бы найти свою нишу в этой трудовой сфере. К примеру, социальные работники имеют малый размер заработной платы [15], имеют место частые сексуальные домогательства на рабочих местах, произвольные увольнения работников, иные общие проблемы [16]. Думается, Региональное центрально-азиатское учреждение по правам человека могло бы подписать отдельное соглашение о сотрудничестве с каждым из 5 государств региона по защите трудовых прав человека.

Вокруг права человека на жилье во всех государствах региона разрабатываются и реализуются различные мошеннические схемы, люди часто лишаются немалых сумм, остаются без квартир. Региональное отделение ООН по правам человека, специализированные государственные органы по правам человека, общие и специальные неправительственные организации должны объединить свои усилия в целях реального

обеспечения граждан стран региона жильем. Проблема осуществления права на жилье имеет место и в других регионах планеты, и было бы желательно обменяться опытом с другими странами по решению этой проблемы [17].

Региональное центрально-азиатское отделение ООН по правам человека могло бы перейти на цифровизированные взаимоотношения с Уполномоченными по правам человека, Комиссиями по правам человека при Президентах всех государств региона с использованием технологий искусственного интеллекта и иных новейших технологий [18]. Если эти все структуры могли бы для начала перейти на электронный документооборот, то это в значительной мере ускорило бы рассмотрение жалоб и заявлений граждан наших государств региона по поводу нарушенных и нарушаемых прав и свобод человека.

Права человека в любом государстве четко осуществляются при наличии профессионального и честного правосудия. Страны региона стремятся выйти на уровень именно такого правосудия. Но достичь этой цели, думается, возможно при оказании судебным органам наших стран международно-правового содействия. Можно попробовать в нашем регионе создать центрально-азиатский суд, председателем и членами которого могли бы стать на конкурсной основе судьи из западных стран (по подобию судей МФЦА). Такой суд работал бы по тем же правовым схемам и положениям, что и Европейский суд по правам человека. Его решения могли бы стать обязательными для судов и иных государственных органов всех 5 центрально-азиатских стран. Для этого мы предварительно могли бы разработать и принять *Центрально-азиатскую конвенцию о защите прав человека*, аналогичную Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950 года. Каждая из 5 центрально-азиатских стран могла бы принять следующие законы «*О содействии центрально-азиатскому правосудию*», «*О реализации гражданских, политических прав граждан*», «*Об осуществлении экономических, социальных и культурных прав граждан*», «*О нераспространении иммунитета судей в отношении совершаемых ими коррупционных преступлений и правонарушений*», «*Об уголовной ответственности судей за нарушение норм процессуального законодательства*». Ту страну, которая не пожелает двигаться в этом правовом направлении, можно считать авторитарной. При таком подходе у центрально-азиатского учреждения ООН по правам человека будут создаваться условия, в рамках которых можно достаточно легко осуществлять все права и свободы человека в каждой стране и в регионе в целом.

В стратегиях стран Центральной Азии подчеркивается важность борьбы с коррупцией, оказание помощи правозащитникам, активно выступающих за права человека, а также за информирование населения о правах человека в целях строительства более справедливого и равноправного общества. Мы призываем Региональное учреждение ООН по правам человека перейти к расширению реальных мероприятий по защите прав и свобод человека в каждом государстве региона.

Заключение

В завершение следует отметить, что сотрудничество центрально-азиатских стран с центрально-азиатским региональным отделением управления Верховного комиссара ООН по правам человека придает важную динамику развития в сфере защиты и содействия правам человека в данном регионе. Региональное отделение, базирующееся в Бишкеке (Кыргызстан), активно взаимодействует, в первую очередь, с правительствами стран региона, гражданским обществом и другими заинтересованными сторонами для разработки и реализации программ и вытекающих из них мероприятий по защите прав человека. Это сотрудничество способствует расширению демократического пространства, укреплению статуса и деятельности правозащитных учреждений, образованности населения по вопросам прав человека. Региональное отделение играет ключевую роль в обеспечении экспертных оценок и заключений, координации усилий и содействия странам региона в повышении стандартов прав человека. Эти усилия содействуют созданию более справедливого и равноправного общества в Центральной Азии. Можно утверждать, что, благодаря сотрудничеству с Региональным центрально-азиатским учреждением ООН, страны данного региона продолжают двигаться в направлении укрепления прав и свобод человека и соблюдения международных стандартов в этой области.

Конфликт интересов

Конфликта интересов нет.

Вклад авторов

Первую половину статьи написал **А. Раджабов**; вторую половину статьи написал **М.А. Сарсембаев**. Каждый автор внес вклад в концепцию статьи, каждый автор осуществлял сбор, анализ и интерпретацию результатов работы. Оба автора вместе утверждали окончательный вариант статьи для публикации. Авторы согласны нести ответственность за все аспекты работы, надлежащее изучение и решение вопросов, связанных с достоверностью данных или целостностью всех частей статьи.

Список литературы

1. The Office of the High Commissioner for Human Rights' (OHCHR) Regional Office for Central Asia [Electronic resource]. Available at: <https://www.facebook.com/ohchr.roca/> (Accessed: 30.01.2024)
2. Шаяхмет А. Прибывающих становится больше (о мигрантах) // Казахстанская правда. - 2024. - № 19 (30146). - 29 января. - С. 6. Rees, Peter. The nomos of citizenship: migrant rights, law and the possibility of justice. Contemporary Political Theory. - 2024. - P. 1-20.
3. Казахстан и ООН укрепляют сотрудничество в сфере прав человека. [Электрон. ресурс]. - 2023. - URL: <https://dknews.kz/ru/v-strane/303876-kazahstan-i-oon-ukreplyayut-sotrudni-chestvo-v-sfere> (дата обращения: 29.01.2024)

4. 2024 год – год правового просвещения. Конструктивные меры для правового воспитания // Народная газета (Таджикистан). - 2024. - 25 января.
5. United Nations Human Rights Council. "Annual Report." - New York, United Nations Publications, 2022. - 18 p.
6. Организация Объединенных Наций. Узбекистан. [Электрон. ресурс]. - URL: <https://uzbekistan.un.org/ru/223263> (дата обращения: 29.01.2024).
7. Офис ООН по правам человека в Центральной Азии. [Электрон. ресурс]. - 2023. - URL: <https://www.facebook.com/> (дата обращения: 30.01.2024) -; Koula, Aikaterini. Corporate Responsibility to Respect Human Rights Defenders Under the UNGPs and Steps Towards Mandatory Due Diligence. *Liverpool Law Review*. - P. 1-24 (2024).
8. Офис ООН по правам человека в Центральной Азии. [Электрон. ресурс]. - URL: <https://www.facebook.com/> (дата обращения: 31.01.2024).
9. Сыздыкова Л. Казахстан-Таджикистан: равнопартнерство, взаимовыгодное сотрудничество. [Электрон. ресурс]. - URL: <https://kazpravda.kz/n/kazahstan-tadzhikistan-ravnoe-partnerstvo-vzaimovuygodno-sotrudnichestvo/> (дата обращения: 28.01.2024).
10. Саяпин С.В. Международное право в Центральной Азии: теория и практика // Право и государство. - 2022. - № 2 (95). - С. 31-54.
11. Тулекбаева А. Генпрокурор Берик Асыллов отчитался перед президентом // Казахстанская правда. - 2024. - 30 апреля. - С. 1.
12. Nazish, Mohd. United Nations and Women's Rights: A Historical Analysis of CEDAW. *Sprin Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*. - 2024. - Vol. 3. P. 40-47
13. The African Commission on Human and Peoples' Rights (ACHPR). [Electronic resource]. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/African_Commission_on_Human_and_Peoples%27_Rights (accessed: 30.01.2024)
14. Умаханова Д., Саяпин С. Международное уголовное право. - Ташкент, Баспасөз, 2022. - 210 с.
15. Wilfong, Jordan Low Pay for Social Workers is a Human Rights Violation, and Social Work Professors Must Help to Change It. *Journal of Human Rights and Social Work*. - 2024. - P. 1-5
16. Zhang, Zhehan. Overall Review of the Challenges and Solutions to Human Rights in Labour. *Lecture Notes in Education Psychology and Public Media*. - 2024. - Vol. 39. - P. 30-36
17. Schmitt, Cristian & Marchetti Melo, Juan Pablo & Bucarey, Viviana & Valderrama-Ulloa, Claudia. Design Criteria Recommendation to Achieve Accessibility in-House to Different Users. *Conference Proceedings. Paris (France). January 18-19*. - 2024. - Vol. 1. - P. 119-126.
18. Hasida, Kôiti. Personal AI to Maximize the Value of Personal Data while Defending Human Rights and Democracy. - 2024. - P. 239-256; Shaelou, Stéphanie & Razmetaeva, Yulia. Challenges to Fundamental Human Rights in the age of Artificial Intelligence Systems: shaping the digital legal order while upholding Rule of Law principles and European values. *ERA Forum*. - 2024. - P. 4-9.

А.С. Раджабов¹, М.А. Сәрсембаев¹

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

**Орталық Азия елдерінің БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі
Жоғарғы Комиссары басқармасының өңірлік бөлімшесімен ынтымақтастығы**

Аннотация. Бұл мақалада Орталық Азия елдерінің БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы Комиссары басқармасының өңірлік бөлімшесімен ынтымақтастық мәселелері талданады. 2008 жылы Бішкекте (Қырғызстан) өңірлік бөлімше құру және оның Қазақстан, Тәжікстан, Қырғызстан, Түрікменстан, Өзбекстанды қамтитын қызметі қаралды. Ғылыми зерттеудің мақсаты, негізгі бағыттары мен идеялары келесідей тұжырымдалған. Онда өңірлік бөлімшенің адам құқықтары мен бостандықтары мәселелері бойынша өңір елдерімен ынтымақтастығының ерекшеліктері атап көрсетілген. Өңірлік бөлімшенің мандаты үкіметтермен, халықаралық ұйымдармен, азаматтық қоғам өкілдерімен өзара іс-қимыл жасауға мүмкіндік береді, бұл адам құқықтары мен оның бостандықтарын қорғау жөніндегі бағдарламаларды әзірлеуге және іске асыруға ықпал етеді. Бұл жұмыстың ғылыми маңыздылығы білім беру бағдарламалары, тренингтер, семинарлар арқылы аймақтағы адам құқықтарын қорғауды күшейту процесінің қалай өткенін көрсетеді. Практикалық маңыздылығы-Бұл мақалада зерттелетін аймақтың әртүрлі қалаларында құрылған өкілдіктер арасындағы ынтымақтастықтың сәтті тәжірибелері келтірілген. Зерттеу әдістемесі салыстырмалы құқықтық талдау әдісін, логикалық әдісті және ғылыми болжау әдісін қамтиды. Негізгі нәтижелер мен қорытындыларға мыналар жатады: адам құқықтарын неғұрлым тиімді сақтау мақсатында сыбайлас жемқорлық қылмыстармен күресті ұйымдастыру қажеттілігі; Өңірлік бөлімшенің ұлттық құқық қорғау мекемелері жұмысының нәтижелілігін арттыруға оң ықпалының болуы; бапта заңнамалық және конвенциялық ұсынымдар мен ұсыныстарды тұжырымдау арқылы адам құқықтарын сақтау және қорғау тетігін жетілдіру. Конвенциялық және заңнамалық ұсынымдардың мәні Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың қызмет принциптері негізінде адам құқықтары жөніндегі Орталық Азия сотын құру қажеттілігіне дейін азаяды. Жұмыс қорытындыларының практикалық маңыздылығы мынада: р, адам құқықтары жөніндегі Орталық Азия сотының ешкімі өңірдің әрбір мемлекеті мен оның соттары үшін міндетті болуға тиіс, бұл өңірдегі адам құқықтарын қорғау деңгейін көтерер еді.

Түйін сөздер: Орталық Азия, адам құқықтары, халықаралық ұйымдар, халықаралық қатынастар, қауіпсіздік, адам құқықтары бойынша оқыту, ұйым.

A.S. Rajabov¹, M.A. Sarsembayev¹
L.N. Gumilyov Eurasian National University

Cooperation of the Central Asian countries with the regional office of the United Nations High Commissioner for Human Rights

Abstract. This article analyzes the issues of cooperation between Central Asian countries and the regional office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. The establishment of a Regional office in Bishkek (Kyrgyzstan) in 2008 and its activities, which cover Kazakhstan, Tajikistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, and Uzbekistan, are considered. The purpose, main directions and ideas of scientific research are formulated in the following form. It highlights the specifics of the Regional Office's cooperation with the countries of the region on human rights and freedoms. The mandate of the Regional Office allows interaction with Governments, international organizations, and representatives of civil society, which contributes to the development and implementation of programs for the protection of human rights and freedoms. The scientific significance of this work is evident in the fact that it shows how the process of strengthening human rights protection in the region took place through educational programs, trainings, and seminars. The practical significance lies in the fact that this article presents successful practices of cooperation between representative offices that were established in various cities of the studied region. The research methodology includes the method of comparative legal analysis, the logical method and the method of scientific forecasting. The main results and conclusions include: the need to organize the fight against corruption crimes in order to better respect human rights; the presence of a positive impact of the Regional Office on improving the effectiveness of the work of national human rights institutions; improving the mechanism for the observance and protection of human rights through the formulation of legislative and convention recommendations and proposals in the article. The value of the convention and legislative recommendations is reduced to the need to establish a Central Asian Court of Human Rights based on the principles of the European Court of Human Rights. The practical significance of the results of the work is that the decisions of the Central Asian Court of Human Rights should become binding for each State in the region and its courts, which would raise the level of human rights protection in the region.

Keywords: Central Asia, human rights, international organizations, international relations, security, human rights studies, organization.

References

1. The Office of the High Commissioner for Human Rights' (OHCHR) Regional Office for Central Asia. [Electronic resource]. Available at: <https://www.facebook.com/ohchr.roca/> (accessed: 30.01.2024).
2. Shayakhmet A. Pribyvayushchikh stanovitsya bol'she (o migrantakh) [There are more arrivals (about migrants)] // Newspaper «Kazakhstanskaya pravda». - 2024. - № 19 (30146). - 29 yanvarya. - P. 6 [in Russian]; Rees, Peter. The nomos of citizenship: migrant rights, law and the possibility of justice. Contemporary Political Theory. - 2024. - P. 1-20.
3. Kazakhstan i OON ukreplyayut sotrudnichestvo v sfere prav cheloveka [Kazakhstan and the UN are strengthening cooperation in the field of human rights]. 2023. [Electronic resource]. Available

at: <https://dknews.kz/ru/v-strane/303876-kazahstan-i-oon-ukreplyayut-sotrudni-chestvo-v-sfere> (accessed: 29.01.2024) [in Russian]

4. 2024 god – god pravovogo prosveshcheniya. Konstruktivnyye mery dlya pravovogo vospitaniya [2024 is the year of legal education. Constructive measures for legal education] // Narodnaya gazeta (Tadzhikistan) [«People's newspaper»]. 2024. 25 yanvarya [in Russian]

5. United Nations Human Rights Council. "Annual Report." (New York, United Nations Publications, 2022. 18 p).

6. Organizatsiya Ob'yedinennykh Natsiy. Uzbekistan [United Nations. Uzbekistan]. - [Electronic resource]. Available at: <https://uzbekistan.un.org/ru/223263> (accessed: 29.01.2024) [in Russian]

7. Ofis OON po pravam cheloveka v Tsentral'noy Azii [UN Office for Human Rights in Central Asia]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.facebook.com/> (accessed: 30.01.2024). [in Russian]; Koula, Aikaterini. Corporate Responsibility to Respect Human Rights Defenders Under the UNGPs and Steps Towards Mandatory Due Diligence. *Liverpool Law Review*, 1-24 (2024).

8. Ofis OON po pravam cheloveka v Tsentral'noy Azii [UN Office for Human Rights in Central Asia]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.facebook.com/> (accessed: 31.01.2024) [in Russian]

9. Syzdykova L. Kazakhstan-Tadzhikistan: ravnoye partnerstvo, vzaimovygodnoye sotrudnichestvo [Kazakhstan-Tajikistan: equal partnership, mutually beneficial cooperation]. - [Electronic resource]. Available at: <https://kazpravda.kz/n/kazahstan-tadzhikistan-ravnoe-partnerstvo-vzaimovygodno-sotrudnichestvo/> (accessed: 28.01.2024) [in Russian]

10. Sayapin S.V. Mezhdunarodnoye pravo v Tsentral'noy Azii: teoriya i praktika [International law in Central Asia: theory and practice.]. *Pravo i gosudarstvo* [Law and state], 2 (95), 31-54 (2022) [in Russian]

11. Nazish, Mohd. United Nations and Women's Rights: A Historical Analysis of CEDAW. *Sprin Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*, 3, 40-47 (2024).

12. The African Commission on Human and Peoples' Rights (ACHPR). [Electronic resource]. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/African_Commission_on_Human_and_Peoples%27_Rights (accessed: 30.01.2024).

13. Umakhanova D., Sayapin S. Mezhdunarodnoye ugovnoye pravo [International criminal law]. (Tashkent, Baspasöz, 2022, 210 p.) [in Russian]

14. Wilfong, Jordan. Low Pay for Social Workers is a Human Rights Violation, and Social Work Professors Must Help to Change It. *Journal of Human Rights and Social Work*, 1-5 (2024).

15. Zhang, Zhehan. Overall Review of the Challenges and Solutions to Human Rights in Labour. *Lecture Notes in Education Psychology and Public Media*, 39, 30-36 (2024).

16. Schmitt, Cristian & Marchetti Melo, Juan Pablo & Bucarey, Viviana & Valderrama-Ulloa, Claudia. Design Criteria Recommendation to Achieve Accessibility in-House to Different Users. *Conference Proceedings. Paris (France). January 18-19, 2024*, 1, 119-126 (2024).

17. Hasida, Kôiti. Personal AI to Maximize the Value of Personal Data while Defending Human Rights and Democracy, 239-256 (2024); Shaelou, Stéphanie & Razmetaeva, Yulia. Challenges to Fundamental Human Rights in the age of Artificial Intelligence Systems: shaping the digital legal order while upholding Rule of Law principles and European values. *ERA Forum*, 4-9 (2024).

Сведения об авторах

Раджабов А.С. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің халықаралық құқық кафедрасының магистранты, А. Янушкевич к-сі, 6, Астана, Қазақстан

Сарсембаев М.А. – корреспонденция үшін автор, заң ғылымдарының докторы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің халықаралық құқық кафедрасының профессоры, А. Янушкевич к-сі, 6, Астана, Қазақстан

Раджабов А.С. – магистрант кафедры международного права, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. А. Янушкевича, 6, Астана, Казахстан.

Сарсембаев М.А. – автор для корреспонденции, доктор юридических наук, профессор кафедры международного права, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. А. Янушкевича, 6, Астана, Казахстан.

Rajabov A.S. – a master's student of the Department of International Law of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6, A. Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan

Sarsembayev M.A. – corresponding author, Doctor of Law, Professor of the Department of International Law of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6, A. Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

MISTI 10.79.35
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-105-113>

Current state of the source of evidence in the form of testimony of the accused

S.N. Bachurin¹, L.K. Kussainova², D.B. Kalmaganbetova³

¹Karaganda Buketov University

²Karaganda Buketov University

³L.N. Gumilyov Eurasian National University

(E-mail: bachurin_s@mail.ru, kalrisa_777@mail.ru, dina_zhautikova@mail.ru)

Abstract. This scientific article examines certain issues of the current state of the source of evidence in the form of testimony of the accused. Scientific interest has been aroused in this issue against the backdrop of the construction of a new three-tier model of judicial and law enforcement activities, providing for maximum respect for the rights and legitimate interests of citizens. The current state of the legal norms governing applications in criminal proceedings is analyzed in abstract form, especially at the stage of completion of the pre-trial investigation and in relation to such an active participant in the criminal process as the accused, in terms of correlation with the rules of evidence. Of particular interest in the scientific article is the presence of a legislative situation in which such a source of evidence as the testimony of the accused has actually dropped out of the system of sources of evidence, despite its formal presence as such among the factual data relevant for the correct resolution of a criminal case. Situations in the current legislation are analyzed in which there is a discrepancy with the previously theoretical interpretation of the rules on evidence, but which make it possible to identify new theoretical solutions that allow resolving such inconsistencies in the provisions of the current norms of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, preserving the current system of sources of evidence or justifying a new position in terms of using the testimony of the accused as a source of evidence in modern realities.

Keywords: accused, testimony, source of evidence, prosecutor, indictment, petition.

Introduction

In the Republic of Kazakhstan, the construction of a new three-tier model of judicial and law enforcement activities continues, based on the experience of OECD countries. Significant changes and additions have been made to the criminal procedural legislation on the issue of delimitation of powers between the investigator, prosecutor and court. Moreover, certain Laws of the Republic of Kazakhstan have revised the procedure for making key procedural decisions in criminal cases, including at the stage of completion of the pre-trial investigation, which contributes to depriving the investigator and interrogator of the function of prosecution and is aimed, first of all, at solving the problems of criminal proceedings specified in part first article eight of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan) - impartial, quick and complete disclosure, investigation of criminal offenses, exposure and prosecution of those who committed them, fair trial and correct application of criminal law, protection of individuals, society and the state from criminal offenses.

Meanwhile, the changes and additions made, for example, regarding the preparation of a report on the completion of the pre-trial investigation and the indictment, raised a number of questions about the rights of the suspect, the accused, the advisability of leaving the system of sources of evidence in the form in which they are present to the present day, as well as in some cases, questions arose about the real right to freedom of appeal against decisions and actions of criminal prosecution authorities, since the analysis of the norms of the Criminal Procedure Code regulating these issues states the fact that there is no correlation between them and does not correspond in general with the Code of Criminal Procedure, as well as with individual principles of the criminal process.

Solving these issues and existing problems will be the next task for both legislators, scientists, and law enforcers. Let us express our thoughts and formulate a number of conclusions.

Methods

In the process of working on the study, the authors methodologically proceeded from the provisions on a comprehensive analysis of the stated goal. In this regard, general scientific, private scientific and special research methods were used. But they used system analysis as a priority, since an analysis of the evidence used was carried out, thanks to which activities are carried out in the process of cooperation with other law enforcement agencies and other state structures.

Results

The current state of certain criminal procedural norms does not allow us to clearly judge their positive or negative aspects, since it requires thought and time to implement them. But it is obvious that issues arising with the redistribution of procedural powers of the investigator, interrogating officer, prosecutor and court must be analyzed constantly, taking into account

constructive criticism and scientific discussions. The orientation of national legislation towards the experience of foreign countries is always accompanied by inconsistencies with national law. The rules of evidence are no exception. A one-time introduction of changes and additions to the current legislation once again states the fact that with any changes and additions, even to individual norms, their systematic analysis and comparison with others is required, since the negative aspects are obvious. Not so long ago, the President of the Republic of Kazakhstan set the task of conducting an audit of the current criminal and criminal procedural legislation, with a view to eliminating everything that interferes with the work of law enforcement, special government bodies, the prosecutor's office and the court, in the administration of justice. The audit carried out, namely its results, unfortunately, did not become available to the wider scientific community, and many proposals from scientists to optimize the current legislation are still on hold [1], [2].

Discussion

Let's begin our consideration of this issue with the provisions of part two of Article 111 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, according to which factual data that are important for the correct resolution of a criminal case are established: testimony of the suspect, the accused. It is assumed that the accused can be interrogated as an accused, to express his attitude towards the accusation.

However, today, in accordance with the amendments and additions to the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan regarding the preparation of a report on the completion of the pre-trial investigation and the indictment, the accused is not interrogated, since he becomes such only after the prosecutor draws up the indictment and signs it. For other forms of completing a pre-trial investigation, for which an indictment is not drawn up, the situation is similar.

In fact, the latter is accused only for a short time; according to the current legislation, he is not interrogated, and he himself is deprived of the opportunity to express his attitude towards the accusation, and does not even have the right to submit petitions to the prosecutor, since all petitions can be submitted or filed by him in writing only to the investigator, inquiry officer in the process of familiarizing himself with all the materials of the criminal case, before drawing up a report on the completion of the pre-trial investigation, and after familiarizing himself with the indictment - immediately to the court.

The prosecutor neither interrogates him as an accused, does not find out his attitude to the charges, nor considers any petitions or complaints. As a result, the accused cannot give any testimony, and as a result, the accused's testimony has actually dropped out of the current system of sources of evidence.

Consequently, the question arises: is it necessary to retain such a participant as the accused in criminal proceedings? After all, almost immediately after a suspect is given the status of an accused, he instantly becomes a defendant.

Well-known Kazakh procedural scientists A.N. Akhpanov, A.L. Khan expressed their attitude on this matter in 2022, pointing out the possibility of an expanded format for the prosecutor's

affirmative resolution on other forms of completing the pre-trial investigation, where an indictment is not drawn up, which will also include a decision on the prosecutor to bring the accused to trial, and also raise the question on the refusal in criminal proceedings of the status of such a participant as “defendant” and replacing it with the procedural figure “accused”. And they suggest that the legislator put the second part of Art. 65 Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan. In addition, in part three of Art. 65 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan propose to replace the word “defendant” with the word “accused”, as well as to make a similar technical and legal replacement throughout the text of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan [3, p. 56].

In general, one should agree with this proposal, offer new arguments in support of this position of the authors, but also at the same time express one’s vision not only on these issues, but in particular on the issue of functioning as an independent source of evidence - the testimony of the accused, as well as reforming the norms of the Code of Criminal Procedure on filing and consideration of petitions in criminal proceedings.

In fact, on the issue of the functioning of the testimony of the accused as an independent source of evidence in the form in which it has to be observed, this is nothing more than a fiction. From the above it follows that under the current legislation it is no longer such a source. This should be stated and acknowledged. No actions are envisaged on the part of the prosecutor to interrogate a person as an accused. As a result, we do not have any testimony from the accused and there is no opportunity to use them as evidence. He formally passes only from the status of a suspect to an accused.

The question arises whether there is a need, in addition to those proposed by A.N. Akhpanov and A.L. Khan decisions, for example, in part two of Article 111 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, also to make changes on the issue of the functioning of an independent source of evidence, such as the testimony of the accused?

In my opinion, theoretically there are two options for solving this issue. If you follow the logic of A.N. Akhpanov, A.L. Khan, by excluding the defendant as a participant in the criminal process, then some of the problems will indeed be solved. That is, a criminal case sent to court will become a legal fact that the accused can be questioned directly in court, express his attitude towards the charges, file petitions and exercise all the rights of the accused, as is the case in the generally established theory of criminal justice. process, and in the theory of evidence, in particular, which, by the way, has recently been unreasonably remembered less and less. With this approach, there will be no need to change the second part of Article 111 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan regarding the independent source of evidence - the testimony of the accused.

But another option is also possible. It consists in shifting the emphasis from the rights of the accused to both the rights of the suspect and the rights of the defendant, while, in theory, it will also be necessary to rethink some established provisions in terms of granting broader rights to the suspect and the defendant, and not the accused. Such a shift in rights in criminal proceedings has already occurred, although few scientists write about it in the scientific press. In the new three-tier model of judicial and law enforcement activities, it is already worth recognizing that it is the suspect who should have greater rights than the accused. Since the lion’s share of investigative and procedural actions is carried out in pre-trial proceedings, it is in it that his

rights should be realized to a greater extent. After all, before, and objectively, in the theory of criminal proceedings, it was the accused who had full rights. This too will have to be rethought. An analysis of the provisions of Article 65 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan shows that the accused is granted and can exercise the rights of a suspect, which indirectly indicates a practical combination of the scope of procedural rights.

Taking into account the fact that in the future the legislator will, in any case, have to resolve the issue of sources of evidence in the context of building a new model of judicial and law enforcement activities, since the source of evidence in the form of testimony of the accused no longer exists, and the legislator leaves the second part of Article 111 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan unchanged, against the backdrop of the actual deprivation of the accused to testify as an accused, to submit petitions to the prosecutor, I propose, given the current situation in the legislation, the following as an alternative.

In part two of Article 111 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, add an addition after the words "suspect, accused" - defendant. The essence of this addition will generally eliminate the existing discrepancy between the rules on the rights of the accused, the defendant and the second part of Article 111 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan. And it will act as a kind of consensus under the existing legislative regulation of sources of evidence. Since the legislator will not refuse the procedural status of the "accused", in connection with the exception of the issuance of a separate decision of the prosecutor to bring the accused to trial by the prosecutor, and the dubious decision on the actual elimination (or transformation - S.B. note) of the stage of bringing the accused to trial by the prosecutor, against the background the formal transition of a suspect to the status of an accused, as is possible in the near future, will not exclude such a procedural participant as the "defendant".

This decision to add evidence as an independent source has a positive side in the form of procedural adaptation to the new powers of the prosecutor. There is no point in disputing the fact that when preparing for the main trial, the prosecutor must possess all the materials of the criminal case, know the position of the defendant, and so on. How can one know the position of the defendant? Definitely, the prosecutor can find out his position only when he, while still an accused, is questioned by the prosecutor as an accused, or, as is happening now, only in court, which is not effective. It should not be surprising that the prosecutor learns about the defendant's position after the fact - in court and is not ready to build his own qualitative position to support the state prosecution.

Consequently, the duties of the prosecutor, in the event of failure to accept such a design to add a new source of evidence - the testimony of the defendant, should be legally imposed on the duties of the prosecutor to interrogate the accused in order to obtain a valid source of evidence - the testimony of the accused. Yes, yes, exactly that, in order to comply with and fully fulfill the requirements of the second part of Article 111 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, since today, when interrogating the defendant in court, his testimony is not a source of evidence; it is not included in the second part of Article 111 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan.

Finally, despite recent changes to Article 305 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, the issue of consideration by the prosecutor of petitions and complaints

received against him should be considered. It is a rather illogical decision of the legislator, in which the prosecutor is only limited to drawing up an indictment, although the suspect is given a new procedural status - the accused, and has the right, in accordance with the requirements of Articles 99 and 105, to file petitions and complaints at any stage of the criminal process.

Since the stage of bringing the accused to trial by the prosecutor, as noted above, is still formally present and functioning in the legislation of our country and has not been completely excluded, in connection with which, in the author's opinion, part three of Article 305 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan should be changed and its following edition is proposed:

Received petitions and complaints of the accused, or filed on his behalf by the defense attorney, after he has been served with the indictment, must be submitted no later than three days to the prosecutor, and considered by the latter in accordance with the requirements of Article 99 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan.

After the expiration of the specified period for filing a petition or complaint, motions and complaints from participants in the process that have been submitted after the case has been sent to court are sent directly to the court.

Undoubtedly, such a decision would lead to a correlation between the contents of Articles 99 and 305 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, and as a result, respect for the rights of the accused.

Conclusion

1. Changes in legislation in terms of optimization of certain norms give rise to a situation in which other norms should be promptly amended. In the case considered in the scientific article it is necessary either to exclude a participant of criminal proceedings as a defendant, or to introduce a new source of evidence - testimony of the defendant and to correlate the norms on sources of evidence.

2. When building a new three-link model of judicial and law enforcement activity it is necessary to harmonize the norms of criminal procedural legislation in the part of application of petitions and complaints at the stage of prosecutor's bringing the accused to trial.

3. At the legislative level to solve the issue of interrogation of the accused by the prosecutor, with the purpose of his attitude to the prosecution and formation of the position of the state prosecution in court, qualitative preparation of the state prosecutor for the main trial.

Acknowledgments

The article published at the expense of the project AR 19577066 "The delicacy of digitalization as a tool for the legalization of laundering of criminal proceeds: prevention and economic and legal analysis".

The contribution of the authors

Bachurin S.N. prepared the main content of the article, summarized previous research by the topic, and was responsible for the novelty of the article.

Kussainova L.K. prepared the introduction and methodology of article, translated the references, abstract and information about the authors of the article.

Kalmaganbetova D.B. prepared the materials of the legal practice and the conclusion of the research, as well as translated the text of the article.

References

1. Message from the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan dated September 01, 2020 “Kazakhstan in a new reality: time for action” [Electronic resource] Available at: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (Accessed: 29.11.2023)

2. In Kazakhstan, the revision of the Criminal and Criminal Procedure Codes has been completed [Electronic resource] Available at: <https://www.zakon.kz/politika/6386918-v-kazakhstane-zavershena-reviziya-ugolovnogo-i-ugolovnoprotsessualnogo-kodeksov.html> (Accessed: 59.11.2023)

3. Akhpanov A.N., Khan A.L. Bringing the accused to trial by the prosecutor and his status in the paradigm of equality of parties // Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, 2022. - No. 1 (68). – P. 56. (51-57) (Accessed: 29.11.2023)

С.Н. Бачурин¹, Л.Қ. Құсайынова², Д.Б. Калмағанбетова³

¹*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті*

²*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті*

³*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті*

Айыпталушының айғақтары түріндегі дәлелдеме көзінің қазіргі жағдайы

Аннотация. Бұл ғылыми мақалада айыпталушының айғақтары түріндегі дәлелдеу көзінің қазіргі жағдайының жекелеген мәселелері қарастырылған. Азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін барынша сақтауды көздейтін сот және құқық қорғау қызметінің жаңа үш деңгейлі моделін құру аясында бұл мәселеге ғылыми қызығушылық туды. Қылмыстық сот ісін жүргізудегі арыздарды реттейтін құқықтық нормалардың қазіргі жағдайы абстрактілі түрде, әсіресе сотқа дейінгі тергеп-тексерудің аяқталу сатысында және айыпталушы сияқты қылмыстық процеске белсенді қатысушыға қатысты өзара байланыс тұрғысынан талданады. дәлелдеу ережелерімен. Айыпталушының айғақтары сияқты дәлелдемелер көзінің өзекті деректер арасында ресми болуына қарамастан, дәлелдеу көздері жүйесінен іс жүзінде шығып қалған заңнамалық жағдайдың болуы ғылыми мақалада ерекше қызығушылық тудырады. қылмыстық істі дұрыс шешу үшін. Қолданыстағы заңнамадағы дәлелдемелер бойынша нормаларды бұрын теориялық түсіндірумен сәйкессіздік бар, бірақ Қылмыстық іс жүргізудің қолданыстағы нормаларының ережелеріндегі осындай қайшылықтарды шешуге мүмкіндік беретін жаңа теориялық шешімдерді анықтауға мүмкіндік беретін жағдайлар талданады. Дәлелдеу көздерінің қазіргі жүйесін сақтай отырып немесе қазіргі заманғы шындықта айыпталушының айғақтарын дәлелдеу көзі ретінде пайдалану тұрғысынан жаңа ұстанымды негіздейтін Қазақстан Республикасының Кодексі.

Түйінді сөздер: айыпталушы, айғақ, дәлелдеу көзі, прокурор, айыптау актісі, өтінішхат.

С.Н. Бачурин¹, Л.К. Кусайнова², Д.Б. Калмаганбетова³

¹Карагандинский университет имени Е.А. Букетова

²Карагандинский университет имени Е.А. Букетова

³Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Современное состояние источника доказательств в виде показаний обвиняемого

Аннотация. В настоящей научной статье рассматриваются отдельные вопросы современного состояния источника доказательств в виде показаний обвиняемого. Научный интерес вызван к данному вопросу на фоне построения новой трехзвенной модели судебной и правоохранительной деятельности, предусматривающей максимальное соблюдение прав и законных интересов граждан. Подвергаются анализу в тезисной форме современное состояние правовых норм, регулирующих заявления ходатайств в уголовном процессе, особенно на этапе окончания досудебного расследования и применительно к такому активному участнику уголовного процесса как обвиняемый, в части корреляции с нормами о доказывании. Особый интерес в научной статье вызван наличием законодательной ситуации, при которой такой источник доказательств, как показания обвиняемого фактически выпал из системы источников доказательств, несмотря на формальное присутствие его в качестве такового в числе фактических данных, имеющих значение для правильного разрешения уголовного дела. Анализируются ситуации в действующем законодательстве, при которых возникает несоответствие ранее имеющему теоретическому толкованию норм о доказывании, но позволяющих выделить новые теоретические решения, позволяющие урегулировать подобные несоответствия положений действующих норм Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, сохранив действующую систему источников доказательств либо обосновать новую позицию в части использования показаний обвиняемого, как источника доказательств в современных реалиях.

Ключевые слова: обвиняемый, показания, источник доказательств, прокурор, обвинительный акт, ходатайство.

Список литературы

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 01 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий» [Электрон. ресурс] - URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (Дата обращения 25.11.2023)

2. В Казахстане завершена ревизия Уголовного и Уголовно- процессуального кодексов [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.zakon.kz/politika/6386918-v-kazahstane-zavershena-reviziya-ugolovnog-o-i-ugolovnoprotsessualnogo-kodeksov.html> (Дата обращения 25.11.2023)

3. Ахпанов А.Н., Хан А.Л. Предание прокурором суду обвиняемого и его статус в парадигме равноправия сторон // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, 2022. - №1 (68). – С. 56. (51-57).

Сведения об авторах:

Бачурин С.Н. – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің қылмыстық құқық, процесс және криминалистика кафедрасының профессоры, Университетская көш., 28, Қарағанды, Қазақстан.

Құсаинова Л.Қ. – заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу құқығы және криминалистика кафедрасының меңгерушісі, Университетская көш., 28, Қарағанды, Қазақстан.

Калмаганбетова Д.Б. – PhD докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Сатпаев көш., 2, Астана, Қазақстан.

Бачурин С.Н. – к.ю.н., ассоциированный профессор (доцент), профессор кафедры уголовного права, процесса и криминалистики Карагандинского университета им.Е.А.Букетова, ул. Университетская 28, Караганда, Казахстан.

Кусаинова Л.К. – к.ю.н, ассоциированный профессор, заведующая кафедрой уголовного, уголовно-процессуального права и криминалистики Карагандинского университета им. Е.А. Букетова, ул. Университетская 28, Караганда, Казахстан.

Калмаганбетова Д.Б. – доктор PhD, старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, Астана, Казахстан.

Bachurin S.N. – candidate of Law, Associate Professor (Docent), Professor of the Department of Criminal Law, Procedure and Criminalistics of Karaganda Buketov University, Universitetskaya str., 28, Karaganda, Kazakhstan.

Kussainova L.K. – candidate of Law, Associate Professor, Head of the Department of Criminal, Criminal Procedure Law and Criminalistics of Karaganda Buketov University, Universitetskaya str., 28, Karaganda, Kazakhstan.

Kalmaganbetova D.B. – PhD, Senior Lecturer of the Department of Criminal Law Disciplines of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpaev. str. 2, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 10.83.21

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-114-124>

Научная статья

Работа с осужденными за преступления экстремистской и террористической направленности: фундаментальные вопросы совместных реабилитационных мероприятий

М.А. Аюбаев¹ , Б.М. Сматлаев² , К.С. Мадиев³

¹ Костанайская академия МВД РК имени Ш. Кабылбаева

² Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

³ Управления полиции района Нура ДП г. Астана

(E-mail: ahat1937@mail.ru, Smatlayev_bm@enu.kz, madiev425022@yandex.kz)

Аннотация. Статья освещает актуальную проблему противодействия религиозному экстремизму в учреждениях пенитенциарной системы Республики Казахстан. Авторами рассматриваются правовые аспекты регулирования теологической реабилитации осужденных за экстремистские и террористические преступления. На основании проведенного исследования авторы делают вывод о необходимости обеспечения системного подхода в теологической реабилитации осужденных и вовлечения в данный процесс организаций гражданского общества. Целью исследования является выявление эффективных мер по реабилитации осужденных за преступления экстремистской и террористической направленности. При написании научной статьи применялись различные методы исследования, что в результате позволило всесторонне раскрыть изучаемую проблему. Для более полного исследования проводился анализ статистических и эмпирических материалов, содержащих информацию, связанную с экстремистской и террористической преступностью. В результате проведенного исследования авторами делается вывод об эффективности применяемых мер со стороны правоохранительных органов, в частности, сотрудниками работающих в исправительных учреждениях, чья деятельность направлена на процесс адаптации осужденных за преступления, связанные с экстремистской и террористической деятельностью в исправительных учреждениях. В заключение исследования приводится ряд эффективных мер, направленных на совершенствование теологической реабилитационной работы с лицами, находящимися в процессе ресоциализации в исправительном учреждении.

Ключевые слова: теологическая реабилитационная работа; осужденные за экстремистские и террористические преступления; тюремная субкультура; идеология религиозного экстремизма; гражданское общество.

Поступила: 04.03.2024. Одобрена: 20.03.2024. Доступна онлайн: 30.06.2024.

Введение

Экстремизм и терроризм, прикрывающиеся религией, представляют серьезную опасность для безопасности общества. Противодействие этим явлениям включает в себя комплекс мер, реализуемых государством

и обществом. Особое место в данном процессе занимает уголовно-исполнительная система.

Экстремистские и террористические преступления в историческом контексте являются новацией для уголовного правосудия Республики Казахстан.

Несмотря на сложившуюся практику реабилитации осужденных за экстремизм и терроризм, сохраняется много вопросов повышения качества данного процесса. Ведь рецидив преступления насильственного экстремизма со стороны даже одного религиозного радикала, который прошел курс реабилитации, может иметь высокую опасность для всего общества. Это связано с тем, что осужденные за экстремизм и терроризм являются носителями насильственных идеологий, основы для развития внутреннего терроризма, как фактора антисистемного исламистского движения, выступающего за создание халифата путем свержения государственности в стране.

Республика Казахстан - одна из немногих стран в мире, которая возвращает своих граждан из зон боевых действий, в частности, с территории ИГИЛ (Исламское государство Ирака и Леванта, запрещена в Казахстане).

Это люди, которые являются не просто носителями насильственной идеологии, но и имеют опыт участия в вооруженном конфликте, что повышает

их опасность не только для общества, но и для основного контингента, содержащегося в учреждениях уголовно-исполнительной системы. Их возможности воздействия на «страны исхода» до сих пор в полной мере не изучены.

Категории осужденных, отбывающих наказание в виде лишения свободы за экстремистские и террористические преступления, условно подразделены

на две группы. Первые - это граждане Казахстана, которые осуждены преимущественно за разжигание социальной, национальной, родовой, расовой, сословной или религиозной розни (статья 174 Уголовного кодекса РК) и пропаганду терроризма или публичные призывы к совершению акта терроризма (статья 256 Уголовного кодекса РК) [1]. Вторая категория - это лица, возвращенные из зон боевых действий и осужденные за участие в вооруженном конфликте.

В рамках операции «Жусан» в Казахстан были эвакуированы около 670 граждан, включая 160 женщин и 400 несовершеннолетних детей (из них свыше 50 детей-сирот).

В учреждениях уголовно-исполнительной системы РК (далее-УИС) отбывают наказание 64 осужденных за участие в вооруженных конфликтах на территориях государств Ближнего Востока (Сирии, Ирана, Ирака и Афганистана), из которых 46 (33 мужчин и 13 женщин) возвращены в рамках гуманитарной операции «Жусан».

Материалы и методы исследования

При проведении исследования по данной теме применены различные научные методы, позволяющие в последующем всесторонне раскрыть, выработать механизм превентивных мер по противодействию акту терроризма и религиозного экстремизма в исправительных учреждениях. Тем самым методологическую основу исследования составили следующие методы: анализ, синтез, индукция, дедукция, сравнительно-правовой анализ, статистический и другие научные методы.

Результаты и обсуждение

В отношении насильственных экстремистов, так же, как и в отношении других осужденных, применяется весь комплекс мер исправления, с той лишь разницей, что в отношении возвращенных лиц отдельно реализуются программы по их дерадикализации.

Необходимо проводить работу по предупреждению пропаганды религиозного экстремизма, в том числе в интернете и социальных сетях. Нужно формировать в обществе нулевую терпимость к любым действиям, связанным с радикальными проявлениями, особенно в сфере религиозных отношений [2].

Принимая во внимание криминологические особенности насильственных экстремистов, обладающих всеми правами граждан Казахстана, и то, что многие из них после отбывания наказания выйдут на свободу, уголовно-исполнительная система должна приложить все усилия для максимальной эффективности реабилитационных программ и реинтеграции данных лиц в общество.

Образ врага группа создает еще в самом начале, когда она только формируется – это ее исходная позиция на грани параноидального поведения: враг должен быть, чтобы было кого сокрушать и тем самым дать выход всей накопившейся деструктивной энергии. Если бы врага не было, агрессия была бы направлена на другие, такие же или иные преступные группы [3].

Учитывая возрастающую тревогу угрозы мирового терроризма, Министерство внутренних дел РК в 2017 году приняло решение в структуре воспитательных аппаратов учреждений УИС создать группы по организации теологической реабилитационной работы.

На сегодняшний день количество инспекторов по организации теологической и реабилитационной работы составляет 125 единиц (в каждом учреждении по 2 инспектора) и 207 психологов.

Реабилитация с осужденными ведется по двум направлениям: теологическая работа, т.е. работа по переводу с радикальных убеждений на каноны традиционного вероисповедания, и психологическое направление - это проработка проблем и блоков, которые привели к вовлечению в деструктивные течения.

Сотрудники данной службы организуют теологическую реабилитационную работу с осужденными во взаимодействии с местными исполнительными и иными уполномоченными государством органами, религиозными объединениями и общественными организациями.

В их обязанности входит знание основных положений религий, создание условий по охвату спецконтингента квалифицированными теологами и представителями официального духовенства, содействие уполномоченным органам в проведении изучения и анализа религиозной ситуации в учреждении УИС и другое.

В этой связи утверждён приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 26 марта 2020 года № 247 «Об утверждении Правил по организации теологической реабилитационной работы с осужденными лицами в учреждениях уголовно-исполнительной системы» [4].

Под теологической реабилитационной работой понимают комплекс мер идеологического, предупредительно-профилактического и воспитательного воздействия, направленный на дерадикализацию, отведение от деструктивного религиозного течения, а также формирование иммунитета осужденных к идеологии религиозного экстремизма и терроризма.

Задачами теологической реабилитационной работы с осужденными лицами в учреждениях УИС являются:

1) дерадикализация реабилитируемых путем обеспечения целенаправленного, непрерывного, индивидуального идеологического, предупредительно-профилактического и социально-воспитательного воздействия;

2) недопущение вовлечения осужденных в учреждении УИС в идеологии религиозного экстремизма и терроризма, деструктивных религиозных течений через проведение системной информационно-разъяснительной и профилактической работы;

3) выявление и устранение причин и условий, способствующих радикализации религиозных убеждений и взглядов осужденных, вовлечению их в идеологии религиозного экстремизма и терроризма, деструктивных религиозных течений.

Исходя из задач, мы видим, что применяется комплексный подход к пенитенциарной дерадикализации.

В соответствии с Приказом к реабилитируемым относятся осужденные за террористические или экстремистские преступления, а также выявленные в учреждениях УИС лица, попавшие под влияние идеологии радикальных религиозных течений.

Выделяют две цели теологической реабилитационной работы по приверженцам идеологии религиозного экстремизма и терроризма – дерадикализация и по дерадикализированным осужденным – закрепление на позиции умеренности религиозных взглядов.

Реабилитационная работа в отношении осужденных экстремистов и террористов проводится со дня их прибытия в учреждения УИС, либо выявления в среде осужденных до отбытия срока наказания. Как видно из целей, указанных в приказе, объектами дерадикализации являются осужденные за экстремизм и терроризм, а также те, кто радикализовался в самом учреждении. Таким образом, стоит признать возможность пенитенциарной радикализации лиц, осужденных по общеуголовным статьям, но усвоивших экстремистские идеи.

Разделение цели реабилитационной работы вполне соответствует международным стандартам. Известно, что отбывание наказания в условиях изоляции от общества несет в себе множество потенциальных угроз, которые могут стать факторами пенитенциарной радикализации и расширения социальной базы экстремистских групп. Вместе с тем, может иметь место усиление радикальности. К примеру, осужденные за распространение и призывы к насильственному экстремизму при определенных условиях могут укрепиться в своих позициях и перейти на уровень «действий».

Кроме того, такая дифференциация (процесса дерадикализации) упорядочивает саму реабилитационную работу.

Все мероприятия, проводимые в рамках теологической реабилитационной работы с осужденными в учреждениях УИС, можно условно разделить на следующие группы:

1 – комплекс просветительских и образовательных мероприятий: лекции и занятия теологов, показ пропагандистских и контрпропагандистских фильмов, изучение литературы, получение образования, привлечение к общественно-культурной деятельности;

2 – контрольно-цензурные мероприятия: проверка литературы, поступающей и имеющейся в учреждениях УИС на предмет возможных признаков пропаганды идеологий религиозного экстремизма и терроризма, деструктивных религиозных течений;

3 – психологические мероприятия: психологические тренинги, направленные на коррекцию личности и изменения жизненных установок.

Следовательно, для сотрудников даются широкие возможности для творческого подхода, то есть исправление осужденного экстремиста может быть достигнуто мерами не указанными в приказе, но не противоречащими действующему законодательству Республики Казахстан.

Государство в работе с осужденными за экстремистские и террористические преступления устанавливает солидарную ответственность уполномоченных государственных органов.

Основная работа с такими лицами ведется органами национальной безопасности, Комитетом по делам религий и правоохранительными структурами во взаимодействии с общественными объединениями.

Теологическая реабилитационная работа в учреждениях уголовно-исполнительной системы организуется и проводится соответствующими подразделениями УИС, специальными органами во взаимодействии с местными исполнительными органами, неправительственными организациями, осуществляющими деятельность в религиозной сфере. Расширение субъектов реабилитации обусловлено социальной опасностью экстремистских и террористических преступлений.

Все субъекты наделяются соответствующими полномочиями. Учреждения УИС:

- 1) на каждого реабилитируемого заводят дело;
- 2) разрабатывают Индивидуальную программу реабилитации;
- 3) обеспечивают в рамках Индивидуальных программ реализацию идеологических, предупредительно-профилактических и социально-воспитательных мероприятий;

4) совместно с сотрудником МИО и психологом учреждения УИС ежеквартально готовят подробную информацию о принятых мерах и достигнутых результатах по каждому лицу, в отношении которого проводится теологическая реабилитационная работа;

5) проводят профилактическую работу среди верующих осужденных;

6) ведут журнал учета проводимых Индивидуальных и групповых информационно-разъяснительных и контрпропагандистских работ.

В свою очередь местные исполнительные органы наделяются следующими компетенциями:

1) согласовывают разработанную учреждением УИС Индивидуальную программу;

2) обеспечивают работу квалифицированных теологов и представителей официального духовенства, принимают непосредственное участие в идеологических и предупредительно-профилактических мероприятиях реализуемых в учреждениях УИС в рамках Индивидуальных программ;

3) совместно с учреждениями УИС проводят профилактическую работу в среде верующих осужденных, направленную на формирование иммунитета к радикальной идеологии в соответствии с п. 22 Правил по организации теологической реабилитационной работы с осужденными лицами в учреждениях уголовно-исполнительной системы;

4) обеспечивают учреждения УИС необходимыми аудио-, видео-, и печатными материалами, пропагандирующими традиционные для Республики Казахстан религиозные ценности, а также с дискредитацией и контрпропагандой идеологии религиозного экстремизма и терроризма, деструктивных религиозных течений;

5) проводят мониторинг литературы библиотечных фондов учреждений УИС на предмет наличия положительного либо отрицательного заключения религиоведческой экспертизы;

6) диагностируют состояние религиозных убеждений и взглядов верующих, осужденных с целью обнаружения приверженцев идеологии религиозного экстремизма и терроризма, деструктивных религиозных течений;

7) содействуют сотрудникам ТРР в выявлении условий и факторов, способствующих радикализации религиозных убеждений и взглядов верующих осужденных, его вовлечение в идеологию религиозного экстремизма и терроризма, деструктивных религиозных течений;

8) оказывают практическую и методическую помощь учреждениям УИС для повышения эффективности теологической реабилитационной работы;

9) проводят разъяснительную и реабилитационную работу с членами семей осужденных. В рамках данной работы, в случае необходимости, оказывают им поддержку в виде социально-правовой помощи.

Таким образом, теологическую реабилитационную работу (далее- ТРР) можно разделить на внутреннюю и внешнюю. Внутренняя ТРР включает в себя работу с осужденными экстремистами и террористами непосредственно в учреждениях УИС, а

внешняя ТРР – это работа по поиску и подбору литературы, методического обеспечения и привлечения опытных богословов, работа с родственниками осужденных за экстремизм, в том числе оказание им социально-правовой помощи.

В современном обществе духовно-нравственные ценности общества - любовь к родине. На первый план выходит осознание необходимости патриотизма во всех его проявлениях [5].

По мнению Айтжановой Д.А., «рост количества отечественных теологов-религиоведов, прошедших обучение в Казахстане, позволяет обеспечивать школы квалифицированными специалистами и усилить меры по увеличению религиозной грамотности населения» [6, с. 141].

Как утверждают, «знание психологии терроризма позволяет понять, от кого можно ожидать соответствующих действий, что представляет собой террорист как личность, как предупреждать и расследовать преступления, связанные с террором, как наказывать виновных» [7, с. 157].

Координация процесса дерадикализации на республиканском уровне принадлежит Антитеррористическому центру (АТЦ) Республики Казахстан.

На местном уровне - Антитеррористическим комиссиям (АТК), возглавляемым акимами разных уровней.

В целом такой подход соответствует лучшим мировым практикам дерадикализации, например, Королевства Саудовской Аравии, Турецкой Республики. Непосредственное участие и высокая ответственность местных исполнительных органов обеспечивает принцип всеобщего характера проблемы дерадикализации. Кроме того, посредством местных исполнительных органов спектр субъектов дерадикализации может расширяться.

Необходимо отметить, что как на республиканском, так и на региональном уровне теологическая реабилитация проводится властями опосредованно.

В процесс теологической реабилитации вовлекаются теологи местных филиалов Духовного управления мусульман Казахстана (далее - ДУМК) посредством заключения с ними меморандумов. Работа проводится в соответствии с утвержденными графиками.

Необходимо продолжать развитие превентивных методов работы по противодействию религиозному экстремизму и терроризму, включая идеологические, теологические, психологические, социальные и информационно-технические аспекты преодоления уязвимости населения, особенно верующей молодежи. Полагаем, что данное направление будет стратегически более выигрышным [8, с.96].

В реабилитационную работу осужденных за экстремистские и террористические преступления активно вовлекаются ресурсы неправительственных организаций.

В Казахстане значительное содействие в совместной работе оказывают Общественный фонд «Информационно-пропагандистский и реабилитационный центр «Ақниет» и ТОО «Центр анализа и развития межконфессиональных отношений по Павлодарской области» и другие.

Также особая роль принадлежит дерадикализованным осужденным, которые оказывают помощь в работе с радикалами. Осознав свою ошибку, такие лица участвуют в мероприятиях по дерадикализации, делясь своими историями.

Заключение

Излагая положительные и эффективные методы организации работы с осужденными за экстремистские и террористические преступления, стоит указать на актуальную проблему, которая в настоящее время требует кардинальных решений.

Это отсутствие действенных реабилитационных программ для указанной категории лиц после освобождения из мест лишения свободы.

Если в местах лишения свободы воспитательная, психологическая, теологическая работы проводится, то при выходе на свободу эти лица остаются без достаточного внимания.

Поэтому необходимо создать в регионах специальные центры реабилитации для лиц, освобожденных из мест лишения свободы, являющихся приверженцами идеологии религиозного экстремизма и терроризма, так как, оказавшись на свободе и не имея возможности бытового обустройства, они вынуждены обращаться за помощью к представителям деструктивных течений.

При этом с учетом их религиозных убеждений они не пойдут в имеющиеся центры адаптации, где преимущественно содержатся лица, страдающие алкоголизмом и наркоманией.

Также требуется разработка специальных программ для указанной категории с законодательным закреплением обязательности их прохождения.

Резюмируя изложенное, необходимо отметить, что теологическая реабилитация осужденных в учреждениях уголовно-исполнительной системы Казахстана как институт требует дальнейшего совершенствования.

Важную роль и свое место в данном процессе должны занять организации гражданского общества. Существующие практики работы с осужденными за экстремистские и террористические преступления должны подкрепляться воздействием социального характера. Гуманизация уголовно-исполнительной системы, справедливое отношение со стороны администрации в процессе исполнения наказаний, соблюдение законности, совершенствование системы поощрений за стремление к изменению своего поведения и отношения к традиционным религиозным и духовным ценностям будут способствовать повышению эффективности дерадикализации и профилактике распространения экстремистских идей среди спецконтингента.

Вклад авторов

Аюбаев М.А. – аннотация, ключевые слова, введение, материалы и методы исследования.

Сматлаев Б.М. – результаты и обсуждение, оформление библиографических ссылок, список литературы, данные об авторах.

Мадиев К.С. – заключение, транслитерация.

Список литературы

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года.
2. Послание Президента Республики Казахстан от 31 января 2017 года «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность».
3. Карин Е. Проблемы терроризма в Казахстане. Портрет крупным планом – 2014 г.
4. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 26 марта 2020 года № 247 «Об утверждении Правил по организации теологической реабилитационной работы с осужденными лицами в учреждениях уголовно-исполнительной системы».
5. Вайман Г. Специальный доклад об использовании террористами Интернета. -2014 г.
6. Айтжанова Д.А. Опыт европейских стран в противодействии религиозному экстремизму: диссертация на соискание степени доктора по профилю. - Нур-Султан, 2021г. 180 с.
7. Назаров В.Л., Осипчукова Е.В. Международный опыт профилактики экстремизма: учебное пособие.– Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2015. – 248 с.
8. Сматлаев Б.М. Проблемы борьбы с терроризмом и экстремизмом в Республике Казахстан: учебное пособие. - Нур-Султан: Типография Центр Элит, 2021. – 116 с.

М.А. Аюбаев ¹, Б.М. Сматлаев ², К.С. Мадиев ³

¹ҚР ПИМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

³Астана қ. ПД Нұра ауданының полиция басқармасы

Экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстары үшін сотталғандармен жұмыс жасау: бірлескен оңалту іс-шараларының фундаменталды сұрақтары

Аннотация. Мақала Қазақстан Республикасының пенитенциарлық жүйесі мекеме-леріндегі діни экстремизмге қарсы іс-қимылдың өзекті мәселесін қарастырады. Авторлар экстремистік және террористік қылмыстар үшін сотталғандарды теологиялық оңалтуды реттеудің құқықтық аспектілерін зерттейді. Жүргізілген зерттеу негізінде авторлар сотталғандарды теологиялық оңалтуда жүйелі тәсілді қамтамасыз ету және осы процеске азаматтық қоғам ұйымдарын тарту қажеттілігі туралы қорытынды жасайды. Зерттеудің мақсаты ретінде экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстары үшін сотталғандарды оңалту бойынша тиімді шараларды анықтау болып табылады. Ғылыми мақаланы жазу кезінде әртүрлі зерттеу әдістері қолданылды, нәтижесінде зерттелетін мәселені жан-жақты ашуға мүмкіндік берді. Неғұрлым толық зерттеу үшін экстремистік және террористік қылмысқа қатысты ақпаратты қамтитын статистикалық және эмпирикалық материалдарға талдау жасалды. Зерттеу нәтижесінде авторлар құқық қорғау органдарының, атап айтқанда түзеу мекемелерінде жұмыс істейтін қызметкерлердің тарапынан қолданылатын шаралардың тиімділігі туралы қорытынды жасайды, олардың қызметі түзеу мекемелеріндегі экстремистік және террористік әрекеттерге байланысты қылмыстар үшін сотталғандарды бейімдеу процесіне бағытталған. Зерттеу қорытындысында түзеу мекемесінде

қайта әлеуметтену процесінде жүрген адамдармен теологиялық оңалту жұмысын жетілдіруге бағытталған бірқатар тиімді шаралар келтіріледі.

Түйін сөздер: теологиялық оңалту жұмысы; экстремистік және террористік қылмыстары үшін сотталғандар; түрме субмәдениеті; діни экстремизм идеологиясы; азаматтық қоғам

M.A. Ayubaev¹, B.M. Smatlaev², K.S. Madiyev³

¹ *Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic
of Kazakhstan named after Sh. Kabyrbayev*

² *L.N. Gumilyov Eurasian National University*

³ *The police department of the Nura DP district Astana*

Working with those convicted of crimes of extremist and terrorist orientation: fundamental issues of joint rehabilitation measures

Abstract: The article highlights the urgent problem of countering religious extremism in the institutions of the penitentiary system of the Republic of Kazakhstan. The authors consider the legal aspects of regulating the theological rehabilitation of those convicted of extremist and terrorist crimes. Based on the conducted research, the authors conclude that it is necessary to ensure a systematic approach to the theological rehabilitation of convicts and the involvement of civil society organizations in this process. The purpose of the study is to identify effective measures for the rehabilitation of those convicted of crimes of extremist and terrorist orientation. When writing a scientific article, various research methods were used, which as a result made it possible to comprehensively reveal the problem under study. For a more complete study, the analysis of statistical and empirical materials containing information related to extremist and terrorist crime was carried out. As a result of the conducted research, the authors conclude about the effectiveness of the measures taken by law enforcement agencies, in particular by employees working in correctional institutions, whose activities are aimed at the process of adaptation of those convicted of crimes related to extremist and terrorist activities in correctional institutions. The conclusion of the study provides a number of effective measures aimed at improving theological rehabilitation work with persons in the process of re-socialization in a correctional institution.

Keywords: theological rehabilitation work; convicted of extremist and terrorist crimes; prison subculture; ideology of religious extremism; civil society

References

1. Uголовnyj kodeks Respubliki Kazahstan: Kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 iyulya 2014 goda.
2. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 31 yanvarya 2017 goda «Tretya modernizaciya Kazahstana: globalnaya konkurentosposobnost».
3. Karin E. Problemy terrorizma v Kazahstane. Portret krupnym planom – 2014g.
4. Prikaz Ministra vnutrennih del Respubliki Kazahstan ot 26 marta 2020 goda № 247 «Ob utverzhdenii Pravil po organizacii teologicheskoy reabilitacionnoj raboty s osuzhdennymi licami v uchrezhdeniyah ugovovno-ispolnitelnoj sistemy».

5. Vajman G. Specialnyj doklad ob ispolzovanii terroristami Interneta, 2014g.
6. Aйтжанова Д.А. Опыт европейских стран в противодействии религиозному экстремизму. Диссертация на соискание степени доктора по профилю. Nur-Sultan, RK, 2021g. 180 s.
7. Mezhdunarodnyj opyt profilaktiki ekstremizma: (uchebnoe posobie) / V.L. Nazarov, E.V. Osipchukova. – Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 2015. – 248 s.
8. Smatlaev B.M. Problemy borby s terrorizmom i ekstremizmom v Respublike Kazahstan: Uchebnoe posobie, Nur-Sultan: Tipografiya Centr Elit, Nur-Sultan, 2021. – 116 s.

Сведения об авторах:

Аюбаев М.А. – заң ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, әділет генерал-майоры, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Қылмыстық-атқару жүйесі комитеті төрағасының орынбасары, Ш. Қабылбаева атындағы ҚР ІІМ Қостанай Академиясының Қылмыстық-атқару құқығы кафедрасының профессоры, Абай көш., 11, 110000, Қостанай, Қазақстан

Сматлаев Б.М. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің Заң факультет деканы, Сәтпаев көш., 2, 010000, Астана, Қазақстан

Мадиев К.С. – полиция полковнигі, Астана қаласы ПД Нұра ауданы полиция басқармасының бастығы, Орынбор көш., 9 корпус, 100900, Астана, Қазақстан

Аюбаев М.А. – доктор юридических наук, ассоциированный профессор, генерал-майор юстиции, заместитель председателя Комитета уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел Республики Казахстан, профессор кафедры уголовно-исполнительного права, Костанайская академия МВД РК им. Ш.Кабылбаева, просп. Абая 11, 110000, Костанай, Казахстан.

Сматлаев Б.М. – доктор юридических наук, профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Мадиев К.С. – полковник полиции, начальник Управления полиции района Нұра ДП г. Астана, ул. Орынбор, здание 9, 100900, Астана, Казахстан.

Ayubaev M.A. – doctor of judicial science, associate professor, major general of justice, deputy chairman of the Committee of the Penal Enforcement System of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, professor of the Department of Penal Enforcement Law of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh.Kabylbayeva, Abaya ave.,11, 110000, Kostanay, Kazakhstan

Smatlayev B.M. – doctor of judicial science, professor, dean of the faculty of Law of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2, 010000, Astana, Kazakhstan

Madiyev K.S. – Police colonel, Head of the Nura PD district Police Department. Astana, Orynbor str., building 9, 100900, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 10.71.31

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-125-141>

Научная статья

Отбор и назначение судей в РК: развитие законодательства и проблемные аспекты в формировании и деятельности Высшего Судебного Совета РК

Е.Б. Абдрасулов¹, А.Б. Сактаганова*¹, С.К. Женисов¹

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

(E-mail: ¹aermek_19@mail.ru, *¹Aridnissakta.11@gmail.com, ¹sayash2009@mail.ru)

Аннотация. В статье на основе анализа развития законодательства и выявления в нем пробелов и недостатков предлагаются пути совершенствования системы отбора и назначения судей в Республике Казахстан, которая имеет большое значение для независимого функционирования судебной власти и реализации принципа верховенства права. В мировой практике есть много путей формирования эффективного и профессионального судебного корпуса. Не обязательно, чтобы все механизмы, известные из законодательства и опыта многих стран, были задействованы в этом процессе. Авторы полагают, что факт заимствования определенного механизма, даже проверенного в деятельности отдельных стран, не может гарантировать в Республике Казахстан его эффективность. Действительно, различные формы в виде законодательных предписаний играют в этом процессе большую роль, но не менее важным является правильная реализация демократических мировых тенденций в установленных законодательных положениях, наполнение формальных требований ясным и законным содержанием, которое обеспечивается правильной правовой политикой государства, качественной юридической техникой законодательства и соответствующим применением юридических нормативов.

В ходе исследования проанализированы и даны общие тенденции развития судебной системы Казахстана, уровень доверия населения к судебной системе.

Ключевые слова: отбор судей, назначение и избрание судей, верховенство права, независимость судебной власти, высший судебный совет, квалификационная коллегия юстиции, доверие к судебной власти.

Поступила: 15.03.2024. Одобрена: 29.03.2024. Доступна онлайн: 30.06.2024.

Введение

Судебная власть занимает важнейшее место в системе государственной власти, от функционирования которой в значительной мере зависит уровень и темпы всех позитивных преобразований в странах с переходной экономикой, неокрепшей системой демократических институтов, к числу которых относится Республика Казахстан.

Для того, чтобы деятельность судебной системы приносила максимальную пользу для общества, защищая идею верховенства права, сама судебная власть должна быть независимой, поскольку ее независимость занимает центральное место в демократической системе правления [1]. Такая независимость предполагает соблюдения двух условий: с одной стороны, независимость судебной власти от других ветвей власти, государственных и общественных институтов, с другой - независимость судей от давления со стороны самой судебной власти, ее руководителей. Возможность отдельных судей оказывать действенное сопротивление давлению как внешних сил, так и внутренних, исходящих от самого судейского сообщества, является хорошим показателем независимости в целом судебной системы. Конечно, независимость здесь предполагает не вседозволенность судей, а следование принципам верховенства права для обеспечения соблюдения и уважения прав человека и общих принципов права [2, с.772].

Реализацию принципа независимости судебной власти именно в таком понимании могут обеспечить лишь судьи, которые глубоко разбираются в тайнах человеческой природы, обладают искусством обнаружения истины в противоречивых свидетельствах людей, подверженных ошибкам. Судьи, которые никому не обязаны, предельно честные, интеллектуалы в правовых вопросах, которые даже неадекватную правовую систему могут довести до справедливости в противовес судьям с низкой квалификацией, способным извратить даже лучшую систему материального и процессуального права в такой степени, какую только можно себе представить [3].

В этой связи анализ отбора и назначения судей в Казахстане имеет такое же неопределимое значение, как и в других странах. Правильно отмечали предшествующие исследователи по данному вопросу, что отбор и назначение судей требует пристального внимания и изучения в той же мере, как и вопросы их отстранения от должности, поскольку судьи играют центральную роль в нашей демократии и, следовательно, должны надлежащим и прозрачным образом быть назначены беспристрастными экспертами [4, с.6].

В этой связи зададимся вопросом: приближает ли отбор и назначение судей в Республике Казахстан, осуществляемые в течение 30 лет ее функционирования как самостоятельного государства, к тому идеалу независимого судьи, который мы расписали выше? Выводы можно делать исходя из того, насколько граждане республики доверяют судебной системе, насколько население страны удовлетворено работой судебной власти. Ответы на данные вопросы могут быть в основном найдены в результатах работы всей системы судебной власти, политике государства в этом направлении, где первостепенную роль наряду с другими факторами определяет механизм отбора на судейские должности. В данной работе мы хотели осветить причины того, почему, несмотря на принимаемые меры государства по укреплению независимости судебной системы, постоянные

изменения в законодательстве, касающиеся системы отбора, назначения и выбора судей, результаты такой деятельности не оправдывают надежды населения на законное и справедливое правосудие. Конечно, в одной работе трудно осветить все проблемы в данной сфере, поэтому мы больше внимания будем уделять развитию законодательства, регулирующего вопросы отбора и назначения на судебские должности в суды первой инстанции, которые составляют основной костяк судебной системы и обеспечивают большую часть деятельности судебных органов по осуществлению правосудия. Вопросы продвижения по службе судей и их назначение или избрание в вышестоящие судебные инстанции, безусловно, в той же степени имеют большое значение, однако полагаем, что это предмет отдельного исследования. Вместе с тем, некоторые отдельные вопросы в этой области тоже будут рассмотрены.

Методология

Основными материалами для нашего исследования стали нормативные правовые акты Республики Казахстан, прямо или опосредствованно влиявшие раньше и влияющие сегодня на систему отбора и назначения на судебские должности: Конституция РК, конституционные законы, обычные законы, регламенты и др. акты по мере их принятия, действия, отмены или изменения. Кроме того, в качестве материалов мы использовали международные документы, ратифицированные Республикой Казахстан, данные различных международных рейтинговых агентств, законодательство других стран, касающееся отбора и назначения судей, предыдущие исследования в данной сфере.

Основными методами при проведении исследования послужил анализ и синтез как универсальные способы познания окружающей действительности, которые лишь в своем единстве дают полное и всестороннее знание о предмете нашего исследования – законодательном регулировании системы формирования судебного корпуса в Казахстане. Немаловажную роль играл в статье и сравнительно-правовой метод, позволивший провести параллели в отборе судей в посткоммунистических и передовых странах Европы. Исследование опиралось на результаты деятельности судебной системы, реализацию законодательства, поскольку практика выступает критерием истинности научных выводов.

Результаты и обсуждение

1. Уровень доверия к судебной системе

Насколько качественно и эффективно производились отбор и назначение судей, обнаруживается, в конечном счете, тем фактом, насколько население страны доверяет судебной системе, в какой степени судьи обеспечивают в Республике Казахстан действие принципа верховенства права, стремление к которому зафиксировано во многих программных документах Республики Казахстан. Если следовать мнению официальных представителей судебной системы, то по большинству показателей судебная система Казахстана занимает достойное место. Правда, среди перечисленных достоинств, заслуживающих внимания, можно указать, по нашему мнению, лишь на сокращение

сроков рассмотрения дел, а также применение информационно-коммуникационных технологий в судах Казахстана [5], что, однако, не является действенным показателем доверия населения к судебной власти.

Данные независимых агентств по оценке деятельности судебной системы Казахстана не такие радужные и оптимистичные, как позиционируют это официальные власти. Так, согласно Рейтингу стран мира по индексу верховенства закона за 2020 год, который обеспечивается в первую очередь судебной властью, Казахстан занимает из 128 стран 63 место. Позади Казахстана лишь такие страны, как Беларусь, Бенин, Буркина-Фасо, Гамбия, Суринам и др. государства [6]. В Докладе о ситуации с правами человека в Казахстане за 2020 год подчеркивается, что исполнительная власть жестко ограничивает независимость судебной ветви власти, судьи подвержены политическому влиянию, а коррупция пронизывает судебную систему [7]. В соответствии с исследованиями Transparency International уровень коррупции в Казахстане также сравнительно высок, поскольку республика занимает 94 место по уровню снижения коррупции после Эфиопии, Эквадора и Бразилии, а в топ первых 20 стран с низкой коррупционностью входят Дания, Финляндия, Новая Зеландия, Сингапур, Швеция, Швейцария, Германия, Великобритания, Австрия и др. государства [8].

Полагаем, что такие нелестные показатели Казахстана по доверию к судебной системе наряду с другими причинами связаны, в первую очередь, с вопросами отбора и назначения на судебские должности. Проследим развитие законодательства и его реализацию в данной сфере общественных отношений.

2. Декоммунизация отбора судей в первые годы независимости

С момента независимости Казахстан предпринимал множество мер по совершенствованию системы отбора и назначения на судебские должности в соответствии со своими международными обязательствами [9], [10] и Конституции РК 1995 года, в положениях которой Казахстан утверждает себя демократическим, светским и правовым государством, высшими ценностями которого являются человек, его права и свободы [11]. Успехи в этом направлении, конечно же, есть, хотя имеется несколько причин, когда форма отбора судей в процессе преобразований изменялась, а содержание не претерпевало позитивных сдвигов. Во-первых, это связано с системными ошибками в законодательных реформах. Во-вторых, это неправильная реализация всё же имеющихся позитивных установлений законодательства. В-третьих, многое кроется в специфике судебной системы и судов, на изменение поведения которых, в отличие от правительств и парламентов, нужны десятилетия [12, с.12].

В развитии принципов Конституционного закона РК о государственной независимости 1991 года, Конституции РК 1993 года и действующей Конституции РК 1995 г. о функционировании государственной власти на основе разделения властей и системы сдержек и противовесов началась постепенная ломка старой советской системы отбора судей. Она, как известно, базировалась на подборе кандидатов в судьи органами юстиции, устных директивах партийного руководства и выборах советами народных депутатов, Верховными Советами соответствующего уровня районных (народных) судей, судей областных судов, судей Верховного Суда союзных республик и Верховного Суда СССР [13].

Первое направление в реформировании было связано с декоммунизацией в начале 1990-х гг., когда государство полностью отошло от традиции по следованию руководящим указаниям компартии Казахстана во всех сферах государственной жизни, включая и отбор, и назначение судей, что, безусловно, можно назвать положительным фактором.

Второе направление в реформировании — это замена системы выборов судей на систему их назначения, за исключением судей Верховного Суда РК. В зарубежной юридической литературе до сих пор ведутся дискуссии насчет данных подходов в сфере формирования судейского корпуса. При выборности судей усиливается аргумент в пользу легитимности статуса судей, однако могут быть значительные упущения в плане профессиональной компетентности состава избранных судей, поскольку возможны существенные различия в оценочных суждениях между выборщиками и кандидатами в судьи. Нередко в США судьи штатов получали довольно неприятное мнение от своих коллег в плане профессионализма, но которые во время последующих выборов получали необходимое большинство голосов избирателей [14, с.17]. В этих условиях некоторые исследователи предложили применить метод сочетания выборов с предварительным отбором кандидатов профессиональными экспертами, из числа которых председатели судов или губернаторы штатов назначают судей [15]. Однако есть и критика такого подхода, указывающая на то, что отбор по критерию профессиональных заслуг может просто привести политику отбора судей в более тесное соответствие с идеологическими предпочтениями экспертов, например, коллегии адвокатов в штатах, осуществляющих предварительный отбор [16, с.676].

Несмотря на имеющиеся недостатки, такой метод формирования судейского корпуса является, по нашему мнению, вполне приемлемым. Он применяется и в некоторых федеральных землях ФРГ, где осуществляется взаимодействие Комитетов по выборам судей (Richterwahlausschuss) с соответствующим федеральным министром, где Комитет может избирать только такого кандидата, которого компетентный министр может утвердить, не нарушая своих обязанностей назначать на основе профессиональных компетенций [2, с.813].

Следовательно, устраняя наследие прямого воздействия коммунистической партии на отбор судей, официальные власти Казахстана в начале 1990-х годов могли бы сохранить (с некоторыми новыми вариациями) систему выборов предшествующего периода, когда на соответствующем уровне руководители юстиции при помощи экспертов предлагали бы на основе профессиональных и личных компетенций несколько альтернативных кандидатов в судьи представительным органам власти местного и высшего уровня, которые потом выбирали судей, легитимируя этот процесс.

3. Начало системных реформ в сфере отбора и назначения судей

Вместо этого Казахстан избрал путь постоянных изменений законодательства в поисках оптимальной для него модели формирования судейского корпуса, который, к сожалению, не оправдал ожиданий народа от этих бесконечных реформ. Так, согласно статье 4 Указа Президента Республики Казахстан, имеющий силу Конституционного закона, от 20 декабря 1995 г. N 2694 «О судах и статусе судей в Республике Казахстан» [17] председатели, старшие судьи судебных участков и судьи других судов республики

стали назначаться на должность Президентом Республики по представлению Министра юстиции, основанному на рекомендации Квалификационной коллегии юстиции. Судьи областного уровня назначались Президентом Республики по рекомендации ВСС, судьи Верховного Суда избирались Сенатом по представлению Президента Республики, основанному на рекомендации ВСС. Здесь мы видим функционирование двух коллегиальных органов, влияющих на отбор судей: квалификационную коллегию юстиции для судей первой инстанции и ВСС для судей апелляционной, кассационной и надзорной инстанций. Появление второго органа стало результатом влияния на Казахстан той практики, когда во многих странах Европейского Союза начали работать Советы по вопросам правосудия, призванные гарантировать независимость судебной власти, снизить давление и влияние исполнительной власти на судебные системы. Создание таких органов приветствуется руководством ЕС, поскольку оно основывается на Европейской хартии о статусе судей и других документах, указывающих на целесообразность участия при принятии решений по вопросам отбора и назначения на судебские должности независимой от исполнительной и законодательной власти инстанции, в составе которой не менее половины были бы судьями [18]. Признавая в целом позитивность таких рекомендаций, следует сказать, что такая мера не может решить всех проблем по отбору и назначению судей. Так, Samuel Spas отмечает, что создание такого Совета в Словакии не оправдывает на сегодняшний день ожиданий ни в отношении предполагаемой независимости, ни в отношении эффективности работы. А из всех посткоммунистических стран, в которых существует какой-либо Судебный совет, только Эстония вошла, к примеру, в 2015 году в топ-50 из почти 150 стран по показателю «независимость судебной системы» в глобальном рейтинге Отчет о конкурентоспособности (Schwab and Sala-i-Martin). Второй по успешности страной в этом отношении была Чешская Республика, в которой не функционировал никакой орган, подобный Совету по управлению судебной системой [12, с.15]. В аналогичной ситуации оказался и Казахстан, где появление Высшего Судебного Совета (далее - ВСС) несколько не отразилось на качестве отбора судебных кадров, хотя внешне все выглядело как следование демократическим тенденциям, происходящим в мире. В состав ВСС входили Председатель Конституционного Совета, Председатель Верховного Суда, Генеральный Прокурор, Министр юстиции; два депутата, делегированных Сенатом Парламента, шесть судей, два члена, назначаемых Президентом Республики. Возглавлял ВСС Президент Республики. 40 процентов состава ВСС составляли судьи. Как видим, ВСС находился под значительным влиянием государственных и идеологических элементов, поскольку в нем преобладали представители других высших государственных органов Казахстана. Конечно, и в передовых европейских странах, например, в ФРГ, есть вмешательство исполнительной и законодательной власти в процесс отбора судей, но данный процесс является по большей части формальным, чтобы не допустить крайней, недопустимой формы независимости судебной власти, когда она перерастает в негативный корпоративизм, позволяющий замкнуться судам от государства и гражданского общества. В целом такое вмешательство не влияет во многих странах с устоявшимися демократией и верховенством права на деятельность

судебных органов в принятии решений по отбору и назначению судей, и, следовательно, не нарушает защищенную законом и традицией концепцию независимости судебной власти, поскольку законодательная процедура и практика обеспечивают такую систему отбора судей, которая не противоречит верховенству права. В Республике Казахстан такое активное участие высших должностных лиц в системе отбора судей не могло в тот период быть формальным, только легализующим механизмом назначения судей и сдерживающим негативный корпоративный дух судебной власти, так как это было время неокрепших в Казахстане демократических институтов и живучести традиций советской тоталитарной системы.

4. Закон о ВСС 2001 года

25 декабря 2000 г. был принят конституционный закон РК «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» [19], а 21 мая 2001 года Закон о ВСС [20], которые также оставили дихотомию государственных структур, связанных с отбором судей: сохранялись квалификационная коллегия юстиции [21] и ВСС, но изменялась их структура. Квалификационная коллегия юстиции была ответственна за подбор судебных кадров в суды первой инстанции и являлась автономным, независимым учреждением, формируемым из депутатов Мажилиса Парламента, судей, прокуроров, преподавателей права и ученых-юристов, работников органов юстиции. Председатель Квалификационной коллегии юстиции стал назначаться Президентом Республики. До принятия нового закона вице-министр юстиции возглавлял Квалификационную коллегию юстиции на основании своей должности. ВСС претерпел изменения в том плане, что его возглавлял теперь не Президент Республики, а председатель, назначаемый Президентом Казахстана. Состав ВСС не изменился в плане участия в нем высших должностных лиц, но расширилась компетенция Президента РК в формировании состава в связи с тем, что закон не определял конкретное число назначаемых им членов Совета. Компетенция ВСС практически не изменилась: сохранялось право рекомендации Президенту РК для назначения им судей областного уровня (апелляционной и кассационной инстанций), а также право рекомендации Президенту кандидатур для последующего представления их Президентом в Сенат Парламента РК по избранию кандидатов в судьи Верховного Суда (в то время надзорная инстанция).

5. Закон о ВСС 2008 года

В 2008 году вновь предпринимаются меры по совершенствованию системы отбора и назначения судей, итогом которых становится принятие нового Закона РК «О Высшем Судебном Совете» [22], которым упразднялась Квалификационная коллегия юстиции и все полномочия по отбору и рекомендациям для дальнейшего назначения или избрания судей передавались ВСС, органу, в чем-то начинавшем напоминать по форме Генеральный Совет судей в Испании или Высший Совет магистратуры во Франции. ВСС в системном процессе по отбору и назначению на судебные должности начал проводить организацию работы по приему квалификационных экзаменов у граждан, изъявивших желание работать судьями, что раньше было в компетенции квалификационной коллегии юстиции.

Системные ошибки были заложены в статье 6 Закона о ВСС 2008 года, устанавливающей порядок отбора кандидатов на вакантные должности. Нельзя считать, что ошибки носили случайный характер, позволяющий отобрать ВСС любого претендента, соответствующего хотя бы одному из многих условий, предусмотренных законом. Так, с одной стороны п.2 статьи 6 Закона давал правильную установку, что основными критериями отбора кандидатов на вакантные должности судей районного и приравненного к нему суда являются высокий уровень знаний, морально-нравственные качества и безупречная репутация. С другой стороны, далее пункт 2 статьи 6, определяя лиц, которым отдается приоритет при отборе, указал несколько равных по уровню критериев, не устанавливая, какой критерий будет рассматриваться в первую, а какой в последнюю очередь: 1) сдача квалификационного экзамена в специализированной магистратуре; 2) наличие стажа работы не менее пяти лет по юридической специальности в государственных органах, обеспечивающих деятельность судебной системы, правоохранительных органах и адвокатуре; 3) результаты сдачи квалификационного экзамена; 4) наличие ученой степени или ученого звания; 5) наличие государственных или ведомственных наград; 6) участие в конкурсе на должность судьи более трех раз; результаты средней оценки диплома о высшем образовании.

В итоге такого изложения норм Закона о ВСС 2008 года и их применения практически не работала установка о том, что основными критериями отбора кандидатов на вакантные должности судей являются высокий уровень знаний, морально-нравственные качества и безупречная репутация. Это было связано с тем, что ссылка на тот или иной приоритет в Законе, даже не касающийся уровня профессиональных и интеллектуальных способностей, но имеющийся у претендента, всегда оставался хорошим аргументом для Совета при рекомендации на должность судьи. Например, претендент показал посредственные знания в профессиональной сфере на экзамене, но преодолел пороговый уровень. При желании рекомендовать его на должность судьи члены Совета легко могли сослаться на приоритет в законе, что кандидат участвует в конкурсе более трех раз, что являлось законным основанием для рекомендации его Президенту Республики для назначения. Или другой пример, когда при всех посредственных показателях по сравнению с другими претендентами, кандидат имел хорошие оценки в аттестате об окончании школы, не подтвержденные далее при обучении в университете, сдаче квалификационного экзамена. Один только этот факт мог быть законным основанием рекомендации его на назначение, хотя другие кандидаты могли иметь все другие преимущества, включая и этот. Но поскольку ВСС не отчитывался кандидатам и не представлял мотивировки отказа, а все кандидаты не знали полученные баллы своих конкурентов, то претенденты узнавали о результате конкурса только по списку назначенных судей, которые все отбирались вроде бы согласно закону, хотя и не были лучшими среди кандидатов. Следовательно, ВСС мог рекомендовать Президенту Республики в принципе любого претендента, более или менее подходящего под формальные признаки, но не лучших претендентов, как было задумано при конкурсном отборе.

Кроме того, система приема экзаменов, основанная на профессионализме, законности, прозрачности, является одним из главных условий выявления необходимых для судьи заслуг, или профессиональной компетенции. В Законе о ВСС 2008 года должны были быть положения, устанавливающие механизм прозрачности проведения экзаменов, опубликования в разумные сроки всех их результатов, включая тестовые, устные и письменные экзамены, с выведением общих баллов для каждого претендента и составлением списка всех сдавших экзамен кандидатов в порядке убывания их общих баллов.

В этом случае деятельность ВСС могла бы сосредотачиваться на проверке законности и прозрачности проведения экзаменов, правильности составления списков по результатам экзаменационных испытаний и др. вопросах. Но таких действий практически не осуществлялось как в результате отсутствия в Законе конкретных процедур проведения экзаменов, так и в силу двусмысленного изложения в нем порядка отбора кандидатов на вакантные должности, способствовавших коррупционным проявлениям в данной сфере. В результате в судебную систему проникло большое количество лиц, совершенно далеких от высокого статуса государственных должностных лиц, обеспечивающих в стране верховенство права. Одним из свидетельств такому положению дел стало проведение 31 мая 2018 года в Верховном Суде РК конференции «Судебная риторика: вопросы обучения и практики», а чуть ранее в апреле этого же года – семинара с участием Председателя и судей Верховного Суда, представителей Министерства образования и науки РК, ученых и широкой общественности по вопросам необходимости внедрения в образовательные планы юридических вузов и факультетов учебных курсов по риторике и логике [23]. Объяснялась такая необходимость тем, что большое количество судей не могут грамотно и логично излагать свои мысли как письменно, так и устно, судебные акты грешат ошибками, бездоказательностью выдвигаемых тезисов, непонятны и нелогичны. Главное, что в такой ситуации оказались виноваты, по версии судебного руководства, юридические вузы, которые, оказывается, недостаточно или вовсе не уделяют внимания данным аспектам подготовки юридических кадров. Однако никто не задался на этих мероприятиях вопросом: как такие лица, не способные ни грамотно писать, ни аргументировать свои доводы, не умеющие правильно излагать свои мысли, правильно составлять судебные акты, проникли в судебную систему. Обвинять юридические вузы можно было бы, если такие претензии выдвигались бы после этапов проведения экзаменационных испытаний для кандидатов в судьи, организованных ВСС. Но поднимать вопрос о некомпетентности судей после того, как они уже по нескольку лет работали в судебной системе, было, на наш взгляд, неразумно. Именно судебные органы, включая ВСС, в составе которого на сегодняшний день более половины членов составляют судьи, должны задавать требования к кандидатам в судьи, на основе которых вузы будут приводить свои учебные программы в соответствии с потребностями практики. А если в судейский корпус страны в реальности попадают слабые кандидатуры, имеющие только диплом о юридическом образовании, требуемый 5-летний стаж юридической работы и необходимый 30-летний возраст, то данный факт будет ориентировать обучающихся на другие «ценности»: поиск в будущем незаконных путей попадания в судейский корпус,

стремление не к получению знаний, а диплома о высшем юридическом образовании. Поскольку обучающиеся не заинтересованы в получении знаний, постольку такое положение дел, естественно, будет расхолаживать и профессорско-преподавательский состав, который будет вынужден снижать требования к студентам и формально выполнять свои обязанности.

6. Закон о ВСС 2015 года с изменениями на 2021 год

Дальнейшее реформирование системы отбора и назначения судей связано с принятием 4 декабря 2015 года нового Закона Республики Казахстан «О Высшем Судебном Совете РК» [24], который во многом был направлен на организационное укрепление этого органа в плане материального обеспечения, наделения его своим аппаратом, временным освобождением всех членов ВСС, за исключением назначенных по должности (Председатель Верховного Суда, Генеральный Прокурор, Министр юстиции, руководитель уполномоченного органа по делам государственной службы, председатели соответствующих постоянных комитетов Сената и Мажилиса Парламента), от прежней основной работы (судьи, адвокаты, ученые) на период членства в ВСС с соответствующим финансированием их деятельности. Все члены ВСС назначаются Президентом Республики сроком на три года, из них не менее половины являются судьями. При этом трехлетний срок не распространяется на членов Совета, назначаемых по должности. Как видим, новые положения в организации деятельности ВСС были направлены на то, чтобы большинство его членов выполняло свои обязанности на постоянной основе, не совмещая на период членства в ВСС другую профессиональную деятельность. Насколько такие затратные в бюджетном отношении меры способствовали качественному отбору судей, можно судить по остающемуся на низком уровне доверию населения к судебной системе. В чем причина такого положения дел?

Заключение

Наши результаты показали, что, несмотря на учреждение специального органа судейского сообщества, в составе которого не менее половины его членов представлены судьями, существенных сдвигов в улучшении качественного состава судейского корпуса не произошло, если не сказать, что положение только ухудшилось. Постоянные реформирования функций ВСС, значительные увеличения его финансового содержания не способствовали поставленной цели по обеспечению верховенства права. Низкое доверие населения к судебной системе является подтверждением такому выводу. Сильная, действительно независимая от исполнительной и законодательной власти судебная система может доставить много неудобств и хлопот представителям национальной элиты, заинтересованной в изменении форм отбора и назначения на судебские должности, соответствующих внешне демократическим тенденциям и международным обязательствам, а по сути, в сохранении режима ручного управления судебной системой. За внешним фасадом многочисленных изменений в правовом регулировании отношений, связанных с отбором и назначением на судебские должности, скрывается, на наш взгляд, желание формировать судейский корпус, руководство которого было бы

послушно телефонному праву, исходящему от исполнительной власти. В свою очередь, исполнение велений судейского руководства, имеющего видимые и невидимые нити воздействия на судейский корпус, безропотно осуществляется не сильными в профессиональном, морально-нравственном отношении судьями, а именно слабыми представителями судейского корпуса, в большом количестве которых и заинтересовано судейское руководство. Конечно, есть и другие факторы, влияющие на качество отбора и назначения на судейские должности, но стержневым является именно такая правовая политика, утонченная по форме, следующей внешне за прогрессивными мировыми тенденциями, но консервативная по внутреннему содержанию многочисленных псевдо-преобразований в системе отбора судейских кадров. Другого объяснения трудно найти, поскольку услышать выводы и предложения, имеющиеся в нашем исследовании, устранение явных пробелов и недостатков в системе законодательства, которых мы указали в работе, легко осуществить, если будет на то воля государственной власти.

Вклад авторов

Абдрасулов Е.Б. – аннотация, ключевые слова, введение, методология, заключение, результаты и обсуждение.

Сактаганова А.Б. – оформление библиографических ссылок, список литературы, данные об авторах.

Женисов С.К. – транслитерация.

Список литературы

1. OSCE (2010) human dimension seminar Strengthening Judicial Independence and Public Access to Justice Warsaw, 17-19 May 2010 -- [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/8/67938.pdf>
2. Anne Sanders, Luc von Danwitz (2018), Selecting Judges in Poland and Germany: Challenges to the Rule of law in Europe and Propositions for a new Approach to Judicial Legitimacy.// German Law Journal, Volume 19, Issue 4, pp. 769 – 816.
3. Patrick Winston Dunn (1976), Judicial Selection in the States: A Critical Study with Proposals for Reform. Hofstra Law Review: Vol. 4: Iss. 2, Article 3. [Электрон. ресурс] - URL: <https://scholarlycommons.law.hofstra.edu/hlr/vol4/iss2/3>
4. Moran M. (2007) Impartiality in judicial appointments: An absent concept? Trinity College Law Review. pp.5-21. [Электрон. ресурс] - URL: https://www.academia.edu/27685884/IMPARTIALITY_IN_JUDICIAL_APPOINTMENTS_AN_ABSENT_CONCEPT
5. Асанов Ж. К. (2020), Повышение доверия к судебной системе остается нашей главной целью// Юридическая газета. 29 декабря. - [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.sud.gov.kz/rus/massmedia/zhasanov-povyshenie-doveriya-k-sudebnoy-sisteme-ostaetsya-nashey-glavnoy-celyu>
6. Рейтинг стран мира (2020) по индексу верховенства закона. -- [Электрон. ресурс] - URL: <https://gtmarket.ru/ratings/rule-of-law-index>

23. Конференция на тему: «Судебная риторика: вопросы обучения и практики» от 31.05.18 г. - [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.sud.gov.kz/rus/content/konferenciya-na-temu-sudebnaaya-ritorika-voprosy-obucheniya-i-praktiki-ot-310518g-0>

24. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года «О Высшем Судебном Совете РК». (С изменениями, внесенными по состоянию на 20 июня 2023 года). - [Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000436>

Е.Б. Абдрасулов¹, А.Б. Сактаганова*¹, С.К. Женисов¹

¹*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті*

ҚР-да судьяларды іріктеу және тағайындау: заңнаманы дамыту және ҚР Жоғары Сот кеңесін қалыптастыру мен қызметіндегі проблемалық аспектілер

Андатпа. Мақалада заңнаманың дамуын талдау және ондағы олқылықтар мен кемшіліктерді анықтау негізінде сот билігінің тәуелсіз жұмыс істеуі және құқық үстемдігі қағидатын іске асыру үшін маңызы зор Қазақстан Республикасында судьяларды іріктеу және тағайындау жүйесін жетілдіру жолдары ұсынылады. Әлемдік тәжірибеде тиімді және кәсіби судьялар корпусын құрудың көптеген жолдары бар. Бұл процеске көптеген елдердің заңнамасы мен тәжірибесінен белгілі барлық тетіктердің қатысуы міндетті емес. Авторлар белгілі бір механизмді, тіпті жекелеген елдердің қызметінде тексерілген қарыз алу фактісі Қазақстан Республикасында оның тиімділігіне кепілдік бере алмайды деп санайды. Шынында да, бұл процесте заңнамалық нұсқамалар түріндегі әртүрлі формалар үлкен рөл атқарады, бірақ белгіленген заңнамалық ережелердегі демократиялық әлемдік тенденцияларды дұрыс жүзеге асыру, формальды талаптарды мемлекеттің дұрыс құқықтық саясатымен, заңнаманың сапалы заңдық техникасымен және заңдық нормативтерді тиісті қолданумен қамтамасыз етілетін нақты және заңды мазмұнмен толтыру бірдей маңызды.

Зерттеу барысында Қазақстанның сот жүйесін дамытудың жалпы тенденциялары, негізгі кезеңдері мен бағыттары, қазіргі таңдағы мәселелері, халықтың сот жүйесіне деген сенім деңгейі талданды және берілді.

Түйін сөздер: Судьяларды іріктеу, судьяларды тағайындау және сайлау, құқықтың үстемдігі, сот билігінің тәуелсіздігі, Жоғарғы Сот Кеңесі, Әділет біліктілік алқасы, сот билігіне сенім.

E.B. Abdrasulov¹, A.B. Saktaganova*¹, S.K. Zhenissov¹

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University

Selection and appointment of judges in the Republic of Kazakhstan: development of legislation and problematic aspects in the formation and activities of the Supreme Judicial Council of the Republic of Kazakhstan

Abstract. Based on the analysis of the development of legislation and the identification of gaps and shortcomings in it, this paper suggests ways to improve the system of selection and appointment of judges in the Republic of Kazakhstan, which is of great importance for the independent functioning of the judiciary and the implementation of the rule of law. In world practice, there are many ways to develop an effective and professional judicial corps. It is not necessary that all the mechanisms known from the legislation and experience of many countries are involved in this process. The authors believe that the fact of borrowing a certain mechanism, even tested in the activities of individual countries, cannot guarantee its efficiency in Kazakhstan. Indeed, various forms such as legislative prescriptions play an important role in this process, but no less important is the correct implementation of democratic world trends in the established legislative provisions, filling formal requirements with clear and legitimate content, which is ensured by the correct legal policy of the state, high-quality legal technology of legislation and the appropriate application of legal standards.

Keywords: rule of law, independence of the judiciary, Supreme Judicial Council, qualification board of justice, trust in the judiciary.

References

1. OSCE (2010) human dimension seminar Strengthening Judicial Independence and Public Access to Justice Warsaw, 17-19 May 2010. Available from: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/8/67938.pdf>
2. Anne Sanders, Luc von Danwitz (2018), Selecting Judges in Poland and Germany: Challenges to the Rule of law in Europe and Propositions for a new Approach to Judicial Legitimacy. *Cerman Law Journal*, Volume 19, Issue 4, pp. 769 – 816.
3. Patrick Winston Dunn (1976), Judicial Selection in the States: A Critical Study with Proposals for Reform. *Hofstra Law Review*: Vol. 4: Iss. 2, Article 3. Available from: <https://scholarlycommons.law.hofstra.edu/hlr/vol4/iss2/3>
4. Moran M. (2007), Impartiality in judicial appointments: An absent concept? *Trinity College Law Review*. pp. 5-21. Available from: https://www.academia.edu/27685884/IMPARTIALITY_IN_JUDICIAL_APPOINTMENTS_AN_ABSENT_CONCEPT
5. Asanov Zh.K. (2020), Povyshenie doveriya k sudebnoj sisteme ostaetsya nashey glavnoj cel'yu [Increasing confidence in the judicial system remains our main goal]. *Yuridicheskaya gazeta* [Legal newspaper]. December 29. Available from: <https://www.sud.gov.kz/rus/massmedia/zhasanov-povyshenie-doveriya-k-sudebnoj-sisteme-ostaetsya-nashey-glavnoj-celyu> [in Russian]
6. Rejting stran mira (2020) po indeksu verhovenstva zakona [Rating of countries of the world (2020) according to the rule of law index]. Available from: <https://gtmarket.ru/ratings/rule-of-law-index> [in Russian]

7. Ezhegodnyj doklad o polozhenii s pravami cheloveka v stranax mira za 2020 god (Kazakhstan) [Annual report on the situation of human rights in countries around the world for 2020 (Kazakhstan)]. Available from: <https://kz.usembassy.gov/ru/2020-country-reports-on-human-rights-practices-kazakhstan-ru/> [in Russian]
8. Indeks vospriyatiya korrupcii (2020) [Corruption Perceptions Index (2020)]. Available from: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/kaz> [in Russian]
9. Mezhdunarodnyj pakt o politicheskix i grazhdanskix pravax. 16 dekabrya 1966 goda [International Covenant on Political and Civil Rights. December 16, 1966]. Available from: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1010760#pos=3;-89 [in Russian]
10. Osnovnye principy nezavisimosti sudebnyx organov, prinyatyje sed'mym Kongressom OON po preduprezhdeniyu prestupnosti i obrashheniyu s pravonarushitelyami, sostoyavshimsya v Milane s 26 avgusta po 6 sentyabrya 1985 goda, i odobreny rezolyuciej General'noj Assamblei OON 40/32 ot 29 noyabrya 1985 goda [Basic principles of the independence of the judiciary adopted by the Seventh UN Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held in Milan from 26 August to 6 September 1985, and approved by UN General Assembly resolution 40/32 of 29 November 1985]. Available from: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/indep.shtml [in Russian]
11. Konstituciya Respubliki Kazaxstan. Prinyata na respublikanskom referendumе 30 avgusta 1995 goda [Constitution of the Republic of Kazakhstan. Adopted by a republican referendum on August 30, 1995]. (S izmenenijami, vnesennymi po sostojaniju na 20 iyunja 2023 goda). Available from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> [in Russian]
12. Samuel Spac (2017), By the judges, for the judges: The study of judicial selection in Slovakia. Dissertation. Bratislava. p.154. Available from: https://www.researchgate.net/publication/332083266_By_the_Judges_For_the_Judges_The_Study_of_Judicial_Selection_in_Slovakia_Dissertation
13. Zakon Soyuzа SSR ot 4 avgusta 1989 goda «O statuse sudej v SSSR» [Law of the USSR of August 4, 1989 “On the status of judges in the USSR]. Available from: <http://narsud-sssr.ru/zakon-o-statuse-sudej-v-sssr/> [in Russian]
14. Attila Badó (2014), Fair’ Selection of Judges in a Modern Democracy. Available from: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/FairselectionofjudgesinaModernDemocracy.pdf>
15. Pound, R. (1937), The causes of popular dissatisfaction with the administration of justice. Journal of the American Judicature Society 20 (178): 186.
16. Brian T. (2009), Fitzpatrick The Politics of Merit Selection. Missouri Law Review, Vol. 74. Available from: Vanderbilt Public Law Research Paper No. 09-22
17. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazaxstan, imeyushhij silu Konstitucionnogo zakona, ot 20 dekabrya 1995 g. N 2694 «O sudax i statuse sudej v Respublike Kazaxstan» (utratil silu) [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, having the force of a Constitutional Law, dated December 20, 1995 N 2694 “On courts and the status of judges in the Republic of Kazakhstan” (lost force)]. Available from: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002694_ [in Russian]
18. Evropejskaya xartiya o statuse sudej ot 8-10 iyulya 1998 goda [European Charter on the Status of Judges of 8-10 July 1998]. Available from: <https://docs.cntd.ru/document/901927869> [in Russian]
19. Konstitucionnyj zakon RK ot 25 dekabrya 2000 g. «O sudebnoj sisteme i statuse sudej Respubliki Kazaxstan» [Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2000 «On the judicial system and status of judges of the Republic of Kazakhstan»]. (S izmenenijami, vnesennymi

po sostojaniju na 20 ijunja 2023 goda) Available from: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021164 [in Russian]

20. Zakon Respubliki Kazaxstan ot 28 maya 2001 g. № 203-II «O Vysshem sudebnom sovete Respubliki Kazaxstan (utratil silu) [Law of the Republic of Kazakhstan dated May 28, 2001 No. 203-II «On the Supreme Judicial Council of the Republic of Kazakhstan (lost force)»]. Available from: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1023343#pos=26;-44 [in Russian]

21. Zakon Respubliki Kazaxstan ot 11 iyulya 2001 goda N 234. O kvalifikacionnoj kollegii yusticii (Utratil silu Zakonom Respubliki Kazaxstan ot 17 noyabrya 2008 goda N 79-IV) [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 11, 2001 N 234. On the qualification board of justice (Repealed by the Law of the Republic of Kazakhstan dated November 17, 2008 N 79-IV)]. Available from: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000234_#:~:text=1.%20 [in Russian]

22. Zakon Respubliki Kazaxstan ot 17 noyabrya 2008 goda «O vysshem Sudebnom Sovete RK» (Utratil silu) [Law of the Republic of Kazakhstan dated November 17, 2008 «On the Supreme Judicial Council of the Republic of Kazakhstan» (Repealed)]. Available from: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000079_ [in Russian]

23. Konferenciya na temu: «Sudebnaya ritorika: voprosy obucheniya i praktiki» ot 31.05.18g [Conference on the topic: «Judicial rhetoric: issues of training and practice» from 05/31/18]. Available from: <https://www.sud.gov.kz/rus/content/konferenciya-na-temu-sudebnaya-ritorika-voprosy-obucheniya-i-praktiki-ot-310518g-0> [in Russian]

24. Zakon Respubliki Kazaxstan ot 4 dekabrya 2015 goda «O Vysshem Sudebnom Sovete RK» [Law of the Republic of Kazakhstan dated December 4, 2015 «On the Supreme Judicial Council of the Republic of Kazakhstan»]. (S izmenenijami, vnesennymi po sostojaniju na 20 ijunja 2023 goda). Available from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000436> [in Russian]

Сведения об авторах:

Абдрасулов Е.Б. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан

Сактаганова А.Б. – хат-хабар үшін автор, философия докторы (PhD), Л. А.Қ. Құсайынов атындағы еуразия гуманитарлық институты, М. Жұмабаев даңғылы, 4, 010000, Астана, Қазақстан

Женисов С.К. – заң ғылымдарының магистрі, докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан

Абдрасулов Е.Б. – доктор юридических наук, профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Сактаганова А.Б. – автор для корреспонденции, магистр юридических наук, доктор философии (PhD), Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова, проспект М. Жумабаева, 4, 010000, Астана, Казахстан.

Женисов С.К. – магистр юридических наук, докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Abdrasulov E.B. – Doctor of Juridical Science, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2 K, 010000, Astana, Kazakhstan

Saktaganova A.B. – the author for correspondence, Doctor of Philosophy (PhD), A.K. Kussayinov Eurasian humanities institute, 4 M.Zhumabayev Prospect, 010000, Astana, Kazakhstan

Zhenissov S.K. – Master of Law, PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2 K, 010000, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 10.85.51

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-142-151>

Научная статья

Применение мер противодействия отмыванию денег в ходе расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков в Казахстане

Е.К. Даурембеков

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

(E-mail: e.daurembekov@mail.ru)

Аннотация: В данной статье рассматриваются актуальные проблемы по совершенствованию мер противодействия отмыванию денег при расследовании преступлений, непосредственно связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ в Казахстане. Автором освещаются организационные и правовые аспекты по выявлению и дальнейшему расследованию уголовных правонарушений, связанных с незаконным оборотом наркотиков, а также проводится криминалистическая характеристика их сбыта и последующего отмывания денежных средств. Изучается практический опыт правоохранительных органов и международных организаций, чья деятельность направлена на пресечение отмывания денег и незаконного оборота наркотиков. На основании проведенного анализа автор делает вывод о необходимости выработки системных мер по противодействию легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем. Изучена за последние годы информация по отмыванию денег от незаконного оборота наркотиков неофициальной организации группы Эгмонт. Целью исследования является выявление эффективных мер по противодействию отмыванию денег с помощью изучения статистических данных и эмпирических материалов в сфере незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ. При изучении данной проблемы применялись различные научные методы, что способствовало более объективно и всесторонне раскрыть отдельные положения темы исследования. В результате проведенного исследования автор делает выводы и предлагает меры по противодействию отмыванию денег в теневой экономике.

Ключевые слова: отмывание денег, незаконный оборот наркотиков, противодействие преступлению, легализация незаконных доходов, оперативно-розыскные мероприятия, теневая экономика, наркотрафик.

Введение

Среди совершаемых уголовных правонарушений особую тревогу вызывает незаконная перевозка, хранение и сбыт наркотических средств и психотропных веществ во всем мире. Данное уголовное правонарушение, направленное против здоровья населения и нравственности, представляет собой серьезную опасность для безопасности общества. Согласно статистическим данным Комитета правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК, наблюдается динамика роста по Казахстану за последние 3 года по статьям 296-303 УК РК, к примеру, в 2022 году было зарегистрировано – 6659, 2023 году – 7165, а в начале 2024 года за 2 месяца – 1497 уголовных правонарушений [1]. Исходя из статистических данных, динамика роста уголовных правонарушений обусловлена, прежде всего, такими факторами, как: удешевление и доступность синтетических наркотиков; распространение наркотических средств, состав которого еще не определен либо отсутствует в реестре закона РК «О наркотических средствах, психотропных веществах, их аналогах и прекурсорах и мерах противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими» [2]; распространение наркотических средств через безработную молодежь, создавая сложную схему пирамиды посредников, а также полная конспирация организатора; географическое расположение страны, также применение сети интернет для поиска исполнителей и потребителей товара, а также другие причины, способствующие массовому распространению наркотических средств и психотропных веществ.

Целью исследования является определение эффективных мер по противодействию отмыванию денег, полученных от сбыта наркотических средств и психотропных веществ. Для достижения установленной цели сформированы такие задачи, как изучение нормативно-правовых актов и статистических данных регулирующие отношения в сфере легализации и отмыванию доходов, полученных преступным путем от незаконного оборота наркотиков, исследование международного опыта по официальным данным организации Эгмонт.

Согласно Указу Президента РК «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан» от 15.10.2021 года №674, обозначена приоритетная задача в виде усиления борьбы с «теневой» экономикой перед государственными органами Республики Казахстан [3].

Учитывая данные по пресечению трансграничного перемещения наркотиков, представленные в отчете за 2023 год Евразийской группой по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма, была получена оперативная информация от службы экономических расследований агентства по финансовому мониторингу о транзитном перемещении крупной партии афганского героина из Ирана в ФРГ. В этой связи «через казахстанско-узбекскую границу на территорию Казахстана прибыли 5 грузовых автотранспортных средств. При помещении под процедуры таможенного контроля в таможенной декларации отражена поставка товара (мраморных плит) в адрес казахстанской фирмы, которая с целью сокрытия факта следования груза из Ирана осуществила таможенное оформление экспорта товара

нидерландской компании. В ходе таможенного досмотра в одной из мраморных плит обнаружено и изъято 2 210 брикетов с наркотическим средством героин, общий вес которого составил 1 105 кг, а стоимость на теневом рынке Западной Европы - от 500 млн. долларов США. Для выявления конечных получателей наркотического средства в груз помещено 5 кг героина и осуществлено его перемещение из Казахстана транзитом через Россию, Беларусь, Литву и Польшу под контролем компетентных органов иностранных государств. При разгрузке товара на территории ФРГ задержаны 4 члена международной преступной группы (граждане Германии), которые в последующем осуждены к лишению свободы на сроки от 3 до 6,5 лет.» [4, с. 94].

В большинстве случаев преступные группировки используют невероятные методы и хитроумные способы для сокрытия преступного умысла, к примеру, наркотические товары провозят через таможенный контроль, скрывая его в дорогом автотранспортном средстве, чаще всего спрятав его в кузове, шинах и салоне машины; в строительных материалах; в вещах, продуктах питания и различных смесях. В зависимости от эффективности проводимых оперативно-розыскных мероприятий уполномоченными органами увеличивается показатель раскрываемости преступлений, связанных с отмыванием денег от незаконного оборота наркотиков по стране.

Методология

При исследовании вопроса отмывания доходов, полученных от незаконного оборота наркотиков, а также для достижения поставленной цели и задач, применялись такие методы, как анализ, синтез, индукция, дедукция, сравнительно-правовой анализ, статистический метод, аксиоматический, абстрагирование и другие научные методы исследования. Данные научные методы позволили объективно и всесторонне раскрыть тему исследования и выработать меры по противодействию легализации доходов от незаконного оборота наркотиков в теневой экономике.

Обсуждение и результаты

По данным Управления ООН по наркотикам и преступности (далее – УНП ООН), «доля глобального отмывания денег составляет примерно 2,7% мирового ВВП» [5].

Отмывание «криминальных» денег либо доходов, полученных преступным путем, регламентируется в Конвенции ООН, принятой в Вене от 20.12.1988 г. «О борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ», Казахстан же присоединился к данной Конвенции с 29.06.1998 г. №246 и в статье 3 «Правонарушения и санкции», 1. b) (i) определяется как «конверсия или перевод собственности, если известно, что такая собственность получена в результате правонарушений, ... в целях сокрытия или утаивания незаконного источника собственности или в целях оказания помощи любому лицу ..» [6].

Сам процесс отмывания денег (доходов) УНП ООН рассматривает в нескольких этапах: 1. Размещение; 2. Лейеринг; 3. Интеграция [5].

Исходя из вышеуказанных этапов отмывания денег, необходимо более детально раскрыть каждый из них для определения преступной системы в целом. На первом же этапе субъект, именуемый в виде «отмыватель», вносит денежные средства в финансовую систему, то есть в последующем преступный доход интегрируется в денежный оборот. К примеру, наркоторговец при получении денежных средств от продажи наркотиков, пополняя текущий счет, совершает банковскую операцию. Данный способ является более примитивным и не требует особых усилий и большего количества времени для оперативных работников при проведении оперативно-розыскных мероприятий.

Следующий этап связан с запутыванием следов, путем совершения различных денежных переводов и банковских операции, а также с помощью различных транзакционных систем. По своей процедуре рассматриваемый способ отмывания денег является более сложным и немного запутанным, так как банковская операция совершается между несколькими текущими счетами. К примеру, с целью запутывания следов отмыватель денег проводит конвертацию в иностранную валюту, в последующем переводит их на другой банковский текущий счет, и далее перевод совершается через оффшорные банки.

Завершающий этап сопряжен с процедурой интеграции денежных средств, то есть отмывание через приобретение объектов недвижимости. К примеру, покупка квартиры, частных домов, дорогих автотранспортных средств, а также магазинов и различных компаний по части продажи строительных материалов, технических электроприборов и товаров. Исходя из статьи 297 УК РК [7], за совершение действий, связанных с переработкой, хранением и распространением наркотических средств и психотропных веществ с целью сбыта, в санкции предусмотрена мера в виде конфискации имущества. В этой связи при приобретении недвижимости оформление проводится на третьих лиц, которые не имеют никакого отношения к незаконному обороту наркотиков.

По мнению В.С. Давыдова, легализация доходов организованными группами и сообществами совершается с целью сокрытия следов преступного происхождения полученных доходов; имитация в максимально допустимой степени «формальной законности» сделки; выведение из области контроля правоохранительных органов лиц, имеющих незаконный доход и иницирующих процесс отмывания; создание необходимого условия для безопасного инвестирования их в легальный бизнес [8, с. 48-53].

В последнее время все более актуальным становится безличный расчет в виде криптовалюты, биткоина и других средств платежей, связанных с виртуальной валютой. Тем самым отследить виртуальную валюту становится практически сложно, создавая запутанную схему финансовых операций.

Согласно отчету за 2023 год Евразийской группы по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма, за отчетный период комитетом национальной безопасности была пресечена преступная деятельность по незаконному сбыту наркотических средств и психотропных веществ транснациональной преступной организаций, где 5 из них являлись гражданами Республики Казахстан. Тем самым, среди участников преступной организаций был привлечен специалист, имеющий

навыки работы в IT-сфере, гражданин Ю., задачей которого являлась легализация дохода, полученного преступным путем. С целью осуществления преступного замысла гражданин Ю. подыскивал других людей, не осведомленных о совершаемом уголовном правонарушении, договариваясь за денежное вознаграждение, предоставляли ему доступ через интернет-приложение к своим банковским картам. Имея полный доступ к банковским картам, гражданин Ю., опубликовал номер и реквизиты банковских карт в сети интернет, куда в последующем поступали денежные средства от продажи наркотиков. Далее Ю., находясь удаленно от всех, совершал банковские переводы (транзакции), конвертировал деньги в биткойны и переводил их на неизвестные электронные криптографические счета организаторов транснациональной преступной организации. В общем сумма легализованного дохода от незаконного оборота наркотиков составила свыше 2,1 млн. долларов США. В завершении по приговору суда все участники транснациональной преступной организации понесли уголовное наказание [9, с.94].

Таким образом, со стороны преступных организаций при легализации доходов, полученным преступным путем, возникают определенные последствия для всего общества. Они приводят к следующим последствиям, в частности:

Во-первых, к сильному влиянию на политические и экономические механизмы преступных структур, осуществляющих легализацию.

Во-вторых, к потере значительной суммы денег за пределами страны.

В-третьих, сложность контроля за слаженной цепочкой финансирования операций приводит к избеганию от наказания преступниками.

В-четвертых, отсутствие достаточного объема улик (доказательств) по причине доступного денежного перевода через электронные средства.

В-пятых, в целом существует вероятность утраты репутации некоторых учреждений либо страны [10, с.76].

Ежегодно с целью пресечения незаконного наркотического оборота со стороны правоохранительных и специальных органов РК на интенсивной основе проводятся различные оперативно-розыскные мероприятия, под названиями «Мак», «Карасора», «Допинг», «Канал», «Перевозчик», «Барьер» и другие операции. В 2020 году в результате проведенного оперативно-профилактического мероприятия «Карасора» зарегистрировано свыше 1 750 наркопреступлений, и из незаконного оборота было изъято более чем 22 тонны наркотиков [11, с.21].

В 2023 году 03 июля кабинетом министров Республики Кыргызстан внесено изменение в постановление Правительства «О мерах по реализации Закона Кыргызской Республики «О противодействии финансированию террористической деятельности и легализации (отмыванию) преступных доходов», принятой в 2018 году №606, в следующем порядке:

– в целях проведения соответствующей проверки внесены изменения в пороговые суммы;

– в удаленном формате закреплены правовые основания для идентификации клиента;

– более конкретизированы правовые нормы при верификации «бенефициарного» владельца (для клиентов, являющихся юридическим образованием);

– для клиента, бенефициарного владельца и должностного лица изменены условия и порядок хранения и заполнения анкет [12, с.21]. Внесенные изменения в сфере регистрации

и учета персональных данных позволяет на начальном этапе минимизировать условия для легализации (отмывания) денежных средств, полученных преступным путем, в целях противодействия финансированию терроризма и экстремизма.

Далее в качестве положительного опыта можно привести Республику Узбекистан, где введена новая форма системы произведения оплаты в банковской системе, включающего разделы с указанием сведений, реквизитов для идентификации необходимых финансовых операций (номера электронных кошельков и платежных карт физических лиц, которые прикреплены к номерам телефонов, сведения о Merchant ID, IP-адреса, Terminal ID и IMEI номеров технических устройств, их адреса входящих и исходящих крипто-кошельков, название крипто-активов и блокчейна) [13,с.8].

Исходя из положительного опыта некоторых стран СНГ по противодействию отмыванию преступных доходов через усиление финансового контроля в сфере банковских операций, можно создать фильтр либо барьер для преступных организаций. В этой связи необходимо скоординировать работу, связанную с финансовым мониторингом организаций в сфере международных переводов и транзакций.

Заключение

Изучая эффективные методы противодействия отмыванию денег в ходе расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков, необходимо отметить актуальность данной проблемы, которая может негативно повлиять на экономические и социальные сферы жизнедеятельности общества, а также на репутацию правоохранительных органов внутри страны. Обстоятельство подобного рода требует кардинальных решений и выработки эффективных мер, способствующих в будущем к снижению количества преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков. На начальном этапе необходимо совершенствовать систему отслеживания рисков при легализации (отмывании) денег, полученных преступным путем, в частности, при совершении конвертации наличных денег и банковских операций с виртуальными валютами (криптовалюта, биткоин). Исходя из международного опыта, следует выработать дополнительную процедуру прохождения идентификации клиентов виртуальных валют с обязательной привязкой к интернет-провайдерам (оператор мобильной связи). Провести мониторинг и установить полный контроль за международными интернет-магазинами и транспортно-логистическими компаниями, осуществляющими международную перевозку товаров. Тем самым требуется законодательно четко установить их правовой статус, определяя и разграничивая их порядок деятельности. Кроме этого, необходимо усилить деятельность правоохранительных органов на международном уровне, а также расширить международное сотрудничество со странами дальнего зарубежья в целях противодействия незаконного оборота наркотиков.

Резюмируя вышеизложенное, следует отметить, что применяемые меры противодействия отмыванию доходов при расследовании преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков, требует дальнейшего совершенствования. На данном

этапе важную роль играет надлежащее сотрудничество между правоохранительными органами как на республиканском, так и на международном уровне при проведении оперативно-профилактических мероприятий и следственных действий.

Вклад автора

При написании статьи разработал дизайн исследования, провел обработку и анализ статистических данных правоохранительных органов и других организаций. Исследовал материалы из научной и учебной литературы, также проанализировал отчеты и материалы международных организаций. Определил цель и задачи исследования, сформулировал предложения и выводы для решения поставленных вопросов.

Список литературы

1. Отчет комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. [Электрон. ресурс] - URL:<https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators/criminal>.
2. О наркотических средствах, психотропных веществах, их аналогах и прекурсорах и мерах противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими. [Электрон. ресурс] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000279_.
3. «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года». Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 .[Электрон. ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>.
4. Отчет взаимной оценки Республики Казахстан за 2023 год. Евразийская группа по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма. [Электрон. ресурс] – URL: <https://eurasiangroup.org/ru/mutual-evaluation-reports>.
5. Отмывание доходов от незаконного оборота синтетических наркотиков. -[Электрон. ресурс] – URL: <https://syntheticdrugs.unodc.org/syntheticdrugs/ru/cybercrime/laundryingproceeds/index.html>.
6. Конвенция ООН «О борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ» от 20.12.1988 г. [Электрон. ресурс] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000246_
7. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года.
8. Давыдов В.С. Легализация преступных доходов – уникальный криминальный феномен XXI века // Уголовное право. 2011. № 3.
9. Отчет взаимной оценки Республики Казахстан за 2023 год. Евразийская группа по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма. [Электрон. ресурс] – URL: <https://eurasiangroup.org/ru/mutual-evaluation-reports>
10. Сафонов А.И. Легализация («отмывание») средств, полученных преступным путем: монография. - Витебск, 2023.
11. Национальная оценка рисков легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем. Агентство Республики Казахстан по финансовому мониторингу. Публичный отчет за 2021

год. -[Электрон. ресурс] – URL:file:///C:/Users/871013350436/Downloads/302c5f9e9cae98e83eb7c
b8ccbe21f200_original.1333244.pdf

12. Кыргызская Республика: 5-й отчет о прогрессе в рамках усиленного мониторинга (с пересмотром рейтингов). декабрь 2023г. -[Электрон. ресурс] – URL: <https://eurasiangroup.org/ru/mutual-evaluation-reports>

13. Республика Узбекистан: 1-й отчет о прогрессе в рамках усиленного мониторинга (с пересмотром рейтингов). [Электрон. ресурс] – URL: <https://eurasiangroup.org/ru/mutual-evaluation-reports>

Е. Даурембеков

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Қазақстандағы есірткінің заңсыз айналымына байланысты қылмыстарды тергеу барысында ақшаны жылыстатуға қарсы іс-қимыл шараларын қолдануы

Андатпа: Бұл мақалада Қазақстандағы есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына тікелей байланысты қылмыстарды тергеу кезінде ақшаны жылыстатуға қарсы іс-қимыл шараларын жетілдіру бойынша өзекті мәселелер зерттеледі. Автор есірткінің заңсыз айналымына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды анықтау және одан әрі тергеу жөніндегі ұйымдастырушылық және құқықтық аспектілерді қарастырып, оған қоса оны өткізу мен кейіннен ақша құралдарын жылыстатудың криминалистикалық сипаттамасын келтіреді. Есірткінің заңсыз айналымын және ақшаны жылыстатудың жолын кесуге бағытталған құқыққорғау органдары мен халықаралық ұйымдардың тәжірибесі зерттеледі. Жүргізілген талдау негізінде автор қылмыстық кірістерді заңдастыру кезінде ақшаны жылыстатуға қарсы іс-қимыл бойынша жүйелі шаралар әзірлеу қажеттілігі туралы қорытынды жасайды. Эгмонт тобының бейресми ұйымының қызметіне соңғы жылдардағы есірткінің заңсыз айналымынан ақшаны жылыстату бойынша ақпаратына зерттеу жүргізіледі. Зерттеудің мақсаты ретінде есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстарға статистикалық мәлімет пен эмпирикалық материалдарды зерттеу арқылы ақшаны жылыстатуға қарсы тиімді шараларды анықтау табылады. Осы мәселені зерттеу кезінде әртүрлі ғылыми зерттеу әдістері қолданылды, бұл мақала тақырыбының жекелеген ережелерін объективті және жан-жақты ашуға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижесінде автор көлеңкелі экономикадағы ақшаны жылыстатуға қарсы іс-қимыл шараларды ұсынып қорытындыны келтіреді.

Түйін сөздер: ақшаны жылыстату, есірткінің заңсыз айналымы, қылмысқа қарсы іс-қимыл, заңсыз кірістерді заңдастыру, жедел-ізвестіру шаралары, көлеңкелі экономика, есірткі трафигі.

Ye. Daurembekov

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Application of anti-money laundering measures during the investigation of crimes related to drug trafficking in Kazakhstan

Abstract: This article discusses the current problems of improving anti-money laundering measures in the investigation of crimes directly related to the illicit trafficking of narcotic drugs and psychotropic substances in Kazakhstan. The author highlights the organizational and legal aspects of the identification and further investigation of criminal offenses related to drug trafficking, as well as the criminalistic characterization of their sale and subsequent money laundering. The practical experience of law enforcement agencies and international organizations whose activities are aimed at suppressing money laundering and drug trafficking is being studied. Based on the analysis, the author concludes that it is necessary to develop systematic measures to combat money laundering in the legalization of criminal proceeds. A study is being conducted on the activities of the informal organization Egmont group in recent years, information on money laundering from drug trafficking. The purpose of the study is to identify effective measures to combat money laundering by examining statistical data and empirical evidence of crimes related to illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances. In studying this problem, various scientific research methods were used, which made it possible to objectively and comprehensively disclose certain provisions of the topic of the article. As a result of the conducted research, the author draws conclusions and suggests measures to counter money laundering in the shadow economy.

Keywords: money laundering, drug trafficking, crime prevention, legalization of illegal income, operational investigative measures, shadow economy, drug trafficking.

References

1. Otchet komiteta pravovoj statistike i special'nym uchetam General'noj prokuratury Respubliki Kazakhstan // <https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators/criminal>.
2. O narkoticheskikh sredstvakh, psihotropnykh veshchestvakh, ih analogah i prekursorah i merah protivodejstviya ih nezakonnomu oborotu i zloupotrebleniyu imi // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000279_.
3. «Ob utverzhdenii Konceptcii pravovoj politiki Respubliki Kazakhstan do 2030 goda» Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 15 oktyabrya 2021 goda № 674 / <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>.
4. Otchet vzaimnoj ocenki Respubliki Kazakhstan za 2023 god. Evrazijskaya gruppa po protivodejstviyu legalizacii prestupnykh dohodov i finansirovaniyu terrorizma / <https://eurasiangroup.org/ru/mutual-evaluation-reports>.
5. Otmyvanie dohodov ot nezakonного oborota sinteticheskikh narkotikov / <https://syntheticdrugs.unodc.org/syntheticdrugs/ru/cybercrime/laundryingproceeds/index.html>.
6. Konvenciya OON «O bor'be protiv nezakonного oborota narkoticheskikh sredstv i psihotropnykh veshchestv» ot 20.12.1988 g. / https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000246_.

7. Uголовnyj kodeks Respubliki Kazahstan: Kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 iyulya 2014 goda

8. Davydov V.S. Legalizaciya prestupnyh dohodov – unikal'nyj kriminal'nyj fenomen XXI veka // Uголовnoe pravo. 2011. № 3.

9. Otchet vzaimnoj ocenki Respubliki Kazahstan za 2023 god. Evrazijskaya gruppa po protivodejstviyu legalizacii prestupnyh dohodov i finansirovaniyu terrorizma / <https://eurasiangroup.org/ru/mutual-evaluation-reports>

10. Safonov A.I. Legalizaciya («otmyvanie») sredstv, poluchennyh prestupnym putem. Monografiya. Vitebsk, 2023.

11. Nacional'naya ocenka riskov legalizacii (otmyvaniya) dohodov, poluchennyh prestupnym putem. Agentstvo Respubliki Kazahstan po finansovomu monitoringu. Publichnyj otchet za 2021 god. // file:///C:/Users/871013350436/Downloads/302c5f9ecae98e83eb7cb8ccbe21f200_original.1333244.pdf

12. Kyrgyzskaya Respublika: 5-j otchet o progresse v ramkah usilennogo monitoringa (s peresmotrom rejtingov). dekabr' 2023g. // <https://eurasiangroup.org/ru/mutual-evaluation-reports>

13. Respublika Uzbekistan 1-yj otchet o progresse v ramkah usilennogo monitoringa (s peresmotrom rejtingov) // <https://eurasiangroup.org/ru/mutual-evaluation-reports>

Сведения об авторе:

Даурембеков Е.К. – PhD, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің Заң факультеті қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Сәтбаев к-сі, 2, 10000, Астана, Қазақстан,

Даурембеков Е.К. – PhD, старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 10000, г.Астана, Казахстан.

Daurembekov Ye.K. – PhD, senior lecturer at the department of criminal law disciplines, faculty of law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satbaev st., 2, 10000, Astana city, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ҒТАР 10.59.41

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-152-165>

Ғылыми мақала

Қазақстан Республикасында аңшылық шаруашылығын реттеудің кейбір құқықтық мәселелері

Г.Б. Телеуев¹, А.Е. Бектурганов², М.А. Елікбай³

¹Халықаралық Білім беру корпорациясы

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

(E-mail: ¹galim@mail.ru, ²a.e.bekturganov@mail.ru)

Аңдатпа. Ұсынылып отырған зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасында аңшылық шаруашылығының жай-күйін зерттеу арқылы оларды құқықтық қамтамасыз етуді жетілдіру. Авторлардың мақаладағы негізгі ұстанымы аңшылық шаруашылық экономиканың бір саласы ретінде де дамып отыруы тиіс. Қазақстан Республикасының аумағында тұрақты немесе уақытша мекендейтін жануарлар дүниесі және табиғи еркіндік жағдайында мекендейтін тірі ағзалардың жиынтығы – қорғалуға жататын табиғи ортанын ажырамас элементі деп есептелінеді. Аңшылық – адамзаттың мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан және бастапқыда адамның өмір сүру көзі болған ең көне кәсіптерінің бірі болып табылады. Мақалада, Қазақстан Республикасы аңшылық шаруашылығын жүргізу заңнамасына талдау жасау арқылы, орын алып отырған кемшіліктер анықталып оларды жоюдың тетіктері ұсынылды. Зерттеліп отырған тақырып өзекті және заманауи талаптарға сай келетін мәселе болып табылады. Себебі, табиғатта биологиялық әралуандылықтың сақталуын мәселесінің артып келе жатқанымен байланыстыруға болады. Жануарлар дүниесін қорғауға қатыстық отандық заңнамада жаңаша өзгертулер болуына қарамастан, жануарларды қорғаудың кешенді тетігі әлі де даму үстінде. Аңшылық шаруашылығын ұтымды ұйымдастыру жануарлар дүниесін қорғаудың қосымша құралы ретінде қолдануы тиіс. Авторлар ұсынылып отырған зерттеу жұмысын жалпыдан жекеге өту қағидасы бойынша жүргізді. Авторлар аңшылық шаруашылығының даму ерекшеліктері мен сипатына зерттеу жүргізе отырып, отандық аңшылық шаруашылығының ұлттық нұсқасын енгізу қажет екенін дәлелдеп өтті. Мақалада отандық аңшылық шаруашылық институтының қалыптасуы ерекшеліктеріне қысқаша шолу жасалынды. Шет мемлекеттердің дамыған аңшылық тәжірибелерін ескере отырып ұлттық тәжірибені жетілдіру жолдары ұсынылды.

Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылыми комитеті қаржыландыратын АР19679495-«Жануарлардың құқықтық режимін регламенттеу мәселелері: отандық және шетелдік тәжірибе» жобасын іске асыру мақсатында дайындалды

Түйін сөздер: Аңшылық шаруашылық, қолайлы қоршаған орта, қызыл кітап, ұлттық заңнама, орнықты даму, аң аулау.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының аумағында тұрақты немесе уақытша мекендейтін жануарлар дүниесі және табиғи еркіндік жағдайында мекендейтін тірі ағзалардың жиынтығы – қорғалуға жататын табиғи ортанын ажырамас элементі деп есептелінеді. Аңшылық – адамзаттың мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан және бастапқыда адамның өмір сүру көзі болған ең көне кәсіптерінің бірі болып табылады. Алғашқы кезеңде аңшылық тек өзінің жеке қажеттіліктері үшін, атап айтқанда тамаққа, киімге тері алу мұқтаждықтарын қанағаттандыру үшін жасалған болса, қазіргі таңда адамдардың бос уақытын өткізу құралы болып кеткені де барлығымызға мәлім [1.78] Бірақ ғаламдық өзгерістерге байланысты фаунаны сақтау мақсатында аңшылық қызметін реттеу кезінде мақсатында жабайы жануарларды табиғаттан шығарып отырады. Қазақстан Республикасында аңшылықты ұйымдастыру және жануарлар ресурстарын басқару формасы ерекше сипатқа ие. Себебі, отандық жүйе еуропалық модельді негізге алынып қалыптасқан. Яғни жеке және қоғамдық аңшылық шаруашылықтарға негізделген. Бүгінде Қазақстанда аң аулауға болатын барлық дерлік аумақтар аңшыларды пайдаланушыларға бекітіліп, оларға жануарлар дүниесін қорғау жүктелген.

Қазақстан республикасы Аңшылық шаруашылығының құқықтық негіздерін келесі нормативтік құқықтық актілер құрайды:

1. Аңшылық шаруашылығын жүргізу қағидаларын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің м.а. 2015 жылғы 29 мамырдағы № 18-2/501 бұйрығы [2].

2. Аң аулау қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің м.а. 2015 жылғы 27 ақпандағы № 18-03/157 бұйрығы [3].

3. Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 593 Заңы [4].

Қазақстан Республикасында аңшылық шаруашылығын құқықтық реттеу мәселесі отандық заңгер ғалымдары тарапынан тиісті деңгейде зерттелмеген тақырып болып саналады. Ол тек жануарлар дүниесін қорғау контекстінде ғана зерттелген тақырыптар. Біздің пікірімізше аңшылық шаруашылықты құқықтық қамтамасыз ету міндетті түрде жеке тақырып ретінде қарастырылуы тиіс. Себебі, аңшылық шаруашылықтың экономикалық әлеуеті зор. Аңшылық шаруашылықты тиісті қалыпқа келтіру арқылы отандық туризмді дамытуға да болады. Бірақ ол мәселе кешенді түрде іске асырылуы керек. Шетелдік ғалымдар аңшылық шаруашылықтың жекелеген түрлерін зерттеу арқылы тар бағыттағы зерттеулер жүргізеді.

Байқағанымыздай Қазақстан Республикасында жануарлар дүниесін қорғау мәселесі өзекті және тиісті деңгейде құқықтық ықпал етуге жатады. Аңшылық шаруашылықтың жүзеге асырылуы жануарларды қорғау мақсатында және олардың өсімін молайтуға зиян келтірмейтін түрде іске асырылуы тиіс. Бірақ күнделікті ақпарат көздерінде жануарлар дүниесін заңға сәйкес пайдаланылмайтын фактілер жөнінде, атап айтқанда заңсыз браконьерлік секілді немесе аңшылық ережелерін сақтамау және де аңшылық жасаудың халықаралық нормаларын бұзу секілді ақпараттарды көреміз. Осыған байланысты

Қазақстан Республикасында аңшылық шаруашылықты құқықтық қамтамасыз етудің оңтайлы тетіктерін зерттеуіміз қажет. Ең алдымен осы салада келесі мәселелері орын алып отыр:

Біріншіден, Қазақстан Республикасы аңшылық қызметі жүйесін жетілдіру қажет. Аңшылық қызметін сауатты түрде пайдаланып, оның мемлекеттің экономикасына үлесін арттыру мәселесін де талқылаған жөн.

Екіншіден, аңшылықты пайдаланушылардың аңшылық шаруашылығын кәсіби емес жүргізуі, соның салдарынан инфрақұрылымға қызығушылықтың және инвестициялардың болмауы;

Үшіншіден, туристік тартымдылыққа және аңшылық туризм саласындағы қызметке әсер ететін проблемалардың болуы, атап айтқанда: садақпен аң аулауға тыйым салу, трофейлік аңшыларға қаруды беруге-жалға беруге тыйым салу, аң аулаудың шектеулі мерзімдері, трофейлерді әкетуге байланысты күрделі рәсімдер, шетелдік аңшылар үшін қасқыр санын реттеуге рұқсат беру мүмкіндігінің болмауы секілді проблемалар орын алуда.

Байқағанымыздай Қазақстан Республикасында аңшылық қызметті құқықтық реттеу бағытындағы проблемалар ең алдымен заңнамалық деңгейде қарастырылып шешілуі тиіс.

Зерттеу әдістері

Ұсынылып отырған зерттеуде құқықтық реттеудің жалпы әдістері, тарихи құқықтық әдістер, салыстырмалы құқықтық әдістері кеңінен қолданылды. Салыстырмалы құқықтық әдістер зерттеу алдына қойылған мақсатқа жету үшін аңшылық шаруашылық модельдерін зерттеу кезінде Қазақстан Республикасы және кейбер шет мемлекеттердің заңнамасы мен тәжірибесін салыстыра отырып ортақ құқықтық тұжырымдар жасау үшін қолданылды. Тарихи құқықтық әдістер аңшылық шаруашылық құқықтық реттеудің қалыптасуы мен дамуын анықтау мақсатында қолданылды. Сонымен қатар нақты тәжірибелік ұсыныстар мен идеялар алу үшін авторлар жалпыдан жекеге өту немесе жекеден жалпыға өту ізденістерін кеңінен қолданды.

Талқылаулар

Алдымен аңшылық шаруашылығы ұғымының заңды мағынасын анықтап алғанымыз жөн. Қолданыстағы заңнамаларда аңшылық шаруашылық ұғымына дефинитивтік анықтама келтірілмеген. Біздің пікірімізше аңшылық шаруашылық ұғымын заңнамада бекітуіміз қажет. Себебі, аңшылық шаруашылық шегін анықтамайынша оны құқықтық реттеу күрделі мәселе болып қала береді.

Қазақстан Республикасы аңшылық шаруашылығы моделі пост кеңестік мемлекеттерінің тәжірибесімен ұқсас. Себебі, тәуелсіздік алған сәттен бастап кеңестік модель қалыптасқан болатын. Кеңестік кезде аңшылық шаруашылығы жоспарлы сипатта яғни нақты көрсеткіштерге жетуге бағытталған болатын. Қызметтің бұл түрін

арнайы ұйымдар – аңшылық өнеркәсібі кәсіпорындары жүзеге асырды. Бұдан басқа аң аулау да халықтың белсенді демалыс формаларының бірі болды, ондаған мың әуесқой аңшылар әртүрлі ерікті аңшылық қоғамдардың мүшелері болды. Кеңестік кезеңде аң аулау қоғамдары, олар ойын жануарлары ресурстарын басқару, оларды қорғау, өсімін молайту, есепке алу жұмыстарымен айналысты. Аңшылық шаруашылығын жүргізу тәртібін реттейтін және айқындайтын негізгі заңнамалық және нормативтік құқықтық актілер шаруашылықтар, аңшылық пайдаланушылар мен аңшылардың құқықтары мен міндеттері бекітілген «Жануарлар дүниесін қорғау және пайдалану» туралы заңымен және аңшылық шаруашылығын жүргізу ережесімен реттелінді. Республикада аң аулау аңшылық шаруашылықтарында және жалпы пайдаланатын аумақтарда жүзеге асырылды [5].

1987 жылдың басына қарай 2 күзетілетін аңшылық шаруашылығы, 19 мемлекеттік аңшылық шаруашылығы, 4 мемлекеттік аңшылық кәсіпорны, 31 аңшылық шаруашылығы Одақтың қазақ аңшылық шаруашылығының 300 тіркелген аңшылық шаруашылығы болды. Аңшылық алқаптардың барлық ауданы ауданы 226,2 млн. га. құрады, оның ішінде 5-і бекітілген алқаптар. Қазақ аңшылық және балық аулау одағы қызмет атқарды. 1988 жылға қарай оның құрамында 213 мыңнан астам адам мүшелік етті. Орташа есеппен алғанда 1 000 тұрғынға 10 аңшы тіркелді.

Аңшыларды жалпы ұстау, сондай-ақ тікелей аң аулау балық аулауды қоса алғанда аңшылар мен балықшылар қоғамдары оларда шаруашылық қызметті жүргізумен айналысты. 1988 жылы тек Қазохотрыболов Одағы өткізетін іс-шаралардың ауқымын төмендегі көрсеткіштермен бағалауға болады:

- 32 506,8 мың га жер аңшылық алқаптарының жерлері есептеумен қамтылды;
- 51 803 жасанды ұя жасалды;
- жануарларды азықтандыру үшін жем-астық қалдықтары — 614,7 тонна шығарылды, шөп-380, 1 т. тамыр дақылдары-15,7 т. сыпырғыш-216,3 дана, 1 765 тұз салынды. 1 432 азықтандыру алаңдары мен азықтандырғыштарға жем шөп өндіру және т.б.

Облыстық деңгейде аңшылар қоғамы түрлі аңшылық көрмелер, ит, аң аулау көрмелері; стенд жарыстары ату және спорттық балық аулау; табиғатты қорғау ұйымдастырылды радиодан семинарлар, дәрістер, баяндамалар; республиканың аң аулау жетістіктерінің жәрмеңкелерін тұрақты түрде ұйымдастырумен айналысты.

Барлық іс-шаралар өз есебінен және аңшылық шаруашылық қызметінен, қоғамның өзі тапқан қаражат есебінен іске асырылды.

Осылайша Кеңестік кезеңде аңшылық шаруашылығы екі бағытта қалыптасып дамып отырды:

Біріншіден, халыққа аңшылық туризм мен белсенді демалыстарын көрсетуде мемлекеттік -жеке серіктестік нысанында болды;

Екіншіден, аң терісін, ет өнімдерін, балықты, суыр майы секілді халық тұтынатын тауарларды (кәсіпшілік аң аулау) мемлекеттік дайындау, өңдеу және өткізу. Аңшылар мен балықшылар қоғамдары аңшылық шаруашылықтарында биотехникалық, күзет, ұдайы өндіру және охо-ға орналастыру іс-шараларын жүргізді, сондай-ақ экологиялық ағарту жұмыстарын жүргізді.

Тәуелсіздік алғаннан кейін аңшылық шаруашылық саласында жаңаша реформалар мен бағыттар қажет болды. Мемлекет экономикасының басқа салалары секілді аңшылық шаруашылығына да жаңаша құрылымдар қажет болған еді. Бірақ, ұлттық экономикалық реформалар басымдықтарға қарай дамып отырды. Осынның салдарынан елімізде жануарлар дүниесін қорғау мәселесі артта қалып отырды. Нәтижесінде елімізде жабайы жануарлар санының төмендеуі мен жойылуына әкелді. Мәселен:

- ақбөкеннің басы 1994 жылдан 2023 ке дейін 810 мыңнан 20 мыңға дейін азайды;
- бұлан саны 1999 жылға қарай 3,1 мыңға дейін төмендеді;
- қазақстандық арқардың саны 90-жылдардың басында 11,8 мың басқа азайды.

Бұл мәселе елімізде осы уақытта да өзекті болып отыр. Деректерге сүйенсек соңғы 40 жылда жануарлардың саны екі есейге азайған. Жойылып кету қаупі бар жануарларды қызыл кітапқа енгізу тәжірибесін қолданғанына қарамастан олардың да жойылу қаупі толастамай отыр [6].

2003 жылға дейін (аңшылық шаруашылығына реформа басталған уақытқа дейін) республикада аң аулау аңшылық шаруашылықтары жерлерінде және жалпыға ортақ пайдаланатын жерлерде жүргізілді. Осылайша, аңшылық шаруашылық бір бағытта, яғни аңшылық демалыс пен аңшылық спортты дамыту бағытында жүзеге асырылды. Нәтижесінде, Қазақстан Республикасында 2003 жылдан бастап жүзеге асырылып келе жатқан аңшылық шаруашылығын реформалау аңшылық қатынастар саласына нарықтық элементтер енгізуге бағытталды. Осы уақыт аралығында 700-ден астам аңшылық шаруа қожалықтары ұйымдастырылды, оларға аңшылық алқаптар бекітілді. Бұл шаруашылықтар резервтік қормен бірге республика аумағының 78,5%-ын құрайды. Тек аңшыларды пайдаланушыларға бекітілген алаң 113 926 054 га болды [7].

Қазақстанның аңшылық шаруашылығы халыққа (және шетелдік трофей аңшыларына) аңшылық туризм және белсенді демалыс (спорттық аңшылық) саласында қызмет көрсету саласында дамуға тиіс. Сәйкесінше, өз қызметінде аңшылық шаруашылығы, бір жағынан, ауыл шаруашылығының (мал шаруашылығы, өсімдік шаруашылығы, орман шаруашылығы) жақын бағыттарынан алшақтай бастады, ал екінші жағынан, туристік қызметке жақындады. Сонымен қатар осы уақытта бірқатар маңызды мәселелер орын алды, атап айтқанда, аңшылық шаруашылығын жүргізу үшін жерді пайдалану туралы, жануарлар дүниесіне меншік, жануарлар дүниесін пайдаланғаны үшін ақы төлеу мәселелері бір тараптан шешілді. Шын мәнінде олар тек аңшылар қоғамының ғана мүдделерін қорғады. Оның бірнеше себептері бар, яғни Қазақстанның аңшылық шаруашылығын ұйымдастырудың ұлттық моделінің болмауы және осы саладағы ғылыми негіздемелердің тиісті дамымауы. Ал қорлданыстағы модльді жасау кезінде ресейлік модель қолданғанын ескеретін болсақ, Қазақстанның аңшылық саласының көп салалы болуы мен ерекшелігіне ол сай келмейтінін байқаймыз. Нәтижесі келесіден көрініс табады: 2015 жылы кезінде Қазақстан Республикасына тіркелген аңшылар 150-ден мың астам адам болды, аң аулаудың келесідей шекті саны бекітілді:

- 1,6 мың қабан;
- 0,33 мың бұғы;
- 0,08 мың бұлан;

– ірі және орташа тауық тәрізді (фазан, қарақұйрық, жаңғақ, ұлар, кекілік, ку ропатки)
– 82,8 мың адам.

Осындай ереженің болуы нәтижесінде аңшыға аң аулауға рұқсат алу механизмі күрделенді. Салдары ретінде аңшылық қызмет экономикалық көрсеткіштері бойынша өзін өзі ақтай алмады. Ал қазақстандық аңшылық қызметтің әлеуетін ескерсек ол ұлттық экономикаға едәуір үлес қосуға қабілеті бар. Осы міндеттерді шешу үшін Қазақстанда аңшылық шаруашылығын жүргізудің экстенсивті әдістерінен оның қарқындылығына көшу қажеттілігі өткір пісіп жетілді. Көптеген елдердің (Венгрия, Германия, Канада, АҚШ, Финляндия, Чехия, Швеция және т. б.) тәжірибесі аңшылықты қарқынды жүргізу оның өнімдерін тиісті мал шаруашылығы салаларымен салыстырылатын мөлшерде алуға мүмкіндік беретіндігін көрсетеді. Германияда халықтың тек 1 пайызы ғана аңшылық қызметпен айналысады. 300 мыңға жуық яғни мемлекет аумағының 85 пайызынан астамы аңшылық аумақты құраса да, аңшылардың саны те 340 мыңға жетеді. Әдетте, жұмысшылар, фермерлер мен кәсіпкерлер аңшылықпен айналысады. Жалпы алғанда жылына 700 000 000 евро аңшылық салаға бөлінеді. Сонымен қатар, аңшылық аумақтар мен жануарларды сақтап қалу үшін міндетті төлем енгізілген. Жыл сайын бұл көрсеткіш шамамен 1 000 000 000 еуроны құрайды. Бұған аңшылық салығы, аңшылық лицензиясы үшін төлем, аумақтарды жалға алу, иттерді ұстау және т.б. кіреді. Жергілікті аңшылардың мемлекеттік органы-16 федерациядан тұратын неміс аңшылар қауымдастығы. Қауымдастық шамамен 300 000 аңшыны біріктіреді. Қауымдастықтың өз бұқаралық ақпарат құралдары бар, олар аңшыларға әртүрлі ақпарат береді, қоғамдағы жұмысты реттейді [8].

Америка Құрама Штаттарында жабайы табиғаттың жай күйіне жауап беретін әр шатта өз органдары қызмет етеді. Аң аулау фаунасы саласындағы аса маңызды заң 1937 жылы шығарылған және Жануарлар дүниесін қорғауға Федералдық көмек деп аталатын Питтман және Робертсон заңы. Осы заңның негізінде жергілікті қоршаған ортаны қорғау органдарына федералдық көмек көрсету бағдарламасы құрылды. Қаржылай көмек аңшылық қару-жарақ пен техниканың барлық түрлеріне акциз (11%) негізінде жүргізілді. Осы салықтан алынған қаражат штаттар бойынша сол жерде сатылған аңшылық лицензияларының санына қарай бөлінеді. Федералды үкімет берген сомаға әр штаттың әкімшілігі тағы 50 % қосады. Мәселен, огайо органдары, басқа Штаттар сияқты, алынған қаражатты өз қалауы бойынша басқаруға құқылы. Олар негізінен жабайы табиғаттың мекендеу ортасын жақсартуға, жануарлар популяциясын есепке алу және статистикалық зерттеулер жүргізуге, жаңа аңшылық алқаптарын сатып алуға, аңшыларды оқытуға және оқытуға, жаңаларын салуға және ескі қоғамдық атыс алаңдарын күтіп ұстауға жұмсалады. Қоғамдық және жеке учаскелерден басқа, Огайода аңшылық ранчолары бар, онда жануарлар аң аулау мақсатында әкелінеді және оларды тұтқында өсіреді. Бірнеше гектардан жүздеген шаршы шақырымға дейінгі барлық ранчолар биік қоршаумен қоршалған, бұл ондағы жануарлардың шығуын болдырмайды. Аңшылық лицензиясын тексеруге көптеген адамдар құқылы: штаттың аңшылық және балық департаментінің өкілдері, шериф, округ шерифінің орынбасары, құқық қорғау органдарының қызметкерлері, ал жеке жерлерде жер иелері немесе жер иесінің уәкілетті агенттері. 80 жылдан кейін федералдық көмек бағдарламасының және

аңшылық индустриясынан жиналған миллиардтаған доллардың арқасында барлық Солтүстік Америка жануарларының популяциясы қалпына келтіріліп қана қоймай, айтарлықтай өсті.

XVIII ғасырдың аяғы мен XIX ғасырдың басында Солтүстік Америкадағы көптеген жануарлар түрлері жойылу қаупінде болды. Бұл күндері әрбір американдық аңшы өзінің іс-әрекетімен жабайы фаунаны ғана емес, жалпы жабайы табиғатты да қорғайтынын, көбейтетінін және сақтайтынын анық түсінеді. Огайодағы аңшылар мен балықшылар екі негізгі санатқа бөлінеді. Бұл штатта тұрақты тұратын жергілікті аңшылар (резиденттер) және келушілер (резидент емес), яғни басқа Штаттардың азаматтары. Жергілікті тұрғындар да, келушілер де барлығына ортақ ережелерді қатаң сақтауы керек. Аңшылық маусымы ашылғанға дейін де, балық және аңшылық Департаментінің сайтында аңшының барлық әрекеттерін егжей-тегжейлі көрсететін аңшылық мерзімі бар құжат жарияланады. Бұл осы штатта аң аулау маусымын өткізуге шешім қабылдаған адамның өмірін жеңілдететіні сөзсіз [9].

Ал Беларусь тәжірибесімен бөлісетін болсақ, мұнда табиғат ресурстары қатынастары үшін дәстүрлі табиғат пайдалану құқығының бір түрі ретінде аңшылық соңғы бірнеше жылда айтарлықтай жаңаруға ұшырады. Жаңалықтар осы қатынастардың нормативтік құқықтық негізіне де, табиғатты пайдалану құқығының осы аңшылық түрінің мазмұндық сипаттамаларына да әсер етті. Әуесқойлық және кәсіптік аң аулау түрлерінің аражігін ажырату принциптері өзгерген жоқ, бірақ аң аулаудың әр түрлі формаларын дамыту жағдайында доктриналық деңгейде, содан кейін табиғатты пайдалану құқығының осы түрін бекітетін нормативтік құқықтық актілер деңгейінде жүйелеу қажеттілігі туындады. Аң аулаудың әртүрлі түрлерін бөлу критерийлері де жаңартылды. Бұл мәселені тереңірек зерттеу қажеттілігі аң аулауды жүзеге асырудың жалпы рұқсат беру тәртібі болған кезде (әуесқойлық та, кәсіпшілік те), әсіресе, табиғат пайдаланушылардың құқықтық қатынастарының мазмұнына және құқықтарының көлеміне әсер ететін аң аулаудың жекелеген түрлерінің белгіленуінен туындайды. Беларусь заңғылымы әлі де заңның осы аспектісіне аңшылық саласындағы қатынастарды реттеуге жеткілікті назар аударған жоқ [10].

Жоғарыда айтылғандай, жануарлар ресурстарын басқарудың еуропалық жүйесінің негізгі принциптері: біріншіден, қорғауды аңшылық шаруашылықтарының иелері немесе аңшы пайдаланушы жүзеге асырады. Екіншіден, олар бекітілген нормативтер бойынша негізгі аңшылық түрлерін алуға лимиттерді дербес белгілейді. Бұл модель Жануарлар ресурстарын адаптивті басқару деп аталады. Оның логикасы қарапайым: аңшы пайдаланушының өзі оның фермасында жабайы аңдар санының өсуіне мүдделі, нәтижесінде аң аулаудың үлкен шегі ыңғайлы болуын қалайды. Сондықтан ол аң аулауға қанша және қандай жыныстық-жас құрамын сатуға болатындығын және көбею үшін қандай құрамды сақтау керектігін тиімді анықтайды [11].

Қазақстанда мұндай жүйені толығымен көшіру әлі ерте және рентабельді емес. Бірақ бейімделгіш басқаруды енгізу және жануарлардың кейбір түрлеріне, әсіресе тез көбейетін түрлеріне лимитті дербес анықтау мүмкін деп санаймыз. Мысалы, жыл сайын аналықтарды атуға шектеу қойылады, бұл аналық малдың деградациясы жағдайында логикаға қайшы келеді.

Қазақстан Республикасында Аңшылық объектілері болып табылатын жануарлар түрлерін алып қою нормативтері тұяқтыларды пайызбен алып қоюды қатаң регламенттеледі (марал, сібір елігі, сібір тау ешкісі – еркектер 30%, әйелдер 20%, жас төлдер 50%). Аналықтарды алып қоюдың бекітілген нормалары (20%) негізгі аңшылық түрлер санының өсуіне ықпал етпейді, керісінше, жалпы аңшылық шаруашылығына зиян келтіріледі. Аналықтар белгілі бір түрдің популяциясының өнімді бөлігі болып табылады және тек ақаулы және кәрі жануарларды ату керек [12].

Жоғарыда аталған Қаулы аналықтар популяциясының 20% -ға нақты алып қоюды анықтайды, соның салдарынан аңшылар алып қою лимитіне белгіленген 20% норманы енгізуге және өнімді популяцияны атуға мәжбүр. Егер аңшы пайдаланушы мәлімделген ату лимитіне 20% - дан төмен белгілесе, онда бұл алып қою нормалары туралы қаулының орындалуын бұзу болып табылады. Сондай-ақ, лимитті сатып алу кезінде, егер аналықтардың аз бөлігі сатып алынса, онда бұл да бұзушылық болып табылады және қадағалау органдары лимитті толық игеруді талап етеді. Мәселен, егер олар аңшылық жануарлардың саны мен тығыздығын арттырғысы келсе, аңшылардың аналықтар өнімін жоюдың мағынасы жоқ. Яғни, аңшыларды пайдаланушыларға бекітілген лимит шеңберінде өндірілетін жыныстық құрамды өз бетінше реттеуге рұқсат беру қажет деп санаймыз, өйткені аналық малдың дамуынсыз жабайы жануарлардың санын көбейту мүмкін емес.

Қазақстан Республикасында трофейлік аң аулауды дамыту да маңызды орынды алады. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, трофейлік аң аулау жануарлар ресурстарын, оның ішінде сирек кездесетін және жойылып кету қаупі төнген түрлерді қорғау мен орнықты дамыту ісіндегі ең тиімді құралға айналды [13].

Аңшылықты пайдаланушылар үшін трофейлік аң аулауға жеке турлардан түсетін кірістер қорғау және биотехникалық іс-шараларды жүргізу үшін нысаналы мақсатқа бағытталатын қаражаттың негізгі көзі болып табылады. Бұл туралы мемлекет алатын кіріс бөлігінің бөлімі де айтады. Мәселен, өткен жылы Алматы облысында 127 шетелдік аңшы бюджетке жануарлар дүниесін пайдаланғаны үшін 14827,91 мың теңге, ал 1380 қазақстандық аңшы 11281,468 мың теңге әкелді. Аңшылық шаруашылықтары көрсететін өзге де қызметтерден түсетін табыстағы да осындай пропорция. Жалпы, трофейлік аң аулауды жүргізетін Алматы облысындағы 10 шаруашылық 240 000 мың теңгеге жуық жалпы табыс тапты. Бүгінде трофейлік аң аулау ел бойынша 15-20-дан аспайтын шаруашылықтарда жүргізіледі. Бірақ осы бағытта келесі мәселелер орын алуы мүмкін. Яғни, аңшылықты пайдаланушылардың аңшылық шаруашылығын кәсіби емес жүргізуі, соның салдарынан инфрақұрылымға күзетудің және инвестициялардың болмауы және одан туындайтын саны аз және трофей қатары әлсіз болуы; трофей жануарларының шағын түрлерінің әртүрлілігі: марал, сібір тау ешкісі, сібір елігі, қасқыр; ең жақсы табиғи аумақтарда аң аулауға тыйым салу: шекара маңындағы аудандардағы барлық және инженерлік құрылыстардың болмауы. Сондай-ақ туристік тартымдылыққа және аңшылық туризм саласындағы қызметке әсер ететін проблемалар: садақпен аң аулауға тыйым салу, трофейлік аңшыларға қаруды беруге-жалға беруге тыйым салу, аң аулаудың шектеулі мерзімдері, трофейлерді әкетуге байланысты күрделі рәсімдер,

шетелдік аңшылар үшін қасқыр санын реттеуге рұқсат беру мүмкіндігінің болмауы трофейлік аңшылықтың дамуына едәуір кедергі жасайды.

Осы орайда келесі ұсыныстарды келтіруге болады:

Біріншіден, өз міндеттемелерін орындамайтын аңшыларды бақылауды күшейту, аңшылардан коммерцияландыруды және инвестицияларды талап ету. Сирек кездесетін және жойылып кету қаупі төнген түрлердің есебінен трофейлік аң аулауды ұйымдастыруға қол жетімді түрлердің әртүрлілігін кеңейту, репродуктивті жастан шыққан еркек трофейлік аң аулауды ұйымдастырудың бүкіл әлемде қолданылған тәжірибесін пайдалану;

Екіншіден, ұлттық саябақтарда трофейлік аң аулау мүмкіндігін қайтару, аңшылық пайдаланушыларға тұрақты негізде бекітілуі мүмкін қорықтарда аңшылық туризмін дамытуды енгізу керек.

Жабайы құс және фермерлік шаруашылық. Бүгінгі таңда бүкіл әлемде құс өсіру және фермерлік шаруашылық ауыл шаруашылығы саласының бір бөлігі ретінде танылды. Бұл жабайы жануарлар үй жануарлары ретінде өсіріліп, жартылай ерікті жағдайда ұсталатын мал шаруашылығы. Мал шаруашылығының бұл түрі өте перспективалы және бүкіл әлемде дамуда, мысалы, Жаңа Зеландияда тек жартылай ерікті жағдайда ұсталатын асыл бұғылар 1600000 миллион алты жүз мың, ал Баварияда жабайы тұяқтыларды өсірумен айналысатын 2000-ға жуық шаруа қожалықтары бар. Еуроодақта бір гектар жер үшін мемлекет жыл сайын 200 еуро субсидия төлейді. Бұл көптеген жабайы тұяқтылардың ірі қара немесе қойға қарағанда әлдеқайда құнды екендігіне байланысты. Сонымен, бұғылар пантокринді, арнайы сорттарды терісін және т. б. алу үшін қолданылады. Сондықтан, бүгінде жабайы тұяқтыларды өсіруге қаражат сала отырып, фермер болашақта бірнеше кіріс алады: фермада селекция арқылы өсірілген көрнекті үлгілерге трофейлік аң аулау, әуесқойлық аң аулау, жануарларды етке сою немесе басқа туынды құралдарды алу. Мұндай фермерлік шаруашылықты құру біздің елімізде құқықтық құжаттардың болмауына байланысты дамыту үлкен кедергілерге алып келеді. Осы бағытта келесі негізгі проблемалар бар. Атап айтқанда, жерді пайдаланудың туынды құқығының болуы. Қазіргі уақытта аңшы пайдаланушы екінші реттік жер пайдалану құқығын пайдаланады, әдетте аң аулау қызметін мал шаруашылығымен біріктіреді. Жерге меншік құқығы жоқ жағдайда, бірде-бір инвестор инвестиция салмайды. Сонымен қатар, шаруашылық жүргізу процесі, құс өсіру айтарлықтай қаржылық инвестицияларды қажет етеді. Еуропаның барлық елдерінде құс өсірумен айналысатын мемлекет субсидиялауды көздейді. Қоршаулар салуға мемлекеттік қолдаудың болмауы, онсыз Ранчо шаруашылығы мүмкін емес. Мыңдаған гектарлары бар үлкен аумақтарды, көбінесе таулардың қиын жағдайларында қоршау қажет.

Қорытынды

Зерттеу қорытындылары көрсеткендей, аңшылық шаруашылығы мемлекеттің экономикасының маңызды саласының бірі болып табылады. Оның жеткілікті реттелуіне жануарлар санын қалыпты сақтай отырып табиғатты пайдалануға байланысты. Осы

жерде аңшылық шаруашылығының орнықты дамуы қағидасының болуы шарт. Себебі, бүгінгі ұрпақ қоршаған ортаны таза қалыпты күйде келесі ұрпаққа табыстауға міндетті. Сауатты түрде пайдаланған жағдайда Қазақстан Республикасының климаттық жағдайы мен ресурстары экономиканың дамуына елеулі үлес қоса алатын мүмкіндіктері бар. Аңшылық шаруашылыққа қатысты реформаларды жүзеге асыру барысында келесі ережелерді міндетті түрде ескерген жөн:

- Аңшылық шаруашылыққа қатысты кез келген өзгерту жануарлар әлемінің қалыпты өмір сүруіне зиян келмейтін сипатта болу керек;
- Аңшылық шаруашылықтар арасында бәсекеге қабілеттілікті орнату және оларға халықтың қолжетімділігін қамтамасыз ету қажет;
- Аңшылық шаруашылық саласына инвестиция тарту қызығушылықтарын арттыру қажет;
- Аңшылық шаруашылық өнімдерін ішкі және экспорттық тұтыну мүмкіндіктерін арттыруды дамыту қажет және т.б.

Авторлардың қосқан үлесі.

Ғылыми мақаланы жазуда авторлардың үлесі ортақ.

Авторлар мақаланы жариялау барысында бірлесе отырып зерттеу жүргізіп талқылаудан өткізді.

Мақаланы жазу барысында авторлардың қосқан үлестері келесідей нақтыланады:

Телеуев Г.Б. – жұмыстың түпкілікті нәтижелеріне қол жеткізу үшін материалдар жинау, отандық және шетелдік заңнамалық актілерге талдау жасау.

Бектурганов А.Е. – жұмыс нәтижелеріне талдау жасау, тақырыптың өзектілігін арттыруда ұсыныстар келтіру. Қажетті қайнар көздерді реттестіру.

Елікбай М.А. – зерттеуге қажетті әдіснаманы таңдау, ақпараттарды талдау жұмысымен айналысу арқылы үлес қосты.

Авторлар мақалада қолданылған ақпараттың шынайылығына, дұрыстығына ортақ жауапты.

Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылыми комитеті қаржыландыратын АР19679495 - «Жануарлардың құқықтық режимін регламенттеу мәселелері: отандық және шетелдік тәжірибе» жобасын іске асыру мақсатында дайындалды.

Әдебиеттер тізімі

1. Балашенко С.А., Макарова Т.И., Лизгаро Е.В. – Минск: Вышэйш. шк., 2016. – 383 с.
2. Аңшылық шаруашылығын жүргізу қағидаларын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің м.а. 2015 жылғы 29 мамырдағы № 18-2/501 бұйрығы//www.zakon.kz. Қаралым уақыты:27.04.2024 ж.
3. Аң аулау қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің м.а. 2015 жылғы 27 ақпандағы № 18-03/157 бұйрығы//www.zakon.kz. Қаралым уақыты:27.04.2024 ж.

4. Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 593 Заңы//www.zakon.kz. Қаралым уақыты:27.04.2024 ж.
5. Закон РСФСР от 14 июля 1982 г. "Об охране и использовании животного мира"//www.zakon.kz.Қаралым уақыты:27.04.2024 ж.
6. Раушанұлы Т. Қазақстанда жойылып кету қаупі бар жануарлар//Massaget мемлекеттік ақпараттық порталы. <https://massaget.kz/>. Қаралым уақыты: 27.4.2024
7. Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігі Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі комитеті ресми сайты: <https://www.gov.kz/memleket/entities/forest/press/article/details/106036?lang=kk>. Қаралым уақыты:24.04.2024
8. Rommelfanger J, Management of German national parks: The role of institutions and actors in defining goals and making decisions,Forest Policy and Economics,Volume 148, 2023,P. 123
9. Binod P. Chapagain, Neelam C. Poudyal, Economic benefit of wildlife reintroduction: A case of elk hunting in Tennessee, USA, Journal of Environmental Management,Volume 269, 2020, P.136
10. Шингель, Н. А. Природоресурсное право: учеб. пособие / Н. А. Шингель, И. С. Шахрай. – Минск: Вышэйш. шк., 2017. – 399 с.
11. Lara Moreno-Zarate, Beatriz Arroyo, Will Peach, Effectiveness of hunting regulations for the conservation of a globally-threatened species: The case of the European turtle-dove in Spain, Biological Conservation, Volume 256 -2021- P.180-196
12. Об утверждении нормативов в области охраны, воспроизводства и использования животного мира. Приказ Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 30 марта 2015 года № 18-03/271а. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 8 мая 2015 года № 110050
13. Qunsheng Wang, Dadi Li, Jing Zeng, Xinyu Peng, Lai Wei, Wanliang Du,A diagnostic method of freight wagons hunting performance based on wayside hunting detection system, Measurement,Volume 227, 2024.P.163-170

Г.Б.Телеуев¹, А. Е. Бектурганов², Елікбай М.А.³

¹Международная образовательная корпорация

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

³Южно-Казахстанский исследовательский университет имени М. Ауэзова

(E-mail: ¹galim@mail.ru, ²a.e.bekturganov@mail.ru, ³max_elikbai@mail.ru)

Некоторые правовые вопросы регулирования охотничьего хозяйства в Республике Казахстан

Аннотация. Целью предлагаемого исследования является совершенствование правового обеспечения охотничьих хозяйств в Республике Казахстан путем изучения их современного состояния. Основная позиция авторов в статье заключается в том, что охотничье хозяйство должно развиваться в качестве отдельной отрасли экономики. Животный мир, постоянно или временно населяющий территорию Республики Казахстан, и совокупность живых организмов, обитающих

в условиях естественной свободы, считаются неотъемлемым элементом природной среды, подлежащей охране. Охота - одна из старейших профессий человечества, которая существует на протяжении тысячелетий и изначально была источником существования человека. В статье, путем анализа законодательства Республики Казахстан о ведении охотничьего хозяйства, выявлены имеющиеся недостатки и предложены механизмы их устранения. Предлагаемая тема является актуальной и отвечает современным требованиям. Это связано с тем, что проблема сохранения биологического разнообразия в природе становится актуальной проблемой нашего общества. Несмотря на новые изменения в отечественном законодательстве, касающемся охраны животного мира, комплексный механизм защиты животных до сих пор считается открытым вопросом. Рациональная организация охотничьего хозяйства должна использоваться как дополнительное средство охраны животного мира. Авторы, проводя исследования особенностей и характера развития охотничьего хозяйства, доказали необходимость внедрения национальной модели отечественного охотничьего хозяйства. Авторами проведен краткий обзор особенностей становления отечественного института охотничьего хозяйства. Предложены пути совершенствования национального опыта с учетом развитого охотничьего опыта зарубежных государств.

Научная статья подготовлена в целях реализации проекта АР19679495-«вопросы регламентации правового режима животных: отечественный и зарубежный опыт», финансируемого Научным комитетом Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Ключевые слова: охотничье хозяйство, благоприятная среда, Красная книга, национальное законодательство, устойчивое развитие, охота.

G.B. Teleuyev¹, A.E. Bekturganov², M. Yelikbay³

¹International educational Corporation

²L.N. Gumilyov Eurasian National University

³M. Auezov South Kazakhstan Research University

(E-mail: ¹galim@mail.ru, ²a.e.bekturganov@mail.ru, ³max_elikbai@mail.ru)

Some legal issues of regulation of hunting economy in the Republic of Kazakhstan

Annotation. The purpose of the proposed study is to improve the legal support of hunting farms in the Republic of Kazakhstan by studying their current state. The main position of the authors in the article is that the hunting industry should develop as a separate branch of the economy. The animal world permanently or temporarily inhabiting the territory of the Republic of Kazakhstan and the totality of living organisms living in conditions of natural freedom are considered an integral element of the natural environment subject to protection. Hunting is one of the oldest professions of mankind, which has existed for thousands of years and was originally the source of human existence. In the article, by analyzing the legislation of the Republic of Kazakhstan on hunting management, the existing shortcomings are identified and mechanisms for their elimination are proposed. The proposed topic is relevant and meets modern requirements. This is due to the fact that the problem of preserving biological

diversity in nature is becoming an urgent problem of our society. Despite new changes in domestic legislation concerning the protection of wildlife, a comprehensive mechanism for animal protection is still considered an open question. The rational organization of the hunting economy should be used as an additional means of protecting the animal world. The authors, conducting research on the features and nature of the development of the hunting industry, proved the need to introduce a national model of the domestic hunting industry. The authors conducted a brief review of the features of the formation of the national institute of hunting economy. The ways of improving national experience are proposed, taking into account the developed hunting experience of foreign countries.

The scientific article was prepared in order to implement the AP19679495 project –«issues of regulation of the legal regime of animals: domestic and foreign experience», funded by the Scientific Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: hunting economy, favorable environment, Red Book, national legislation, sustainable development, hunting.

References

1. Balashenko C.A., Makarova T.I., Lizgaro E.V. – Minsk: Vyshejsh. shk., 2016. – 383 s.
2. Anshylyk sharuashylygyn zhyrgizu қағидаларын бекіту туралы. Kazagstan Respublikasy Auyl sharuashylygy ministrinig m.a. 2015 zhylygy 29 мамырдagy № 18-2/501 buorygy//www.zakon.kz. Karalym uakyty: 27.04.2024 zh.
3. An aulau қағидаларын бекіту туралы Kazakstan Respublikasy Auyl sharuashylygy ministrinin m.a. 2015 zhylygy 27 akpandagy № 18-03/157 buirygy//www.zakon.kz. Karalym uakyty: 27.04.2024 zh.
4. Zhanuarlar dyniesin қорғau, өsimin molajtu zhөne pajdalanu туралы Kazakstan Respublikasynyn 2004 zhylygy 9 shildedegi N 593 Заңу//www.zakon.kz. Karalym uakyty: 27.04.2024 zh.
5. Zakon RSFSR ot 14 iyulya 1982 g. \"Ob ohrane i ispol'zovanii zhivotnogo mira\"//www.zakon.kz. Karalym uakyty: 27.04.2024 zh.
6. Raushanuly T. Қазакстанда zhojylyp ketu қаupi bar zhanuarlar//Massaget memlekettik ақparattyқ portaly. <https://massaget.kz/>. Қаралым uakyty: 27.4.2024
7. Kazakstan Respublikasy Ekologiya zhane tabigi resurstar ministriligi Orman sharuashylygy zhane zhanuarlar dyniesi komiteti resmi saity: <https://www.gov.kz/memleket/entities/forest/press/article/details/106036?lang=kk>. Karalym uakyty: 24.04.2024
8. Rommelfanger J, Management of German national parks: The role of institutions and actors in defining goals and making decisions, Forest Policy and Economics, Volume 148, 2023, P. 123
9. Binod P. Chapagain, Neelam C. Poudyal, Economic benefit of wildlife reintroduction: A case of elk hunting in Tennessee, USA, Journal of Environmental Management, Volume 269, 2020, P.136
10. Shingel', N. A. Prirodoresursnoe pravo: ucheb. posobie / N. A. Shingel', I.S. Shahraj. – Minsk: Vyshejsh. shk., 2017. – 399 s
11. Lara Moreno-Zarate, Beatriz Arroyo, Will Peach, Effectiveness of hunting regulations for the conservation of a globally-threatened species: The case of the European turtle-dove in Spain, Biological Conservation, Volume 256, 2021, P.180-196
12. Ob utverzhdenii normativov v oblasti ohrany, vosproizvodstva i ispol'zovaniya zhivotnogo mira Prikaz Ministra sel'skogo hozyajstva Respubliki Kazahstan ot 30 marta 2015 goda № 18-03/271a. Zaregistrirovan v Ministerstve yusticii Respubliki Kazahstan 8 maya 2015 goda № 110050

13. Qunsheng Wang, Dadi Li, Jing Zeng, Xinyu Peng, Lai Wei, Wanliang Du, A diagnostic method of freight wagons hunting performance based on wayside hunting detection system, Measurement, Volume 227, 2024. P.163-170

Авторлар туралы мәліметтер / Сведения об авторах / Information about the authors

Телеуев Г.Б. – хат-хабар авторы, PhD, Халықаралық білім беру корпорациясындағы Қазақстан-Америка университеті факультетінің деканы, Рысқұлбеков к-сі, 28, 050043, Алматы қ., Қазақстан

Бектұрғанов А.Е. – заң ғылымдарының докторы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Керей Жәнібек хандар көшесі, 14/2, 0100026, Астана, Қазақстан

Елікбай М.А. – заң ғылымдарының кандидаты, М. Ауезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Заң факультеті деканы м.а., Тауке хан 5, 160012, Шымкент, Қазақстан.

Телеуев Г.Б. – автор для корреспонденции, доктор PhD, декан факультета Казахстанско-Американского университета в Международной образовательной корпорации, улица Рысқұлбекова 28., 050043, г. Алматы, Казахстан

Бектурганов А.Е. – Доктор юридических наук, профессор Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, ул. Керей - Жанибек хандары 14/2, 0100026, Астана, Казахстан

Елікбай М.А. – кандидат юридических наук, Южно-Казахстанский исследовательский университет им. М. Ауэзова, и.о. Декан факультета права, Тауке хан 5, 160012, Шымкент, Казахстан.

Teleyuev G.B. – corresponding author, PhD, Dean of the Faculty of the Kazakh American University in the International Educational Corporation, Ryskulbekov 28, 050043, Almaty city, Kazakhstan

Bekturganov A.E. – Doctor of Law, Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kerey - Zhanibek Khandary St. 14/2, 0100026, Astana, Kazakhstan.

Yelikbay M.A. – Candidate of Juridical Sciences, Auezov University, Dean of the Faculty of Law, Tauke Khan 5, 160012, Shymkent, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 10.53.22
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-166-177>

Constitutional basis for the development of legislation in the field of subsoil use

B.A. Zharmakhanbetova¹, A.Yessenaliev², A.E.Paridinova³

¹ L.N. Gumilyov Eurasian National University

² South Kazakhstan University named after Mukhtar Aueзов

³ Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University

(E-mail: ¹balzhan.zh10@gmail.com, ²askat.yessenaliyev@ayu.edu.kz, ³aigul.paridinova@ayu.edu.kz)

Abstract. The development of legislation in the field of subsoil use in Kazakhstan has been a continuous process since the country gained independence in 1991. The original legislative framework was created in the early 1990s, and since then it has undergone several revisions and updates to keep pace with the changing needs and priorities of the country's subsoil sector. The study analyzes the development of legislation in the field of subsoil use, taking into account its constitutional foundations. The following aspects will be considered in the work: a historical overview of legislation in the field of subsoil use, from ancient times to modern times period. Assessing contemporary challenges and problems associated with subsoil use, such as conflicts of interest, environmental threats, and the necessity to improve regulation and control. Consider ways to improve legislation and its compliance with constitutional principles to ensure more effective management of subsoil resources and ensure sustainable development. This study will help to better understand the evolution of legislation in the field of subsoil use and identify key areas for its improvement, taking into account the constitutional framework.

Keywords: subsoil use, subsoil laws, development of subsoil use, legislation, constitutional foundations, Kazakhstan, sustainable development, licensing procedures.

Introduction

The formation of the mineral resource industry in Kazakhstan represents an important part of the historical, economic and social development of the country. Minerals such as oil, natural gas, metals and minerals play a key role in the economy of Kazakhstan, providing significant revenue to the state budget and contributing to the development of infrastructure, industry and other sectors.

The history of the formation of this industry is rich in events and changes that have shaped the current state of affairs. Since Kazakhstan's independence in 1991, the country has faced challenges and opportunities in the field of subsoil use. The process of unlocking and using natural resources was associated not only with economic benefits, but also with issues of environmental sustainability, social responsibility and legal regulation.

In this study, we will review the historical stages of the formation of the mineral resource industry in Kazakhstan, starting from the moment of independence, and consider the key factors influencing the development of this industry. We will also explore changes in the legislation and constitutional framework governing subsoil use and their impact on the economic and environmental development of the country.

The purpose of this study is not only to analyze the past, but also to identify strategic directions for the further development of the mineral resource sector in Kazakhstan, taking into account modern challenges and global trends.

The beginning of the formation of the mineral resource industry in Kazakhstan can be attributed to the acquisition of independence in 1991. In parallel with the development of the General Civil Code, laws on oil and gold and minerals in general were quite actively developed. One of Kazakhstan's first laws on subsoil use was the Code "On the Processing of Subsoil and Mineral Resources" dated May 30, 1992. The Code played an important role in the development of mining in the economy of Kazakhstan. It became the legal basis for subsoil use in the country, which led to the adoption of the legally significant Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On subsoil and subsoil use" on January 27, 1996. With the adoption of this Decree, the Subsoil Code lost force [1].

In Soviet times, obtaining permission to develop the country's mineral resources was almost impossible. Thanks to independence, we now have full rights to explore study, and develop deposits of ores, precious metals, and metals. Information that the vast expanses of Independent and sovereign Kazakhstan are rich in mineral resources has become widespread among interested foreigners. The need to adopt a new Subsoil Code was caused by the influx of foreign investment into the region. When foreign investors began to evaluate Kazakhstan's legislation as it applied to them, they discovered many gaps and inconsistencies inherent in the 1992 Subsoil Code.

Most importantly, the ideology of the Code was recognized as inappropriate to the new conditions. The Code was based on a framework relationship and was designed to work with state-owned enterprises that were heavily dependent on government agencies. The emergence of foreign companies in the Kazakhstan market urgently required the regulation of legal norms, especially the foreign investors themselves needed this [2].

Foreign countries have influenced the subsoil of Kazakhstan, especially in the oil and gas sector of the present time. Many foreign companies, including major oil and gas companies, have made significant investments in Kazakhstan's subsoil sector, bringing with them advanced technologies, experience, and significant capital investments.

This impact can be divided into several key aspects:

Foreign investment and technology: Many foreign oil and gas companies have invested in the development and development of oil and gas fields in Kazakhstan. These investments allowed Kazakhstan to use modern technologies and mining methods, which increased its mining capacity and production efficiency.

Cooperation through joint ventures: Many foreign oil and gas companies have entered into agreements on joint activities with Kazakh partners. This contributed to the exchange of experience and technology, as well as the creation of new jobs and infrastructure in the mining regions.

Export and Transportation: Foreign countries, particularly Russia and China, have become important partners for Kazakhstan in the export of its oil and gas. This required the development of infrastructure for transporting energy resources through the territory of other countries and the creation of international transport corridors.

Regulation and control: Foreign investors and companies have also influenced Kazakhstan's legal and regulatory environment in the field of subsoil use. This has led to the development of new laws and regulations governing the oil and gas industry.

Social Impact: The development of the oil and gas industry has attracted labor and specialists from foreign countries, which has had an impact on cultural exchange and socio-cultural dynamics in regions where oil fields are being developed.

In general, foreign countries, especially neighboring states and large oil and gas companies, have played and continue to play an important role in the formation and development of the oil and gas sector in Kazakhstan. This impact can be positive, promoting economic growth and technological development, but can also be accompanied by challenges associated with the environmental and social aspects of natural resource development.

Methods and Materials

To write an article about subsoil use and its constitutional aspects, a variety of research methods were used. Combining various research methods makes it possible to obtain a more complete and in-depth understanding of the topic of subsoil use and constitutional foundations, which helps to compose an informative article. To better understand the situation in Kazakhstan and compare it with world practices, methods of comparative analysis of legislation and practice of subsoil use in other countries were used. To understand the relationship between various aspects of subsoil use and constitutional principles, systems analysis and modeling methods were used. This is a fundamental approach to systems analysis, which involves considering the subsoil use system as a whole, rather than its individual components. Systems thinking is used to identify the structure of a system, the relationships between elements, and identify the key variables that influence its functioning.

Discussion

The development and constitutional framework of legislation in the field of subsoil use is critical to ensuring responsible and sustainable management of natural resources. The discussion will examine the significance of developing legislation in this area and the constitutional principles underlying it.

Firstly, the development of legislation in the field of subsoil use is necessary to create a legal framework regulating the exploration, production and use of subsoil resources. Such legislation provides clarity regarding the rights and responsibilities of stakeholders involved in subsoil use activities, including the state, companies and local communities. This helps prevent conflict, ensure fair competition, and promote transparency and accountability in the subsoil sector.

The constitutional framework plays a critical role in the formation of legislation in the field of subsoil use. Constitutions often recognize state ownership of mineral resources and establish principles for their management. These principles may include environmental protection, sustainable development, and equitable distribution of benefits derived from mining activities. The provisions of the Constitution provide a sound basis for the adoption of laws that are consistent with these principles and protect the interests of the state and its citizens.

In the case of our country Kazakhstan, the Constitution from the period of its founding directly stated that the subsoil and its resources are the exclusive property of the state. This constitutional provision establishes the legal basis for state control over subsoil use and lays the foundation for the development of legislation in this area. The Constitution also emphasizes the importance of rational use and protection of mineral resources, which reflects the country's commitment to sustainable development.

Subsoil legislation typically covers various aspects, including licensing procedures, environmental legislation, taxation and revenue distribution mechanisms. These laws aim to strike a balance between promoting economic development and protecting the environment. They often require companies to conduct environmental impact assessments, implement mitigation measures, and adhere to strict safety standards.

In addition, constitutional principles such as transparency and accountability are critical when developing legislation related to subsoil use. Laws in this area should ensure that information on subsoil use contracts, revenues and environmental impact assessments is available to the public. Such transparency helps prevent corruption, increase public trust and ensure effective public participation in decision-making processes.

The development and constitutional framework of subsoil law is an important topic with many aspects that may vary between countries and contexts. In most countries, the constitution establishes the principles of subsoil management. As in Kazakhstan, at the moment the Constitution guarantees the right of ownership of the subsoil of the state. Comparing this with other countries, one can see differences in the language and emphasis on protecting property rights.

Legislation in the field of subsoil use often regulates issues of environmental safety and nature conservation. Different countries may have different models of subsoil development. For example, in Qatar many foreign companies have licenses to produce oil and gas, while in Russia

production is often carried out by state-owned or large national companies. The legislation also regulates the taxation and distribution of income from subsoil production. An important aspect is the issue of ownership rights to subsoil. Some countries allow private ownership, while others stipulate that mineral resources belong to the state. The subsoil of the Islamic Republic of Iran is state-owned, the right to use them is granted on the basis of contracts (agreements for joint oil activities) concluded between the National Iranian Oil Company, acting on behalf of the state, and foreign investors. Foreign companies “de jure” act as agents and contractors of the specified national company, “de facto” - as subsoil users. In addition, investors determine the volumes and directions of sales of Iranian hydrocarbons, and act as an intermediary in the export of hydrocarbons from the Islamic Republic - a source of foreign exchange earnings to Iran [3].

In some cases, countries enter into international agreements on subsoil use, which may have an impact on their domestic legislation. This is also an important aspect of benchmarking.

Innovation and technology are some of the most important implementations, especially in scientific and technological progress. Some countries emphasize attracting innovation and modern technologies in mining, which may be reflected in legislation. Innovation and technology are critical to achieving sustainable development goals. They enable the development of clean and renewable energy sources, efficient resource management systems, and environmentally friendly technologies. Promoting sustainable practices, innovation and technology helps mitigate the negative impacts of human activity on the environment and contribute to a more sustainable future.

A comparative analysis of subsoil use legislation allows us to identify best practices, as well as possible shortcomings and lessons that can be learned from the experience of other countries. This is important to ensure sustainable development, respect constitutional principles, and satisfy the interests of various parties, including government, companies, and society. In this way, it is possible to identify at the initial levels the strengths and weaknesses of the legal system in the area under study.

A strength is that the legal framework often reflects the country's commitment to sustainable development and responsible resource management. Constitutional provisions may recognize the importance of subsoil resources to the economic well-being of the country.

Weaknesses include lack of clarity: The legal framework may lack clarity and consistency, leading to ambiguity in subsoil use rules. There may be gaps in the law that leave room for exploitation or insufficient regulation.

Addressing these challenges requires improved legal clarity, transparency, environmental protection, revenue sharing, and regulatory compliance. Constitutional principles must be harmonized with subsoil-use laws to minimize conflicts. Strengthening regulatory bodies and protecting the rights of indigenous and local communities are also important aspects of reform in this area.

Foreign investment has contributed to the development of Kazakhstan's oil and gas sector and helped the country become one of the world's leading oil and gas producers. Foreign investment has also helped create jobs, improve infrastructure, and increase government revenue.

However, foreign investment has also brought challenges, especially related to natural resource management and environmental protection. Some critics argue that foreign companies

prioritize profits over environmental and social responsibility, leading to environmental degradation and social conflict.

To address these issues, the Government of Kazakhstan has introduced policies and regulations aimed at ensuring the responsible use of mineral resources and protecting the environment. These policies include environmental impact assessments, monitoring of subsoil use activities, and regulations regarding land use and reclamation.

In subsequent years, there has been a growing trend towards greater localization of the subsoil sector in Kazakhstan, with the government seeking to increase the participation of local companies and workers in the sector. The government also encourages foreign companies to transfer technology and expertise to local companies, helping to build local capacity in the subsoil sector. Overall, although foreign countries have had significant influence on Kazakhstan's subsoil resources, the government has put in place policies and regulations to ensure sustainable management of subsoil resources and fair distribution of benefits from subsoil development.

The “Decree on state control over oil production”, issued by the First President of Kazakhstan in 1993, was adopted. This decree was a significant step in the development of the Kazakhstan subsoil use sector. He established state control over oil production and created a legal framework for licensing subsoil use activities [4].

The resolution required that all oil production in the country be carried out under state control, and the State Committee for Geology and Subsoil Use was created to oversee subsoil use activities. The decree also required that all oil production be carried out through joint ventures with local companies and established rules for the distribution of oil revenues.

The decree played a decisive role in attracting foreign investment in the subsoil use sector, especially in the oil and gas industry. Foreign companies were required to form joint ventures with local companies, which helped build local capacity and create jobs.

However, the decree has also been criticized for its restrictions on foreign ownership of oil and gas resources. In 1994, the government of Kazakhstan amended the regulation to allow foreign companies to own up to 50% of oil and gas resources, which helped to further stimulate foreign investment in the subsoil sector [5].

In general, the “Resolution on State Control over Oil Production” was a significant step in the development of the Kazakhstan subsoil use sector. He established state control over subsoil use activities and created a legal framework for subsoil use licensing, which helped attract foreign investment and stimulate economic growth in the country [6].

In 1996, Kazakhstan introduced the System of Production Sharing Agreements (PSA), which allowed foreign investors to participate in the development of oil and gas fields. Later in 2010, amendments were made to this system, allowing the state to increase its share in oil and gas projects [7].

One of the most significant events in the field of subsoil use in Kazakhstan was the adoption of the Law “On Subsoil and Subsoil Use” in 2010. This law replaced the previous law on subsoil use, which was adopted in 1994, and was aimed at modernizing and streamlining the legal framework for subsoil use in the country.

The Law “On Subsoil and Subsoil Use” defines the conditions for subsoil use, including the rights and obligations of subsoil users, licensing procedures, and the legal regime of subsoil

plots. It also establishes the principles of subsoil use, such as the principles of rational use and protection of subsoil, environmental protection, and use of subsoil for the benefit of the people of Kazakhstan [8].

The Law “On Subsoil and Subsoil Use”, was adopted in Kazakhstan in 2010 and replaced the previous law on the same issue. Some of the key features of the law include:

Subsoil ownership: The law establishes that all subsoil resources on the territory of Kazakhstan belong to the state.

Licensing: The law requires all subsoil users to obtain a license from the government before they can begin exploration or production activities. The licensing process is designed to ensure rational and responsible use of subsoil resources.

Taxation: The law establishes a taxation system for subsoil users, which includes royalties, rent, and other payments. Tax rates vary depending on the type of subsoil resource and the stage of the production cycle [9].

Environmental Protection: The Law includes provisions on environmental protection and the prevention of pollution associated with subsoil use activities. Subsoil users are required to implement environmental management plans and obtain environmental permits before they can begin their activities.

Local Content: The law requires subsoil users to give priority to the use of local goods and services in their operations. This is intended to help develop the local economy and create jobs.

State participation: The law provides for the possibility of state participation in subsoil use projects. This may be equity participation, the creation of joint ventures, or other forms of cooperation between the state and subsoil users [10].

Results

Thus, in almost 10 years, a reliable basis was created for the further systematic development of the law on subsoil use and subsoil use activities in nature, which made it possible to raise the level of development of public relations in the field of subsoil use and subsoil use activities of subsoil users to a new level. To attract investment in this sector of the economy. Today, there are objective prerequisites for the transition to the next stage of development of legislation on subsoil use and subsoil use activities that meet the new realities of sustainable development of the state and market economy. The transition to a new stage in the development of legislation on subsoil use and subsoil use activities is also associated with the need to implement into domestic legislation the provisions of international legal acts and international treaties to which the Republic of Kazakhstan is a party.

Analysis of Kazakhstan's mineral resource base, indicating a potential future shortage of profitable mineral reserves, raises serious concerns. Shortages of profitable mineral reserves can have several economic, environmental, and geopolitical consequences. Having highlighted the potential impacts and actions, important economic implications can be considered in the area of reduced revenues. If Kazakhstan's lucrative mineral reserves are depleted, this could lead to a decline in revenues from the mining industry, which is the country's most important source of income. There are also employment concerns: the mining sector is an important

employer and shortfalls in lucrative reserves could lead to job losses and affect the livelihoods of many people.

Mineral exploration is worth noting: Kazakhstan may consider investing in geological exploration to identify new profitable mineral deposits. Advanced geological and geophysical surveys can help discover untapped resources. Increased exploration leads directly to advances in mining technologies and techniques that can help make previously uneconomic mineral reserves profitable. Kazakhstan could invest in research and development in this area.

Kazakhstan should focus on sustainable and efficient management of existing mineral resources. This includes responsible mining practices and waste minimization.

Cooperate with other countries: Kazakhstan could cooperate with other countries either to provide access to needed minerals or to jointly invest in mineral exploration and production in other parts of the world.

Environmental Responsibility: As mineral resources are depleted, it is critical to address the environmental impacts associated with mining and develop policies to minimize negative impacts. The depletion of lucrative mineral reserves can have geopolitical implications, as access to certain minerals is vital to such industries, like technology and defense. Kazakhstan should take its geopolitical position into account when securing resources from other countries.

Kazakhstan should review and possibly revise its mining laws and regulations to ensure they help attract investment and encourage responsible mining. It is important for Kazakhstan to proactively address mineral resource shortages profitably through a combination of economic diversification, exploration, technology development and responsible resource management. Planning for the future will be critical to mitigating the potential economic and social problems associated with this problem.

Conclusion

In general, the 2010 Law “On Subsoil and Subsoil Use” is intended to promote the sustainable and responsible use of subsoil resources in Kazakhstan, as well as protect the environment and promote the development of the local economy. Kazakhstan's subsoil legislation underwent significant changes in 2017. Some of the key differences between the 2010 Subsoil Law and the 2017 Subsoil Law:

Licensing: The licensing process under the 2017 law has been simplified and streamlined. There are fewer types of licenses and the requirements for obtaining a license have been clarified. The 2017 Law allows for an increase in state participation in subsoil use projects, including the possibility of the state acquiring a share in the production of a subsoil user. Taxation is a significant factor in the 2017 Law, which introduced changes to the tax system, including the abolition of the excess profit tax, the introduction of a simplified taxation regime for small subsoil users, as well as changes in the procedure for calculating royalties and rent.

In general, the 2017 Subsoil Law, which is directly related to the development stages in the Constitution, is aimed at improving the investment climate in Kazakhstan, increasing transparency and predictability in the field of subsoil use, and ensuring the sustainable and responsible use of subsoil resources.

These periods of development and change flowed into the principle enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan that the land and its subsoil, water, flora and fauna, and other natural resources belong to the people [11]. The state has the right to use and dispose of subsoil through legislative and executive bodies. The Constitution of the Republic of Kazakhstan serves as the basis for the legislation of Kazakhstan in the field of subsoil use.

The Constitution and the Law on Subsoil and Subsoil Use establish the principles of subsoil use, including the principles of rational use and protection of subsoil, protection of the environment and human health, and use of subsoil for the benefit of the people. Kazakhstan. In general, the development of legislation in the field of subsoil use in Kazakhstan is an ongoing process, and the government intends to continue to improve the regulatory framework to ensure sustainable development and responsible management of the country's natural resources.

The contribution of the authors

Zharmakhanbetova Balzhan Auezkhankyzy – abstract, keywords, introduction, methodology, conclusion, results and discussion.

Yessenaliyev Askat – transliteration, information about the authors.

Paridinova Aigul Esirkepkyzy – list of references.

References

1. Конституционный закон Республики Казахстан «О государственной независимости Республики Казахстан». // Ведомости Верховного Совета Казахской ССР. // 1991, №51, ст.622.
2. Манин Я.В. Недропользование и охране недр:современное состояние и перспективы развития – Москва. // 2018, стр. 27
3. Декрет о недрах земли от 30 апреля 1920 года - [Электрон, ресурс] (htt) URL:http://www.hist.msu.ru/about/gen_news/
4. Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона, от 28 июня 1995 г. № 2350 О нефти (внесены изменения Законом РК № 122-1 от 13.06.97) –
5. Summit Dutta. The World's Biggest Oil & Gas Companies & The Industry Giants Who Lead Them. Oil & Gas IQ, November, 2013.
6. Ченцова О. И. «Новый закон Республики Казахстан «О недрах»: новые регуляции и новые вопросы», журнал «Petroleum», 2010 год, № 5;
7. О недрах и недропользовании Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года № 125-VI ЗРК.
8. Конституция Республики Казахстан 30 августа 1995 года
9. Балгимбаев М.Б., Феномен Тенгиза. - Алматы, 2003. - С.10-11.
10. Горно-геологическая служба России в документах XVIII-XIX вв. // Сборник // под ред. Орлова В.П., Оганесяна Л.В. // Авторы-составители: Ларичкин В.А., Петров В.К., Полуэктов В.Н., Федин А.Д. - М.: Внешторгиздат, 2000. - С.318.-

Б.А. Жармаханбетова¹, А.Есеналиев², А.Е. Паридинова³

¹*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті*

²*Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті*

³*Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті*

Жер қойнауын пайдалану саласындағы заңнаманың дамуының конституциялық негіздері

Абстракт. Қазақстанда жер қойнауын пайдалану саласындағы заңнаманы дамыту еліміз 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан бері үздіксіз үдеріс болды. Түпнұсқа заңнамалық база 1990 жылдардың басында жасалды, содан бері ол заман ағымына ілесу үшін бірнеше өзгерістер мен жаңартуларға ұшырады. елдің жер қойнауын пайдаланудың қажеттіліктері мен басымдықтарын өзгерту. Зерттеуде жер қойнауын пайдалану саласындағы заңнаманың дамуы оның конституциялық негіздерін ескере отырып талданады. Жұмыста келесі аспектілер қарастырылады: ежелгі дәуірден қазіргі уақытқа дейінгі жер қойнауын пайдалану саласындағы заңнамаға тарихи шолу. Мүдделер қақтығысы, экологиялық қауіптер және реттеу мен бақылауды жақсарту қажеттілігі сияқты жер қойнауын пайдаланумен байланысты қазіргі заманғы қиындықтар мен проблемаларды бағалау. Жер қойнауын тиімді басқаруды және тұрақты дамуды қамтамасыз ету үшін заңнаманы және оның конституциялық қағидаттарға сәйкестігін жетілдіру жолдарын қарастыру. Бұл зерттеу жер қойнауын пайдалану саласындағы заңнаманың эволюциясын жақсы түсінуге және конституциялық негізді ескере отырып, оны жетілдірудің негізгі бағыттарын анықтауға көмектеседі.

Түйін сөздер: жер қойнауын пайдалану, жер қойнауы туралы заңнама, жер қойнауын пайдалануды дамыту, заңнама, конституциялық негіз, Қазақстан, тұрақты даму, лицензиялау рәсімдері.

Б.А. Жармаханбетова¹, А.Есеналиев², А. Е.Паридинова³

¹*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева*

²*Южно-Казахстанский университет имени Мухтара Ауэзова*

³*Международный казахско-түрік университет Х.А. Ясауи*

Конституционные основы развития законодательства в сфере недропользования

Абстракт. Развитие законодательства в области недропользования в Казахстане представляет собой непрерывный процесс с момента обретения страной независимости в 1991 году. Первоначальная законодательная база была создана в начале 1990-х годов, и с тех пор она претерпела несколько изменений и обновлений, чтобы идти в ногу со временем, меняющиеся потребности и приоритеты недропользования страны. В исследовании анализируется развитие законодательства в сфере недропользования с учетом его конституционных основ. В работе будут рассмотрены следующие аспекты: исторический обзор законодательства в сфере недропользования, с древнейших времен до современности. Оценка современных вызовов и

проблем, связанных с недропользованием, таких как конфликты интересов, экологические угрозы и необходимость совершенствования регулирования и контроля. Рассмотреть пути совершенствования законодательства и его соответствия конституционным принципам для обеспечения более эффективного управления недрами и обеспечения устойчивого развития. Данное исследование поможет лучше понять эволюцию законодательства в сфере недропользования и определить ключевые направления его совершенствования с учетом конституционных рамок.

Ключевые слова: недропользование, законодательство о недрах, развитие недропользования, законодательство, конституционные основы, Казахстан, устойчивое развитие, лицензионные процедуры.

References

1. Konstitucionnyj zakon Respubliki Kazahstan «O gosudarstvennoj nezavisimosti Respubliki Kazahstan». // Vedomosti Verhovnogo Soveta Kazahskoj SSR. // 1991, №51, st.622 [in Russian]
2. Manin Ya.V. Nedropolzovanie i ohrane nedr:sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya – Moskva. // 2018, str. 27 - [in Russian]
3. Dekret o nedrah zemli ot 30 aprelja 1920 goda -[Jelektron, resurs] ([http](http://www.hist.msu.ru/about/gen_news/)) URL:http://www.hist.msu.ru/about/gen_news/ - [in Russian]
4. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan, imejushhij silu zakona, ot 28 ijunja 1995 g. № 2350 O nefti (vneseny izmeneniya Zakonom RK № 122-1 ot 13.06.97) [in Russian]
5. Summit Dutta. The World's Biggest Oil & Gas Companies & The Industry Giants Who Lead Them. Oil & Gas IQ, November, 2013.
6. Chencova O. I. «Novyj zakon Respubliki Kazahstan «O nedrah»: novye reguljicii i novye voprosy», zhurnal «Petroleum», 2010 god, № 5; [in Russian]
7. O nedrah i nedropol'zovanii Kodeks Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrja 2017 goda № 125-VI ZRK. [in Russian]
8. Konstitucija Respubliki Kazahstan 30 avgusta 1995 goda [in Russian]
9. Balgimbaev M.B., Fenomen Tengiza. - Almaty, 2003. - S.10-11. [in Russian]
10. Gorno-geologicheskaja sluzhba Rossii v dokumentah XVIII-XIX vv. // Sbornik // pod red. Orlova V.P., Ogenesjana L.V. // Avtory-sostaviteli: Larichkin V.A., Petrov V.K., Polujektov V.N., Fedin A.D. - M.: Vneshtorgizdat, 2000. - S.318.

Information about the authors:

Zharmakhanbetova Balzhan Auezkhanqyzy – PhD student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satbaev st., 10000, Astana, Kazakhstan

Yessenaliev Askat – PhD in Law, Associate Professor, South Kazakhstan University named after Mukhtar Auevov, Tauke khan avenue, 5, 160012, Shymkent, Kazakhstan

Paridinova Aigul Esirkepkyzy – candidate of legal science, Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Bekzat Sattarhanov st., 29,161224, Turkistan, Kazakhstan

Жармаханбетова Балжан Ауезханқызы – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті докторанты, Сәтбаев к-сі, 2, 10000, Астана, Қазақстан

Есеналиев Асқат – заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Тәуке хан даңғылы, 5, 160012, Шымкент, Қазақстан

Паридинова Айгүл Есіркепқызы – заң ғылымдарының кандидаты, Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Бекзат Саттарханов даңғылы 29, 161224, Түркістан, Қазақстан

Жармаханбетова Балжан Ауезханқызы – докторант Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 10000, Астана, Казахстан

Есеналиев Асқат – кандидат юридических наук, доцент, Южно-Казахстанский университет им. Мухтара Ауэзова, проспект Тауке хана, 5, 160012, Шымкент, Казахстан

Паридинова Айгуль Есиркепқызы – кандидат юридических наук, Международный казахско-турецкий университет им. Ахмеда Ясави, ул. Бекзата Саттарханова, 29, 161224, Туркестан, Казахстан

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

МРНТИ 10.27.55

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-178-187>

Научная статья

Особенности права собственности в эндаумент-фондах согласно нормам проекта закона Республики Казахстан «О фондах целевого капитала (эндаумент-фондах)»

Ф.Ш. Куанганов*¹, А.С. Киздарбекова², Т.К. Макенов³

¹ Международный научный комплекс «Астана»

² Карагандинский университет имени Е.А. Букетова

³ Проектный офис Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

(E-mail: ¹kuanganov@gmail.com, ²kizdarbekovaa@mail.ru, ³t.makenov@n-k.kz)

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы о содержании права собственности на имущество, передаваемое в эндаумент-фонды в соответствии с нормами проекта закона Республики Казахстан «О фондах целевого капитала (эндаумент-фондах)», и реализации данного права на практике. В этих целях проведен теоретический анализ вопросов о субъектах и объектах права собственности на имущество, передаваемое в эндаумент-фонды, а также о содержании права собственности в контексте действующих норм, регулирующих институт доверительного управления, проанализированы вопросы реализации новелл, связанных с деятельностью фондов целевого капитала (эндаумент-фондов). Посредством анализа правомочий собственника выявлены некоторые существенные характеристики, признаки права собственности на имущество, передаваемое в эндаумент-фонды, придающие специфику реализации данного права; право собственности на целевые вклады (эндаументы) определено как особое вещное право, имеющее специфические признаки титульного права собственности, обеспечивающие законодательное признание, охрану и осуществление вещных правомочий собственника даже в случае передачи по договору доверительного управления всех трех правомочий владения, пользования и распоряжения имуществом. В Заключении авторами сделаны конкретные выводы по результатам рассмотренных вопросов.

Ключевые слова: целевые вклады, эндаумент, эндаумент-фонды, фонды целевого капитала, права собственности на эндаумент-фонд, доверительное управление, титульное право собственности, передача по договору правомочий владения, пользования и распоряжения имуществом, особое вещное право.

Поступила: 04.05.2024. Одобрена: 28.05.2024. Доступна онлайн: 30.06.2024.

¹* автор для корреспонденции

Введение

Внесенный в 2024 году в Парламент Республики Казахстан проект закона Республики Казахстан «О фондах целевого капитала (эндаумент-фондах)» (далее - законопроект) вводит новеллы, связанные с понятиями (1) целевого вклада (эндаумента), (2) целевого капитала (эндаумент-фонда) как совокупности эндаументов, а также (3) фонда целевого капитала как особой организационно-правовой формы некоммерческой организации.

Предметом законопроекта является регулирование правоотношений, возникающих при формировании, пополнении, расформировании и ликвидации эндаумент-фондов и фондов целевого капитала, доверительном управлении активами фондов целевого капитала и эндаумент-фондов, определение особенностей правового положения фондов целевого капитала и эндаумент-фондов, а также регулирование отношений между участниками финансового рынка, осуществляющими доверительное управление активами эндаумент-фондов и фондами целевого капитала. Также определен порядок государственного регулирования фондов целевого капитала и эндаумент-фондов.

При рассмотрении законопроекта в юридическом сообществе возник запрос на дополнительные разъяснения и комментарии по одной из ключевых новелл – праву собственности на вклады при передаче их в фонд целевого капитала (эндаумент-фонд).

Суть вопросов связана с объемом передаваемого права собственности на целевой вклад, а именно:

- 1) Переходит ли право собственности на целевой вклад фонду целевого капитала полностью или частично?
- 2) Если право собственности передается частично, то в каком объеме?
- 3) Как реализуются права собственника целевого вклада на управление и возврат целевого вклада?

Следует отметить, что в юридической науке Республики Казахстан и большинства стран СНГ данные вопросы ранее не рассматривались ввиду отсутствия в законодательстве подобного института. В этой связи авторы настоящей статьи, являясь разработчиками законопроекта «О фондах целевого капитала (эндаумент-фондах)», считают, что разъяснение существа вопросов прав собственности в эндаумент-фондах и формирование единого понимания профессионального сообщества имеет не только важное теоретическое значение, но также чрезвычайно важно и для успешной правоприменительной практики в будущем.

Методы исследования

При исследовании предметных вопросов статьи были использованы общенаучные методы познания, в том числе сравнительный анализ, системно-структурный, формально-юридический методы. Сравнительный анализ применялся при изучении международного опыта законодательного регулирования деятельности эндаумент-фондов. Системно-структурный метод был использован при исследовании структуры вещного права собственности с выделением его элементов – прав владения, пользования

и распоряжения, и их применением в эндаумент-фондах как новом институте доверительного управления. Формально-юридический метод применен при анализе соответствия массива законодательства о доверительном управлении.

Результаты/обсуждение

Законопроект предполагает передачу в эндаумент-фонд целевого вклада в форме денег, ценных бумаг, недвижимости (здания, земельные участки и т.п.), прав интеллектуальной собственности для получения дохода, предназначенного для финансирования объектов меценатской деятельности эндаумент-фонда. При этом фонд целевого капитала несет обязательства перед вкладчиком по сохранности тела вклада (принципала), целевому назначению расходования инвестиционного дохода от целевого вклада, возвратности вкладов в случаях, предусмотренных законопроектом, а также по участию вкладчика в управлении эндаумент-фондом.

Согласно нормам законопроекта правоотношения по имущественным и неимущественным правам, передаваемым в эндаумент-фонд, оформляются договором целевого вклада, который по своей природе является договором доверительного управления.

Изучение зарубежной практики правового регулирования деятельности эндаумент-фондов показало, что такая конструкция имущественных отношений является общей для большинства законодательных актов в мире. Авторами рассмотрены правовые акты, регулирующие имущественные отношения эндаумент-фондов Австралии, Великобритании, Германии, России, Сингапура, США, Тайваня. При изучении зарубежного опыта обращает на себя внимание наличие норм, закрепляющих обязательства по сохранности тела целевого капитала (принципала), а, следовательно, и сохранности каждого отдельного целевого вклада¹. Эти нормы, в свою очередь, фиксируют обязательства вернуть целевой вклад при нарушении условий договора целевого вклада по требованию вкладчика и устанавливают процедуры возврата, как правило, в судебном порядке. Наличие права требования у вкладчика на возврат целевого вклада при нарушении условий договора является ключевым видовым признаком сохранения его права собственности на целевой вклад.

Это означает, что договор целевого вклада (эндаумента) по своей правовой природе является договором доверительного управления имуществом, переданным вкладчиком в эндаумент-фонд для выполнения его уставных целей и задач, а именно – получение инвестиционного дохода от активов эндаумент-фонда и затем направление дохода на благотворительные цели, указанные в договоре. В этом заключается принципиальное отличие договора целевого вклада от договора пожертвования. При пожертвовании право собственности на передаваемое имущество переходит вместе с имуществом от жертвователя к принимающему лицу безвозвратно.

---

1 Uniform Prudent Management Of Institutional Funds Act, National Conference Of Commissioners On Uniform State Laws, 2006, <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=043b9067-bc2c-46b7-8436-07c9054064a3>

В соответствии со статьей 883 Гражданского кодекса Республики Казахстан при учреждении доверительного управления имуществом доверительный управляющий обязуется осуществлять от своего имени управление **переданным в его владение, пользование и распоряжение имуществом**, если иное не предусмотрено договором или законодательными актами в интересах выгодоприобретателя.

Согласно Комментарию к статье 195 Гражданского кодекса Республики Казахстан (Общая часть), «при учреждении доверительного управления имуществом доверительный управляющий обязуется осуществлять от своего имени за счет и риск учредителя, если иное не предусмотрено договором или законодательством, управление переданным **в его владение, пользование и распоряжение имуществом**, принадлежащим учредителю на праве собственности (хозяйственного ведения, оперативного управления) в интересах выгодоприобретателя. Особенности права доверительного управления как вещного права предусмотрены в Особой части ГК. Здесь же следует отметить, что объектом вещного права доверительного управления являются индивидуально-определенные вещи, документарные ценные бумаги и неэлектронные деньги».

В соответствии со статьей 188 Гражданского кодекса Республики Казахстан право собственности есть признаваемое и охраняемое законодательными актами право субъекта **по своему усмотрению владеть, пользоваться и распоряжаться принадлежащим ему имуществом**.

Вместе с тем, согласно Комментарию к статье 188 Гражданского кодекса Республики Казахстан (Общая часть), «возможна ситуация, когда собственник на законных основаниях **лишается одновременно прав владения, пользования и распоряжения** (например, при ... **передаче собственником всех трех правомочий по договору**). Но и в этом случае собственник не утрачивает права собственности. Это говорит о том, что, кроме трех перечисленных настоящей статьей вещных правомочий, собственник имеет титульное право, которое может быть отчуждено им только добровольно по договору с утратой права собственности либо изъято в связи с принудительным прекращением права собственности по основаниям, предусмотренным Гражданским кодексом».

Здесь же указывается, что «собственник может передать свое имущество в доверительное управление другому лицу (доверительному управляющему). **Передача имущества в доверительное управление не влечет перехода права собственности к доверительному управляющему, который обязан осуществлять управление имуществом в интересах собственника или указанного им третьего лица**».

При этом пункт 2 к статье 188 Комментария к Гражданскому кодексу Республики Казахстан «..выделяет четыре характерные особенности права собственника владеть, пользоваться и распоряжаться:

- 1) законодательные акты должны признавать это право;
- 2) законодательные акты должны охранять это право;
- 3) осуществление вещных правомочий собственником по своему усмотрению;
- 4) осуществление вещных правомочий собственником в отношении принадлежащего ему имущества.

Признаваемое право означает непротиворечие его действующей правовой системе.

Охраняемое право означает защиту его нормами законодательных актов».

Таким образом, признание права собственника законодательными актами и защита права собственника нормами законодательных актов и составляют его титульное право, как правило зарегистрированное/оформленное в действующей правовой системе.

Следует отметить, что согласно статье 188 Гражданского кодекса Республики Казахстан:

– Право владения представляет собой юридически обеспеченную возможность осуществлять фактическое обладание имуществом.

– Право пользования представляет собой юридически обеспеченную возможность извлекать из имущества его полезные естественные свойства, а также получать от него выгоду. Выгода может выступать в виде дохода, приращения, плодов, приплода и в иных формах.

– Право распоряжения представляет собой юридически обеспеченную возможность определять юридическую судьбу имущества.

Собственник вправе по своему усмотрению совершать в отношении принадлежащего ему имущества любые действия, в том числе отчуждать это имущество в собственность другим лицам, передавать им, оставаясь собственником, свои правомочия по владению, пользованию и распоряжению имуществом, отдавать имущество в залог и обременять его другими способами, распоряжаться им иным образом. То есть правомочия собственника собственник может осуществлять самостоятельно, либо посредством других лиц, оставаясь при этом собственником.

Так, при передаче имущественных прав в доверительное управление доверительный управляющий получает производное от права собственности вещное право на чужую вещь. Содержание такого вещного права заключается в наличии у правообладателя трех правомочий: владения, пользования и распоряжения, которые могут быть переданы в полном объеме или частично.

Учитывая то, что любое вещное право на чужую вещь является правом, производным от права собственности, на них распространяется большинство положений Гражданского кодекса о праве собственности.

Право доверительного управления, возникающее на основании договора доверительного управления имуществом, относится к такой категории вещных прав на чужую вещь.

Заключение

По совокупности изложенное выше обоснование позволяет сделать следующие выводы по существу поставленных вопросов:

1) При передаче имущества (эндаумента) собственником в эндаумент-фонд по договору целевого вклада осуществляется передача 3-х правомочий: владения,

распоряжения и пользования имуществом на условиях, предусмотренных договором целевого вклада. При этом передача имущества в доверительное управление **не влечет перехода права собственности** к доверительному управляющему.

2) Доверительный управляющий (фонд целевого капитала) получает вещное право на чужую вещь на передаваемое по договору имущество (эндаумент), которое заключается в наличии у правообладателя трех правомочий: владения, пользования и распоряжения. Причем эти правомочия могут быть все или часть из них, в полном объеме или частично.

При этом доверительный управляющий не обладает титульным правом собственника на отчуждение имущества самостоятельно.

3) Права собственника целевого вклада на управление и возврат целевого вклада реализуются через право требования по обязательствам доверительного управляющего, предусмотренные договором целевого вклада (доверительного управления).

Таким образом, правовой институт доверительного управления в рамках действующего Гражданского кодекса Республики Казахстан предоставляет возможность для осуществления деятельности фондов целевого капитала (эндаумент-фондов) в полном объеме в соответствии с лучшей мировой практикой.

Важно отметить, что детальная проработка правовых норм и процедур доверительного управления является отличительной особенностью Гражданского кодекса Республики Казахстан от большинства постсоветских стран. Например, в гражданском праве Российской Федерации реализация норм по доверительному управлению целевыми вкладами (эндаументами), предложенному в казахстанском законопроекте, невозможна ввиду отсутствия подобного института доверительного управления и иных подходов к содержанию права собственности.

В этой связи создание стройной и целостной системы правоотношений института доверительного управления в Гражданском кодексе Республики Казахстан, безусловно, является огромным достижением для национального законодательства. Этот институт сыграл важную роль в привлечении иностранных инвестиций в экономику Казахстана и имеет огромное значение для развития новых сфер и видов социально-экономической деятельности, таких, как эндаумент-фонды, которые демонстрируют важную роль для успешного развития вузовской науки, здравоохранения, социальной поддержки во всем мире. Авторы статьи с уважением и признательностью отмечают вклад и заслуги разработчиков Гражданского кодекса Ю.Г.Басина и М.К.Сулейменова, благодаря которым институт доверительного управления состоялся.

Вклад авторов

Ф.Ш. Куанганов – внес основной вклад в подготовку статьи, разработку концепции законопроекта об эндаумент-фондах, сбор международного опыта регулирования деятельности эндаумент-фондов и их сравнительный анализ, подготовку выводов о правовой и финансовой природе эндаумент-фондов.

А.С. Киздарбекова – автор идей о сущности эндаумент-фондов как института доверительного управления целевыми вкладами (эндаументами), о титульном праве на целевые вклады (эндаументы), о сходстве эндаументов с институтом «енші» в традиционном праве казахов. Внесла значимый вклад в разработку проекта закона, профессиональную оценку и утверждение конечного варианта статьи.

Т.К. Макенов – внес существенный вклад в разработку концепции и проекта закона «О фондах целевого капитала (эндаумент-фондах)», сбор и анализ материалов о деятельности эндаумент-фондов в мире, выступил автором идеи о создании отдельной организационно-правовой формы для эндаумент-фондов:

Список литературы

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27.12.1994 года № 268-ХІІІ. [Электрон. ресурс]-URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_ (дата обращения: 24.04.2024).
2. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (Общая часть) (Ответственные редакторы: Сулейменов М. К., Басин Ю.Г.) [Электрон. ресурс] -URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1019750&pos=2657;-50#pos=2657;-50 (дата обращения: 24.04.2024).
3. Uniform Prudent Management Of Institutional Funds Act, National Conference Of Commissioners On Uniform State Laws, 2006, [Электрон. ресурс]- URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=043b9067-bc2c-46b7-8436-07c9054064a3> (дата обращения: 23.08.2023)
4. Право собственности: актуальные проблемы / отв. ред. В.Н. Литовкин, Е.А.Суханов, В.В.Чубаров; Ин-т законод. и сравнит. правоведения. М.: Статут, 2008. 731 с.

Ф.Ш. Қуанғанов¹, А.С. Қыздарбекова², Т.К. Мәкенов³

¹*«Астана» халықаралық ғылыми кешені*

²*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті*

³*Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Жобалық кеңсесі*

«Нысаналы капитал қорлар (эндаумент қорлар) туралы» Қазақстан Республикасы Заң жобасындағы нормаларына сәйкес эндаумент қорларындағы меншік құқығының ерекшеліктері

Андатпа. Мақалада «Нысаналы капитал қорлар (эндаумент қорлар) туралы» Қазақстан Республикасы Заң жобасының нормаларына сәйкес эндаумент қорларына берілетін мүлікке меншік құқығының мазмұны және бұл құқықты тұрмыста қолдану мәселелері талқыланады. Осы мақсатта жаңа санаттағы меншік құқығының субъектілері мен объектілері, сондай-ақ сенімгерлік басқару институтын реттейтін қолданыстағы нормалардың контекстіндегі меншік құқығының мазмұны туралы мәселелерге теориялық талдау жасалды, нысаналы капитал қорларының (эндаумент қорларының) қызметіне қатысты новеллаларды енгізу мәселелері талданды. Меншік иесінің өкілеттігін талдай отырып, бұл категорияны заттық құқықтың және жалпы заттық құқықтардың басқа нысандарынан ажырата отырып, жаңа санаттағы меншік құқығының кейбір

маңызды белгілері мен сипаттамалары анықталады; нысаналы салымдарға (эндаументтерге) меншік құқығы титулдық меншік құқығының ерекше белгілері бар арнайы мүліктік құқық ретінде анықталады, ол меншік иесінің мүліктік құқықтарын заң жүзінде тануды, қорғауды және жүзеге асыруды қамтамасыз етеді, егер сенімгерлік басқару шарты бойынша барлық үш құқығы – мүлікті иелену, пайдалану және оған билік ету, берілетін болса да. Қорытындыда авторлар қарастырылған мәселелердің нәтижелері бойынша нақты тұжырымдар жасады.

Түйінді сөздер: нысаналы салымдар, эндаумент, нысаналы капитал корлар, эндаумент қорлар, эндаумент қорына меншік құқығы, сенімгерлік басқару, титулдық меншік құқығы, пайдалану және оған билік ету жөніндегі өкілеттіктерді шарт бойынша беру, арнайы мүліктік құқықтар.

F.Sh. Kuanganov^{*1}, A.S. Kizdarbekova², T.K. Makenov³

¹ International Scientific Complex "Astana"

² Karaganda University named after E.A. Buketova

³ Project office of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

Specifics of ownership rights in endowment funds according to the norms of the draft law of the Republic of Kazakhstan "On target capital foundations (endowment funds)"

Abstract. The article considers the questions about the content of ownership rights to property gifted to endowment funds in accordance with the norms of the draft law of the Republic of Kazakhstan "On endowment funds", and the implementation of this right in practice. For these purposes, a theoretical analysis of issues about the subjects and objects of the new category of property rights, as well as the content of property rights in the context of the current rules governing the institution of trust management, was carried out, and issues of implementing innovations related to the activities of endowment funds were analyzed. By analyzing the powers of the owner, some essential characteristics and signs of a new category of property rights have been identified, distinguishing this category from other forms of property rights and property rights in general; the right of ownership of endowments is defined as a special property right that has specific features of title ownership, ensuring legislative recognition, protection and use of the property powers of the owner, even in the case of transfer under a trust management agreement of all three powers of ownership, use and disposal of property. In the Conclusion, the authors made specific conclusions based on the results of the issues considered.

Key words: targeted contributions, endowment, endowment funds, targeted capital, ownership rights to an endowment fund, trust management, title ownership, transfer under an agreement of powers to own, use and dispose of property, special property rights.

References

1. Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan ot 27.12.1994 goda № 268-XIII. [Web-resource]: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_ (accessed: 24.04.2024)

2. Kommentarij k Grazhdanskomu kodeksu Respubliki Kazahstan (Obshhaja chast') (Otvetstvennyye redaktory: Sulejmenov M.K., Basin Ju.G.) [Web-resource] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1019750&pos=2657;-50#pos=2657;-50 (accessed: 24.04.2024)

3. Uniform Prudent Management Of Institutional Funds Act, National Conference Of Commissioners On Uniform State Laws, 2006, URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=043b9067-bc2c-46b7-8436-07c9054064a3> (accessed: 23.08.2023)

4. Pravo sobstvennosti: aktual'nye problemy / otv. red. V. N. Litovkin, E.A.Suhanov, V.V.Chubarov; In-t zakonod. i sravnit. pravovedenija. M.: Statut, 2008. 731 s.

Сведения об авторах:

Куанганов Ф.Ш. – автор для корреспонденции, магистр государственного управления, заместитель Председателя Совета директоров Международного научного комплекса «Астана», руководитель Проектного офиса Министерства науки и высшего образования, разработчик проекта закона Республики Казахстан «О фондах целевого капитала (эндаумент-фондах)», пр. Кабанбай батыр, 8, 010000, Астана, Казахстан.

Киздарбекова А.С. – кандидат юридических наук, профессор, корпоративный секретарь Карагандинского университета им. Е.А. Букетова, член рабочей группы Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан по разработке проекта закона Республики Казахстан «О фондах целевого капитала (эндаумент-фондах)», ул. Таттимбета, 15, 148, 100024, Караганда, Республика Казахстан.

Макенов Т.К. – юрист-аналитик группы проектов академического превосходства и глобальной конкурентоспособности Офиса управления проектами Национального центра развития образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, разработчик проекта закона Республики Казахстан «О фондах целевого капитала (эндаумент-фондах)», ул. Сейфуллина, 3, 010000, Астана, Казахстан.

Kuanganov F.Sh. – author for correspondence, Master of Public Administration, Deputy Chairman of the Board of Directors of the International Scientific Complex “Astana”, head of the Project Office of the Ministry of Science and Higher Education, developer of the draft law of the Republic of Kazakhstan “On target capital foundations (endowment funds)”, Kabanbay Batyr Ave., 8, 010000, Astana, Kazakhstan

Kizdarbekova A.S. – candidate of Juridical Sciences, Professor, Corporate Secretary of Karaganda University named after E.A. Buketova, member of the working group of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan on the development of the draft law of the Republic of Kazakhstan “On target capital foundations (endowment funds)”, Tattimbeta str., 15, 148, 100024, Karaganda, Kazakhstan

Makenov T.K. – lawyer-analyst of the Group of Academic Excellence and Global Competitiveness Projects of the Project Management Office of the National Center for Education Development, Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, developer of the draft law of the Republic of Kazakhstan “On target capital foundations (endowment funds)”, Seifullina str., 3, 010000, Astana, Kazakhstan

Куанганов Ф.Ш. – хат-хабар авторы, мемлекеттік басқару магистрі, «Астана» халықаралық ғылыми кешенінің директорлар кеңесі төрағасының орынбасары, Ғылым және жоғары білім министрлігі Жобалық кеңесінің басшысы, «Нысаналы капитал қорлар (эндаумент қорлар) туралы» Қазақстан Республикасы Заң жобасының әзірлеушісі, Қабанбай батыр даңғылы, 8, 010000, Астана, Қазақстан

Киздарбекова А.С. – заң ғылымдарының кандидаты, профессор, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің корпоративтік хатшысы, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі жанындағы «Нысаналы капитал қорлар (эндаумент қорлар) туралы» Қазақстан Республикасы Заң жобасын әзірлеу жөніндегі жұмыс тобының мүшесі, Тәттімбет көш., 15, 148 100024 Қарағанды қ., Қазақстан

Макенов Т.К. – Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Білім беруді дамыту ұлттық орталығының Жобаларды басқару кеңесінің академиялық жетістіктер және жаһандық бәсекеге қабілеттілік жөніндегі жобалық тобының заңгер-сарапшысы, «Нысаналы капитал қорлар (эндаумент қорлар) туралы» Қазақстан Республикасы Заң жобасының әзірлеушісі, Сейфуллин көш., 3., 010000, Астана, Қазақстан

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ХҒТАР 10.33.01

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-188-197>

Ғылыми мақала

Жасанды интеллектіні Арбитражда қолданудың перспективалары

Г.Г. Нурахметова¹, Ж.С. Сапарбекова², С.Ж. Сулейменова³

¹Әл -Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

²Әл -Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

³Әл -Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

(E-mail: ¹nurahmetova.74@mail.ru, ²zhake9344@mail.ru, ³saule.suleimenova@gmail)

Аңдатпа. Мақала Қазақстан Республикасының Арбитражында жасанды интеллект (ЖИ) жүйелерін қолдану мүмкіндіктері мен проблемаларына яғни: сот сараптамасын, аналитикалық-ұйымдастырушылық жұмысты, сот шешімдерін шығаруды, құқық нормаларын түсіндіру мен талдауды және де сот шешімдерінің қабылдануы мен орындалуын бақылауға арналған. Зерттеу барысында Ұлыбританияның, АҚШ-тың және Нидерландының сот жүйелерінде жасанды интеллект жүйелерін қолданудың шетелдік тәжірибесі талданды. Сонымен қатар, сот ісін жүргізуде жасанды интеллекті қолданудың үш негізгі бағыты анықталды. Тәжірибеде жасанды интеллектіні қолданудың негізінде Еуропалық этикалық хартияның сот және құқық қорғау жүйесінің заңнамасынында пайдалану зерттеушілердің болжамы бойынша пайдаланудың жағымды және жағымсыз салдарына алып келетіндігі анықталды. Оған қоса, сот өндірісінде жасанды интеллектіні қолдану сот жүйесінің жұмысын оңтайландыруға, субъективті көзқарастың, сыбайлас жемқорлықтың және орын алуы мүмкін сот қателігінің алдын алуға болатындығы және де тәуекел қажет екендігі айқындалды. Оларға: жасанды интеллектінің этикалық қағидаларын сақтау, жасанды интеллект жүйесімен жасалған сот шешімдерінің жариялылығы мен тексерілетіндігін қамтамасыз ету мүмкін болмайтындығы, олардың заң жүзінде бекітілмейтіндігі және құқық талаптарының, жеке ақпаратты қорғаудың сақталмайтындығы жатқызылады. Қорытындыда Арбитражда жасанды интеллектіні енгізудің теріс әсерін болдырмау бойынша ұсынымдар берілген.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, сот өндірісі, сот тәжірибесі, арбитраж, автоматтандыру

Кіріспе

Бүгінгі таңда цифрлық технологиялардың дамуы қазіргі заманғы технологиялардың артықшылықтары мен қолданыстағы заңнамалар арасындағы қайшылықты күшейтуде. Жасанды интеллект ұғымын, сондай – ақ жасанды интеллект пен оңтайлы құқықтық реттеуді қолданудың құқықтық тәуекелдерін зерттеу өзекті болды. Мақалада сот және құқық қорғау қызметінде жасанды интеллект пен үлкен деректерді пайдаланудың озық әдістері талқыланды.

Компьютерлік жүйелердің мәселелерді шешу және адам интеллектісін қажет ететін және кейбір жағдайларда адам әрекетінен асып түсетін тапсырмаларды орындау қабілетінің тез жақсаруы әлемді өзгертеді. Жасанды интеллект (ары қарай ЖИ) технологиялары білімді кеңейтуге, әл-ауқатты арттыруға және адам тәжірибесін байытуға арналған ұрпақтың ең қуатты құралдарын білдіреді.

Мақалада арбитраждағы жасанды интеллектінің қазіргі құқықтық реттелуі зерттеледі. Арбитраждың сот процесінде және заң тәжірибесінде жасанды интеллекті қолданудың ерекшеліктері мен тәуекелдері, сондай-ақ оның заң кәсібіне және жалпы азаматтардың тағдырына әсері қарастырылады.

Сондай-ақ Қазақстанның цифрлық экономикасын дамыту жағдайында заң тәжірибесінде жасанды интеллектіні пайдаланудың маңыздылығы, ерекшеліктері мен перспективалары зерттелді, жасанды интеллект технологияларын әзірлеу мен қолдану саласындағы отандық және шетелдік зерттеушілердің жұмыстары талданды.

Зерттеу жұмысында жасанды интеллектінің құқықтық қатынастар саласына әсер етуінің тиімділігі мен тиімсіздігіне салыстырмалы талдау жүргізілді. Мысалы, кейбір зерттеушілер жасанды интеллект құқық пен заң тәжірибесінде әдеттегі жұмысты жеңілдететінін, оның уақытты үнемдеуге, заң қызметтерін автоматтандыруға оң әсер ететінін дәлелдесе, кейбіреулер жасанды интеллект дұрыс шешім қабылдайтынын, теріс әрекеттер жасайтынын және қоғамға зиян келтіретінін дәлелдейді.

Сондай-ақ жасанды интеллектінің заңгер мамандығына әсер етуінің артықшылықтары мен кемшіліктері, әсіресе осы сала қызметкерлерінің жұмысынан айырылу қаупі қарастырылып отыр. Зерттеу жұмысында шетелдік зерттеулер мен қазақстандық зерттеулердің заң тәжірибесінде жасанды интеллектінің әсері туралы есебінің сандық көрсеткіштері келтіріліп отыр. Қазіргі уақытта онлайн – сервистердің өсуі, жаңа технологияларды енгізу, сот төрелігі сияқты процесстерді автоматтандыру осы саладағы жасанды интеллектінің қарқынды дамуын көрсетуі мүмкін.

Жасанды интеллект технологиясын азаматтық сот ісін жүргізу жүйесіне, соның ішінде арбитражда енгізу шешімдерді адамдар емес, компьютерлер қабылдайтыны қоғамдық алаңдаушылықты тудырып отыр (Серікұлы А.). ЖИ технологияларының қарқынды дамуы салыстырмалы түрде баяу енгізу қарқынына және төрелік соттардың көпшілігінде белгілі бір тәжірибенің болмауы қайшы келеді.

Материалдар мен әдістер

Бүгінгі таңда Ұлыбританияда ЖИ күдіктілерді кепілге шығару мүмкіндігі туралы шешім шығарылатын болжам жасайды, ал АҚШ-та ЖИ жеке куәлік мәселелерін және қайталану ықтималдығын қарау кезінде қолданылады; істің материалдарын талдайтын және осы негізде сот шешімінің болжамын беретін жүйелер АҚШ-та, Ұлыбританияда ішінара Қытайда, Оңтүстік Кореяда және Жапонияда кеңінен қолданылуда. 2010 жылы Нидерландыда алғашқы жеке онлайн сот құрылды. Австралияның нако федералды сотында Электронды сот құжаттарын енгізу және басқару бойынша үлкен тәжірибе бар және оны esourtroom-онлайн сот залы қолданады. М. Симажкевичтің пікірінше сот ісін жүргізуде жасанды интеллектіні қолданудың потенциалды мүмкіндігі: «белгілі бір елдің құқық жүйесінің ерекшеліктеріне байланысты, мысалға, континентальды құқық жүйесі қолданылатын елдерде жасанды интеллектіні сот актілерін талдауда қолдану маңызды рөл атқармайды,» (Ермакова Е.П.,2020; 29), - деп атап өткен. Арбитражды сот өндірісі жүйесіне жасанды интеллектіні енгізу бойынша төрт негізгі бағытты бөліп қарастыруға болады: 1) соттың ЖИ кеңесшісін (ақпараттық-аналитикалық қолдау) немесе жасанды интеллектуалды - соттың қатысуымен тікелей электронды сот залының отырысы, не болмаса ЖИ - сарапшының (олардың сыбайлас жемқорлық туралы ақпаратты іздеуге мүмкіндік беретін және басқа да олардың құрылымында олардың орындалуын бақылауға, неғұрлым негізделген шешімдер қабылдауға) құру; 2) құқық нормаларын талдау және түсіндіру жүйелерін құру (құқықтық мәселелерді шешу үшін сот шешімдерін автоматтандырылған зерттеу); 3) құқықтық актілерге сараптама жүргізу үшін ЖИ қолдану; 4) іс жүргізуде ЖИ қолдану.

Бірінші бағыт бойынша сот ісін жүргізуге ЖИ енгізу, ең алдымен, күнделікті жұмыстың жекелеген бағыттарын ЖИ беру арқылы сот аппаратына жүктемені жеңілдетуге бағытталған. Сонымен, К.Фрей мен М.Осборн маманды ЖИ жүйесімен толық ауыстыруға дейін әртүрлі кәсіптерді автоматтандыру мүмкіндіктерін зерттей келе, сот ісін жүргізуге байланысты келесідей мамандарды толық ауыстыру ықтималдығын көрсеткен:

- азаматтық құқықтық істер бойынша соттар – 40%;
- әкімшілік жауаптылық сипаттағы істер бойынша соттар – 64 %;
- сот отырысының хатшылары – 50 %;
- соттың басқа да қызметкерлері – 46 % (К.Фрей, М.Осборн, 2020;28).

Мақала жазу барысында диалектикалық, статистикалық, салыстырмалы – құқықтық, жүйелік-логикалық әдістер қоладынылды. Сонымен қатар, синтез, талдау, дедукция, индукция, дискурсивті талдау, сараптамалық бағалау сияқты таным-әдістері қолданылды.

Талқылау

Бүгінгі таңда қазіргі заманғы технологиялар Қазақстанның Арбитраж соттар жүйесіне барынша белсенді енгізілуде, атап айтсақ; сот ісін және іс қағаздарын жүргізу процестерін автоматтандыру жүйелерінде, істерді электронды бөлуде, «Арбитраж

істердің картотекасында», «мобильдік картотекада», «Электронды үкімет», ақпараттық сервисте, бейнеконференц – байланыста қолданылады. Келесі кезең әлемдік тенденцияларға сүйене отырып, Арбитраж соттардың қызметінде жасанды интеллект жүйелерін қолдану болады.

Ақпараттық қоғам мен үлкен деректер дәуірінде цифрлық технологиялардың дамуы сотта, сондай-ақ Арбитражда жасанды интеллектіні енгізу перспективасын дәлелдеді. Жасанды интеллект біздің болашағымыз емес, біздің бүгінгіміз екені белгілі болды. Сонымен бірге, инженер – бағдармашылардың нейробиологтармен бірлесе отырып, адам миына құрылымы мен қабілетіне жақын жасанды когнитивтік жүйені құру үшін әлі де ұзақ жұмыс жүргізуі керек, бұл өз кезегінде ғылыми толық зерттелмеген.

Ал Морхаттың пікірінше, осы бағыт бойынша күтілетін оң өзгерістер: «Арбитраж процесінің кейбір кезеңдерін автоматтандыру; азаматтардың Арбитражға қол жеткізуін қамтамасыз ету, (ЖИ өтініш берушілерді ақпараттандыру және қолдау жүйесі ретінде); шешім қабылдау жүйесін автоматтандыру (болашақта)» болады (Морхат, 2019; 61). Соттың функциялары мен өкілеттіктерін орындау үшін оны қолданған кезде жасанды интеллект жүйесі бірқатар зерттеушілердің пікірінше, келесі артықшылықтарға ие болады:

- сыбайлас жемқорлыққа тап болмауы;
- эмоциялардың болмауы;
- заң талаптарын қатаң сақтау қабілеті;
- сот – адамға қарағанда шешім қабылдау кезінде көбірек факторларды ескеруі, ақпаратты тезірек өңдеу мүмкіндігі;
- халыққа қол жетімділікті қамтамасыз ету - үлкен тиімділік;
- әкімшілік қысым көрсету мүмкіндігінің болмауы.

Х. Накад – Вестрат, Э. Джонглоуд сот функцияларын орындау кезінде жасанды интеллект жүйелерін қолданудың келесі артықшылықтарын атап көрсетеді:

- жоғары жұмыс жылдымдығы;
- объективтілік, толық бейтараптық;
- берілген соммаларды есептеу кезінде математикалық қателіктердің болмауы (Nakad – Weststrate, H.J. Herik, A.W. Jongbloed, Abdel-Badeeh M. Salem).

Мысалға, Ұлыбритания Арбитраж соттарында ажырасу кезінде ерлі-зайыптылардың мүлкін бөлу нәтижелерін болжау үшін жасанды интеллектіні пайдаланған. Бұл тәжірибе оң нәтижесін тапты. Осыған орай, Д. Гарсия жасанды интеллект жүйелерін заң тәжірибесінде қолдануға байланысты ескерілуі қажет келесі құқықтық мәселелерді атап өтті: - жеке ақпараттың құпиялығын қамтамасыз ету; - оларды қолдану мүмкіндігін заңнамалық бекітудің және реттеудің болмауы; - жасанды интеллект жүйесінің этикалық принциптерді сақтауын қамтамасыз ететін тетіктердің болмауы (Garcia D.) Сол сияқты, машиналық оқыту негізінде жұмыс жасайтын адамның ойлауына ұқсас жасанды интеллект жүйелері сот ісін жүргізу кезінде жариялылық сияқты маңызды қағидаттың сақталмауымен сипатталатынын атап өткен жөн. Егер көптеген шешімдер қабылдауды статистикалық тұрғыдан бағалауға болатын болса, онда жеке шешімді оның логикасының дұрыстығы үшін зерттеу мүмкін емес. Алайда, бұл жағдайда соттың

іс материалдарын зерделеу мүмкіндігі әрқашан өзінде қалады. Осылайша, жасанды интеллект кеңесшісі (сарапшы) сот ретінде қолданған кезде келесідей талаптар сақталуы тиіс:

- әділдік пен парасаттылық қағидаттарын сақтау;
- міндетті түрде жасанды интеллект шешімін әзірлеу және заңнамалық тұрғыдан бекіту мүмкіндігін қарастыру қажет.

Ал жасанды интеллект жүйелерін құруға және сертификаттауға қойылатын талаптар ретінде төмендегілерді қарастыруға болады:

- ЖИ жүйелерін арнайы тізілімде есепке қою міндетін бекіту;
- жасанды интеллект қабылдаған шешімдерге сырттан әсер етуге мүмкіндік бермейтін сенімді қорғаныс жүйесін құру;
- жасанды интеллект осалдығы проблемаларын шешу (техникалық ақаулар және тәуекелділік сыртқы ресурстар).

Нәтижелер

Арбитраж соттар үшін сот сараптамасында жасанды интеллектіні қолданудың ең перспективалы қолжазба сараптамасы және жалғандық мәніне құжаттарды сараптау болып табылады.

Қазақстандық Арбитраж соттардың сот практикасын талдау барысында қолдың түпнұсқалығын даулайтын істерді қарау кезінде ұсынылған қолтаңбаның белгілі бір тұлғаға тиесілігі немесе тиесілі еместігі туралы қорытынды жасау үшін ОКО-1Бағдарламасы қолданылатынын айғақтайды. Осы бағдарламаны қолдану туралы шешім қабылдау құқығы сарапшыға берілген және нормативті түрде реттелмеген. Біздің ойымызша, ең перспективті бағыт – процессуалдық сипаттағы формальды рәсімдерді сараптау, яғни іс жүргізу мерзімдерін, регламенттерді сақтау, сот шешімдерінің мәтіндерінде қателіктерге жол бермеу. Жасанды интеллектіні сараптамада пайдаланған кезде сот сараптамасында жасанды интеллектінің құқықтық жағдайын заңнамалық бекіту, оны қолдану негіздері және «рұқсат етілген қатені» айқындау туралы мәселелерді шешу және оның аясынан тыс адам – сарапшы тарту қажет. Іс жүргізудегі жасанды интеллект жүйелері сот ісін жүргізудің кез-келген кезеңінде сот аппаратының жұмысын оңтайландыруға көмектеседі. Бүгінгі таңда күнделікті, бірқалыпты, бірақ маңызды жұмыстардың бірі – қағаздарды сұрыптау, істер мен шақыру қағаздарын қалыптастыру, көшірмелерін басып шығару, хат-хабарларды рәсімдеу және жіберу, жаңа құжаттарды тіркеу, іздеу сот қызметкерлерінің мойнына өте ауыр жүк болып табылады. Бүгінгі таңда ғылыми және тәжірибелік қауымдастықтарда сот ісін жүргізуді автоматтандыру идеясын жалғастыру күшейіп келеді. Алайда, жасанды интеллект жүйелерін, соның ішінде адам қызметінің құқықтық салаларында толыққанды іске асыру үшін мұндай интеграцияның ықтимал теріс салдарын қажетті минимумға дейін азайту керек, бұл өз кезегінде қазіргі заң ғылымының алдына жасанды интеллект жүйелерін құқықтық ғана емес, сонымен қатар, технологиялық негіздерін зерттеу міндетін қояды.

Қорытынды

Ақпараттық технологияларды қолдану қажеттілігі барлық істер үшін бірдей емес. Жасанды интеллектіні қолдану азаматтық және Арбитраж сот процесінде пайдалы және тиімді құрал бола алады. Америка Құрама Штаттарының жекелеген соттарының жасанды интеллектіні қолдану тәжірибесі оң нәтиже беріп, іс жүзінде өзін дәлелдеді.

Жасанды интеллект қазірдің өзінде жеке тұлғаларға, шағымданушыларға және соттарға ақпаратты өңдеуге және жүйелеуге көмектесе алады. Құқықтық ақпарат кітапханасы толықтырылған сайын, жасанды интеллект те жетілдіріліп, оның кеңестері дәлел бола бастайды. Сонымен қатар, азаматтық – құқықтық сипаттағы дауларды қараудың әділ рәсімінің стандарттарын сақтау мақсатында соттар оны дұрыс пайдалану үшін жасанды интеллектінің қалай жұмыс істейтінін түсіну керек. Соттар өз кезегінде өз ақпараттарын цифрландырып, оны жасанды интеллект жүйелерінде қолдануға ыңғайлы ету үшін оған заңды түсініктеме беруі керек. Жоғарыда қарастырылып отырған шет ел тәжірибесін талдай отырып, келесідей тұжырым жасауға болады:

– Жасанды интеллект сот шешімдері бойынша үлкен көлемдегі деректерді автоматты түрде жинауға және талдауға қабілетті. Машиналық оқыту алгоритімдерін пайдалана отырып, жасанды интеллект осы деректердегі негізгі тақырыптарды, трендтерді және үлгілерді анықтайды.

Сондай-ақ жасанды интеллект сот шешіміне әсер ететін ең маңызды факторларды анықтау арқылы түсіндіруге көмектеседі. Жасанды интеллект көмегімен заңгерлерді дайындауға арналған кең көлемді мәліметтер базасын жасауға болады. Шешімдерді қолдау үшін нақты мәселелер бойынша тиісті ақпаратты және талдауды қамтамасыз ету арқылы соттарға көмектесе алады. Дегенмен, барлық артықшылықтарға қарамастан, жасанды интеллект сотты алмастыра алмайды. Сот ісін жүргізуге қатысты барлық шешімдерді адам қабылдауы керек.

Ақпараттық технологиялар Арбитраждың тиімділігі мен жариялылығын арттырады. Басты бағдар – халыққа ыңғайлы және түсінікті, кез-келген уақытта соттармен барынша ыңғайлы байланыс орнатуға мүмкіндік беретін құралдарды жасау.

Қорытындылай келе, жасанды интеллектіні Арбитражға енгізуде келесідей ұсынымдар жасалды:

– адамның негізгі құқықтарын сақтай оытырып, жасанды интеллектіні дұрыс пайдалануды белгілейтін этикалық стандарттар мен нұсқаулықтарды әзірлеу және белгілеу;

– жеке өмірге қол сұғылмаушылық, кемсітпеушілік және ашықтық сияқты салаларда жасанды интеллект пайдалану шеңберін белгілейтін нормативтік құқықтық базаны құру;

– жасанды интеллект жүйелерінде қолданылатын деректер мен алгоритмдерге қатысты жариялылықты арттыру; азаматтардың жеке деректерін бақылау мүмкіндігін кеңейту және оларға осы деректердің қалай пайдаланылатыны туралы ақпарат беру.

Авторлардың қосқан үлесі. Мақаланы жазуда **С.Ж. Сулейменова** тақырыпты таңдап, оның өзектілігін қарастырды.

Г.Г. Нурахметова мақаланың IMRAD құрылымына сәйкес болуына және мазмұнын жасауға зор үлес қосты. Ж.С. Сапарбекова барлық материалдарды жинақтап, мақаланы ретке келтіріп, баспаға ұсынды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Garcia D. Preparing for Artificial Intelligence in the Legal Profession. Lexis Practice Advisor Journal. 2017.// <https://www.lexisnexis.com/lexis-practice-advisor/the-journal/b/lpa/archive/2017/06/07/>
2. Ермакова Е.П. Разрешение споров и искусственный интеллект: за и против / Е.П.Ермакова, Е.Е. Фролова; общ.ред. Л.В.Туманова // Перспективы и проблемы развития третейского разбирательства в России: сб.ст. по материалам науч.- практ. конф. С международным участием – 2020.- С.29-36.
3. Frey C.B. The future of employment: how susceptible are jobs to computerization, C.B. Frey, M.A. Osborne. Oxford, UK, University of Oxford, 2013. P. 28.// The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? (free.fr)
4. Морхат П.М. Применение искусственного интеллекта в судебном процессе // Вестник гражданского процесса. 2019. № 3. С. 61–85.
5. Nakad – Weststrate, H.J.Herik, A.W.Jongbloed, Abdel – Badesh M.Salem. The Rise of the Robotic Judge in Modern Court // <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Rise-of-the-Robotic-Judge-in-Modern-Court-Jongbloed-Nakad-Weststrate//> Paper Title (use style: paper title) (zuj.edu.jo)
6. Серікұлы А. Как искусственный интеллект меняет юридическую профессию и чем это грозит юристам// <https://forbes.kz>

References

- 1.Garcia D. Preparing for Artificial Intelligence in the Legal Profession. Lexis Practice Advisor Journal. 2017.// <https://www.lexisnexis.com/lexis-practice-advisor/the-journal/b/lpa/archive/2017/06/07/>
- 2.Ermakova E.P. Razreshenie sporov i iskusstvennyj intellekt: za i protiv / E.P.Ermakova, E.E. Frolova; obshh.red. L.V.Tumanova // Perspektivy i problemy razvitija tretejskogo razbiratel'stva v Rossii: sb.st. po materialam nauch.- prakt. konf. S mezhdunarodnym uchastiem – 2020.- S.29-36.
- 3.Frey C.B. The future of employment: how susceptible are jobs to computerization, C.B. Frey, M.A. Osborne. Oxford, UK, University of Oxford, 2013. P. 28.// The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? (free.fr)
- 4.Morhat P.M. Primenenie iskusstvennogo intellekta v sudebnom processe // Vestnik grazhdanskogo processa. 2019. № 3. S. 61–85.
- 5.Nakad – Weststrate, H.J.Herik, A.W.Jongbloed, Abdel – Badesh M.Salem. The Rise of the Robotic Judge in Modern Court // <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Rise-of-the-Robotic-Judge-in-Modern-Court-Jongbloed-Nakad-Weststrate//> Paper Title (use style: paper title) (zuj.edu.jo)
- 6.Serikuly A. Kak iskustvennyj intellekt menjaet juridicheskiju professiju i chem jeto grozit juristam// <https://forbes.kz>

Г.Г. Нурахметова¹, Ж.С. Сапарбекова², С.Ж. Сулейменова³

¹*Казахский национальный университет имени аль-Фараби*

²*Казахский национальный университет имени аль-Фараби*

³*Казахский национальный университет имени аль-Фараби*

Перспективы использования искусственного интеллекта в арбитраже

Анотация: статья посвящена возможностям и проблемам применения систем искусственного интеллекта (ИИ) в арбитраже Республики Казахстан, т. е.: в судебной экспертизе, аналитико – организационной работе, вынесении судебных решений, толковании и анализе норм права, а также контролю за принятием и исполнением судебных решений. В ходе исследования был проанализирован зарубежный опыт использования систем искусственного интеллекта в судебных системах Великобритании, США и Нидерландов. Кроме того, определены три основных направления применения искусственного интеллекта в судопроизводстве. На основе применения искусственного интеллекта в практике установлено, что использование Европейской этической хартии в законодательстве судебной и правоохранительной систем приводит, по прогнозам исследователей, к положительным и отрицательным последствиям использования. Кроме того, было определено, что использование искусственного интеллекта в судебном производстве может оптимизировать работу судебной системы, предотвратить субъективное отношение, коррупцию и возможную судебную ошибку, а также необходимый риск. К ним относятся: соблюдение этических принципов искусственного интеллекта, невозможность обеспечения прозрачности и проверяемости судебных решений, составленных системой искусственного интеллекта, их законодательно неутверждение и несоблюдение требований права, защиты личной информации. В заключении даны рекомендации по предотвращению негативного воздействия внедрения искусственного интеллекта в арбитраж.

Ключевые слова: искусственный интеллект, Судопроизводство, Судебная практика, Арбитраж, автоматизация

G.G. Nurakhmetova¹, Zh.S. Saparbekova², S.Zh. Suleimenova³

¹*Kazakh National University named after Al-Farabi*

²*Kazakh National University named after Al-Farabi*

³*Kazakh National University named after Al-Farabi*

Prospects for the use of artificial intelligence in arbitration

Abstract: the article is devoted to the possibilities and problems of application of artificial intelligence (AI) systems in the arbitration of the Republic of Kazakhstan, i.e.: in forensic examination, analytical and organizational work, adjudication, interpretation and analysis of law, as well as control over the adoption and execution of court decisions. In the course of the research the foreign experience of using artificial intelligence systems in the judicial systems of Great Britain, the USA and the Netherlands was analyzed. In addition, three main directions of application of artificial intelligence in judicial proceedings

were identified. Based on the application of artificial intelligence in practice, it was determined that the use of the European Charter of Ethics in the legislation of judicial and law enforcement systems leads, as predicted by researchers, to positive and negative consequences of use. In addition, it was determined that the use of artificial intelligence in judicial proceedings can optimize the judicial system, prevent subjective attitudes, corruption and possible miscarriage of justice, and risk is necessary. These include: compliance with the ethical principles of artificial intelligence, the impossibility of ensuring transparency and verifiability of court decisions made by artificial intelligence, their legislative non-approval and non-compliance with the requirements of law, protection of personal information. In conclusion, recommendations are given to prevent the negative impact of the introduction of artificial intelligence in arbitration.

Keywords: Artificial Intelligence, Court Proceedings, Judicial Practice, Arbitration, automation.

Авторлар туралы мәлімет/ Сведения об авторах/ Information about authors

Нурахметова Г.Г. – ұйымдастырушы автор, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрасы меңгерушісінің оқу-әдістемелік және тәрбие ісі жөніндегі орынбасары, әл-Фараби көшесі, 71, 050038, Алматы, Қазақстан

Сапарбекова Ж.С. – хат-хабар авторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрасының докторанты, әл-Фараби көшесі, 71, 050038, Алматы, Қазақстан

Сулейменова С.Ж. – жоба жетекшісі, заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрасының меңгерушісі, з.ғ.д., профессор, әл-Фараби көшесі, 71, 050038, Алматы, Қазақстан

Нурахметова Г.Г. – автор организатор, кандидат юридических наук, доцент, зам. заведующей по учебной, методической и воспитательной работе кафедрой гражданского права, гражданского процесса и трудового права КазНУ имени аль – Фараби, улица аль –Фараби ,71, 050038, Алматы, Казахстан.

Сапарбекова Ж.С. – автор – корреспондент автор, докторант кафедры гражданского права, гражданского процесса и трудового права КазНУ имени аль – Фараби, улица аль –Фараби ,71, 050038, Алматы, Казахстан.

Сулейменова С.Ж. – организатор проекта, доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой гражданского права, гражданского процесса и трудового права КазНУ имени аль – Фараби, улица аль –Фараби ,71, 050038, Алматы, Казахстан.

Nurakhmetova G.G. – author organizer, Candidate of Law, Associate Professor, deputy Head of the Department of Civil Law, Civil Procedure and Labor Law on educational, methodological and educational work of the Kazakh National University named after Al-Farabi, Al-Farabi Street, 71, 050038, Almaty, Kazakhstan.

Saparbekova Zh.S. – correspondent author, doctoral student of the Department of Civil Law, Civil Procedure and Labor Law of KazNU named after Al-Farabi, Al-Farabi Street, 71, 050038, Almaty, Kazakhstan.

Suleimenova S.Zh. – project organizer, Doctor of Law, Professor, head of the Department of Civil Law, Civil Process and Labor Law of Al-Farabi KazNU, Al-Farabi Street, 71, 050038, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 10.15.33
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-198-210>

The development of legal culture as one of the key directions in the formation of the rule of law and civil society

M.A. Alimbekova¹, A.S. Ibrayeva², A.S. Baikenzheev³

¹ International Hoca Ahmet Yesevi Turkish-Kazakh University

² Al-Farabi Kazakh National University

³ Academy of the National Security Committee

(E-mail: ¹mira_alimbekova@inbox.ru, ²ibraeva_tgp@mail.ru, ³ahilbek_tgp@mail.ru)

Abstract. This article discusses the development of legal culture as one of the factors in the formation of the rule of law and civil society. It is emphasized that legal culture is closely related to the humanistic development of society and the individual. Legal culture is a complex phenomenon, so it needs to be considered from different points of view. This study is based on a value-based and activity-based approach to understanding legal culture.

It is concluded that the main indicator of legal culture is the existence of developed legal institutions that ensure human rights and freedoms, his security and confidence in the future. Also, an indicator of the legal culture of a society is the recognition by the majority of the population of laws as fair and necessary for maintaining the sustainable development of the state. The legal culture of an individual is expressed in his legal literacy, respect for the law, and legal activity within the framework of the law.

The article reveals the features of legal culture in the legislative process. It is proposed to make an addition to the Law of the Republic of Kazakhstan “On Legal Acts” on the introduction of mandatory discussion of bills in scientific communities and in public and trade unions.

Classic ways of forming a legal culture are legal education, legal upbringing, and general legal education. In this regard, it is proposed to adopt a special program at the state level aimed at improving the legal culture of Kazakhstani society. Systematic and regular work in this direction will improve the level of legal culture and legal literacy among all segments of the population.

Key words: legal culture, rule of law, civil society, law, lawmaking, qualified legal assistance, legal education, legal upbringing.

Introduction

According to the Constitution of the Republic of Kazakhstan, our country establishes itself as a state governed by the rule of law. The main value is a person, his life, rights and freedoms [1].

One of the signs of the rule of law is the presence of a high legal culture of society and individuals. Legal culture issues are studied by scientists from the point of view of philosophy, law, history, and cultural studies. From the point of view of legal science, legal culture is considered as an indicator of the development of legal phenomena. This allows civil society and the individual to develop sustainably and progressively. In a civil society, all its members must have a high culture, a high sense of justice, respect and know the laws of their country. The main idea in civil society is the idea of the primacy of man in society, his independence, the ability to carry out his own activities, relying primarily on moral principles, respecting the law. Moreover, the state should not interfere in the life of civil society, and only in case of violation of the right is state intervention permissible.

Each society has its own level of legal culture. Thus, the developed legal culture of Ancient Rome is known all over the world. Today, new materials on the developed legal culture of the nomadic society of the Kazakh people have been revealed in the legal science of Kazakhstan. We note the scientific works of Kazakhstani legal scientists - Zimanov S.Z., Kenzhaliev Z.Zh., Serov N. and others [2].

Let's turn to the provisions of the Concept of Legal Policy until 2030 dated October 15, 2021. Thus, section 7 is devoted to issues of legal education and legal propaganda. Here it is emphasized that the building of a rule of law depends on the level of legal culture of an individual and society as a whole. Accordingly, in order to improve legal literacy and the formation of legitimate socially active behavior, it is necessary to continue systematic work related to legal propaganda and legal education [3].

Legal culture is associated with the assessment of all legal phenomena from the point of view of necessity and usefulness to society. In this regard, according to the level of legal culture, it is possible to judge how developed such legal spheres as lawmaking, legal realization, law enforcement, legal education, legal education and legal enlightenment, legal literacy, legal ideology are. In general, we can evaluate the legal activities of all structures: the state, state bodies, civil society and its institutions.

Legal culture is associated with the humanistic development of society and the individual. We believe that humanism and spirituality should be the basis of social development. The moral and legal culture in the Kazakh society will become a guarantee of ensuring the building of a democratic civil society and the creation of a rule of law state.

Legal culture can be viewed from different perspectives. This research is based on a value-based and activity-based approach to understanding legal culture.

Research methods

The issues of methodology of legal research are of particular importance for legal science. This is especially true of the problem of the correlation of theoretical conclusions and practical

data in legal research. We also note the importance of the methodology for developing specific ways to ensure the unity of theory and practice, to strengthen the active role of the right to all aspects of society.

During the preparation of the scientific research, a review of domestic and foreign sources was conducted, an analysis of the norms of international and national legislation was carried out. Universal scientific methods such as dialectical, analysis and synthesis, induction and deduction were used. General methods such as the method of legal analysis, comparative legal, systemic, structural and functional were also used. The combination of these methods made it possible to objectively and fully disclose this topic, draw certain conclusions, develop recommendations and suggestions.

Discussion and Results

In the broadest sense, law is a certain order in society based on the principles of justice, freedom, humanism and equality. It should be noted that law performs such main functions as regulatory and protective. Also, in the theory of law, such functions as educational and ideological are distinguished as additional ones. The legal culture is closely linked to these additional functions of law. The formation of a legal culture of a person takes place on the basis of a person's perception of a certain ideology. On the basis of these ideas, certain attitudes for lawful behavior are formed. It is the legality of actions that is an indicator of a person's legal culture.

In modern society, the fulfillment of the requirements of the law, the minimization of violations of the law is the main indicator of the stability of society, an indicator of its legal culture.

Legal culture is a set of legal phenomena that ensure the decent existence of a person and human society, the protection of human rights, and the stable development of the state as a whole.

Let us turn to the indicators of the legal culture of an individual. Thus, in our opinion, it is necessary to highlight such main indicators of an individual's legal culture as legal literacy, respect for the law, legal consciousness in the form of stable legal beliefs about the necessity and fairness of the law, legal skills, and lawful behavior.

We believe it is possible to indicate these components in this table.

Legal culture of personality

	Components	Indicators
	Legal literacy	1. This is citizens' knowledge of the basic laws governing human relations 2. This is knowledge of your rights, responsibilities and ways to protect them
	Legal consciousness	Knowledge of general principles of law, positive assessment of law, emotions about law

Respect for the law, legal beliefs	This is respect for the rights of other people, compliance with the requirements of morality and ethics
Legal skills	1. This is the application of legal knowledge in practice 2. The ability to protect your rights independently, 3. Ability to contact government authorities
Lawful behavior	Conscious behavior based on strong respect for the law, knowledge of laws, respect for the rights of other citizens

For the formation of a person's legal culture, the principles of law are of great importance. It is in the principles of law that the main ideas of law about justice, equality and freedom are reflected. Let us indicate the following principles.

1. The principle of integrity, human rationality. Every person is recognized as conscientious and reasonable until the contrary is established legally.

2. The principle of knowledge of laws. Ignorance of the law does not exempt you from legal liability.

3. Presumption of innocence in criminal law. A person is considered innocent until his guilt in the crime committed is proven in the manner prescribed by law and established by a court verdict that has entered into legal force. The burden of proving the charge lies with the accuser.

4. Principles of civil law. This is the equality of the legal regime of the participants; inviolability of property; freedom of contract; inadmissibility of arbitrary interference in private affairs; the need for compensation for material and moral damage.

5. The principle of freedom of action. Every person is free from birth, no one can take away his rights and freedoms from a person. Human rights can be limited by laws. Art. 39 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan. The state is obliged to protect human rights.

6. The principle of protecting your rights. Everyone can and should protect their rights on the basis of the law. Everyone has the right to seek protection from the state. Everyone is equal before the law and the court.

Let us note the uniqueness of the legal culture of the Kazakh people. In famous work "The Kazakh Court of Biys - a unique judicial system," academician Zimanov S.Z. emphasizes that "Kazakh law, based on the cultural and democratic traditions of the customary legal system, has survived and transcended its era that gave birth to it." And further, "The durability of Kazakh law can be explained by two factors. Firstly, by the fact that the economic, every day, ideological foundations of nomadic civilization on the vast land of Kazakhia have been preserved until modern times. And secondly, and this is the main thing, that Kazakh law was as close as possible to the people themselves, to the logic of their life and to a large extent expressed the eternal spiritual essence of man and his aspirations, regardless of the stage of his perfection and development."

"Kazakh law is the treasure of the cultural life of the Kazakh people and the entire nomadic civilization. It has a thousand-year history, and the peak of its approval conventionally dates back to the XIV-XVIII centuries. The paradox of this phenomenon lies in the fact that the early

decline in the greatness of the Great Kipchak Steppe, the ancestral home of nomadic civilization, did not entail a simultaneous decline in the prestige and role of the Kazakh legal culture. This contradictory process apparently affected its life in the “free” and “island” zone of this vast Steppe” [4, p.9].

In legal science, there are different criteria for assessing the level of legal culture. We believe that the main indicator of legal culture is the existence of developed legal institutions that ensure human rights and freedoms, his security and confidence in the future. Also, an indicator of the legal culture of a society is the recognition by the majority of the population of laws as fair and necessary for maintaining the sustainable development of the state. The legal culture of an individual is expressed in his legal literacy, respect for the law, and legal activity within the framework of the law.

It should also be noted that legal culture is a reflection of society’s perception of such legal ideals as equality, justice, freedom, humanism, openness, democracy, responsibility, and the priority of the public good over personal interests.

Let us emphasize that among all normative regulators, it is legal norms that are generally binding and most effective for establishing order in society. This is expressed in such principles as the equality of all before the law and the court, the inevitability of punishment, and compensation for harm.

Kazakhstan’s desire for a rule-of-law state means the need to introduce basic legal principles into society. Let's look at these ideas.

1. Laws must be fair. At the same time, the fairness of the laws must be accepted a priori by the majority of the country's population. Laws that are fair in their essence encourage people to act and warn against illegal acts. Laws adopted in society should be aimed at achieving the common benefit. We emphasize that laws that are fair in their essence should be developed by the most intellectual and authoritative members of society, enjoying popular support, public respect and recognition of their merits. If public opinion believes the law to be unjust, then there is a desire to circumvent the law, an increase in legal nihilism, and an increase in crime in general.

2. Let us note that in legislative activity, the development of a draft law is the most difficult and important stage. At the same time, today there is a low level of preparation of laws, ignorance of legislative technology in the preparation of laws, non-participation in the preparation of bills of interested civil society institutions - unions, movements, enterprises, etc. To solve the problem of low quality in the field of lawmaking, we believe that it is necessary for leading lawyers, scientists, and professional communities to participate in the preparation of draft laws. Academician Zimanov S.Z. wrote about this at the time [5, pp. 228-229]. According to Zimanov S.Z., "the scientific and practical potential of the Republic in the field of law is generally significant, but not organized. There are professional staff in the legal profession, but they are practically not involved in the preparation of bills." The teaching staff of the law faculties is mainly engaged in pedagogical work. It is necessary to actively use the scientific potential in the field of law.

For our part, we consider it necessary to form several pools of experts. The first pool. These are prominent lawyers - experts in constitutional law, theory of law, that is, those scientists who know the legal technique of preparing normative legal acts.

The second pool consists of leading legal scholars in the field of civil law, criminal, administrative, and financial law.

The third pool consists of experienced professionals from each field, who should be part of the working group on working on draft laws. Only with a positive legal opinion from all these specialists can draft laws be sent to the Mazhilis. We believe that members of Parliament should first of all have knowledge of legal techniques. Unfortunately, many deputies are far from legislative activity.

It is also necessary to raise the status of deputies' assistants. These should be people who are familiar with legislative work, have a legal or economic education. In this regard, we propose to make the following addition to paragraph 1 of Article 17 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Legal Acts": "All draft laws must undergo mandatory discussion in public and professional unions that affect their interests. Only after receiving their positive conclusion, the draft law can be sent to the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan for consideration" [6].

3. The execution of the law is preceded by knowledge of its existence and content, therefore, compliance with the law requires its promulgation so that every member of society is aware of legitimate options for his behavior, what should be and the limits of what is permissible. In this regard, Kazakhstan has created conditions for everyone to familiarize themselves with draft regulatory legal acts and express their own opinion. There is an electronic portal "Open Legal acts". Discussions on draft regulatory legal acts are held here. Everyone can actively participate in the discussions and share their suggestions.

4. The requirements of the law must be the same for all people who differ in their social status, financial capabilities, character traits, lifestyle, etc. All citizens must be equal in the face of the law. The law ensures the application of an equal scale to different people, which is why it is able to strengthen social cohesion and consolidate society as a whole. Laws adopted in order to achieve the private interest and private benefit of the legislator, ignoring the common good or contradicting it, are not fair, and therefore legal. In order to prevent the priority of private interests over public ones, all draft regulatory legal acts undergo anti-corruption expertise [7].

5. The State should have a system of compulsory sanctions against violators of the law. At the same time, the principle of the inevitability of punishments must apply. Violation of the principle of the inevitability of punishments entails violation of the State as a whole. In our opinion, this principle should be strictly observed, regardless of any subjective preferences or personal interests. The public's opinion about the law enforcement system, the degree of respect for the laws, and the level of legal culture in general largely depend on the implementation of this principle.

6. The source of justice is the very nature of people, as beings endowed with reason. In this regard, it is necessary to study public opinion in the legal sphere before passing laws. If public opinion does not accept a particular law, then this law will be assessed as unfair. This will create the prerequisites for the violation of law and order.

Let's give an example. So, at the beginning of this year, the Ministry of Internal Affairs proposed an amendment to the Rules of the Road, according to which pedestrians in some cases had to give way to cars. It should be noted that the draft amendment to paragraph 16 of the Traffic Rules of the Republic of Kazakhstan was posted on «the Open Legal Acts» portal for

general discussion. Currently, taking into account public opinion and the opinion of the expert community, this amendment has been excluded from the draft. That is, the society did not support the draft legal norm [8].

7. Let's turn to the ideas of the outstanding thinker of the Kazakh people Ch. Valikhanov, expressed in the work "Notes on judicial reform". The right, according to the scientist, should grow from the depths of national life and not be "taken from the outside or imposed from above." At the same time, the thinker considered the principle of humanism as the most important criterion for evaluating law. Talking about the role of laws, Ch. Valikhanov recognized the need for legislation and its reform to correspond to a variety of factors, and, above all, to people's living conditions, their upbringing and consciousness. According to Ch. Valikhanov, legally entrenched, laws should reflect public interests. Therefore, he called for the creation and modification of laws to be treated with the greatest caution. If the existing law generates vices, then "this law, as born under the influence of bureaucratic ideas solely in the forms of formalism and order, should be abolished"[9, p. 89].

Thus, laws must correspond to the character of the people and their mentality, only in this case the law will be supported by the people. Fair laws and a reasonable State structure ensure respect for civil liberties and inalienable human rights. Fair laws express a reasonable component of social and personal relations.

We will point out the shortcomings in legal practice that negatively affect the level of legal culture. It should be noted that the low level of legal culture creates conditions for the emergence and development of corruption offenses. So, this is the irremovability of power (absence of deadlines, or violation of such deadlines). This applies to managers at all levels. This can also include a team-based way of moving leadership from one institution to another. This creates conditions for possible corruption violations.

This can also include the practice of personnel appointment in the system of state bodies based on personal beliefs, personal interest. The nomination of leaders based on the principle of personal loyalty, ignoring the principle of meritocracy. This is especially true of the law enforcement system.

We also note such a drawback as the closeness or opacity of decisions made by the authorities. The formal participation of the people in all major decisions taken by the State concerning the economy, politics, and human rights. The government ignores public opinion, the results of polls, publications in the media, and open dialogues. The low level of state ideology, the lack of patriotic and legal education.

We especially note such a drawback as formal, but not real equality of all before the law and the court, as well as ignoring the principle of the inevitability of punishment. This generates a high level of corruption in the judicial system.

The formation of the legal culture of modern society is greatly influenced by the activities of legal structures. Let's pay attention to the institution of providing qualified legal assistance.

It should be noted that the concept of "qualified legal assistance" in international law is enshrined in the Declaration on the Rights of Persons with Disabilities, adopted by the United Nations on December 9, 1975. Here is an excerpt from this Declaration: "Persons with disabilities should be able to use qualified legal assistance when such assistance is necessary to protect

their identity and property: if they are the subject of prosecution, they should use the usual procedure that fully takes into account their physical or mental condition"[10].

According to article 13 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, everyone has the right to receive qualified legal assistance. In cases provided for by law, legal assistance is provided free of charge [1].

This article was the subject of interpretation by the Constitutional Council in 2021. Thus, according to the normative resolution of the Constitutional Council, the right to receive qualified legal assistance implies the possibility for each person to use the professional assistance of highly qualified lawyers when performing legally significant actions. That is, the status of a lawyer providing such assistance as highly qualified is emphasized here. And further, the Constitutional Council believes that the public legal significance of qualified legal assistance also lies in the fact that it is closely linked to the realization of the right to judicial protection and the principles of justice [11].

Thus, the concept of qualified legal assistance is linked to specific models of the legal aid system, with justice, with the protection of violated rights and with special requirements for persons wishing to carry out such activities of a public legal nature. Let's turn to the concept of qualified legal assistance. In our opinion, such assistance is the activity of persons with special knowledge in the field of law, the main purpose of which should be the provision of high-quality legal services.

According to Article 25 of the Law "On Advocacy and Legal Assistance" of 2018, persons providing state-guaranteed legal assistance include government agencies, lawyers, legal consultants, notaries, private bailiffs [12].

Lawyers are primarily required to provide professional legal assistance. We also note the importance of the institution of the Commissioner for Human Rights - the Ombudsman. The legal status of the Ombudsman is enshrined in Article 83-1 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan "The Commissioner for Human Rights in the Republic of Kazakhstan promotes the restoration of violated human and civil rights and freedoms, promotes human and civil rights and freedoms." The Constitutional Law is in force [13].

It should be noted that the concept of "qualified legal assistance" means obtaining higher legal education and having certain experience. For example, to obtain the status of a lawyer, you must complete an internship at the bar association from six months to one year, pass certification at the attestation commission of justice, and obtain a license.

To obtain the status of a notary, you must have at least two years of work experience in the legal profession, complete an internship with a notary, pass the certification of the attestation commission of justice, and obtain a license [14].

Ethics and ethical requirements are of great importance for the subjects of providing qualified legal assistance. Violations of these standards entail disciplinary liability.

We propose to add the following provision to Article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2018 "On Advocacy and legal assistance": "Qualified legal assistance is the activity of professional lawyers carried out on the basis of international and national law in order to clarify current legislation and carry out legal actions aimed at protecting or restoring rights, freedoms and the legitimate interests of citizens." Thus, it will be legislated that persons

providing legal assistance are obliged to act in the interests of protecting human rights, based on the norms of international and national law.

Thus, based on this analysis, we believe it is possible to draw the following conclusions.

1. Legal culture is associated with the assessment of all legal phenomena from the point of view of necessity and usefulness to society. In this regard, according to the level of legal culture, it is possible to judge how developed such legal spheres as lawmaking, legal realization, law enforcement, legal education, legal education and legal enlightenment, legal literacy, legal ideology are. In general, we can evaluate the legal activities of all structures: the state, state bodies, civil society and its institutions.

2. Legal culture is of particular importance in the legislative process. This is due to the legal technique. In order for the laws to be perfect and effective, it is necessary to pay special attention to the most difficult and responsible stage – the development of a draft law. We propose to make the following addition to paragraph 1 of Article 17 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Legal Acts": "All draft laws must undergo mandatory discussion in public and professional unions that affect their interests. Only after receiving their positive conclusion, the draft law can be sent to the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan for consideration."

3. In the legal field, it is necessary to study public opinion before passing laws. If public opinion does not accept a particular law, then this law will be assessed as unfair. This will create the prerequisites for the violation of law and order. It should be noted that the low level of legal culture creates conditions for the emergence and development of corruption offenses. We especially note such a drawback as formal, but not real equality of all before the law and the court, as well as ignoring the principle of the inevitability of punishment. This generates a high level of corruption in the judicial system.

4. The formation of the legal culture of modern society is greatly influenced by the activities of legal structures. Let's pay attention to the institution of providing qualified legal assistance. We propose article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2018. "On advocacy and legal assistance" should be supplemented with the following provision: "Qualified legal assistance is the activity of professional lawyers carried out on the basis of international and national law in order to clarify current legislation and carry out legal actions aimed at protecting or restoring the rights, freedoms and legitimate interests of citizens." Thus, it will be legislated that persons providing legal assistance are obliged to act in the interests of protecting human rights, based on the norms of international and national law.

5. The classical ways of forming a legal culture are legal education, legal upbringing, and general legal education. In this regard, we propose to adopt a special program at the state level aimed at improving the legal culture of Kazakhstani society. Systematic and regular work in this direction will improve the level of legal culture and legal literacy among all segments of the population.

Conclusion

The analysis of scientific literature and regulatory sources allows us to conclude that the formation of a rule of law and civil society is impossible without a high legal culture of society

and each individual. Legal culture should be understood as the level of development of legal activity in various fields. We consider it possible to single out such areas as law-making, law enforcement, and justice.

At the same time, special attention should be paid to the legal culture of the legislative process. The legal culture of society and the legal culture of individuals depend on how perfect the laws will be adopted. Accordingly, laws should be perceived by society as fair, aimed at the development of the public good. Only in this case, strict compliance with the norms of the laws is possible. If an imbalance of various interests is fixed in a normative legal act, and especially in laws, in the form of priority of private interests to the detriment of public ones, then such a law will contribute to the emergence of corruption and corruption phenomena.

Thus, legal culture is an indicator of the development of legal phenomena in terms of their value to society as a whole.

The article was prepared within the framework of the project: IRN AP19678348 "The collapse of the Russian Empire and the revival of the Kazakh statehood: historical and legal analysis". Financing from the state budget.

The contribution of the authors.

Alimbekova M.A. collected materials on the research topic, analyzed the problem, and summarized the research results.

Ibrayeva A.S. determined the goals and objectives, the main part of the research.

Baikenzheev A.S. defined the research methodology, literature review on the research topic, introduction and conclusion.

References

1. Конституция Республики Казахстан. Принят 30 августа 1995 г. Измен и допол от 1998, 2077, 2011, 2017, 2019, 2022 гг. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029
2. Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования. В 10 томах. / Под ред. – С.З. Зиманова. - Алматы: «Жеті жарғы» («Интеллектуал-Парасат» зан компаниясы). 2009. – 592 с.
3. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 г. №674 «Об утверждении Концепции правовой политики до 2030 года». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> Дата обращения 10.01.2024 г.
4. Зиманов С.З. Казахский суд биев – уникальная судебная система. – Алматы: Атамұра., 2008. – 224. (Научное издание)
5. Зиманов С.З. Парламент Казахстана в трудные годы провозглашения независимости. – Алматы, «Алаш» баспасы, 2011. – 288 с.
6. Закон Республики Казахстан «О правовых актах». Принят 06 апреля 2016 г. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480>
7. Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 г. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410>
8. Почему МВД исключило скандальную поправку о пешеходах и авто // <https://www.zakon.kz/sobytiia/6420983-pochemu-mvd-isklyuchilo-skandalnuyu-popravku-o-peshekhodakh-i-avto.html>. Режим доступа 17 января 2024 г.

9. Валиханов Ч. Записка о судебной реформе. Под ред. С.Ф. Ударцева. – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – 112 с.

10. Декларация о правах инвалидов. Принята Генеральной Ассамблеей ООН 9 декабря 1975. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O7500000001>. Дата обращения 28.01.2024 г.

11. Нормативное постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 4 июня 2021 года № 1 «О проверке на соответствие Конституции Республики Казахстан Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам адвокатской деятельности и юридической помощи» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2100000001/info>

12. Закон Республики Казахстан «Об адвокатской деятельности и юридической помощи». Принят 05 июля 2018 г. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000176>.

13. Конституционный закон Республики Казахстан «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан». Принят 05 ноября 2022 г. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000154>

14. Закон Республики Казахстан «О нотариате». Принят 14 июля 1997 г. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000155_/z970155.htm

М.А. Алимбекова¹, А.С. Ибраева², А.С. Байкенжеев³

¹*А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті*

²*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

³*Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Академиясы*

Құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамды қалыптастырудың негізгі бағыттарының бірі ретінде құқықтық мәдениетті дамыту

Андатпа. Бұл мақалада құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамды қалыптастыру факторларының бірі ретінде құқықтық мәдениетті дамыту мәселелері қарастырылады. Құқықтық мәдениет қоғам мен тұлғаның гуманистік дамуымен тығыз байланысты екендігі атап өтілді. Құқықтық мәдениет күрделі құбылыс, сондықтан оны әртүрлі көзқарастармен қарау керек. Бұл зерттеу құқықтық мәдениетті түсінудің құндылық және белсенділік тәсіліне негізделген.

Құқықтық мәдениеттің басты көрсеткіші-адамның құқықтары мен бостандықтарын, оның қауіпсіздігі мен болашаққа деген сенімін қамтамасыз ететін дамыған құқықтық институттардың болуы. Сондай-ақ, қоғамның құқықтық мәдениетінің көрсеткіші халықтың көпшілігінің заңдарды әділетті және мемлекеттің тұрақты дамуын сақтау үшін қажет деп тануы болып табылады. Жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті оның құқықтық сауаттылығында, заң шеңберіндегі құқыққа, құқықтық қызметке құрметпен көрінеді.

Мақалада заң шығару процесінде құқықтық мәдениеттің ерекшеліктері ашылады. Ғылыми қоғамдастықтарда және қоғамдық және кәсіптік одақтарда заң жобаларын міндетті талқылауды енгізу туралы "құқықтық актілер туралы" ҚР Заңына толықтыру енгізу ұсынылады.

Құқықтық мәдениетті қалыптастырудың классикалық тәсілдері-құқықтық білім, құқықтық тәрбие, жалпыға бірдей құқықтық оқыту. Осыған байланысты мемлекеттік деңгейде

қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениетін арттыруға бағытталған арнайы бағдарлама қабылдау ұсынылады. Осы бағыттағы жүйелі және тұрақты жұмыс Халықтың барлық топтары арасында құқықтық мәдениет пен құқықтық сауаттылық деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: құқықтық мәдениет, құқықтық мемлекет, азаматтық қоғам, заң, заң шығару, білікті заң көмегі, құқықтық білім, құқықтық тәрбие.

М.А. Алимбекова¹, А.С. Ибраева², А.С. Байкенжеев³

¹*Международный Казахско-Турецкий университет имени А. Яссауи*

²*Казахский национальный университет имени Аль-Фараби*

³*Академия Комитета национальной безопасности*

Развитие правовой культуры как одно из ключевых направлений формирования правового государства и гражданского общества

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития правовой культуры как одного из факторов формирования правового государства и гражданского общества. Подчеркивается, что правовая культура тесно связана с гуманистическим развитием общества и личности. Правовая культура является сложным явлением, поэтому ее необходимо рассматривать с различных точек зрения. Данное исследование основывается на ценностном и деятельностном подходе к пониманию правовой культуры.

Сделан вывод о том, что главным показателем правовой культуры является существование развитых правовых институтов, обеспечивающих права и свободы человека, его безопасность и уверенность в завтрашнем дне. Также показателем правовой культуры общества является признание большинством населения законов как справедливых и необходимых для сохранения устойчивого развития государства. Правовая культура личности выражается в его правовой грамотности, уважении к праву, правовой деятельности в рамках закона.

В статье раскрываются особенности правовой культуры в законотворческом процессе. Предлагается внести дополнение в Закон РК «О правовых актах» о введении обязательного обсуждения законопроектов в научных сообществах и в общественных и профессиональных союзах.

Классическими способами формирования правовой культуры является правовое образование, правовое воспитание, правовой всеобуч. В этой связи предлагается на государственном уровне принять специальную программу, направленную на повышение правовой культуры казахстанского общества. Системная и регулярная работа в данном направлении позволит повысить уровень правовой культуры и правовой грамотности среди всех слоев населения.

Ключевые слова: правовая культура, правовое государство, гражданское общество, закон, законотворчество, квалифицированная юридическая помощь, правовое образование, правовое воспитание.

References

1. Konstituciya Respubliki Kazahstan. Prinyat 30 avgusta 1995 g. Izmen i dopol ot 1998, 2077, 2011, 2017, 2019, 2022 gg. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029
2. Drevnij mir prava kazahov. Materialy, dokumenty i issledovaniya. V 10 tomah. / Pod red. – S.Z. Zimanova. - Almaty: «Zheti zhargy» («Intellectual-Parasat» zan kompaniyasy). 2009. – 592 s.
3. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 oktyabrya 2021 g. №674 «Ob utverzhdenii Konceptii pravovoj politiki do 2030 goda».. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> Data obrashcheniya 10.01.2024 g.
4. Zimanov S.Z. Kazahskij sud biev – unikal'naya sudebnaya sistema. – Almaty: Atamura., 2008. – 224. (Nauchnoe izdanie)
5. Zimanov S.Z. Parlament Kazahstana v trudnye gody provozglasheniya nezavisimosti. – Almaty, «Alash» baspasy, 2011. – 288 s.
6. Zakon Respubliki Kazahstan «O pravovyh aktah». Prinyat 06 aprelya 2016 g. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480>

Information about authors:

Алимбекова М.А. – хат-хабар авторы, докторант, А. Ясауи Халықаралық Қазақ-Түрік университеті, Бекзат Саттарханов даңғылы, 29, Түркістан, Қазақстан

Ибраева А.С. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан

Байкенжеев А.С. – заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Ұлттық Қауіпсіздік комитетінің Академиясы, Мәди, 1а, Алматы, Қазақстан

Алимбекова М. А. – автор для корреспонденции, докторант, Международный Казахско-Турецкий университет им. А. Яссауи, ул. Бекзата Саттарханова, 29, Туркестан, Казахстан

Ибраева А.С. – доктор юридических наук, профессор, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Аль-Фараби, 78, 050040, Алматы, Казахстан

Байкенжеев А.С. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, Академия Комитета национальной безопасности, ул. Мади, 1а, Алматы, Казахстан

Alimbekova M.A. – corresponding author, doctoral student, International Hoca Ahmet Yesevi Turkish-Kazakh University, Bekzat Sattarhanov str., 29, Turkestan, Kazakhstan

Ibrayeva A.S. – Doctor of Law, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, al-Farabi Ave, 71, 050040, Almaty, Kazakhstan

Baikenzheev A.S. – Candidate of Law, Associate Professor, Academy of the National Security Committee, Madi, 1a, Almaty, Kazakhstan

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

IRSTI 343.9

Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-211-218>

Anti-criminal policy: moral foundations

V.A. Nomokonov^{1*}

Far Eastern Federal University

(E-mail: nomokonov@rambler.ru)

Abstract. The low effectiveness of traditional power options for solving the problem of crime determines the need to search for a broader state approach, to develop the foundations of a holistic anti-criminal policy. The purpose of this study is to determine the methodological and moral foundations of state influence on crime. In the author's approach, criminal policy is presented as an important, but still not the main, but a subordinate element of anti-criminal policy. The aspect is studied, in particular, related to the spiritual and moral content of the policy in the field of combating crime: the impact on crime should have a moral dimension, the means of countering it should be moral, and the effectiveness is determined, among other things, by the degree of moral impact on the consciousness of citizens - both those who have violated the criminal law and all others, including victims. The moral "price" of the impact on crime, the punishment system and its individual types should also be of great importance. The author comes to the conclusion that not only Russian, but also foreign policy in the field of combating crime should change radically, turn towards the full promotion of harmonization of public life, eliminating the causes of conflicts, reducing the severity of social contrasts, ensuring a balance of interests of the individual, society and the state, social solidarity. The trends taking place in anti-criminal policy today can have negative, including moral, consequences both for the country as a whole and for each individual citizen. The task of criminologists is to see possible criminal consequences and warn society about their threat.

Keywords: criminal policy, anti-criminal policy, methodological foundations of criminal law.

Introduction

The problem of the moral principles of criminal law and criminal policy has recently, which is encouraging, begun to attract more and more attention [1].

In October 2022, an interesting discussion of the problem of the moral foundations of criminal policy took place at the Institute of Comparative Law and Legislation under the Government of the Russian Federation as part of scientific readings dedicated to the memory of M.N. Gernet. And although a fairly wide range of issues were considered, one of them, in my opinion, required a special approach. In the field of state influence on crime, two opposite models are possible, which I would conditionally designate as "repressive-forceful" and "humane-harmonious". The first model is a traditional one. Its essence is based on various options for state coercion to law-abiding behavior. It originated initially and is modified over time under the influence of certain political decisions. Criminological studies have shown a direct dependence of the state and dynamics of crime not so much on the good or bad work of law enforcement agencies, but, above all, on the originality of the causal complex of crime. Historically, a humane and harmonious model seems to be more promising, focusing primarily on solving socio-humanitarian problems in order to minimize criminogenic factors. All this is well known, but the real anti-criminal policy of many states, including Russia, still relies little on this model.

What should be the anti-criminal policy today? The answer to this question is possible in at least two main aspects: in the aspect of digitalization, information technology. This is a very important issue, and it is now being widely discussed. But no less important is another aspect that remains in the shadows for now: what should be the spiritual and moral content of this policy.

An increasing number of experts in the field of criminal law and criminology in the world are making a disappointing conclusion about the failure of state counteraction to crime. Humanity has been fighting drug addiction, alcoholism, corruption and other social deviations for a long time and to no avail. Only the lazy are no longer talking about the crisis of punishment as a traditional method of criminal legal influence. We return again to the search for an answer to the question: what should anti-criminal policy be? Should it be war, struggle, counteraction or control? At different times, different specialists have answered and are answering this question in different ways. The nature of the response depends on the content that is embedded in this policy.

Traditionally, the policy in the field of combating crime is associated with criminal policy, which includes criminal law, criminological, criminal procedure and penal enforcement policies [2].

It is well known that crime is a consequence of systemic deformation, both of society and of individuals. Therefore, the impact on crime should also be systemic in nature and include not only legal and special criminological, but also political, organizational, economic and ideological measures. Therefore, it seems that there is a need to substantiate a broader state approach, to develop the foundations of a holistic anti-criminal policy [3].

The methodology

In the research, such methods as analysis, synthesis, induction, deduction, comparative legal analysis, statistical method, axiomatic, abstraction and other scientific research methods

were used to achieve the set goals and objectives. These scientific methods made it possible to objectively and comprehensively reveal the topic of the study and develop measures to counteract.

Findings/Discussion

With this approach, criminal policy can be presented as an important, but still not the main, but a subordinate element of anti-criminal policy. So far, as it seems to me, this has not been done.

In a broad sense, criminological policy coincides with anti-criminal social policy, includes so-called general social measures - political, legal (legal policy: constitutional, administrative, civil law measures), organizational, economic, socio-cultural, ideological, educational and educational (pedagogical), psychological, religious.

General social measures, in essence, are measures not so much against crime, as they contain efforts "for" the approval of law-abiding responsible behavior worthy of the spiritual and moral image of citizens. The best crime prevention is the introduction and consolidation of positive factors aimed at the comprehensive physical, spiritual and material development of the population in general and every citizen in particular. Criminal behaviors are being replaced, displaced from both consciousness and real behavior. An adequate optimal social policy of the state is, at the same time, the best anti-criminal policy.

General social measures, in essence, are measures not so much against crime, as they contain efforts "for" the approval of law-abiding responsible behavior worthy of the spiritual and moral image of citizens. The best crime prevention is the introduction and consolidation of positive factors aimed at the comprehensive physical, spiritual and material development of the population in general and every citizen in particular. Criminal behaviors are being replaced, displaced from both consciousness and real behavior. An adequate optimal social policy of the state is, at the same time, the best anti-criminal policy.

The study of the problem of anti-criminal policy in a broad social context shows the insufficiency of traditional approaches and, accordingly, the need for a deeper immersion in the subject in terms of the essential characteristics of both the policy itself and its object - crime. Anti-criminal policy has as its object criminality as a negative social phenomenon formed by the mass of crimes committed - acts isolated by the Criminal Code from other malicious offenses on the basis of their increased public danger, as well as their authors - perpetrators and/or their associations. But there remains a question that criminologists, willingly or unwittingly, bypass - and what is the essence, the main root feature of crimes? It is often understood as a social danger - the infliction of real or possible harm to society or an individual by crimes. Dangerous, as is known, can be the actions of minors, the insane, the natural forces of nature, etc. It seems that any crime has the property not only to cause physical, property or political harm, it is always a moral evil [4].

No wonder Marx called crime the moral physiognomy of society. But an important conclusion follows from this: if the problem of crime is, first of all, a moral problem, then its solution should also be mainly on the moral plane. That is, the impact on crime should have a moral dimension, the means of counteraction should be moral, and effectiveness should be determined, among other things, by the degree of moral impact on the consciousness of citizens - both those who

have violated the criminal law and all others, including victims. The moral "price" of the impact on crime, the punishment system and its individual types should also be of great importance.

Today, the world is clearly dominated by two main trends with opposite vectors – on the one hand, we see the growth of technological power (digitalization, robotization, chipization). The current crime has been virtualized. Of the two million crimes that are registered in the country, a fourth of them are committed using computer technology today. This creates the problem of increasing the level of digital literacy and crime prevention technologies. But for now, another, no less, and perhaps even more serious problem remains without due attention - the general spiritual and moral degradation of people. The growth of the technological power of mankind is in no way linked to an adequate ideology and morality that contributes to the task of survival in the future.

We all see that today Russia is experiencing an acute crisis that affects literally all spheres of society and also affects the state of public morality. In general, we can state the stagnation of the economy, the aggravation of property differentiation, the expansion of the poor layer against the background of the defiant luxury of the "upper classes", the lack of a real separation of powers, the dominance and arbitrariness of the executive branch, the criminalization of the state and total corruption, as well as an obviously inadequate anti-criminal policy. In our very difficult time, which the country is going through, it is important to determine what role anti-criminal policy plays or should play in combating crime. Today, there is a clear trend towards the use of illegal methods, excessive criminalization of acts, expansion of the scope of judicial discretion, corruption-related norms in the Criminal Code, etc.

In my opinion, the well-established reliance on the omnipotence of power solutions to social problems, including crime, needs to be critically rethought. Calls for a war on crime and strengthening the fight against it, argues Prof. S.S. Bosholov, in fact, set a meaningless goal for the criminal justice authorities, the state and society. Any call for a war on crime means, in fact, a call for violence and cruelty. Meanwhile, violence in response generates only violence, and cruelty — only cruelty [5].

I think we should listen to legal theorists that violence should be defined as unfair coercion. Coercion coming from the authorities on just grounds should not be regarded as violence. The concepts of "coercion" and "violence" have different meanings. Violence characterizes the dictatorial side of state activity and is characterized by a higher degree of suppression of the will [6].

All violence is not so much a manifestation of strength as, on the contrary, weakness. It has long been known that the state is strong in the "consciousness of the masses" - their cohesion, high morality and a single ideology. When society is torn apart by contradictions and conflicts, the state resorts to violence to achieve obedience.

The famous American researcher, psychiatrist D. Hawkins, based on extensive practical and theoretical material, came to the conclusion that the most powerful force is simple kindness to oneself and to all things. Strength is always associated with something that supports life. It appeals to the noble principle in man, as opposed to violence, which appeals to what we call gross energies. Power strives for that which elevates and makes a person worthy - nobility. He identifies violence with inferiority, and force with integrity and perfection. Violence always generates a force of resistance; its influence is to divide, not to unite. Separation always implies

conflict; therefore, its price can be very high. If force appeals to our higher nature, then violence appeals to our baser instincts. It is limited, but the power has no boundaries. Spirituality is always accompanied by the absence of violence [7].

D. Andreev, in his famous "Rose of the World", came to the conclusion that "violence can be recognized as suitable only to the extent of extreme necessity, only in mitigated forms and only until the highest authority, through improved education, prepares humanity with the help of millions of highly ideological minds and wills to replace coercion with voluntariness, shouts from the outside the law is the voice of a deep conscience, and the state is the brotherhood." And further: "it is necessary to understand the ailments of the human soul and the correct concept of how to eliminate them. The idea of the value of the human person and the duty of a medical judge, which has entered into the flesh and blood, will stimulate an extremely careful, careful, warm approach to the defendant. Because he will be viewed as a patient who can be treated - not necessarily a patient in the modern psychiatric sense, but a patient in the sense of damage to the ethical structure of the soul. The role of such judicial figures cannot be overestimated: they are the saviors of human souls, and humanity needs them no less than doctors, teachers and priests. The scale of punishments will be softened and the principle of punishment itself will begin to give way to the principle of healing the criminal," so that the "punitive system" (how vile this expression alone is!) it has turned into a healing system"[8].

It was all written by a man who was in the Stalin camp! Of course, speaking about the inadmissibility of exaggerating the role of coercive methods of ensuring public safety, about increasing the degree of tolerance of society to deviant behavior, of course, one must also see a certain boundary, threshold, line beyond which one cannot cross, so as not to upset the delicate balance between human rights and the interests of public safety.

It seems that not only Russian, but also foreign policy in the field of combating crime should change radically, turn towards all possible assistance in harmonizing public life, eliminating the causes of emerging conflicts, reducing the severity of social contrasts, ensuring a balance of interests of the individual, society and the state, and social solidarity.

Criminologists have long seen the connection between criminal behavior and the phenomenon of so-called alienation. Detachment from society, other people, property, and even, quite often, one's own personality underlies such behavior [9]. This rupture of the organic connection of the individual with society traumatizes and deforms it, makes a person unhappy and flawed.

Any crime - and always - is not only a fault, but also a disaster, a dramatic mistake by a person (or, as an exception, the state) in choosing a life path or a specific behavior option. But how to make the guilty person realize this? How to achieve repentance, without which there is a high probability of repeating such a mistake?

Conclusion

A person commits a violation of the norms of morality and law in an attempt to compensate for his own sudden or chronic, social, psychological, moral, mental or even physical disability. Two main motivations arise: aggression and/or self-interest. Aggression allows, as it were, to elevate oneself at the expense of one's neighbor - humiliation of the victim and/ or violence against him. Self-interest consists in striving for personal property gain, appropriation of

someone else's, obtaining an undeserved / illegal advantage, i.e., as if to rise above others (or even everyone) in material terms. Both the first and second motivations are possible, insofar as other people are perceived only as means to achieve their goals.

It should be understood that the trends taking place in anti-criminal policy today can have negative, including moral, consequences both for the country as a whole and for each individual citizen. The task of criminologists is to see possible criminal consequences and warn society about their threat.

The contribution of the author. Developed the design of the study, processed and analyzed statistical data from law enforcement agencies and other organizations. Researched materials from scientific and educational literature, and also analyzed reports and materials from international organizations. Defined the purpose and objectives of the study, formed proposals and conclusions to address the issues raised.

References

1. Голик Ю.В. Философия, нравственность, борьба с преступностью // Журнал российского права. 2021. Т. 25. № 12. С. 5-13.
2. Савенкова А.Н., Чучаев А.И. Уголовное право Российской Федерации. Проблемный курс. под общ. ред.; науч. ред. и рук. авт. кол. Т.1. М., 2022. С. 167-233.
3. Бабаев М.М., Пудовочкин Ю.Е. Проблемы российской уголовной политики. М., 2018.
4. Коробеев А.И. Уголовно-правовая политика России: от генезиса до кризиса. М., 2019.
5. Третьяков И.Л. Уголовная политика современной России. Спб., 2017.
6. Нудель С.Л. Тенденции современной российской уголовной политики в контексте криминализации // Человек: преступление и наказание. – 2019. – Т. 27(1-4), № 1. – С. 18-26.
7. Александров А.И. Философия зла и философия преступности. Спб, 2020.
8. Босхолов С.С. Основы уголовной политики. М., 1999. С 39-51.
9. Чашников В.А., Фалькина Т.Ю. О соотношении понятий «принуждение» и «насилие» // Вестник Московского университета МВД России. 2015. № 1. С. 42-43.
10. Хокинс Д. Сила против насилия. Спб., 2010.
11. Андреев Д. Роза мира. М., 1991. С.15, 349-350.
12. Антонян Ю.М. Психологическое отчуждение и преступность. М., 1987.

В.А. Номоконов 1*

Қиыр Шығыс федералды университеті

Қылмысқа қарсы саясат: адамгершілік негіздері

Андатпа. Қылмыс мәселесін шешудің дәстүрлі күш нұсқаларының төмен тиімділігі кеңірек мемлекеттік тәсілді іздеу, тұтас қылмысқа қарсы саясаттың негіздерін әзірлеу қажеттілігін анықтайды. Бұл зерттеудің мақсаты-қылмысқа Мемлекеттік әсер етудің әдіснамалық және адамгершілік негіздерін анықтау. Авторлық тәсілде қылмыстық саясаттың маңызды, бірақ әлі де негізгі емес, бағынышты элементі ретінде ұсынылған. Қылмыспен күрес саласындағы саясаттың рухани-адамгершілік мазмұнымен байланысты аспект зерттелді: қылмысқа әсер

етудің адамгершілік өлшемі болуы керек, қарсы тұру құралдары адамгершілік болуы керек, ал тиімділік, басқалармен қатар, азаматтардың санасына моральдық әсер ету дәрежесімен анықталуы керек – қылмыстық заңда қылмыскерлердің де, басқалардың да, соның ішінде жәбірленушілердің де. Қылмысқа, жазалау жүйесіне және оның жекелеген түрлеріне әсер етудің моральдық «бағасы» да маңызды болуы керек. Автор тек ресейлік ғана емес, сонымен бірге қылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы шетелдік саясатты түбегейлі өзгерту керек, қоғамдық өмірді үйлестіруге жан-жақты ықпал ету, туындаған қақтығыстардың себептерін жою, әлеуметтік қарама-қайшылықтардың ауырлығын төмендету, жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің мүдделерінің тепе-теңдігін қамтамасыз ету, әлеуметтік ынтымақтастық жағына бет бұру керек деген қорытындыға келеді. Бүгінгі таңда қылмысқа қарсы саясатта болып жатқан тенденциялар жалпы ел үшін де, әрбір жеке азамат үшін де жағымсыз, соның ішінде моральдық салдарға әкелуі мүмкін. Криминологтардың міндеті-ықтимал қылмыстық салдарды көру және қоғамға олардың қаупі туралы ескерту.

Түйін сөздер: қылмыстық саясат, қылмыстық саясатқа қарсы саясат, қылмыстық құқықтың әдіснамалық негіздері.

В.А. Номоконов^{1*}

Дальневосточный федеральный университет

Антикриминальная политика: нравственные основы

Аннотация. Низкая эффективность традиционных силовых вариантов решения проблемы преступности определяет необходимость поиска более широкого государственного подхода, разработки основ целостной антикриминальной политики. Цель данного исследования заключается в определении методологических и нравственных основ государственного воздействия на преступность. В авторском подходе уголовная политика представлена как важный, но всё же не главный, а подчинённый элемент антикриминальной политики. Исследован аспект, в частности, связанный с духовно-нравственным наполнением политики в области борьбы с преступностью: воздействие на преступность должно иметь нравственное измерение, средства противодействия должны быть нравственными, а эффективность определяться, помимо прочего, степенью нравственного же воздействия на сознание граждан – как преступивших уголовный закон, так и всех остальных, включая потерпевших. Немаловажное значение должна иметь и нравственная «цена» воздействия на преступность, системы наказаний и её отдельных видов. Автор приходит к выводу, что не только российской, но и зарубежной политике в области противодействия преступности следует измениться радикально, повернуться в сторону всемерного содействия гармонизации общественной жизни, устранения причин возникающих конфликтов, снижения остроты социальных контрастов, обеспечения баланса интересов личности, общества и государства, социальной солидарности. Тенденции, происходящие в антикриминальной политике сегодня, могут иметь негативные, в том числе нравственные, последствия как для страны в целом, так и для каждого отдельного гражданина. Задача кримиологов – видеть возможные криминальные последствия и предупредить общество об их угрозе.

Ключевые слова: уголовная политика, антикриминальная политика, методологические основы уголовного права

References

1. Golik Yu.V. Philosophia, moralis, pugnans contra crimen // Acta legis Russicae. Golik Yu.V. [Philosophy, morality, fight against crime // Journal of Russian Law]. 2021. Vol.25, No.12, P. 5-13[in Russian].
2. Savenkova A.N., Chuchaev A.I. Lex criminalis Foederationis Russicae. Dubium sane. sub generali ed.; scientificum ed. et manus auto numerare. [Criminal law of the Russian Federation. Problem course. under general edit]. . M., 2022, Vol.1. P. 167-233[in Russian].
3. Babaev M.M., Pudovochkin Yu.E. Problemata criminalia Russiae. [Problems of Russian criminal policy]. M., 2018[in Russian].
4. Korobeev A.I. Consilium criminale iuris Russiae: e genesi ad crisim. [Criminal legal policy of Russia: from genesis to crisis]. M., 2019[in Russian].
5. Tretyakov I.L. Consilium criminale modernae Russiae. [The criminal policy of modern Russia]. St. Petersburg., 2017[in Russian].
6. Nudel S.L. Trends in modern Russian criminal policy in the context of criminalization // Homo: crimen et poena. [Trends in modern Russian criminal policy in the context of criminalization // Man: crime and punishment]. – 2019. – Vol.27(1-4), No.1, P. 18-26.
7. Alexandre A.I. Philosophia de malo et philosophia criminis. [The philosophy of evil and the philosophy of crime]. St. Petersburg, 2020.
8. Bosholov S.S. Fundamenta criminalis consilii. . [Fundamentals of criminal policy] M., 1999. P. 39-51[in Russian].
9. Chashnikov V.A., Falkina T.Yu. De relatione inter conceptus «coercitionis» et «violentiae» // Bulletin Universitatis Moscoviae Ministerii Negotiis Internorum Russiae. [On the relationship between the concepts of «coercion» and «violence» // Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia]. 2015. Vol. 1, P. 42-43[in Russian].
10. Hawkinsi D. Fortitudo contra vim. [Force against violence]. St. Petersburg, 2010 [in Russian].
11. Andreev D. Rosa de mundo. [The Rose of the world]. M., 1991. P.15, 349-350[in Russian].
12. Antonyan Yu.M. Alienatio animi et criminis. [Psychological alienation and criminality]. M., 1987[in Russian].

Information about the author:

Номоконов В.А. – заң ғылымдарының докторы, Қиыр Шығыс федералды университетінің профессоры, Ресей аралы, Аякс даңғылы, 10, 690922, Владивосток, Ресей Федерациясы

Номоконов В.А. – доктор юридических наук, профессор Дальневосточного федерального университета, о. Русский, п. Аякс, 10, 690922, Владивосток, Российская Федерация

Nomokonov V.A. – Doctor of Law, Professor of the Far Eastern Federal University, Russky Island, 10 Ajax Bay, 690922, Vladivostok, Russian Federation

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

XҒТАР 10.79.35

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-219-229>

Ғылыми мақала

Қылмыстық сот ісін жүргізудегі сарапшы қорытындысы: халықаралық салыстырмалы талдаудың перспективалары

С.Б. Бақыт¹, Г.Т. Алаева¹, А.Б. Сманова²

¹ «Тұран» университеті

² әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

(E-mail: ¹sara.bakyt@bk.ru, ²alaevagulnaz@mail.ru, ³akmaral.smanova@kaznu.edu.kz)

Андатпа. Күрделі және көп қырлы қылмыстық іс жүргізу жүйесіндегі негізгі аспектілердің бірі – дәлелдеу процесі. Сарапшылардың пікірлері фактілерді анықтауда, дәлелдемелерді бағалауда және сот шешімдерін шығаруда маңызды рөл атқарады. Бұл ғылыми мақала қылмыстық сот ісін жүргізудегі дәлелдеу процесінде сарапшының қорытындысы ретіндегі халықаралық тәжірибені зерттеуге арналған. Зерттеудің мақсаты сарапшылардың қорытындыларын пайдаланудағы халықаралық тәжірибені және олардың қылмыстық сот ісін жүргізуге әсерін талдау. Зерттеудің ғылыми маңызы жоғары, өйткені ол қылмыстық сот ісін жүргізудегі сараптамалық қорытындылардың рөлін түсінуге ықпал етеді және осы тәжірибені жақсарту үшін ұсыныстар жасауға көмектеседі. Практикалық маңыздылығы дәлелдеу процесін жақсарту, сот шешімдерінің сенімділігін арттыру және әділеттілікті қамтамасыз ету мүмкіндігі болып табылады. Зерттеуде жалпыға бірдей диалектикалық - материалистік әдіс, жалпы ғылыми әдістер), арнайы әдістер қолданылады.

Халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, әртүрлі елдердегі сот шешімдеріне әсер ететін факторлар анықталды. Мақала қылмыстық сот ісін жүргізудегі сараптамалық қорытындылардың рөлін түсінуге үлес қоса отырып, оларды қолданудың практикалық аспектілерін анықтайды. Бұл қылмыстық сот ісін жүргізуді жақсарту үшін қосымша зерттеулер мен ұсыныстар жасауға негіз бола алады. Зерттеу нәтижелері заңгерлер мен құқық қорғаушылар, академиялық қауымдастық үшін де пайдалы болуы мүмкін. Олар неғұрлым тиімді және әділ дәлелдеу жүйелерін дамытуға және қылмыстық сот ісін жүргізуде адам құқықтарының сақталуына ықпал ете алады.

Түйін сөздер: халықаралық тәжірибе, дәлелдемелер, сарапшы қорытындысы, қылмыстық сот ісін жүргізу, сот шешімдері, сот төрелігі, адам құқықтары.

Түсті: 06.06.2024 Мақұлданды: 10.06.2024 Онлайн қолжетімді 28.06.2024

¹* хат-хабар үшін автор

Кіріспе

Қазіргі таңда қылмыстық істер бойынша сот талқылауы нақты фактілерді анықтау және олардың заңдылықтарын негіздеу процесіне ерекше назар аударатын күрделі құқықтық жүйе болып табылады. Бұл процестің негізгі элементтерінің бірі – қылмыстық істердің нәтижелеріне айтарлықтай әсер етуі ықтимал сарапшылар беретін қорытындылар. Сарапшылардың және олардың қылмыстық сот ісін жүргізудегі қорытындыларының рөлі терең зерттеуді қажет ететін өзекті және маңызды мәселе болып табылады.

Бұл тақырыпты таңдаудың негіздемесі қылмыстық процестегі сарапшылардың рөлінің сөзсіз маңыздылығымен байланысты. Сараптамалық қорытындылар сот шешімдерін қабылдауға ықпал ете отырып, арнайы білім мен дағдыларды қажет ететін тараптардың мәселелерге қатысты дәлелдерін растай алады немесе жоққа шығара алады. Алайда, сарапшы қорытындысының іс үшін маңызды екендігіне қарамастан қарамастан, қорытындылардың рұқсат етілуі мен сенімділігіне байланысты мәселелер жеткілікті деңгейде зерттелмеген күйінде қалып отыр.

Бұл тақырыптың өзектілігі қылмыстық сот төрелігін жетілдіруге және әділеттілікті қамтамасыз етуге деген ортақ қызығушылықпен ерекшеленеді. Сараптамалық қорытындылар сынның объектісіне айналған көптеген жанжалды істерді ескере отырып, бұл тұжырымдардың рұқсат етілуі мен сенімділігі мәселелері ерекше мәнге ие болады. Ғылыми мақаланың мақсаты қылмыстық сот ісін жүргізуде дәлелдеу процесіндегі сараптамалық қорытындылардың рөліне қатысты халықаралық тәжірибені зерттеу болып табылады. Авторлар осы саладағы әртүрлі елдерде кездесетін жалпы тенденцияларды, айырмашылықтарды және қиындықтарды анықтауға тырысады.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылады:

- қылмыстық сот ісін жүргізуде сарапшы қорытындысының маңызына байланысты халықаралық тәжірибені зерделеу;
- сарапшы қорытындысының сенімділігі мен рұқсат етуін бағалауда әртүрлі елдерде қолданылатын әртүрлі әдістер мен стандарттарды анықтау;
- шешімдері сараптамалық қорытындыларға негізделген сот практикасының мысалдарын талдау;
- қылмыстық сот ісін жүргізудегі сарапшылардың рөлін реттеудегі халықаралық тәжірибенің маңыздылығына қатысты тұжырымдар әзірлеу.

Осы зерттеудің нәтижелері заң шығарушылар мен құқық қолданушыларға қылмыстық істердегі сараптамалық қорытындыларға қатысты заңдар мен рәсімдерді әзірлеу және жетілдіру кезінде де пайдалы болуы мүмкін. Бұл процестің барлық тараптарының құқықтары мен мүдделерін теңестіруге және ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін қате сот шешімдерінің тәуекелдерін азайтуға мүмкіндік береді. Мақала қылмыстық сот төрелігі саласындағы мамандарға, сондай-ақ сот сараптамасы мен қылмыстық істер бойынша жүргізілетін дәлелдеу процесінің мәселелеріне қызығушылық танытатын ғылыми зерттеушілерге арналған. Осы ретте бұл қылмыстық сот ісін жүргізудегі сараптамашының берген қорытындысына байланысты мәселелерді анық түсіне білуді зерделеуге

бағытталған алдағы уақыттағы зерттеулер мен талқылаулар үшін негіз бола алады. Осылайша, мақала қылмыстық сот ісін жүргізудегі сараптамалық қорытындылардың рөліне қатысты халықаралық тәжірибені жүйелеу және талдау әрекетін білдіреді.

Халықаралық талдау жүргізу кезінде әртүрлі елдердегі сараптамалық қорытындыларды қолдану тәсілдеріндегі айырмашылықтар мен ұқсастықтарға назар аудару маңызды. Бұл жеке қылмыстық сот ісін жүргізуде енгізілуі мүмкін ең жақсы тәжірибелерді анықтауға, сондай-ақ ықтимал қателіктер мен түсініспеушіліктерді болдырмауға мүмкіндік береді. Зерттеудің мақсаты қылмыстық сот ісін жүргізуде сараптамалық қорытындыларды пайдаланудағы халықаралық тәжірибенің ерекшеліктерін және олардың әділдік пен заңдылықты қамтамасыз ету үшін маңыздылығын анықтау болып табылады.

Әдіснама

Мақаладағы зерттеудің әдіснамалық негізін танымның ғылыми диалектикалық әдістерінің ережелері құрайды. Ғылыми зерттеулерді жүргізу кезінде диалектикалық, салыстырмалы-құқықтық, логикалық әдістер қолданылды.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы қылмыстық сот ісін жүргізетін қатынастардағы сарапшы қорытындысын негізгі дәлелдеме көзі ретінде пайдалану мәселелерін зерттеу болып табылады.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы қылмыстық сот ісін жүргізетін қатынастардағы сараптама қорытындысының мәні мен маңызын анықтаумен, сондай-ақ нақты сот тәжірибесін талдаумен айқындалады.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қазіргі таңда әр түрлі құқықтық тәртіптегі ең өзекті мәселе – құқық қолданушының сарапшы қызметінің нәтижелерін бағалау. Соңғы жылдары жекелеген елдердің, атап айтқанда Ресей мемлекетінің, Америка Құрама Штаттарының, Ұлыбританияның қылмыстық процесінде сарапшының қорытындысының (айғақтарының) дұрыстығын бағалауға ерекше назар аударыла бастады, өйткені бұл мәселені түсіндіруге, оны жүзеге асыруға міндетті субъектілердің ерекше күш-жігерін қажет етеді. Сарапшы қорытындысы континентальды қылмыстық сот ісін жүргізу жүйесінде, сот талқылауы кезінде сарапшыны міндетті түрде тексеруді қажет етпейтін, сот үкім шығару үшін негіз ретінде қарастыра алатын дәлелдемелер болып табылады. Германияда аталған жалпыға ортақ ережеден айрықша бір ерекшелік бар, ол ерекшелік бойынша сарапшы іс үшін маңызды тұлға ретінде өз айғақтарын беру үшін сотқа өзі келуге міндетті, өйткені заңда көзделген жағдайларды қоспағанда, тек осы жағдайда ғана оның сараптамалық қорытындысы дәлел ретінде қабылданады.

Қазақстан Республикасында және басқа елдердегі қылмыстық процестің қазіргі дамуын тергеуді тиімді жүргізу және қылмыстық істерді шешу үшін қолданылатын арнайы білімнің маңызды рөлінсіз елестету мүмкін емес. Бұл тенденцияны зерттеушілер

әртүрлі юрисдикцияларда атап өтеді. Бұл тұрғыда арнайы білім ұғымын ажыратуға және оларды континентальды және ағылшын-американдық қылмыстық процестерде қолданудың әртүрлі тәсілдерін қарастыруға академиялық қызығушылық тудырады. Отандық доктринада «арнайы білім» туралы біртұтаст түсінік қалыптаспаған. Е.В. Иванова «арнайы білім» ұғымына қатысты төрт тәсілді анықтайды: мақсатты, құзыреттілік, сараланған және кешенді [1, 152 б.].

Е.В. Иванованың пікірінше, кейбір авторлар арнайы білім тұжырымдамасына заңды процесс аясында олардың негізгі мақсатын ескере отырып жақындайды. Атап айтқанда, Е.И. Зуев, арнайы білімді «сот ісін жүргізуде қолдану мақсатында құрылған білім» - деп санайды. Ғалымның пікірінше арнайы білім: «қылмыстық істерді сәтті тергеу үшін қажетті белгілі бір білім жүйесі, соның ішінде зерттелетін оқиғаларға тікелей немесе жанама байланысты объектілер мен құбылыстарды зерттеу әдістері, сондай-ақ іс шеңберінде дәлелді маңызы бар фактілерді түсіндіру» [2]. Зуев сондай-ақ мұндай білім тарихи тәжірибеде қылмысқа қарсы күрестің қажеттіліктеріне жауап ретінде пайда болғанын және дамығанын атап көрсетеді.

Бұл тұрғыда арнайы білім қылмыстық сот өндірісінің ажырамас бөлігі болып табылады, өйткені ол дәлелдемелерді жинау, сараптау және түсіндіру процесінде маңызды рөл атқарады. Мысалы, криминалистика, сот медицинасы, сот психиатриясы сияқты арнайы ғылым салалары тергеушілер мен судьяларға нақты деректерді объективті және жан-жақты талдауға мүмкіндік береді. Осылайша, арнайы білім қылмыстық істерді тергеуде шындықты анықтауға көмектесетін құрал ретінде қызмет етеді. Зуевтің пікірінше, арнайы білім жүйесінің тұрақты түрде дамуы мен жаңаруы құқық қорғау органдарының жұмыс тиімділігін арттыруға ықпал етеді, себебі олар заманауи әдістер мен технологияларды қолдана отырып, қылмыстарды ашуда және қылмыскерлерді жауапқа тартуда нақты нәтижелерге қол жеткізе алады.

«Арнайы білім» ұғымы шет елдердің қылмыстық іс жүргізу заңнамасында белгіленбеген, алайда бұл ұғымның анықтамаларын осы елдердің дереккөздерінен табуға болады. Украинада «арнайы білім» деп арнайы білім (теориялық дайындық) немесе кәсіби тәжірибе нәтижесінде алынған ғылым, техника, өнер немесе қолөнер саласында алынған білім ретінде түсініледі, яғни қылмыстық істер бойынша дәлелдемелер жүргізуге жауапты субъектілерге тән білім [3, 180 б.]. Француздық, ресейлік және украиндық қылмыстық процесте қылмыстық істерді тергеу мен сотта қарауға қатысатын тұлғалар арнайы білімі бар мамандарды тартуға құқылы. Мұндай қатысу мүмкіндігі қылмыс фактілерін анықтау үшін аталған субъектілерге қолжетімсіз сараптамалық білімді қажет ететін жағдайларда ғана туындайды.

Сарапшы қорытындысы – Республикамыздың қылмыстық іс жүргізуінде арнайы білімді қолданудың бір түрі болып саналады. Қазақстан Республикасының Сот-сараптама қызметі туралы Заңына сәйкес, сараптама қорытындысы ұғымына: «Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарына сәйкес ресімделген, сот-сараптамалық зерттеудің барысы мен нәтижелерін көрсететін жазбаша құжат» деген анықтама беріледі [4].

Сарапшының қорытындысы әрдайым негізгі дәлел ретінде саналады. Бұл сарапшының нақты фактілерді анықтау үшін арнаулы ғылыми әдістерді пайдалануымен түсіндіріліп, сондай-ақ әдістерді дәлелдеудің басқа процедуралық тәсілдерін қолдану кезінде дәл

осындай фактілер қалай анықталғанына қарамастан қолдануға болады [5, 117 б.]. Сот сарапшысы фактілерді анықтауда өзге деректерге жүгіну, қайталау немесе көбейту арқылы емес, әр сарапшы берілген ақпаратты өз бетінше талдау және зерттеу арқылы анықтайды.

Сарапшының зерттеулері негізінде жасаған тұжырымдары мен қорытындылары дәлелді құндылыққа ие. Сарапшы қорытындысының мазмұны Қазақстан Республикасы қылмыстықпроцестіккодексінің 251-бабымен реттеледі [6]. Сот өндірісінде сарапшының қорытындысы екі түрлі мәнге ие, біріншіден сот дәлелдемесінің түрі ретінде, екіншіден дәлелдеме көрсетілген процессуалды акті. Белгілі ғалым К.Шакировтың пікірінше сарапшының қорытындысын дәлелдеме ретінде қарастырудың жалпы ережелеріне қарамастан, ғылыми әдістерге негізделген зерттеу нәтижелерін бағалау процесінің өзіндік ерекшеліктері кездесетіндігін атап өтуіміз қажет [7, 195 б.]. Яғни қосымша түсіндіруді қажет ететін күрделі жағдайлар туындаған кезде маманның көмегіне жүгінуге немесе тіпті сот сарапшысынан жауап алуға болады.

Ресейдің қылмыстық іс жүргізу заңнамасында «сарапшы қорытындысы» термині белгілі бір қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізетін тұлға, іске қатысты тараптар немесе сот қойған сұрақтарға жауап ретінде сарапшы жасаған нәтижелер мен қорытындыларды қамтитын жазбаша құжатты білдіреді. Басқа да мемлекеттерде: Уэльс, Англия және Солтүстік Ирландияның қылмыстық іс жүргізу заңнамасында сарапшының қорытындысы («expert report») тұрақты немесе негізгі бөлігінде айғақтар беруге құзыреттігі бар, мәселелерді шешумен айналысатын тұлғаның жазбаша баяндамасы ретінде қарастырылады. Бұл анықтамада сарапшыға қойылатын біліктілік талаптарына айрықша назар аударылады.

Сарапшы пікірінің жазбаша сипаты жайлы Американдық доктринада да айтуға болады, дегенмен федералды заңнама оның заңды анықтамасын бермейді [8]. Сондықтан, сарапшының қорытындысы сарапшы сараптама жүргізу нәтижесінде немесе мамандандырылған білімді қажет ететін мәселелер бойынша ақпарат беру үшін жасаған құжат ұғымы ретінде, континентальды және ағылшын-американдық қылмыстық процесінде қарастырылады. Сонымен қатар, екі құқықтық жүйеде де қылмыстық процесте сарапшының айғақтары ауызша берілген. Ресей мемлекетінде олар белгілі бір қорытындыны түсіндіру немесе нақтылау мақсатында оның қорытындысын алғаннан кейін жүргізілген жауап алу барысындағы сарапшы берген ақпарат ретінде анықталады.

Нидерландының қылмыстық процесінде сарапшының айғақтары сарапшының ғылыми және басқа да білімдеріне негізделген ақпарат ретінде қаралады және оларға тиісті сараптамалық пікір сұралған мәселелер бойынша өз құзыреті шегінде сот отырысында ұсынылады. Бұл айғақтар оларға берілген қорытындыға байланысты болуы мүмкін немесе оған қарамастан ұсынылуы мүмкін [9]. Франция мен Германияның қылмыстық іс жүргізу кодекстерінде сарапшының айғағы ұғымының нақты анықтамасы жоқ, бірақ заңнама олардың сарапшының жеке жауап алуы кезінде ауызша берілгенін білдіреді.

Ұлыбритания мен АҚШ-тың заңнамасы мен заң практикасында ұғымдар сарапшының қорытындысы немесе есебі және сарапшының айғақтары ерекшеленеді. Осы

юрисдикциялардағы сарапшының айғақтары жазбаша түрде ұсынылатын қорытындыға қарағанда сарапшыдан жауап алу кезінде ауызша беріледі. Континенттік қылмыстық процесте сарапшының қорытындысы да, оның айғақтары да дәлел ретінде танылатын жүйе қолданылады. Ресейде, Украинада және Францияда, олардың қылмыстық іс жүргізу кодекстеріне сәйкес, сарапшының айғақтары «бағынышты» болып табылады және оны түсіндіру немесе толықтыру мақсатында сарапшы өз қорытындысын ұсынғаннан кейін ғана ұсынылуы мүмкін (Украина ҚІЖК 101-бабының 7-бөлігі, Ресей ҚІЖК 205-бабы, Франция ҚІЖК 168-бабы).

Нидерландыда сарапшы сот шешімі бойынша арнайы сипаттағы ақпарат бере алады немесе қажетті ақпаратты ауызша бере отырып, жазбаша қорытынды жасамай-ақ сараптама жүргізе алады (Нидерланды ҚІЖК-нің 511-бабының 2-бөлігіне сәйкес). Континентальды қылмыстық процесте қорытынды беру және сарапшының айғақтарын беру көбінесе ант беру немесе қылмыстық жауапкершілік туралы ескерту сияқты белгілі бір ресми міндеттемелермен бірге жүретінін атап өткен жөн. Аталмыш шаралар сарапшыдан қорытынды немесе ауызша айғақтар немесе сенімді ақпарат алуды қамтамасыз етудің негізгі мақсатын көздейді. Сарапшы қорытындысы яки айғақтары, ағылшын - американдық қылмыстық процесте, орыс және украин елдеріндегідей, кез-келген дәлел сияқты, оның жарамдылығы (қол жетімділігі), салыстырмалылығы (relevance) және сенімділігі (reliability) тұрғысынан бағаланады [10].

Ағылшын-американдық қылмыстық процестегі сарапшының қорытындысы (айғақтары) ол үшін арнайы негіздер бойынша да жол берілмейтін айғақ ретінде қарастырылуы мүмкін. Атап айтар болсақ, біріншіден, егер ол сарапшы сотқа арнайы білімді қажет ететін мәселені шешуге көмектесетін мәліметтерді ұсынса, сарапшының қорытындысы (айғақтары) рұқсат етілген дәлелдер болып саналады. Екіншіден, егер оларды беруге тиіс адам арнаулы саланың маманы болып саналса, сарапшының қорытындысы (айғақтары) рұқсат етілген деп танылады. Үшіншіден, сарапшының қорытындысы ғылыми негізделген болса, яғни олар дұрыс болса ғана жол беріледі деп танылады. Ағылшын-американдық қылмыстық процесте сарапшы қорытындысы, яки айғақтары) барлық дәлелдер үшін белгіленген принциптер мен ережелерді, сондай-ақ дәлелдемелердің осы түріне қолданылатын нақты талаптарды ескере отырып бағаланатынын ескеруіміз қажет.

Кез-келген дәлелдеменің жарамдылығы АҚШ-тың қылмыстық процесінде кәсіби судьясымен бағаланады. Бұл тұрғыда ағылшын-американдық қылмыстық процестегі «рұқсат ету» ұғымы орыс және украин елдерінен қарағанда өте маңызды болып табылады. Ресей мен Украинаның қылмыстық юрисдикциясында «рұқсат ету» дәстүрлі түрде қылмыстық іс жүргізу нормалары мен адам құқықтарын сақтау, қорғаумен байланысты, ал ағылшын-американдық қылмыстық процесте дәлел салыстырмалылық талаптарына сәйкес келуі керек және дәлелдемелерді алып тастау ережелеріне бағынбауы тиіс. Ағылшын-американдық жүйеде дәлелдемелердің рұқсат етілуін бағалауға қатысты ережелер кәсіби судья айыпталушының негізгі құқықтарын елеулі түрде бұза отырып алынған және әділетті және негізделген үкім шығару мақсатында сот пен алқабилерді адастыруға қабілетті дәлелдемелерді болдырмау үшін пайдаланатын құрал ретінде қызмет етеді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, қылмыстық сот ісін жүргізуде дәлелдеме ретінде саналатын сарапшы қорытындысының рөлін зерттеудің халықаралық тәжірибесі қылмыстық сот төрелігі жүйесіндегі сарапшылар айғақтарының маңыздылығы туралы құнды ақпарат беретінін атап өткен жөн. Әр түрлі елдердің тәжірибесін талдау сот процесінің сапасы мен әділдігін арттыру үшін сараптамалық қорытындыларды қолданудың жалпы тенденцияларын да, бірегей тәсілдерін де анықтайды.

Сараптамалық қорытындылар судьяларға, алқабилерге және кәсіби заңгерлерге күрделі техникалық, ғылыми немесе мамандандырылған мәселелерді түсінуге көмектесуде шешуші рөл атқаратыны анық. Сарапшылардың айғақтарының маңыздылығына қатысты халықаралық консенсус олардың сот төрелігін тиімді жүзеге асыруға және қылмыстық істер бойынша шындықты орнатуға қосқан үлесін көрсетеді. Дегенмен, бұл зерттеу сараптамалық қорытындыларды дайындау және ұсыну кезінде стандарттау және сапаны бақылау қажеттілігін көрсетеді. Сарапшылардың айғақтарының жарамдылығы мен сенімділігін қамтамасыз ету барлық юрисдикцияларда ортақ міндет болып қала береді. Құқықтық жүйелер үшін олардың тәуелсіздігі мен беделін сақтау үшін этикалық стандарттар, нақты нұсқаулар мен сарапшылардың біліміне қойылатын талаптарды анықтау өте маңызды.

Іске қатысушы тұлғалардың судьялардың, адвокаттардың, сот сарапшыларының бірлескен күш-жігері сараптамалық қорытындыларды қолдану кезінде туындайтын әртүрлі мәселелерді шешуде өте маңызды. Озық тәжірибелермен бөлісу және тәсілдерді үйлестіру дәлірек, бейтарап және әділ қылмыстық іс жүргізуге әкелуі мүмкін. Тұтастай алғанда, халықаралық тәжірибе көрсеткендей, сараптамалық қорытындылар жеке істерді қараудың құралы ғана емес, сонымен бірге сот төрелігіне деген кеңірек ұмтылыстың маңызды элементтері болып табылады. Олардың рөлін зерттеуді жалғастыру және оларды қолдану әдістерін үнемі жетілдіру қылмыстық сот ісін жүргізудің болашағын анықтауды жалғастырады және жаһандық құқықтық ландшафтта әділеттілік, ашықтық және шындықты іздеу принциптерін нығайтады.

Сонымен қатар, халықаралық тәжірибе сараптамалық қорытындылардың динамикалық сипатын көрсетеді. Технологиялар мен ғылыми жаңалықтар дамыған сайын сарапшылардың рөлі сәйкесінше өзгереді. Халықаралық тәжірибені салыстырмалы талдау сараптамалық қорытындыларды пайдалану кезінде әртүрлі құқықтық жүйелердің алдында тұрған түрлі мәселелерді анықтады. Оларға біржақтылық, сенімділік және пәнаралық ынтымақтастықтың қажеттілігі жатады. Бұл проблемаларды мойындау оларды шешудің және сараптамалық қорытындылардың сапасын арттырудың алғашқы қадамы болып табылады.

Осылайша, қылмыстық сот ісін жүргізудегі сараптамалық қорытындының рөлін зерттеудің халықаралық тәжірибесі сараптамалық қорытындыларды пайдалануды кеңейтуге ұмтылатын кез келген құқықтық жүйе үшін құнды ресурс болып табылады. Әр түрлі елдердің алған сабақтары мен озық тәжірибелеріне сүйене отырып, заңгерлер сараптамалық дәлелдемелерге деген көзқарастарын жетілдіре алады және қылмыстық сот төрелігінің неғұрлым әділ және тиімді жүйесін құруға үлес қоса алады. Осы саладағы үздіксіз зерттеулер бүкіл әлем бойынша сараптамалық қорытынды шығару процедураларын үнемі дамыту және жетілдіруде өте маңызды.

Авторлардың қосқан үлесі

«Қылмыстық сот ісін жүргізудегі сарапшы қорытындысы: халықаралық салыстырмалы талдаудың перспективалары» туралы мақаланы жазу барысында әр автордың қосқан үлесі мақаланы сәтті аяқтау мен ғылыми зерттеу жүргізу кезінде өзіндік маңызы болды. **С.Б. Бақыт** мақаланың тұжырымдамасына және дұрыс рәсімделуіне елеулі үлес қосып, зерттеу нәтижелерін жинауға және теориялық бөлімдегі ғылыми еңбектерді талдауға үлес қосты. **Г.Т. Алаева** мен **А.Б. Сманова** талдау нәтижелерін түсіндіруге және тұжырымдамалар жасауға үлестерін қосты. Авторлар мақаладағы сот практикасын талдауға және оның мазмұнын сыни тұрғыдан қайта қарауға бірге үлес қосты. Мақаланың мәтінін жазу, оның мазмұнын талаптарға сәйкестендіру мен жариялау үшін оның соңғы нұсқасын бекіту жұмыстарына С.Б. Бақыт атқарды. Авторлардың ізденісі мақаланы жазуға, теориялық және сот практикасына негізделген талдау жүргізуге және зерттеу нәтижесінен белгілі бір тұжырымдар шығаруға бағытталды.

Әдебиеттер тізімі

1. Иванова Е.В. Специальные знания: понятие, содержание, формы // Научные труды РАЮН. Вып. 13: в 2 т. Т. 1. М.: Юрист, 2013. С. 151-155.
2. Зуев Е.И. О понятии специальных познаний в уголовном процессе // Вопросы теории криминалистики и судебной экспертизы. Материалы научной конференции. М., 1969. Вып. 1. С. 70.
3. Уголовный процессуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий // Отв. ред.: С.В. Кивалов, С.Н. Мищенко, В.Ю. Захарченко. Харьков: Одиссей, 2013. С. 216.
4. Сот-сараптама қызметі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 10 ақпандағы № 44-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000044> (өтініш берген күн: 15.10.2023)
5. Бедняков И. Л. Теория доказательств в уголовном процессе. – Самара: Самарский юридический институт ФСИН России, 2017. – 152 б.
6. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (өтініш берген күн: 11.11.2023)
7. Шакиров К. Судебная экспертология: проблемы и решения (от теории – к практике). – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 218 с.
8. Закон Нидерландов от 22 января 2009 г. «Об экспертах по уголовным делам». URL: <http://english.nrgd.nl/regulations.aspx> (өтініш берген күн: 15.12.2023)
9. Уголовный процесс европейских государств: монография / под ред. В. И. Самарина, В. В. Луцика. – М.: Проспект. 2018. – 752 с.
10. Стойко Н. Г. Уголовный процесс западных государств и России: сравнительное теоретико-правовое исследование англо-американской и романо-германской правовых систем. – СПб.: Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петербур. гос. ун-та, 2006. 264 с.

С.Б. Бақыт¹, Г.Т. Алаева¹, А.Б. Сманова²

¹Университет «Тұран»

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби

(E-mail: ¹sara.bakyt@bk.ru, ²alaevagulnaz@mail.ru, ³akmaral.smanova@kaznu.edu.kz)

Экспертное заключение в уголовном судопроизводстве: перспективы международного сравнительного анализа

Аннотация. Одним из основных аспектов сложной и многогранной уголовно – процессуальной системы является процесс доказывания. Мнения экспертов играют важную роль в установлении фактов, оценке доказательств и вынесении судебных решений. Данная научная статья посвящена изучению международного опыта в качестве заключения эксперта в процессе доказывания в уголовном судопроизводстве. Целью исследования является анализ международного опыта использования заключений экспертов и их влияния на уголовное судопроизводство. Исследование имеет большое научное значение, поскольку оно способствует пониманию роли экспертных заключений в уголовном судопроизводстве и помогает в выработке рекомендаций по улучшению этой практики. Практическая значимость заключается в возможности улучшения процесса доказывания, повышения достоверности судебных решений и обеспечения справедливости. В исследовании используются универсальный диалектико - материалистический метод, общенаучные методы, специальные методы и отдельные научные формально-правовые методы.

На основе международного опыта выявлены факторы, влияющие на судебные решения в разных странах. Статья определяет практические аспекты их применения, способствуя пониманию роли экспертных заключений в уголовном судопроизводстве. Это может послужить основой для дальнейших исследований и рекомендаций по улучшению уголовного судопроизводства. Результаты исследования также могут быть полезны для юристов и правозащитников, академического сообщества. Они могут способствовать развитию более эффективных и справедливых систем доказывания и сохранению прав человека в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: международный опыт, заключение эксперта, доказательства, уголовное судопроизводство, юридические эксперты, судебные решения, правосудие, права человека.

S.B. Bakyt¹, G.T. Alayeva¹, A.B.Smanova²

¹«Turan» University

²Al-Farabi Kazakh National University

(E-mail: ¹sara.bakyt@bk.ru, ²alaevagulnaz@mail.ru, ³akmaral.smanova@kaznu.edu.kz)

Expert opinion in criminal proceedings: prospects for international comparative analysis

Annotation. One of the main aspects of a complex and multifaceted criminal procedure system is the process of proof. Expert opinions play an important role in establishing facts, evaluating evidence, and

making judgments. This scientific article is devoted to the study of international experience as an expert opinion in the process of proving in criminal proceedings. The purpose of the study is to analyze the international experience of using expert opinions and their impact on criminal proceedings. The study is of great scientific importance, as it contributes to understanding the role of expert opinions in criminal proceedings and helps in developing recommendations for improving this practice. The practical significance lies in the possibility of improving the evidentiary process, increasing the reliability of court decisions and ensuring fairness. The study uses a universal dialectical - materialistic method, general scientific methods (analysis and synthesis, induction and deduction, comparative, systemic), special methods (historical, specifically sociological) and individual scientific formal legal methods.

Based on international experience, the factors influencing court decisions in different countries have been identified. The article defines the practical aspects of their application, contributing to an understanding of the role of expert opinions in criminal proceedings. This can serve as a basis for further research and recommendations to improve criminal proceedings. The results of the study can also be useful for lawyers and human rights defenders, as well as the academic community. They can contribute to the development of more effective and fair evidence systems and the preservation of human rights in criminal proceedings.

Keywords: international experience, expert opinion, evidence, criminal proceedings, legal experts, judicial decisions, justice, human rights.

References

1. Ivanova E.V. Special knowledge: concept, content, forms // Scientific works of RAYUN. Issue 13: in 2 vols. 1. Moscow: Yurist, 2013. pp. 151-155.
2. Zuev E.I. On the concept of special knowledge in criminal proceedings // Questions of the theory of criminalistics and forensic examination. Materials of the scientific conference. M., 1969. Issue 1. p. 70.
3. Criminal Procedural Code of Ukraine: Scientific and practical commentary // Ed.: S.V. Kivalov, S.N. Mishchenko, V.Yu. Zakharchenko. Kharkiv: Odyssey, 2013. p. 216
4. The Law of the Republic of Kazakhstan On forensic science activity in the Republic of Kazakhstan dated 10 February 2017 No. 44-VI LRK. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000044> (accessed:15.10.2023)
5. Bednyakov I. L. Theory of evidence in criminal proceedings. – Samara : Samara Law Institute of the Federal Penitentiary Service of Russia, 2017. – 152 b.
6. The Code of the Republic of Kazakhstan Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (accessed 11.11.2023)
7. Shakirov K. Forensic expert science: problems and solutions (from theory to practice). – Almaty: Kazakh University, 2016. – 218 p.
8. The Netherlands Law of January 22, 2009 "On Experts in criminal cases". URL: <http://english.nrgd.nl/regulations.aspxhttp://> (accessed 15.12.2023)
9. Criminal procedure of European states: monograph / edited by V. I. Samarin, V. V. Lutsik. – M.: Prospect. 2018. – 752 p.
10. Stoiko N. G. Criminal proceedings of Western states and Russia: comparative theoretical and legal research of the Anglo-American and Romano-Germanic legal systems. – St. Petersburg: Publishing House of St. Petersburg State University, Publishing House of the Faculty of Law of St. Petersburg State University, 2006. 264 p.

Авторлар туралы мәлімет:

Бақыт С.Б. – хат-хабар үшін автор, заң ғылымдарының магистрі, «Тұран» университеті, «құқықтану және халықаралық құқық» кафедрасының докторанты, Сатпаев к-сі, 16а, Алматы қ., Қазақстан.

Алаева Г.Т. – заң ғылымдарының кандидаты, «Тұран» университеті, «құқықтану және халықаралық құқық» кафедрасының профессоры, Сатпаев к-сі, 16а, Алматы қ., Қазақстан.

Сманова А.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң факультетінің мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының аға оқытушысы, 050000, Алматы қ., Қазақстан.

Бақыт С.Б. – автор для корреспонденции, магистр юридических наук, докторант кафедры «Юриспруденция и международное право» университета «Туран», Сатпаева 16а, г. Алматы, Казахстан.

Алаева Г.Т. – кандидат юридических наук, профессор кафедры «Юриспруденция и международное право» университета «Туран», Сатпаева 16а, г. Алматы, Казахстан.

Сманова А.Б. – кандидат юридических наук, старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, 050000, Алматы, Казахстан.

Bakyt S.B. – the author for correspondence, master of Law, Doctoral student of the Department of Jurisprudence and International Law of Turan University, Satpayeva 16a, Almaty, Kazakhstan.

Alayeva G.T. – Candidate of Law, Professor of the Department of Jurisprudence and International Law at Turan University, Satpayeva 16a, Almaty, Kazakhstan.

Smanova A.B. – candidate of law, senior lecturer of the department of theory and history of state and law, constitutional and administrative law, faculty of law of Al-Farabi Kazakh National University

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

MISTI 10.85.51
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-230-241>

Features of the use of cryptocurrencies in the commission of crimes in the field of high technology

A.G. Kan¹, T.M. Korzhumbayeva², S.Kh. Abdullina³

^{1,2,3} Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov

(E-mail: ¹kan_torsan@mail.ru, ²deadpollol69@mail.ru, ³sabinulya88@mail.ru)

Abstract. Today, a serious challenge for law enforcement is the threats posed by the so-called anonymous segments of the Internet, which are actively used by organized criminal communities to prepare and commit crimes, as well as for their safe financing using cryptocurrencies. The results of the study indicate that in scientific and practical terms, this area has been studied extremely poorly and needs comprehensive research. A significant foundation for this can be the advanced foreign experience of countries that have faced these threats before us and are currently developing effective methods of countering crimes in the field of high technology. The analysis of various materials in this direction shows the elements of the methodology of their disclosure, which, with appropriate systematization, can be adapted to Kazakh conditions and will contribute to effective counteraction by law enforcement agencies.

Keywords: internet, anonymous networks, cryptocurrency, blockchain, server, encryption, mining, transaction.

Introduction

The commission of high-tech crimes using anonymous networks is largely related to the turnover of cryptocurrencies, which, in turn, is also anonymous. At the same time, despite its potential criminal component, the circulation of cryptocurrencies in the world is increasing, which is facilitated by global negative geopolitical and economic trends.

In 2017, speaking on the sidelines of the Astana Economic Forum, he outlined the specific mechanisms of these processes, noting that the phenomena of cryptocurrencies and blockchain technology will entail drastic changes for the financial market, including banks. Most countries are actively exploring the possibilities of their adaptation to the current configuration of financial systems [1].

According to N. Nazarbayev, this will save the world from currency wars, speculation, avoid distortions in trade relations, and reduce volatility in the markets. A currency should have a simple, transparent emission mechanism that is subject to its consumers. Taking into account digitalization, the development of technologies such as blockchain, such a unit of account can be created in the form of a cryptocurrency [2]. At the same time, he also acknowledged that digitalization accompanies the growth of cybercrime, which in 2017 was recognized as the most serious threat to business [1].

Therefore, given the complexity and ambiguity of these processes, it seems necessary to study in more detail the institute of cryptocurrencies and the technologies on which they are built – blockchain.

The methodology

When writing the article, methods of both general scientific and legal nature were used in combination. More often, such methods as dialectical, statistical, comparative legal, and system-logical were used. In addition, cognitive methods such as synthesis, analysis, deduction, induction, questioning, interpretation, discursive analysis, and expert assessment were used. The use of these methods in combination made it possible to identify the high criminogenic potential of crimes in the field of information technology committed using cryptocurrencies through anonymous networks.

Findings/Discussion

The results of the study show that the volume of criminal content in anonymous networks increases significantly due to the active use of "dual-use" technologies by criminal formations, such as blockchain and cryptocurrencies. This contributes to the involvement of organized criminal groups in the commission of crimes, which, thanks to these technologies, develop their activities by increasing the efficiency of "laundering" criminal proceeds and their transfer to the legitimate economy.

A blockchain is a distributed database in which data storage devices are not connected to a common server. This database stores an ever-growing list of ordered records called blocks. Each

block contains a timestamp and a link to the previous block. The use of encryption ensures that users can change only those parts of the blockchain that they "own" in the sense that they have private keys, without which writing to the file is impossible. In addition, encryption ensures that copies of the distributed blockchain are synchronized for all users. Security in blockchain technology is provided through a decentralized timestamped server and peer-to-peer network connections. As a result, a database is formed, which is managed autonomously, without a single center. This makes blockchains very convenient for recording events (for example, making medical records), data operations, identity management, and verifying the authenticity of the source [4].

This technology was first implemented in 2009 as a component of the digital currency Bitcoin, where the blockchain plays the role of the main general registry for all transactions. Thanks to blockchain technology, Bitcoin has become the first digital currency that solves the problem of double spending (unlike physical coins or tokens, electronic files can be duplicated and spent twice) without using any reputable authority or a central server.

It should be noted that the emergence of blockchain technology and cryptocurrencies was preceded by a number of large-scale studies in the field of encrypted transactions. In 1983, David Chaum, a member of the Faculty of Computer Engineering at the University of California, Santa Barbara, thought about how to combine the anonymity of payments and their transparency for all market participants. The scientist proposed using the so-called "blind signature" algorithm, which allowed for a secret transaction between two anonymous participants, but at the same time informed outside observers about its occurrence. Then, together with his Israeli colleagues, Chaum developed "electronic cash" protocols, through which the conditional seller approves the transaction only after confirming the authenticity of an anonymous payment by a third party, and the buyer only needs to have proof of sending virtual money. This technology then became the basis for making transactions using Bitcoin [5].

The prototype of the mechanism for creating the cryptocurrency itself was invented in 1997 by the Briton Adam Beck. He suggested using the Hashcash anti-spam system, in which the sender performs many time-consuming operations, and the recipient verifies their authenticity very quickly. A year later, researcher Nick Szabo began work on a decentralized Bit gold monetary system that would save users from a variety of threats, including theft, counterfeiting, and even inflation. Szabo worked on his project until 2005 but was never able to ensure its launch.

All of the above developments were used by an unknown person or group of persons under the pseudonym Satoshi Nakamoto to create an electronic currency with completely anonymous transactions. At the end of October 2008, its technical description and the first version of the code appeared on the network. The blockchain system has become the basis for transactions with new electronic money, partly based on research by Chaum and Beck. The creators of Bitcoin developed a database that stores all transactions ever made in the form of publicly available blocks of information. A special mathematical algorithm links the blocks together so that when you change the contents of one of them, you will have to make edits to the next block, and then to the entire chain. Copies of the database are stored in Bitcoin wallets - encrypted clients that users create for themselves. The first wallet was created by Nakamoto himself in early 2009. With the help of a wallet, each of the completed and confirmed transactions is recorded

in one of the blocks, which is then attached to the common chain. When registering, the user is assigned their personal address, which is indicated when sending Bitcoin and ensures complete anonymity [5].

According to the idea of the developers, cryptocurrency is the "gold" of the virtual world. The amount of this "gold" is limited by calculations of the possible maximum allowable number of its presence in each specific system. There are three ways to get digital money:

- 1) purchase at a virtual currency exchange point;
- 2) on a virtual exchange;
- 3) by direct "mining", i.e. activities aimed at creating cryptocurrencies and/or validation in order to receive remuneration in the form of cryptocurrencies [6, p.34].

These operations are available to any user of the Internet information and telecommunications network, provided they have the appropriate software and hardware. At the same time, the use of the technology of the type under study faces a number of problems. So, in order to maintain a high level of security, the system constantly needs complex calculations, which is possible only on the basis of a high resource base. For Bitcoin, the developers solved this problem simply. Users who are associated with its "mining" are assigned a commission so that they provide their resource, that is, confirm the possibility of mining. In addition, for the security of the system, it is important that the resource base is distributed, and not under the control of a group that can use resources for various manipulations.

The mining process, named by analogy with mining, requires solving a number of complex mathematical problems, so miners need to use powerful computing resources on specially equipped computers. For each block created, they receive a reward in the form of a commission from transactions or newly created Bitcoin, and the complexity of mining is automatically adjusted every two weeks depending on the total number of blocks that have appeared during this time. At the same time, the first miners could only generate virtual money on their computers and transfer it to each other. The approximate Bitcoin exchange rate in 2009 ranged from 700 to 1600 units per dollar and increased over time [5].

A characteristic feature is that the cash volume of Bitcoin is always limited, it is impossible to replicate (print) this currency at someone's request. Its "extraction" is difficult from the point of view of a technical approach. Calculations are known that indicate that the viability of the cryptocurrency is provided by a certain algorithm and it is possible to "extract" no more than 21 million bitcoins. After that, "mining" is not possible.

At the same time, the amount of energy consumed plays an important role here. So, in December 2017, employees of the Federal Security Service of the Russian Federation conducted searches at Vnukovo airport due to cryptocurrency mining. The security services detained an airport employee who worked at the air traffic control center, from where controllers give commands to planes over Moscow and the region. A local system administrator assembled a cryptocurrency mining farm right at work, but the management noticed the power surges [7].

Similarly, in Kazakhstan, in early 2018, employees of the National Security Committee identified a criminal group that was engaged in mining cryptocurrencies using servers of state information systems of the departments of state Revenue of the Ministry of Finance in Karaganda, Atyrau, Aktobe and North Kazakhstan regions. These offenses fall under articles 207

("Disruption of the operation of an information system or telecommunications networks") and 210 ("Creation, use or distribution of malicious computer programs and software products") of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [8].

Such facts are not isolated. A number of Kaznet sites promote the "mining" of cryptocurrency by intruders. Such conclusions were made at the Kazakhstan Center for Analysis and Investigation of Cyber Attacks. Increasingly, so-called mining scripts can be found on websites that use a client machine to mine cryptocurrencies. Using the WebTotem web resource monitoring system, the Center managed to register about 25 sites in Kaznet in just a day, the entrance to which is automatically provided by a computer to perform calculations related to the "mining" of cryptocurrency by an attacker. The list includes university websites (for example, enu.kz) and well-known company catalogs (nurbiz.kz): acastana.kz, adizel.kz, alemtour.kz, aql.kz, autism.kz, brp.kz, casualshoes.kz, cfakazakhstan.kz, tutmebel.kz, winners.kz, dizelya.kz, ecoislamicbank.kz, emu.kz (ENU), enu.kz, extremal.kz, gift-card.kz, gup.kz, investfunds.kz, invitation.kz, kazbilim-edu.kz, ksip.kz, edical-tour.kz, nashservice.kz, natures.kz, nspastana.kz, and nurbiz.kz [9].

At the same time, the history of the development and formation of Bitcoin is quite interesting. A year after its appearance, in February 2010, the first Bitcoin Market cryptocurrency purchase service appeared on the network, and in May, a user of the cryptocurrency forum decided to buy two pizzas for 10 thousand Bitcoin. In July, this cryptocurrency was written about on the Slashdot portal, popular among computer scientists, and the number of virtual money users began to grow sharply. As a result, within a month, 10,000 Bitcoins were worth \$ 600, and many network users began actively mining cryptocurrency for themselves. This led to the emergence of the first Bitcoin exchange MtGox, which allowed not only to purchase, but also to exchange them for real money. The Bitcoin exchange rate rose rapidly – from 6 cents per unit in July to 50 cents in November; at the same time, the total market volume was estimated at \$ 1 million.

In February 2011, Bitcoin equaled the value of the dollar, and in March exchanges were opened to exchange them for British pounds and Brazilian reals. At the same time, the Wikileaks website, famous for its revelations, began accepting donations from them. In April, Time magazine wrote about cryptocurrency, and the total volume of the Bitcoin market exceeded \$ 10 million. In the summer of 2011, Bitcoin experienced a series of hacker attacks that seriously affected the exchange rate of the virtual currency. At first, one of the users stated that 25 thousand coins were stolen from him, which was approximately equal to 375 thousand dollars. And six days later, the MtGox exchange database was hacked, and the logins and passwords from the wallets of 60 thousand users were freely available. On the same day, hackers took over the account of one of the site's administrators, lowered the Bitcoin exchange rate from \$ 17 to 1 cent per unit and tried to buy several thousand coins. The exchange had to be closed for a week; all prices were restored.

The negative effect was offset by the first Bitcoin conference held at the World Expo in New York in the same year 2011. A similar event was held in Prague in November. In parallel, materials about Bitcoin were published by Forbes and The Economist, and for the New York Times, a column about cryptocurrency was written by Nobel laureate in economics Paul Krugman. As a result, Bitcoin was talked about as a real alternative to traditional currencies.

In this regard, it is quite logical that the cryptocurrency itself has become the subject of criminal encroachment. On February 28, 2014, Mt. Gox (Japan), the oldest and largest electronic

currency exchange, declared bankruptcy. The exchange's management took this step after the largest hacker attack on the system, which led to the theft of about 750,000 Bitcoins, which accounted for approximately 6% of the issue of the entire cryptocurrency in circulation.

This crime has been solved. On July 25, 2017, at the request of American law enforcement agencies, Russian programmer Alexander Vinnik was detained in Greece, who was charged with laundering 4 billion US dollars criminally obtained through the cryptocurrency exchange, committing cyber fraud, stealing personal data, as well as hacking the Japanese Mt. Gox exchange, which provoked its bankruptcy.

2017 was a breakthrough year for Bitcoin and all known cryptocurrencies in general, as everyone learned about the cryptocurrency market. In 2017, Bitcoin rose from \$908 in January 2017 to \$12,300 as of December 30 (according to the Bitfinex exchange), and in December it reached \$20,000. In 2018, its rate dropped sharply, falling below \$7,000 by the middle of the year, then slowly went up, reaching by mid-2019, almost \$8,000. After a series of ups and downs, by the middle of 2020, it reached values of more than \$11,000.

According to experts, such fluctuations are due to the fact that the cryptocurrency is not provided by any economic factors (gold, gross domestic product, etc.), so its rate can easily collapse. This and other economic shortcomings arouse the distrust of the Governments of many States towards it. However, in some countries there are economic institutions, online stores or services that accept Bitcoin as payment for goods and services. In the modern world, virtual currency can be exchanged for rubles, dollars, electronic money using online servers such as, for example, 60sec, BaksMan, Ychanger, 24PayBank, ProstoCash, WMGlobus, Xchange. The crypto exchanges EXMO, BitFlip, BitMEX, LocalBitcoins, etc. are also known. Currently, there are about 600 different cryptocurrencies in circulation. Although most often payment transactions are made in Tether (36.8%), Bitcoin (23.4%) and Ethereum (13.1%) [10].

Kazakhstan also has its own cryptocurrency. So, in December 2017, Halyk Bank warned Kazakhstanis against investing in the so-called "first national cryptocurrency - Halykcoin". The bank warned that it has nothing to do with its creation and does not provide any guarantees regarding the safety of investments in this financial instrument. At the same time, the Internet resource www.halykcoin.org, declared as the official website of the project, is registered to an unidentified person, which raises doubts about the desire of developers to ensure proper transparency of the project. This site is anonymous, the main part of the functionality does not work, which most likely indicates fraud [11].

Apparently, this fact is an "echo" of more global processes. Thus, experts note that in 2015-2016, a network of groupings has developed in the European Union that provide services related to cryptocurrencies on a contractual basis. The locations of these groups are Germany, France, Italy and Spain. Within the framework of the "crime as a service" model, the groups carried out attacks on 160 portals, databases and the largest Bitcoin wallets. A distinctive feature of these groups is that they carry out criminal fishing as a service in the interests of some criminal groups against other criminal groups. Thus, 2015-2016 became the first years of documented cyberwarfare between criminal gangs. At the same time, the criminal component of Bitcoin and cryptocurrencies in general is largely related to the ability of crypto criminals to profit from Bitcoin enthusiasts. According to Europol, starting in mid-2014, European organized crime

began to actively use the TOR-Bitcoin bundle. The bundle is used both for communication and for the deployment of criminal trade, as well as the recruitment of new members into criminal networks [12].

In this regard, in January 2017 Interpol, Europol and the Basel Institute of Management, in cooperation with the Qatar National Fund for Combating Money Laundering and the European Union Committee on Combating Illicit Financial Flows and the Financing of Terrorism, held the First Global Conference on Combating Money Laundering and Digital Currencies in Doha. The conference was attended by 400 participants from law enforcement agencies, international and transnational financial institutions, as well as businesses from 60 countries around the world. It was predicted that the annual total capitalization of the global cryptocurrency market could be approximately \$ 50 billion. Nevertheless, despite the dizzying growth rates of capitalization, cryptocurrencies occupy an extremely small share in the total amount of funds.

Crime and the crypto community have different views on the main functions of cryptocurrencies. For the crypto community and investors, cryptocurrencies, primarily Bitcoin, are an asset and a means of speculation. Another cryptocurrency, Ethereum, is used by the crypto community not so much as a currency, but as a development environment for various blockchain-based financial applications. Organized crime is primarily interested in cryptocurrencies as a means of payment and cashing out. Despite the fact that, according to estimates by the Europol cryptocurrency research group, more than 95% of the turnover of cryptocurrencies used by criminals is accounted for by Bitcoin, criminals are trying to abandon this cryptocurrency. In 2016, its total annual turnover amounted to approximately 12 billion dollars. Of these, criminal turnover is estimated at about \$ 3 billion, of which \$ 0.6-0.9 billion is accounted for payments on the TOR network for various kinds of criminal goods and services. Criminals practically do not keep savings in Bitcoin, because they consider them highly volatile, where there is a high risk of not only earning, but also losing funds. High volatility suits investors and speculators, but criminals who are interested in a stable payment unit are not satisfied.

According to the Basel Institute of Management and the Bank for International Settlements, criminals have bet on a new, completely anonymous Dash currency. It provides not only complete privacy of transactions, but also anonymity of payment wallets guaranteed by several levels of encryption. In addition, Dash provides almost instant transactions that occur within 15-20 seconds, compared to 5-10 minutes for Bitcoin. Finally, Dash allows you to create various applications. The creators of this cryptocurrency have announced that on its basis it will be possible to conclude anonymous contracts with any purpose. Dash organizers position the currency as PayPal 2.0 for free people who despise the state. By the beginning of 2017, Dash's capitalization had reached half a billion dollars. Given that this currency was launched only in the middle of 2016, no cryptocurrency, including Ethereum and Bitcoin, has grown with such rapid capitalization. At the same time, restrictions on volatility are built into the Dash program code, which makes it an ideal means of payment and cashing out for criminals.

Along with Dash, criminals are actively using two more types of cryptocurrencies. In the USA, Mexico and Latin America, it is Monero. In European countries, including the post-Soviet space, the recently appeared ZCASH cryptocurrency is of great interest to criminals.

Although these cryptocurrencies appeared several years ago, practically none of the operational employees of the internal affairs agencies knows details about them and, accordingly, they have not encountered them in their daily work.

According to experts, Europol believes that so far, the concealment of criminal proceeds, their storage, as well as transactions are carried out within the framework of the usual financial system. The share of cryptocurrencies in total criminal payments and savings is still elusively small. However, according to the Interpol and Europol research groups, the growth rates of cryptocurrencies will be exponential in the next 5-6 years. Accordingly, law enforcement agencies and financial institutions have a small amount of time to develop and implement a set of legal, programmatic and other measures that prevent criminals from using cryptocurrencies.

As noted in the Europol report on organized crime "Crime in the Age of Technology" (February 2017), the most important direction for the development of organized criminal groups is to increase the effectiveness of laundering criminal proceeds and their transfer to the legitimate economy. Criminal networks and groups are constantly striving to use the latest technologies, such as cryptocurrencies and anonymous payment methods. The rapid processing of transactions and the proliferation of effective anonymization tools make it difficult for law enforcement agencies to evidence-based identification of the real beneficiaries of proceeds of crime [12].

It should be noted that due to the increasing growth in the development of information and telecommunication technologies, one of the most important tasks of legal science and practice is to improve the legal regulation of public relations in the field of information security [13, p.81]. A lot of work is being done in this direction in the Republic of Kazakhstan aimed at improving the legal framework. In this regard, on February 6, 2023, the Law "On Digital Assets" [14] became effective in the Republic of Kazakhstan, which was adopted in order to create a legal framework for the development of activities for the issuance and turnover of digital assets and digital mining, and legalized the use of cryptocurrency, which will directly contribute to the economic development and competitiveness of the Republic of Kazakhstan. In addition, the operation of this law will allow to develop new legislative mechanisms for the search and identification of signs of criminal acts in the field of high technologies and contribute to the creation of a legal framework for the development of the blockchain technology industry.

Conclusion

Summarizing a brief description of anonymous information networks as the main area of commission of particularly dangerous crimes in the field of high technology, it should be emphasized:

1. The increased public danger of anonymous networks is due to the difficulty of implementing law enforcement measures in them, since clear methods of such measures have not yet been developed in the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan.

2. The volume of criminal content of anonymous networks is increasing many times due to the active use of "dual-use" technologies by criminal formations, such as blockchain and cryptocurrencies.

3. The results of the study show that the phenomenon of anonymous networks continues to develop dynamically further, as a result of which new and unexplored technologies appear that require adaptation to traditional police activities.

Against the background of these factors, insufficient legal regulation of the high-tech sector in Kazakhstan has a certain negative effect.

In conclusion, it should be noted that the study of the features of the use of cryptocurrencies in the commission of high-tech crimes is necessary to develop effective methods to counter these threats. The results of the analysis show that the introduction of international standards for the regulation of the circulation of cryptocurrencies, as well as the development of mechanisms for identifying participants in transactions, will contribute to the creation of a legal framework for the fight against crimes in the field of high technology. The experience of foreign countries, which have already faced similar problems and developed effective countermeasures, can serve as a basis for the development of national legislation and law enforcement practices in this area.

The contribution of the authors

Kan A.G. – critical revision of the content of the article, approval of the final version of the article for publication. **Korzhumbaeva T.M.** – the concept of the article, collection, analysis or interpretation of the results of the work, the design of the work. **Abdullina S.H.** – writing a text, collecting and analyzing empirical material.

References

1. Дебаты 70-й сессии Генассамблеи ООН [Электрон. ресурс]. – 2018. – URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/external_political_affairs/ext_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-na-obshchih-debatah-70-i-sessii-genassamblei-onn (Дата обращения: 15.09.2023).
2. О создании правил использования криптовалют [Электрон. ресурс]. – 2018. - URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nazarbaev-prizval-sozdat-pravila-ispolzovaniya-kriptoalyut-344425/ (Дата обращения: 15.09.2023).
3. О создании международной криптовалюты [Электрон. ресурс]. – 2017. – URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nazarbaev-predlozil-sozdat-mejdunarodnuyu-kriptoalyutu-320433/ (Дата обращения: 15.09.2023).
4. Что такое блокчейн? Расскажем простыми словами [Электронный ресурс]. – 2017. - URL: <https://coinspot.io/beginners/chto-takoe-blokchejn-rasskazhem-prostymi-slovami/> (Дата обращения: 17.09.2023).
5. Карта бита: история становления биткоина – первой анонимной интернет-валюты [Электрон. ресурс]. – 2015. - URL: <https://lenta.ru/articles/2015/12/11/bitcoin/> (Дата обращения: 17.09.2023).
6. Баринов С.В. Особенности доказывания преступных нарушений неприкосновенности частной жизни, совершаемых в информационно-телекоммуникационной сети Интернет // Уголовно-процессуальные и криминалистические чтения на Алтае: Проблемы и перспективы противодействия преступлениям, совершаемым с применением информационных технологий. – Сб. науч. статей. – Вып. XV. – Барнаул, 2018. – С. 26-34. [Электрон. ресурс]. – 2018. - URL: http://kalinovskiy-k.narod.ru/b1/XV_krimctenia_altai_2018.pdf (Дата обращения: 15.09.2023).

7. ФСБ обыскала Внуково из-за майнинга криптовалюты [Электрон. ресурс]. – 2017. - URL: <https://tengrinews.kz/russia/fsb-obyiskala-vnukovo-iz-za-mayninga-kriptovalyutyi-333368/> (Дата обращения: 18.09.2023).
8. КНБ: Сотрудники Минфина майнили криптовалюты на государственных серверах [Электрон. ресурс]. – 2018. - URL: <https://tengrinews.kz/crime/knb-sotrudniki-minfina-maynili-kriptovalyutyi-336735/> (Дата обращения: 18.09.2023).
9. Пользователи Казнета стали жертвами криптовалютной аферы [Электрон. ресурс]. – 2017. - URL: <https://tengrinews.kz/internet/polzovateli-kazneta-stali-jertvami-kriptovalyutnoy-aferyi-330974/> (Дата обращения: 19.09.2023).
10. Крупнейшая биржа биткоинов Mt. Gox объявила о банкротстве [Электрон. ресурс]. – 2014. - URL: <https://www.vedomosti.ru/finance/articles/2014/02/28/krupnejshaya-birzha-bitkoinov-mt-gox-obyavila-o-bankrotstve> (Дата обращения: 19.09.2023).
11. Halyk Bank предостерег казахстанцев от инвестиций в «первую народную криптовалюту – Halykcoin» [Электрон. ресурс]. – 2017. - URL: <https://tengrinews.kz/money/Halyk-Bank-predostereg-kazahstantsev-investitsiy-pervuyu-333749/> (Дата обращения: 15.09.2023).
12. Овчинский В. Финансовая «Матрица» [Электрон. ресурс]. – 2017. - URL: <http://svop.ru/main/24182/> (Дата обращения: 15.09.2023).
13. Бисалиев М.С., Шакиров К.Н. Цифровые следы как фактор безопасности оборота персональных данных в сети Интернет // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия право. – 2023. – Т.142. №1. – С. – 81-98. doi:<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-142-1-81-98>.
14. Майнинг и криптовалюта: Токаев подписал закон о цифровых активах в Казахстане [Электрон. ресурс]. – 2023. - URL: <https://ru.sputnik.kz/20230206/tokaev-podpisal-zakon-o-tsifrovyykh-aktivakh-v-respublike-kazakhstan-31812025.html> (Дата обращения: 15.09.2023).

А.Г. Кан¹, Т.М. Коржумбаева², С.Х.А бдуллина³

^{1,2,3}Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы

Жоғары технологиялар саласында қылмыс жасау кезінде криптовалюталарды пайдалану ерекшеліктері

Аннотация. Бүгінгі күні құқық қорғау органдары үшін күрделі мәселе ұйымдасқан қылмыстық қауымдастықтар қылмыстарды дайындау және жасау үшін, сондай-ақ криптовалюталарды пайдалана отырып, оларды қауіпсіз қаржыландыру үшін белсенді түрде пайдаланатын интернеттің анонимді сегменттері деп аталатын қауіптер болып табылады. Зерттеу нәтижелері ғылыми және практикалық тұрғыдан бұл сала нашар зерттелгенін және жан-жақты зерттеуді қажет ететіндігін көрсетеді. Бұған дейін бізге осы қауіп-қатерлермен бетпе-бет келген және қазіргі уақытта жоғары технологиялар саласындағы қылмыстарға қарсы іс-қимылдың пәрменді әдістемелерін әзірлеп жатқан елдердің озық шетелдік тәжірибесі маңызды іргетас бола алады. Осы бағыттағы әртүрлі материалдарды талдау оларды ашу әдістемесінің элементтерін көрсетеді, олар тиісті жүйелеу кезінде қазақстандық жағдайларға бейімделуі мүмкін және құқық қорғау органдары тарапынан пәрменді қарсы іс-қимылға ықпал ететін болады.

Түйінді сөздер: интернет, анонимді желілер, криптовалюта, blockchain, сервер, шифрлау, майнинг, транзакция.

А.Г. Кан¹, Т.М. Коржумбаева², С.Х. Абдуллина³

^{1,2,3}*Алматынская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова,*

Особенности использования криптовалют при совершении преступлений в сфере высоких технологий

Аннотация. Сегодня серьезным вызовом для правоохранительной деятельности являются угрозы, которые таят в себе так называемые анонимные сегменты Интернета, которые активно используются организованными криминальными сообществами для подготовки и совершения преступлений, а также для их безопасного финансирования с применением криптовалют. Результаты исследования свидетельствуют о том, что в научном и практическом плане эта область изучена крайне слабо и нуждается во всестороннем исследовании. Весомым фундаментом для этого может стать передовой зарубежный опыт стран, которые раньше нас столкнулись с этими угрозами и в настоящее время вырабатывают действенные методики противодействия преступлениям в сфере высоких технологий. Анализ различных материалов в этом направлении показывает элементы методики их раскрытия, которые при соответствующей систематизации могут быть адаптированы к казахстанским условиям и будут способствовать действенному противодействию со стороны правоохранительных органов.

Ключевые слова: интернет, анонимные сети, криптовалюта, blockchain, сервер, шифрование, майнинг, транзакция.

Information about the authors:

Kan A.G. – correspondence author, Candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor), Police Colonel, Head of the Faculty of Additional Education of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Utepova str., 29, 050057, Almaty, Kazakhstan

Korzhumbayeva T.M. – Candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor), Police Colonel, Head of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Utepova str., 29, 050057, Almaty, Kazakhstan

Abdullina S.H. – PhD, Police Major, Associate Professor of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Utepova str., 29, 050057, Almaty, Kazakhstan

Кан А.Г. – автор для корреспонденции, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции, начальник факультета дополнительного образования Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, ул. Утепова, 29, 050057, Алматы, Казахстан

Коржумбаева Т.М. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции, начальник кафедры административно-правовых дисциплин Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, ул. Утепова, 29, 050057, Алматы, Казахстан

Абдуллина С.Х. – доктор PhD, майор полиции, доцент кафедры уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, ул. Утепова, 29, 050057, Алматы, Казахстан

Кан А.Г. – хат-хабар үшін автор, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі, Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы қосымша білім беру факультетінің бастығы, Өтепов көшесі, 29, 050057, Алматы, Қазақстан

Коржумбаева Т.М. – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция полковнигі, Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы әкімшілік-құқықтық пәндер кафедрасының бастығы, Өтепов көшесі, 29, 050057, Алматы, Қазақстан

Абдуллина С.Х. – философия докторы (PhD), полиция майоры, Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті, Өтепов көшесі, 29, 050057, Алматы, Қазақстан

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons

Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Бас редактор: И.С. Сактаганова
Компьютерде беттеген: Д. Нурушева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ. Құқық сериясы.
- 2024. - 2 (147). - Астана: ЕҰУ. 242 б.
Шартты б.т. - 20,48. Таралымы - тапсырыс бойынша
Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: <http://bullaw.enu.kz/>
Басуға 29.03.2024 қол қойылды

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-294)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды